

34. 34. 34.

34. 34. 34.

# ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૧૨૫૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ગરી મહાન

વિષય ૬-૧૩

॥ ॐ ॥

એક સુબોધક નવલકથા.

# ઝેરી જમાનો.

લેખક, સત્યેન્દ્ર પ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

શાહપુર, મહેતાપોળ-અમદાવાદ.

પ્રકાશક:-

બુકસેલર, કચરાલાઈ વનમાળીદાસ પટેલ.

મોટીદમામ-અમદાવાદ.

પ્રથમાવૃત્તિ. પ્રત ૧૦૦૦.

સર્વે હક પ્રસારકે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

સંવત ૧૯૭૫. સને ૧૯૧૯.

અમદાવાદ—સલાપોસ રોડ,  
ધી “હાયમંડ જ્યુબિલિ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં  
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

શ્રી પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી આ નવલકથા ગુણજ્ઞ વાંચકોના કરકમળમાં સાદર સમર્પણ થાય છે. પ્રભુની ઘટમાળ ન્યારી છે, મનુષ્યનું ધ્યયું કંઈ કામમાં આવતું નથી. ઈશ્વરેજી મુજબજ સૌ કંઈ થએ જાય છે. પછી અજ્ઞાન મનુષ્યો ભલે એમ માની લે કે હુંજ સર્વ કાર્યનો કર્તા છું અને આ મ્હેજ કયું છે. પરંતુ તેમની અજ્ઞાનાવસ્થા દૂર થતાંજ સત્ય સમજાય છે અને કર્તાની કળાને પ્રણામ કરવા પડે છે. આ જગતમાં સમયરંગ બદલાયા કરે છે. પૂર્વે આ જગતનાં મનુષ્યો ધર્મી, ન્યાયી હતાં; પણ આ સાંપ્રત સમયનાં ઘણાં મનુષ્યોમાં સર્વાંશો ધર્મ, નીતિનો અભાવજ જોવામાં આવે છે. દિનપ્રતિદિન અધમતામાં વધારો થતો જાય છે. આથી આ જમાનાને કળીકાળનું નામ આપવામાં આવ્યું છે; અને આ કળીકાળમાં બનતા અધમ બનાવો સાથે ધર્મ, નીતિ, સત્ય વગેરેના સુખોષક દાખલા સમાવી પુસ્તકનું નામ પણ ઝેરી જમાનો રાખવામાં આવ્યું છે. આ કળીકાળમાં કેવાં અધમ કાર્યો થાય છે, સ્વાર્થને માટે કેવા રાક્ષસી જીલ્લો ગુજરે છે, પુણ્યાત્માઓ દુઃખી થવા છતાં કેવી અડગ ધૈર્યતાથી સત્યનું અવલંબન કરે છે, જીલ્લીકગ-ફાંશીયા રચતાનો તેમની પ્રપંચબળમાં કેવી રીતે નિર્દોષ જનોને ફસાવી તકલીરના તોફાને ચઢી કેવાં ભયંકર ફળ પ્રાપ્ત કરે છે વગેરે બાબતો સ્પષ્ટતાથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવી છે. વાંચકોને આ પુસ્તકમાંથી અવશ્ય કંઈક નવીનતા જણાઈ સુખોષક જ્ઞાન સાથે આનંદ પ્રાપ્ત થશે. આ પુસ્તક દરેક વાંચી શકે તેને માટે સાદા સરળ શબ્દો વાપરવામાં આવ્યા છે. આપણા દેશમાં મહાન વિદ્વાનો ઘણા જોછા છે અને તેઓ આવાં સાદી ભાષા વાળાં પુસ્તકો વાંચવાનો શ્રમ ભાગ્યેજ લે છે. પણ આવાં સમજ પડે એવાં પુસ્તકો સાધારણ ભણેલાં મનુષ્યો, ઉછરતા યુવકો આનંદથી વાંચી ગુણ ગૃહણ કરે છે; અને તેથી આ સમયરંગમાં નહિ રંગાતાં પોતાના સંસારને ઉજવળ કરે છે. છતાં આ સાથે એટલું તો જણાવવાનું જરૂરનું છે કે આ સંસારમાંની કોઈ પણ વસ્તુ યા કાર્ય દોષ વિનાનાં તો નથીજ. મારો આ અલ્પ પ્રયાસ છે, ઘણી ખામીઓ રહી ગઈ હશે. તેને માટે મારા વિષુધ વાચકોને વિનંતી માત્ર એટલીજ કે હંસ ન્યાયે ગુણને ગૃહણ કરવા. પરમાત્મા સર્વને સુખુદ્ધિ અર્પો એજ અમારી અંતીમ પ્રાર્થના છે.

રાહપુર-અમદાવાદ.

આવણુ પ્રણિમા ૧૯૭૫.

લી.

સત્યેન્દ્રમસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.





શ્રીમાન નેક નામદાર શ્રી ખાનસાહેબ  
મહમદખાનજી ફતેહખાનજી.

## સમર્પણ.

શ્રીમાન નેકનામદાર ખુદાવિંદ

શ્રી ખાનસાહેબ મહમદખાનજી ક્તેહખાનજી.

ખડીયા—કાઠીયાવાડ.

આપ નામદારની પ્રજા પ્રિયતા, વિશુદ્ધ ધાર્મિકતા, ન્યાય-પ્રિયતા, ગરીબો પ્રત્યે ઉદારતા, વિદ્યાપ્રીતિ વગેરે અનેક ગુણોથી આપની પ્રત્યે પૂજ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. આપે આજ પર્યંત મને કીમતી મદદો આપી મારા ધંધાને ઉત્તેજન આપ્યું છે અને હજી પણ આપની જીવ છો. આપના મહાન પ્રશંસનીય ગુણોથી અને મારા પ્રત્યેની કૃપા નજરથી આકર્ષાઈ આ નવીન સુબોધક પુસ્તક આપશ્રીના કરકમળમા સ્નેહપૂર્વક સમર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉ છું. પરમાત્મા આપને દિધામિ અર્પી સદા-સર્વદા સુખી રાખે. અસ્તુ.

લી,

શુભેચ્છક.

કે. વી. પટેલ.

# અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ હું.	પત્ની કે પિશાચિની ?...	૧
૨ બું.	કિશોરની કર્મકથા. ...	૧૩
૩ બું.	કિશોરની કર્મકથા અને ભાગ્યના તમાસા. ...	૨૭
૪ થું.	હોડીપર હુમલો. ...	૩૮
૫ મું.	સ્વસુર ગૃહે....	૪૫
૬ હું.	ફસાયો. ...	૬૨
૭ મું.	પલાયન. ...	૭૪
૮ મું.	હૃદયવ્યથા. ...	૮૨
૯ મું.	મહાત્માનો મેળાપ. ...	૮૭
૧૦ મું.	સંન્યાસીથી શાન્તવન. ...	૯૫
૧૧ મું.	શયતાન સદનમાં ક્રમળા. ...	૧૦૭
૧૨ મું.	પૈશાચિક કર્મ. ...	૧૨૦
૧૩ મું.	ઠરાવ. ...	૧૩૦
૧૪ મું.	વાતચીત. ...	૧૩૬
૧૫ મું.	કામાંધ કામિની. ...	૧૪૮
૧૬ મું.	કપટકળાની વાત. ...	૧૬૩
૧૭ મું.	બેદ ભાગ્યો....	૧૮૪
૧૮ મું.	પસાર થવાની ગોઠવણ. ...	૧૯૮
૧૯ મું.	પલાયન. ....	૨૧૧
૨૦ મું.	નવી આશ્વત. ...	૨૨૩
૨૧ મું.	પરોપકારી પટેલ. ...	૨૪૨
૨૨ મું.	પ્રથમની કેટલીક વાતો. ...	૨૬૨
૨૩ મું.	પૂર્વ વાતની સમાપ્તિ. ...	૨૯૨
૨૪ મું.	ભયંકર સૂચના. ...	૩૦૯

# ઝેરી જમાનો.

પ્રકરણ ૧૬.

પત્ની કે પિશાચિની ?

અમાવાસ્યાની રાત્રિનો બિપથ અંધકાર સર્વત્ર વ્યાપેલો હતો. દ્વિતીય પ્રહરનો આરંભ થઈ ચૂકેલો હતો. વર્ષા-ઋતુની ઉત્તરાવસ્થા ચાલતી હતી. આજે આકાશમાં મેઘ છવાએલો હતો. વિજળીઓના ચમકારા પ્રતિપળે થતા હતા. સમસ્ત સંસારમાં જાણે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું હોય એમ જણાતું હતું. વિલાસપુર નામક નગરના મોટા રસ્તાએ અત્યારે ચત્વરજન જણાતા હતા. દેડકાં છતાં જળચર જંતુઓના અવાજ સંભળાતા હતા. ધીમે ધીમે વરસાદ વરસેલો શરૂ થયો. આ સમયે વિલાસપુર નગરની એક સાંકડી મલીમાં આવેલા એક નાનકડા ધરમાં દીપકનો પ્રકાશ જણાતો હતો. તે પ્રકાશમાં એક બાવીસેક વર્ષના વયની યુવતી ચિંતાતુર વદને લમણે હાથ ટેકવીને બેઠેલી જણાતી હતી. આ રમણી ગૌરવર્ણી હતી, પણ તેના મુખનો ઘાટ બરાબર નહોતો. તેની આંખો પહોળી અને કૂર જણાતી હતી. આ વખતે તેની આંખો ગુસ્સાથી લાલમોજ થઈ જણાતી હતી. તે વિચારવશ વનિતાએ મોતતાથી બેસી રહી લમણ એક કલાક પસાર કર્યો; અને અંતે

વિચારથી અઠળાઇને તે બોલવા લાગી, “બસ હવે મને એમ થાય  
પણ કાલે મારે આ ઘરમાં રહેવું જ નથી. મારાં માતાપિતાએ મને  
ગરીબ પતિ સાથે પરણાવી દુઃખી કરી છે. મારા પતિથી જોઇએ  
તેટલું સુખ મને મળતું નથી. શું પરમેશ્વરે સ્ત્રીઓને ગુલામગીરી કર-  
વાને જ ઉત્પન્ન કરી હશે? હા, મને તો એમજ જણાય છે. પરંતુ  
હું હવે ગુલામગીરીમાં વધુ વખત પડી રહેવાને ઇચ્છતી નથી. હું મારા  
ગરીબ પતિથી છોક જ કંટાળી ગઇ છું અને તે પણ મારાથી કંટાળ્યો છે.  
અમારા બંનેમાં આખરે વધી પડ્યો છે. જો આવી રીતે ધણી દિવસ  
ચાલશે તો પરીણામ બચકર આવશે. મારા મૂર્ખ પતિને મારી બિલ-  
કુલ દરકાર નથી. તે મારી પર ઘડી ઘડી બેમાય છે. કોઈ સારા  
પુરુષ સાથે વાત કરતી જોઇ તે બળી જાય છે. પત્નીને આનંદ કરા-  
વવાને પાસે પૂરતા પૈસા તો છે નહિ અને મિજબાન બાર ખાંડીનો  
ઘરાવે છે. હું વાપરવાને પૈસા માગું તો ચોકખી ના પાડશે અને પેલી  
તેમની નવી સગલીને મહિનો થતાં તો કંઈને કંઈ મોકલાવશે. બસ  
આથી જ મારા હૃદયમાં આગ વરસી રહી છે.” આમ બોલતી તે યુવતી  
થેડીકવાર વિચારમાં પડી પુનઃ બોલવા લાગી, “બસ હવે તેના અને  
મારા સંસ્કાર પૂરા થયા છે. હું આજથી તેની પત્ની મટી તેની વૈરી  
બની છું. હું તેને અને તેની નવી જૈરીને ખરાબ ખસ્ત કરીશ, તેમનો  
સંસાર ઝેર સમાન બનાવીશ. મારી જીંદગી છે ત્યાં સુધી તો તેઓ કદાપિ  
સુખ ભોગવી શકશે જ નહિ. મહે” હવે તેમનું સત્માનાશ વાળવાને  
માટે નારી સ્વરૂપને બદલે રાક્ષસી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે; તેના પત્ની  
પદને તિલાંજલી આપી તેનું અને તેની નવી બહાલી પત્નીનું રક્ત  
પીવાને પિશાચિની પદ સ્વિકાર્યું છે.” આમ બોલતી તે સ્ત્રીના મુખ-  
પર ગુસ્સાની લાગણીઓ પ્રકટપણે જણાવા લાગી. તેનું મુખ વિકાળ

અને ઝતુની બાસવા લાગ્યું. એ અસ્સામાં જ નીચેથી તેના ધરતું બારણું ઉઘડવાનો અવાજ સંભળાયો. તે સ્ત્રીએ ચમકીને પ્રશ્ન કર્યો, “કાણુ છે ?”

“એ તો હું રામલાલ.” આમ બોલતો એક તરફ પુરૂષ ઉપર આવ્યો. તેને જોતાં જ તે રમણીનો ગુસ્સો શાન્ત થઈ ગયો. તેના ક્રોધભર્યા વદન પર આનંદ છવાયો. તેણે આવનાર પુરૂષના કંઠે વળગી પૂછ્યું, “બહાલા ! છેવટે આવ્યા તો ખરા. તમને આજે ઘણું કષ્ટ સહન કરવું પડ્યું હશે ?”

“સુંદરી ! તારા માટે હું જેટલું સંકટ સહન કરું તેટલું ઝોલું જ છે. પ્યારી ! તારો પ્રેમ મારા અમને ટાળી નાખી આનંદના સાગરમાં નવરાવે છે.” આમ કહેતા તે પુરૂષે માથે બાંધેલી ફેટા ઉતારી ખીંટીપર બરાબ્યો. તે પછી તેણે વરસાદથી ભીંજાએલાં કપડાં ગરમી બીજાં પહેર્યાં. તેણે મુખ છુપાવવાને મુખપર બાંધેલી યુકાની છોડી નાખી. આ પુરૂષનું વય બહુધા ત્રીસેક વર્ષનું હોય એમ જણાતું હતું. તેનું શરીર મજબુત અને બાંધી દડીનું હતું. બરાવાદાર મુખપર મુછોના આંકડા વાળેલા હતા. તેના શરીરનો રંગ સ્હેજ સ્થામ હતો. આંખો લીંબુની ફાડ જેવી પહોળી અને ઝતુની જણાતી હતી. આ પુરૂષનું નામ રામલાલ હતું. તે આવનાર રામલાલે ત્યાં પડેલી એક ગોદડીપર બેસી હાથ લાગો કરી નજીકમાં ઉભેલી યુવતીને પાસે ખેંચી તેના ગાલપર ચુંબન લઈ જોડે બેસાડી પૂછ્યું, “બહાલી કપટકળા ! બોલ હવે તારો શું વિચાર છે ?”

“વિચારમાં હવે એજ કે મારે કાલે આ ઘરમાં રહેવું નથી. મહેં કંટાળીને જ તમને સંદેશો મોકલાવ્યો હતો; સાફ થયું કે તમે આજે આવ્યા. કાલે આવ્યા હોત તો મારો મેળાપ ચાત નહિ.”

“ બહાલી ! તું હમણાં-હમણાંમાં સુકાઈ તો બહુજ ગઈ છે હો ? તારું ગુણેગુણાખી બદલ અમારે નિસ્તેજ જણાય છે. ” રામલાલે તેના સામે જોઈ કહ્યું.

“ એ સમયો પ્રતાપ મારા ધણીનો જ છે. તે હમેશાં મને ત્રાસ આપે છે. હું તો હવે તેનાથી કંટાળી ગઈ છું. જો તમારું શરણ મને ના હોત તો મારે જરૂર ઝેર ખાઈને મરવું પડત. ”

“ તને દુઃખ દઈ આવ્યા હાલ હવાલ કરનાર તારા કસાઈ ધણીને હું બરાબર શિક્ષા કરીશ. ”

“ બસ બહાલા, ત્યારે જ હું સંપૂર્ણ જ્ઞાન્ત થઈશ અને તમને અધિકાધિક આનંદ આપી મારા સ્નેહ સરોવરમાં સ્નાન કરાવીશ કહો બહાલા ! આપ જમીને આવ્યા છો કે બુખ્યા ? ” કપટકળાએ એ પૂછ્યું.

“ દિલ્લદાર ! હું ચાર વાગે જમીને જ આ તરફ આવવાને નીકળ્યો હતો. અને હજી બૂખ લાગી નથી. ”

“ તમે ચાર વાગ્યાના નીકળ્યા હતા, ત્યારે અહિં આવતાં આટલું બહુ મોડું કેમ થયું ? ”

“ આજે ચંદ્રમાગમાં પૂર આવ્યું છે. હોડીવાળાને મનાવતાં વાર થઈ, છેવટે એક રૂપીઓ આવવો કરી હોડીમાં બેઠો અને નદીપાર કરી તને આવી મળ્યો. પણ વાઈ આજે તારો ધણી ક્યાં ગયો છે ? ”

“ તે ગઈ કાલનો બહાર ગામ ગયો છે. ”

“ શા માટે ? ”

“ તેના રોકની ઉધરાણી કરવા. ”

“ ગામથી ખાંધો ક્યારે આવનાર છે ? ”

“ આવતી કાલે આવવાનું જણાવ્યું છે. ”

“ એ બહુ સાઈ થયું. આપણને જવાની સુમતતા પડશે; પણ હવે તારે જે સાથે લેવાનું હોય તે લઈ લે. આપણે અહિંથી મોટા પરાઈએ પસાર થઈ જઈશું. ”

“ આ ધરમાં શું ઠીકરાં છે કે હું સાથે લઈ લઉં ? બહાલા ! ન મળે શેકડો પૈસો કે ન મળે કંઈ જથ્થસભાવ. ”

“ ત્યારે એણે આટલાં વર્ષ નોકરી કરી શું ઉઠાવ્યું ? ”

“ તેના આપણું કપાળ મહિને દહાડે પંદર રૂપરડી પેદા કરે છે; અને તેમાં માઈ ને તેનું હોજઈ બરે છે; તેમાં વળી મુખે મીઠાજ રાખે છે નવાળ સાહેબનો, સાઈ થયું કે પરમેશ્વરે તેને પૈસા વિના નોજ રાખ્યો છે. ”

“ હશે જવા દે એ વાત અને તારાં કપડાં તો બાધી રાખ ? ”

“ કપડાંમાંએ ફક્ત એક સાક્ષી અને એક કમળે છે. તે તો મારે પહેરી લેવાનો છે. ”

આવી રીતે વાતો ચાલી રહી હતી; એવામાં પુનઃ નીચેથી બાર ઉઘડવાનો અવાજ સંભળાયો. રામલાલ અને કપટકળા અમકમાં કપટકળાએ રામલાલને એક મોટા પટારા પાછળ છુપાઈ જવાનું કહી ખૂબ મારી “ કાણુ છે ? ”

“ એ તો હું, દીવો લાવજો. ”

“ ભોમ મળ્યા. મારો રોયો કાલે બહારે આપણે આપણી મુઓ ! ” આમ મનમાં બડબડી કપટકળા દીવો લઈ નીચે જવાની તૈયારી કરવા લાગી. તેણે પટારા પાછળ બરાએલા રામલાલને કહ્યું, “ પેસો આવી પહોંચ્યો છે. હું દીવો લઈ નીચે જઈ છું. તમે મારી પાછળ ધીમે રહી નીકળી આવજો. હું નીચે ઉતરતાં દીવો પાડી નાખીશ એટલે



અંધાઈ ઘેર થઈ જશે, એ તકનો લાભ લઈ તમે બહાર નીકળી જાવો અને મોટા પરાઈએ પેલા રથને...મારી રાહ જોઈ ઉભા રહેજો. હું જરૂર ત્યાં આવી મળીશ.” આટલી સૂચના આપી કપટ-કળા હાથમાં દીવાનું કોડીયું લઈ નીચે જવા સીડીનાં પગથીયાં ઉતરવા લાગી. રામલાલ સીડીને મથાળે ઉભો રહી અંધાઈ થવાની રાહ જોઈ રહ્યો. કપટકળાએ પાંચેક પગથીયાં ઉતરી જોયું કે પતિ ઘરની વચ્ચે બારણાં તરફ પીઠ કરી બેઠો છે. એવું જોઈ તત્કાળ તે કારસ્થાની ઝીંએ હાથમાંનું કોડીયું પાડી નાખ્યું. અંધાઈ ઘેર થઈ રહ્યું. તેનો સ્વામી ખૂબ પાડી ઉઠ્યો, “હત્ત રાંડ કંઈશા ! ઘરમાં આવ્યો કે જણાઈ. ચાલ, જલ્દી દીવો કર.”

રામલાલ ધીમે પગલે નીસરણી ઉતરી પોબારા ગણી ગયો. કપટકળાના હૃદયમાં શાન્તિ થઈ. તેણે દિવાસળી સળગાવી દીપક પ્રકટાવી કાષ્ઠની દીવીપર મૂકી રોષ ભર્યા વદને પતિના સામે જોયું. તેનો પતિ કે જેનું નામ કિશોરચંદ્ર હતું તે બહાર ગામની મુસાફરીથી ભોથપોથ થઈ ગયો હતો. વરસાદથી આખા શરીરે બીંબા યાદથી ધ્રુજતો હતો. તેણે કોરાં કપડાં પહેરી પત્નીને કહ્યું, “તું મારે માટે જલ્દીથી કંઈક ખાવાનું બનાવી દે અને ભુખ લણી લાગી છે.”

“અત્યારે શું ખાવાનું કરી આપું ? રાતના બાર વાગવા આવ્યા છે, ત્યાંથી ખાઈને નીકળવું હતુંને ?” કપટકળાએ કહી નાખ્યું.

“તું હવે વધારે પડતું ખોટા વિના જલ્દીથી ખીચડી ઝોરી દે. ભૂખથી મારી આંખે અંધારાં આવે છે.” કિશોરચંદ્રે જણાવ્યું.

“તમે ગમે એમ કરશો પણ મારાથી અત્યારે કંઈ પણ બનશે કંઈક એમ નથી. તમને જુએ અંધારાં આવે છે તો મારું માથું દુખે

છે અને પેટમાં સખ્ત ચુંક આવે છે. શું ત્યાં ખાવાતું ના મળ્યું કે જેથી અહિં ભૂખ્યા ટલ્યા ? ”

કિશોરને ગુસ્સો ચઢ્યો. તે આવેશથી બોલ્યો, “પણ ધરાક ગામમાં મુઝો હોય તો નેને ઘેર જઈને ખાકે ? આજે મને નકામો વીસ ગાઉનો ધક્કો પડ્યો છે. ”

“ ત્યારે ત્યાં રહી તેની રાહ જોવી હતી, શું ઘર નાશી જતું હતું કે હીને લમણે પાછા આવ્યા ? ખરેખર તમારામાં કંઈ બોણી જ બળી નથી. ”

“ હવે તમારે લમણાજીક ક્યાં વિના મારું કહેવું માનવું છે કે નહિ ? ”

“ મહેં એક વખત જણાવી દીધું કે મારાથી કંઈ પણ બની શકે એમ નથી, છતાં વારવાર હેવાનની માફક પૂછ-પૂછ શું કરો છો ? ”

લાંબી મુસાફરીના થાકથી અને ભૂખથી અકળાએલા કિશોરને કુભાર્યાના અપ્પટો હાડોહાડ લાગી આવ્યા. તેણે ક્રોધાયમાન થઈ કહ્યું, “ જો રાંડ ચૂડેલ ! બોલતાં ફાટી કે શું ? ધણીના સામે ચપ-ચપ જવાબ આપતાં શરમાતી નથી ? ”

“ શા માટે શરમાઉં ? તમે ધણી થઈને મને શું સુખ આપ્યું છે ? ”

“ ત્યારે તું કેવા દુઃખમાં ઘટાઈ મરી છે એતો જણાવ ? ”

“ મારે જણાવવાની કંઈ જરૂર નથી. તમારે ફાવે એ કરી લ્યો. મારું માથું ફાડાવશો નહિ. ”

“ ત્યારે તું અહીં મરી રહી છે શું કરવા ? જલ્દી ફાવે ત્યાં આવી જાને કે જેથી તારા પાપથી છુટી હું પણ સુખી થાઉં ? ”

“ એ મહેરબાન ! સુખી થવાની તો હવે આજાજ રાખશો

નહિ. તમે જાણો કે આ મરી જખનો નવી સાથે સુખ ભોગવાય; પણ એવું ધારતા નહિ. હું તમને જન્મેને સુખમાં રહેવા દેવાની જ નથી ? ”

“ મહેં તાઈ કંઈ જગાડ્યું છે ? ”

“ બહુ એ. તમને પરણીને મારા દુઃખના દાળીઆ થઈ ગયા છે.”

“તો ભોગ તારાં માળાપનાં કે તેમણે જામાંટે તારે માટે મરીબ ધર જોયું ? મોજ શોખ ભોગવવાને કોઈ પૈસા વાળાને. પસંદ કરવો હતોને ? ”

“ તમારી જીમને લગામમાં રાખો. હું તમારાથી હવે લગીર પણ દબાઈ જવાની નથી. કમાવાની શક્તિ તો મુદ્દલ છે નહિ છતાં મીઠાજાને કરો છો ? ”

“ કમાયા વિના તાઈ અને માઈ પૂરું ક્યાંથી ચાય છે ? શું કમાવાને તું જામ છે ? ”

“ તમે બહુ કમાવ છો તે જાણ્યા હવે ? તમારાથી તો મજૂરીયા પણ સાઈ પેદા કરે છે. ”

“ ત્યારે શું હું મજૂરી કરવા જઈ ? ”

“ તે હું તમને ક્યાં કહું છું ? તમારે કાવે એ કરો. ”

“ શું તને મારી લગીર પણ દરકાર નથી. ”

“ નાજી; હવે તમારી જરીક પણ પરવાહ કરનારી નથી. ”

“ હા ! ધિક્કાર છે તને અને તારાં માળાપને કે જેમણે તારા જેવી વહેલી વનિતાને જન્મ આપ્યો. ”

“ મુખમાં મારાં માળાપ કે તમારા જેવા મરીબ નમાલા ધણીની સાથે મારાં લખ કર્યાં. ”

“ જો કમજત ! જરીક જીમને વશ રાખ. હું તારો પતિ,

તારે 'પૂજવા ચોખ્ખ મણાઈ' તે તો વિચાર ? હાવે એમ કાટયું કાટયું શું બોલે છે ? ”

“ હું તમને પતિ તરીકે માનતીજ નથી. ફક્ત કહેવાતા લગ્નથી નાની વયમાં તમારા જેવા દેવની સાથે પરણી હું પૂરેપૂરી પસ્તાઈ છું. ”

“ ત્યારે તું અહિં શા માટે પડી રહી છે ? જાને, કોઈ ખીજનું ઘર માંડીને સુખી થાને. હા ! તારા દુઃખથીજ મારે ખીજ વાર પરણવું પડ્યું છે; પણ તે રનેહાળ બાળાની સાથે પણ ત્હેં સુખ ભોગવવા દીધું નથી. હા ! ભગવાન ! મારાં તે ક્યાં આ રાંડ કમળત સાથે પાનાં પડ્યાં ? ” કિશોરવંદ્રે નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

રાંડ કમળત વગેરે શબ્દો સાંભળી કપટકળા ઉઠગી પડી. તેણે કિશોરવંદ્રને ન સંભળાવાય એવાં વચનો સંભળાવ્યાં. છેવટે કિશોરનો મિનજ બયો. તે રાતો પીળો થઈ કપટકળા પર ધસી બયો, અને “ રાંડ, શંખણી, દુષ્ટા. ” વગેરે શબ્દો કુચ્ચારી તેને બેચાર લાતો લંગાવી દીધી. કમળત કપટકળા પતિને ગાળો દેતી ત્યાંથી ઉડી મેઘ પર ચઢી ગઈ અને ભોકોને જણાવવા રાગડો તાણી રહવા લાગી. મધ્ય રાત્રિએ પડોશના ભોકો જાગી ઉઠ્યા. તેમણે કિશોરના ઘરમાં ક્લેશ થતો સાંભળ્યો; પણ ત્યાં કોઈ નહિ જતાં જાગેલા ભોકો સૂઈ ગયા. કારણ કે કિશોરને ત્યાં ક્લેશ કંઠાસની કંઈ નવાઈ નહોતી. તેમના નિરંતરના ક્લેશથી પડોશીયો પણ અકળાયાં હતા; અને કપટકળા જતી રહે અથવા મરી જાય તો કિશોર બિચારો સુખી થાય એમ મનમાં ઈચ્છતાં હતાં. બિચારો કિશોર પણ ખીન્ન વદને ઓરડામાં જઈ બૂખ્યો-તરસ્યો. પચારીમાં પડ્યો. તેને પોતાની દુર્દશા નિહાળી ધણું લાગી આવ્યું. તેની આંખોમાં જળ ભરાઈ આવ્યું. તે દુઃખી દિલે આત્મમત્ત બોલવા લાગ્યો.

“હા ! પ્રભુ ! શું મારું જીવન આવી રીતે દુઃખમાં જ રહેશે ? આ પરમાત્મા ! મારાં એવાં તે શું બચાવે પાપ હશે કે જેથી મને છેક નિર્ધનને ઘેર જન્મ આપ્યો અને તેમાં વળી આવી કુમારજી સ્ત્રીથી પાતું પાડ્યું ? હા ! માતાપિતા ! તમે પણ મોટી ભૂલ કરી મારું લગ્ન બાલ્યકાળમાં જ કરી નાખ્યું. તમે સારી રીતે જાણતા હતા કે, આ કપટકળાનાં માખાપ દુષ્ટ છે; તેમની છોકરી પણ વઠેલી છે; છતાં જા માટે મને એવાં દુષ્ટ સગાંઓ સાથે સંબંધ બાંધી દુઃખી કર્યો ? શું મને કોઈ કન્યા આપતું નહોતું કે જેથી જેની કન્યાનાં લક્ષણ જાણતાં કોઈ પણ પરણવાને તૈયાર થાય નહિ એવી વઠેલ અને મહા બચાવે સ્ત્રીની સાથે પરણાવી મારું જીવન રદ કર્યું ? શું તમારે મને પરણાવી દેવો હોવા હતા કે જેથી મને આ અગ્નિ કુંડમાં ઝીકવો ? અરે ! તમે તો દેવો લઈ આ પૃથ્વીપરથી વિદાય થયાં પણ તમારો પુત્ર કેવા શોક સંતાપથી સળગી રહ્યો છે તે તો જુઓ ?

ખરેખર ! આ ભાગ્ય પણ ફૂટેલું જ છે. દ્રવ્યને માટે હું પ્રમાણિક પણે તનતોડ મહેનત કરું છું; પણ લક્ષ્મીદેવી મારાથી દૂર જતી જણાય છે; અને અપ્રમાણિક મનુષ્યો લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી સુખી થાય છે. શું આ કળીકાળમાં પ્રમાણિક જનોને દુઃખ પ્રાપ્ત થતું હશે અને અપ્રમાણિક જનોને સુખ મળતું હશે ? હા, એમ જ જણાય છે. ધર્મનીતિના રસ્તે ચાલવાથી મારે નિર્ધન રહેવું પડ્યું છે અને કમળત કાન્તાતું દુઃખમય ધુસરું ગરદનમાં ધારણ કરવું પડ્યું છે. અરેરે ! જેને મારા જેવી કુભાર્યા પ્રાપ્ત થઈ હશે; તેની દશા પણ મારા જેવી જ થતી હશે. હા ! કસ્તુરીની કપટકળા ! તારી રજેરમમાં કપટ બરેલું છે. ત્હેં મારો સંસાર વિષમય બનાવ્યો છે. લોકો કહે છે કે સમય જતાં એ સુધરશે; પણ તેમનું ધારવું બચ્ચ છે. જે કુલટા જન્મથી જ

અગ્નિ છે, જેને માતા પિતા તરફથી ધણીનું ધર નહિ માંડવાનું શિક્ષણ મળેલું છે; તેમજ જે પોતાની સુંદરતા વેચીને નાણાં પ્રાપ્ત કરવાને ઇચ્છે છે અને જેને નિરંતર મોજ શોખ પ્રિય છે, જીભા સ્વાદને માટે બ્રહ્મ થવાનો જેના હૃદયમાં લેશ માત્ર પણ વિચાર હોતો નથી તેવી કમળત અમળા, અરે પ્રખળા કદાપિ કાળે પણ સુધરવાની નથી તે નથી જ.

ખરેખર જેને શિયળનું તો કદાપિય જ્ઞાન હોતું નથી; અને જેનું કુટિલ હૃદય ધણીને ધમકાવવાનું અને ક્ષણિક સુખને માટે વ્યભિચારને બહાસો ગણવાનું જ્ઞાન હોય છે; તેવી કમળતોને સુધારવાનું કામ મહા મૂકેલ છે. ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? ” આવા વિચારોમાં તદ્રુપ થએલો કિશોરચંદ્ર મનમાં અપાર દુઃખી થવા લાગ્યો. મનના કષ્ટથી અને ભૂખથી તેને ધણીવાર સૂધી નિદ્રા આવી નહિ. છેવટે પાછલી રાત્રિનો સમય થયો. નિદ્રાદેવીને દુઃખી કિશોરની દયા આવી. તેણે એ યુવકને પોતાના સુખમય શરણમાં લઈ યોડી વારને માટે તેના દુઃખી વિચાર ભૂલાવ્યા. કિશોર નિદ્રામાં પડી શાન્તિ ભોગવવા લાગ્યો. મેડાપર ચઢી ગયેલી કપટકળાનો રાગડો ક્યારનોએ બંધ થઈ ગયો હતો. તે પતિના ઉંઘવાની રાહ જોતી પથારીમાં જમતી પડી રહી હતી. રાત્રિ વિતતાં તેની આંખો પણ ઉંઘથી ઘેરાવા લાગી. તેણે વિચાર્યું કે જો ઉંઘી જઈશ તો બેઠું ઉઠાશે નહિ અને રામ-લાલ સાથે જવાનું બની શકશે નહિ; માટે આજે ઉંઘવુંજ નહિ. તે વારંવાર આંખોપર પાણી છાંટી જમૃત રહેવા લાગી. અંતે મોઢું મળસકું થયું—ઘંટીના ધોરનાદ સંભળાવા લાગ્યા. આ વખતે કપટ કળાએ ધીમે પગલે મેડાપરથી નીચે ઉતરી આવી પતિના શયન મંદિર તરફ જોયું. કિશોર ભર નિદ્રામાં પડેલો હતો. તેની સામે

ધિક્કારમય નજર ફેંકી કપટકળા ધીરે રહી ખારણું ઉઘાડી બહાર નીકળી અને ખારણાંને બંધ કરી રસ્તે પડી. આજે આખી રાત્રિ વરસાદ વરસ્યો હતો. સર્વત્ર પાણીનાં ખામોતીમાં બસાએલાં હતાં. મકાનોનાં નેવાંમાંથી હજી પાણી ટપકતું હતું. જાંબો પ્રકાશ પૃથ્વીપર પથરાયો હતો. કપટકળા કંઈ પણ ભય ધર્યાં સિવાય કપાટાબંધ પગ ઉપાડતી સંકેત સ્થળ તરફ ચાલી જતી હતી. તે આખરે રાહ જોઈ ઉભેલા રામલાલને આવી મળી. બન્નેજણાં ત્યાં વિશેષવાર નહિ રોકાતાં ઝડપથી ચાલવા લાગ્યાં અને પ્રભાતના હવામતાં તો વિલાસપુરથી પાંચ માઈલ દૂર આવેલી ચંદ્રમાગા સરિતાને કિનારે આવીને ઉભાં રહ્યાં. તેમને હવે નદીમાંજ મુસાફરી કરવાની હતી. કપટકળાનું પિયર કૃષ્ણપુર ત્યાંથી સાત માઈલ દૂર આવેલું હતું. રામલાલ પણ ત્યાંજ રહેતો હતો. બન્નેની ઇચ્છા પણ ત્યાંજ જવાની હતી. આ વખતે નદીમાં પૂર આવવાથી પૂરકળ પાણી ચઢેલું હતું. રામલાલે નદીની બેખડપર આવેલા ખારવાનાં ઝુંપડામાંના એક ઝુંપડા આગળ જઈ ખારવાને જમાડી હોડીયું તૈયાર કરવાને કહ્યું. ખારવાએ ત્રણ રૂપીઆ ભાડુ ઠરાવી હોડી તૈયાર કરી. રામલાલ અને કપટકળા હોડીમાં બેઠાં. ખારવાએ હાથેસું હાથમાં લઈ હોડી ચલાવી. પવન અનુકૂળ હોવાથી હોડી કૃષ્ણપુર તરફ જવા સડસડાટ ચાલવા લાગી.



## પ્રકરણ ૨ બું.

### કિશોરની કર્મકથા.

પ્રભાત થયું. પક્ષીઓ આરો શોધવાને નીકળી પડ્યાં. વરસાદ વરસવાથી કામલ-મોર આનંદમય બની મધુરા ટહુકાર કરવા લાગ્યાં. નિદ્રાવશ મનુષ્યો જાગૃત થઇ પ્રાતઃકર્મ કરવા લાગ્યાં. કિશોરચંદ્ર પણ નિદ્રાને પરહરી જાગૃત થયો. તેણે પથારીમાં બેસી થોડીવાર પ્રભુતું સ્મરણ કર્યું. બાદ દાતણ પાણી કરી ખનીને જાગૃત કરવાના ધરાદે મેડાપર ગમન કર્યું; પણ ઉપર કપટકળા જણાઇ નહિ. પથારી ખાલી પડેલી હતી. “તે અત્યારમાં ક્યાં ગઇ હશે ? શું કુવે જળ ભરવા તો નહિ ગઇ હોય ? શી ખખર પડે ? જ્યાં ગઇ હશે ત્યાંથી હમણાં આવશે.” આમ સંકલ્પ વિકલ્પ કરતો કિશોર નીચે આબો. તેણે દેવતા સળગાવી પાણી ગરમ કરવા મૂક્યું. અર્ધા કલાકે પાણી થયું. કિશોરે સ્નાન કરી લીધું. “હજી પણ કપટકળા આવી નહિ, હા ! રાંડ પણ દયાહીન થઇ છે; લાવ ખીચડી ઝોરી દેવસેવા કરી લઉં.” કિશોરે ચૂલાપર ખીચડીની તપેલી ચઢાવી સેવા કરવાનું શરૂ કર્યું. તેણે દેવ પુજનમાં કલાક કાઢ્યો. પછી દેવને પ્રણામ કરી ખીચડી તપાસી. ખીચડી તૈયાર થઇ ગઇ હતી. જૂખ કકડીને લાગેલી હોવાથી કિશોર ખીચડીનું આનંદથી ભોજન કરવા લાગ્યો. આખરે તેણે જમી રહી હાથ ધોયા. નવ વાગ્યા હતા. કપટકળા નહિ આવવાથી કિશોરને ચિંતા થવા લાગી. તે કપડાં પહેરી તપાસમાં નીકળ્યો. તેણે તેને જવાના સ્થળ તથા કેટલાક સ્નેહી મિત્રોને ત્યાં તપાસ કરી પણ ખનીનો પત્તો લાગ્યો નહિ. બરાબર બે વાગે કિશોર



આઠી કંટાળી ધરમાં આબ્યો. તેની વિચારમાળા ચાલુજ હતી. તે વિચારવા લાગ્યો કે, “નક્કી એ તેના પિયર તરફ જ વિદાય થઈ ગઈ હશે ! રાંડ કારસ્થાની છે એટલે બીજું કંઈ સાહસ પગલું ભરવાનો સંભવ નથી. હા ! હવે જ મને નિરાંતે બેસવાનો સમય મળશે.”

કિશોરના મુખપર સંતોષની ઉર્મીઓ જણાઈ. એટલામાં વળી પાછું કંઈક વિચારતું રકુરણ થતાં તે બોલી ઉઠ્યો, “મમે એમ હોય, પણ મારે એની તપાસતો કરવી જોઈએ. રખેને રાંડ તેના પીયર તરફ નહિ જતાં બારોબાર કોઇની સાથે દેશાવર ઉપડી ગઈ હોય તો ? જો એમ થયું હશે તો તેનાં દુષ્ટ માબાપ મને મુખે જ પીને બેસવા દેશે નહિ. મારે પ્રથમ તેને પિયર તપાસ કરવી જરૂરી છે. ચાલ ત્યાં જવાથી બહાલી કમળાને પણ મળાશે. તે બિચારીને મળે લગભગ બે વર્ષ થવા આવ્યાં છે. આ કમભાગ્યને પાને પડી તે પણ મુખી થઈ નથી. જેનો પતિ દુઃખી તેની પત્નીને મુખ ક્યાંથી હોય ? હા ! તે મરીબડી બાળાનો પિતા પણ તેને નિરાધાર દશામાં મૂકી ચાલતો થયો. તે મહા દુઃખે મારાં દુષ્ટ સાસુ સસરાના શરણમાં રહી દિવસો નિર્જનન કરતી હશે ? મારાં તે અંડાળ સગાં જો કે તેનાં કાકા કાકી થાય છે; પણ તેને પુત્રીની શોક્ય ધારી ધખ્યાની નજરે જુએ છે; અરે સમય આવે તેનું કાશળ કાઢવાના પણ વિચાર કરતાં હોય તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કારણ કે જેમનું હૃદય મૂળથી જ કૂર અને પિશ્ચાચરૂતિવાળું છે; તેમના હૃદયમાં દયાનો આવિર્ભાવ મર જૂમિમાં જળખિંદુ સમાન છે. કમળા ! પ્રિયે ! હું તારો અક્ષમ્ય અપરાધી છું. મ્હેં પૈસાની પ્રાપ્તિને અર્થે તારી સંભાળ લીધી નથી. અરે ! તારી ઉપર શું એ મુશીબતો ગુજરતી હશે ? પ્રિયતમા ! મ્હેં તારા પ્રેમને બદલે પૈસાને પ્રિય ગણ્યો છે; પણ તેમાં તારો

અને મારો સ્વાર્થ સમાજેલો હતો. હું નિર્ધનાવસ્થાથી તદ્દન કંટાળ્યો છું. હું સત્ય માર્ગે અપાર પરિશ્રમ વેઠી દ્રવ્ય સંપાદન કરી સુખમય જીવન વ્યતિત કરવાની ઇચ્છા ધરાવતો હતો અને હજી પણ ધરાવું છું; પરંતુ લક્ષ્મી મારાથી દૂર નાસતી ફરે છે. હવે હું ભગિરથ પ્રયત્ન કરીશ કે જેથી હુંક સમયમાં શ્રીમંત બની જઈશ. પરંતુ મારા તે વિચારોને તને મળ્યા પછીથીજ અમલમાં મૂકીશ. હું તને મળી બનશે તો સાથે લઈ મારી જન્મભૂમિ વીરપુરમાં જઈશ અને તારી સાથે થોડા દિવસ આનંદમાં વિતાવી દ્રવ્ય પ્રાપ્તિને માટે સંસારના વિશાળ મયદાનમાં વિચરીશ અને ગમે એ પ્રકારે મારાથી દૂર ભાગતી લક્ષ્મીને પકડીશ. ચાલ, જીવ ! થા તૈયાર. તું હવે તારા નિશ્ચયથી ડગીશ નહિ. ” આમ નિર્ણય કરી કિશોરચંદ્ર ધરની બહાર નીકળી. તેના શેઠના મકાને આવ્યો અને તોફરી છોડી દેવાની ઇચ્છા જણાવી. શેઠે તેને તરત રજા આપી તેનો ચઢેલો પગાર ચૂકાવી આપ્યો અને ધણા દિવસ પ્રમાણિકપણે તોફરી કરવાથી તેને સો રૂપિયા બક્ષિસ આપી જરૂર પડે પોતાની મદદ આપવાતું જણાવી તેને જવાની આજ્ઞા આપી. કિશોર શેઠને પ્રણામ કરી ઘેર આવ્યો અને વિલાસપૂરને સલામ કરી જન્મભૂમિ ભરૂં જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

×

×

×

×

કિશોરચંદ્રનો જન્મ વીરપુર નામક એક નાનકડા ગામમાં થયો હતો. તે વિલાસપુરથી પચિસ માઇલ દૂર આવેલું હતું. કિશોરચંદ્રનાં માબાપ ધણાં ગરીબ હતાં. તેઓ મહેનત મજૂરી કરીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતાં હતાં. તેમની પાસે પૈસા નહોતા; પણ તેઓ તેમની પ્રમાણિકતાનો કદાપિ ત્યાગ કરતાં નહોતાં. આત્રાં ગરીબ માતા-પિતાને ત્યાં કિશોરનો જન્મ થયો હતો. ગરીબીમાં સંતોષ માની તેઓ

કિશોરને રમાડી આનંદ અનુભવવા લાગ્યાં. કિશોર પાંચ વર્ષનો થયો. તેને ગામડી નિશાળે ભણવા મૂક્યો. તે વખતે આજની માદક શિક્ષણ સેવાની યાજ્ઞાઓ નહોતી. અંગ્રેજ રાજ્યની શરૂઆત હતી. ચોર-હુટારાના ઉપદ્રવ ચાલુ હતા. કિશોરે તેની બાર વર્ષની ઉંમરમાં આંક, વાંચનગ્રાન નામું અને લેખાંની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી. તે આખા ગામમાં હોંશીયાર છોકરો ગણાતો. કિશોરનાં માતાપિતાએ પુત્રનું લગ્ન કરી દહાવો લેવાની ઇચ્છાથી કન્યાની શોધ કરવા માંડી; પણ પૈસાનું સુખ ઇચ્છનારાં જનોએ એ ગરીબ ઘેર કન્યા આપવાની અનિચ્છા જણાવી. પોતાની મરીખી હાલતને લીધે કોઈ કન્યા આપવું નથી ધારીને કિશોરનાં માળાપને ઘણું લાગી આવ્યું. તેમને મરિખાઈ પર ધિક્કાર આવ્યો. અગાત કિશોર તો ભણવામાં અને રમવામાં ધ્યાન આપતો હોવાથી માતાપિતાનું કષ્ટ તેના સમજવામાં આવ્યું નહિ. કિશોરના ભાગમાં કન્યા હશે તો આવી મળશે ધારીને તેનાં માતાપિતા પ્રભુનું ભજન કરવા લાગ્યાં. આ અરસામાં કિશોરના પિતાને કંઈ કામ પ્રસંગે કૃષ્ણપુર જવું થયું. ત્યાં તેમનો એક મિત્ર રહેતો હતો. તેની આગળ તેમણે કિશોરના વિવાહની વાત કરી. કુદરત કંઈક ઝોરજ કાર્ય કરે છે. કિશોરના પિતાના મિત્રે તરત એક માણસને બોલાવી સમજાવી વાત કહી. તે માણસ સ્વચ્છાતિનો હતો. તેણે પોતાની પુત્રી કિશોરની સાથે પરચાવવાની ઇચ્છા દર્શાવી. વિવાહની વાત નક્કી થઈ. અરસપરસ ક્યુદાતો લખાઈ. કિશોરના પિતા વીરપુર જવાને નીકળ્યા. માર્ગમાં કૃષ્ણપુરના એક વણીકનો સંગાથ થયો. કિશોરના પિતાએ કન્યાના પિતાની હકીકત પૂછી, વાણીઆએ વિવાહની વાત જાણી પછી દિલગીરી દર્શાવી જણાવ્યું કે “ભાઈ! તમે તેની કન્યા લેવાનું ક્યુલ કર્યું એ બહુજ ખોટું

કર્યું છે. તેની કન્યા ઉમ્મર લાયક થઇ ગઇ છે, તે તમારા પુત્ર કરતાં મોટી ઉમ્મરની છે; તમેજ વિચાર કરી જુઓ કે એટલી મોટી કન્યા આજ સૂધી કુંવારી કેમ રહી હશે? જ્યારે તેને મામમાં કોઇ બેનાર મળ્યું નહિ ત્યારેજ તે પ્રપંચીએ એ ચોકઠું તમારી સાથે બેસારી દીધું છે. વળી વિશેષમાં તે કન્યા નીતિબદ્ધ થએલી છે. તેનાં માળાપ તેની સુંદરતાથી પૈસા ઉપાર્જન કરે છે. આ ઉપરાંત તમને જણાવવાનું કે તમે જેમની સાથે સમાધનો સંબંધ બાંધ્યો છે, તે બધાં બચાનક માણસો છે. તમારો યનાર વહેવાઇ હમ બોકોની ટોળીનો નાયક છે, ચોર છે—વાટપાકુ છે. તે અનેક વેષ ધારણ કરી ગરીબ મુસાફરોને પ્રપંચ જાળમાં ફસાવી તેમના પ્રાણ પરહરે છે. કેટલાક શ્રામોત્તુ યુવાન મસાફરોને અમીરનો વેશ ધારણ કરી પોતાને ઘેર તેડી લાવે છે અને ચાર પાંચ દિવસ સૂધી તેની સારી બરદાસ્ત ઉઠાવે છે; એ અરસામાં તેની કુટિલ પુત્રી મહેમાન થએલાને પોતાની કુટિલ જાળમાં સપડાવી એકાન્તમાં મળે છે; અને પછી જીમ પાડી જણાવે છે કે મહેમાને મારી લજ્જા લુંટી. આથી તેનો બાપ રાક્ષસ સ્વરૂપ ધારણ કરી ત્યાં દોડી જઇ તે ગરીબ મુસાફરને ઠાર કરી તેના પૈસા પડાવી બે છે અને તેના શબને પોતાના સામિતોને સ્વાધિન કરી ચંદ્રબાગના પ્રવાહમાં ફેંકી દેવાય છે. તેના આવા ત્રાસથી મુસાફરો આ તરફ મુસાફરીએ પણ નીકળતા નથી. કૃષ્ણપુર મામના લગભગ બધાખરા માણસો તેની ટોળીમાં જોડાયેલા છે. ફિરંગી સરકારનાં માણસો એ ફગાબાળેને પકડવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે; પણ તે ઉપરથી શાકુકાર જણાતા ધાડપાકુ ઉજળા હમ તેમના સપાટામાં સપડાતા નથી. આથી નવા ફિરંગી રાજને કૃષ્ણપુરમાં ચાલું રાખવું પડ્યું છે. બાઈ! આ વિનાતો બીજી બધી બાબતો છે. માટે એવા બચકર

માણસની સાથે સંબંધ બાંધતાં વિચારજ્ઞે. તમે તો આજે છો અને હાલે નથી. તમારા મરીબ પુત્રને ભવિષ્યમાં ધણું દુઃખી થવું પડશે. દેવરૂપ બાળકને રાક્ષસી સાથે પરણાવી તેની જીંદગી રદ કરશો નહિ. પછી તો જેવી તમારી મરજી. ” આટલી વાત કહી તે વણીક ભૈન ધારી કિશોરના પિતાની સાથે ચાલવા લાગ્યો. તેની વાત સાંભળી કિશોરનો આપ વિચાર સાગરમાં ડૂબ્યો. તે આત્મમત્ત બોલવા લાગ્યો કે, “ શું આ વણીકની વાત સત્ય હશે ? શું કન્યાનો આપ એવો કુકર્મો હશે ? શું ખમર પડે ? દેખાવમાં તો એ ફૂર દેખાવનો લાગે છે ખરો; પણ અંદરથી એવો દુષ્ટાત્મા હશે તેની ખાતરી શી ? રખેને આ વણીકને તેની સાથે વૈર હોય અને તેથી મને જીવું સમજાવતો હોય તો ? એમ પણ બને. કારણ કે આ સંસારમાં વિવાહ મંડાવનારા કરતાં વિવાહ બંગ કરાવનારાઓ ધણા હોય છે. વળી આ વણીકનું કહેવું દેહાય સત્ય હોય; પણ મહેં મુખથી હા કહી કબુલાત લખી આપી, તે હવે કેમ મિથ્યા થાય ? હું બોલીને ફરી જાઉં તો મારી આજદિન સૂધીની પ્રમાણિકતા ધૂળમાં મળી જાય. ખરો મનુષ્યતો એકજવાર બોલે છે, તે પ્રાણતિ પણ બોલેલા વચનથી ફરતો નથી; તો હું એક પ્રમાણિક માણસ થઈ બોલ્યું અબોલ્યું કરું તો મારા જીવનને ધિક્કાર છે. છોકરાનું નશીબ છોકરાની પાસે છે. તેનું રક્ષણ કરનાર શ્રી હરી છે. ” આમ આત્મમત્ત બોલતા કિશોરના પિતાએ જાગ્રતો નિશ્ચય કરી દીધો. તેમણે વાણીયાને પછી કંઈ પૂછ્યું નહિ; તેમ વાણીયાએ પણ તે સંબંધમાં એકે અક્ષર ઉચ્ચાર્યો નહિ. બન્ને એ ભૈનતાથી થોડોક રસ્તો કાપી નાખ્યો. બાદ બ્યાપારની વાતો ચાલવા લાગી. તે વાતો ઠેક વીરપુરની બાગેળ સૂધી પહોંચી. વાતોમાં રસ્તો જલ્દી ખૂટી ગયો. વાણીયાએ જેમોપાળ કહી બાગેળથી દૂર

પડ્યો. કિશોરના પિતાએ ઘેર આવી પત્ની આગળ વિવાહની વધાઈ આપી. કિશોરનો વિવાહ થયો સાંભળી માતા માંડી-ધેલી બની ગઈ. તેણે કાઠલા-માંથી આઠ આના કાઢી ગોળ મગાવી મહેલામાં બેઠેંચ્યો. થોડાક દિવસો વિતતાં લગ્ન કરવાનું નિર્માણ થયું. તેર વર્ષનો બાળક કિશોર ઘોડાપર સ્વાર થઈ વરરાજા બન્યો. તે નવાં કપડાં પહેરવાથી અને ઘોડાપર બેસવાથી આનંદિત જણાતો હતો. તેને યાન નહોતું કે હું બલિષ્ઠનું બચ-કર છું સહ મળામાં પહેરવાને જાડું છું. તેનાં માતા-પિતાનો આનંદ અવર્ણ્ય હતો. કહેવત છે કે “લગ્ન સમાન આનંદ નહિ અને મરણ સમાન શોક નહિ.” કિશોરના પિતાએ પાંચસો રૂપિયા દેવા કરી પુત્રનો ધામધૂમથી વરઘોડો ચઢાવી કૃષ્ણપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું. જન ગામમાં આવી. બહેવાઈએ ચલાયોએ સત્કાર કરી કન્યાદાન દીધું. બાદ ત્રણ દિવસ જનને રાખી ચોથા દિવસે કન્યાને વળાવી. કિશોર વહુ પરણી ઘેર આવ્યો. ગામનાં બૈરાં વહુને જોવા આવજનવ કરવા લાગ્યાં. વહુ કિશોરથી બે બેઠેંત ઉંચી દેખાતી હતી, જોવા આવનારાં મસ્કરીયો કરી આલ્યાં જતાં. સઘળે કળેડું કહેવાયું. વહુને સાસુરે આવ્યે આઠ દિવસ થયા. નવમા દિવસની રાત્રે પત્ની. કિશોર મહેતાશ્રમે આપેલો પાઠ ગોખી તેના સૂવાના ઓરડામાં જઈ સૂઈ ગયો. તે પછી કિશોરની માતાએ ઉમ્મર લાયક થએલી વહુને પતિના શયનાલય તરફ જવાને સૂચવ્યું. યૌવનના પૂર જ્વારમાં આવેલી અને શરીરે અલમરત-મંદમરત જણાતી વહુ પગનાં ઝાંઝર ઝમકાવતી મનમાં અનેક આશ્ચર્યો બાંધતી અને પતિ સાથે રસરંગ માણી સ્વર્ગિયસુખ ભોગવવાના વિચારમાં ઝુલતી શયનમંદિરમાં આવી. પણ ત્યાં આવી જોતાં જ તેણે પતિને ભર નિદ્રામાં પડેલો જોયો. વહુએ નિઃશ્વાસ નાંખી પતિને ઠંઠોળવા માંડ્યો. નિર્દોષ છોકરો શરીરપર પ્રચંડ હાથ

પડવાથી “ શું છે ? મને કેમ જમાડો છે ? ” વગેરે સ્પષ્ટોચ્ચાર કરતો નજીવત થયો. તેણે બે હાથવતી આંખો ચોળતાં પત્ની સામે જોયું. એવામાંજ અનંમથી અકળાએલી મૌવનાએ ઉભી થઈ પતિને બાહુપિંજરમાં દબાવી જોરથી આહ્વાન આપ્યું. કિશોર સમસ્ત શરીરે ધ્રુજવા લાગ્યો. મદમસ્ત મહિલાના મળખુત હાથથી સજ્જદ દબાએલા કિશોરે અકળાઈને આખરે ખૂમ પાડી. મદનના તાપથી મુંઝાએલી માનુનીએ નિરાશ થઈ પતિને જોરથી એક તમાચો ખેંચી દાઢ્યો. કિશોરે તેનીપર ધસી જઈ બે ચાર મુક્કીઓ લગાવી દીધી. પ્રથમ દિવસેજ લગ્નનો પ્રથમ પ્રવેશ બજવાયો. પતિ-પત્નીમાં મારા-મારી શરૂ થઈ. કિશોરનાં માતાપિતા સાથે મહેલાનાં માણસો જાગી ઉઠ્યાં અને ધરધણી સાથે એ નાટક જેવા કિશોરના શયન ભૂવનમાં દોડી આવ્યાં. કિશોરના પિતાએ પુત્રને ખેંચી લીધો, તેની માતાએ વહુને ધમકાવી. સ્વચ્છંદપણે વર્તેલી વહુએ તત્કાળ સાસુને માળોથી વધાવી લીધી. જેવા એકઠાં મળેલાં લોકો હોહા કરતાં વિખરાઈ ગયાં. તે રાત્રિ પૂર્ણ થઈ. સવાર થયું. કિશોર ઉઠતાંવારજ બમલમાં દફતર મારી બહાર નીકળી પડ્યો. સાંજ પડવા આવી પણ તે ઘેર આવ્યો નહિ. તે નિશાળેથી છૂટી તળાવપર બેસી રહ્યો હતો. પુત્રને ઘેર નહિ આવેલો જાણી તેના પિતા ખોળવા નીકળ્યા. એક માણસે કિશોર તળાવપર બેઠો છે એમ જણાવ્યું. તેના પિતા તળાવપર ગયા અને પુત્રને ઘેર આલવાનું કહેવા લાગ્યા. પુત્રે ઘેર જવાની હડે પકડી પિતાને જણાવ્યું કે, “વહુને કાઢી મુકશો તોજ હું ઘેર આવીશ.” તેનું કહેવું સાંભળી પિતાએ તેને હા કહી મહામુશીબતે ઘેર આણ્યો. ધરમાં પણ વહુએ પિયર જવાની હડ લીધી હતી. દસ દિવસમાં તો પુત્ર-વહુથી કિશોરના માઆપ ત્રાસ-ત્રાસ થઈ ગયાં. તેમણે સારો સંભાવ



જેમ વહુને પિયર વિદાય કરી દીધી. દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા. વહુ પિયર ગઇ તે ગઇજ, ફરીથી પાછી આવીજ નહિ. કિશોર આ-  
નંદથી ભજવા લાગ્યો. આખરે તેની સોળ વર્ષની ઉંમર થઇ. તેણે  
નાચું-હિસાબ-વાંચન વગેરેની ઉપયોગી વિદ્યા સંપાદન કરી લીધી. ઉંમરે  
વધતાં તેને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું. તેનાં માતાપિતાએ પણ કન્યાને  
મોકલવાનું કહેલું મોકલ્યું; પણ વહુને તેનાં માળાપે સાસરે મોકલીજ  
નહિ. જા માટે મોકલે ? તેમને પુત્રીથી તો દ્રવ્ય સંપાદન કરવું હતું. એવડે  
કિશોરના પિતા જાતે તેડવા ગયા. ત્યાં તેમનું સાઈ સ્વાગત કરી ક-  
ન્યાના પિતાએ જણાવ્યું કે “ અમારે તો એકની એક લાડકવાઇ પુત્રી  
છે. તમે ગરીબ છો. તમારા ઘરમાં તે જેમણે તેટલું સુખ ભોગવી  
શકે એમ નથી, માટે તમે તમારા પુત્રને અમારે ત્યાં મોકલી દ્યો.  
અમે તેમને સારી રીતે રાખીશું. ” આવી રીતે કહી તેણે વહુને  
મોકલવાની સાફ ના પાડી. કિશોરના પિતા હીલે લમણે ધેર આવ્યા.  
તેમને પેલા વણ્ણિકની વાત યાદ આવી. સમય વિતવા લાગ્યો. અક-  
સ્માત વીરપુરમાં કોલેરા ફાટી નીકળ્યો. ધણાં માણસો મરવા લાગ્યાં.  
તેની અંદર કિશોરનાં માતાપિતા પણ સપડ્યાં. પિતૃમકત પુત્રે અપાર  
પરિશ્રમ ઉઠાવી માતાપિતાની સેવા આકરી કરી, અંતે તે સ્ત્રી-પુરુષ  
કલાક કલાકના અંતરે વિકરાળ કાળનાં ગ્રાસ થયાં. કિશોર પોક  
મૂકી રડી પડ્યો. પડોશીયોએ આવી તેને આશ્વાસન આપ્યું. આ  
વખતે ઘરમાં એક રાત્રી પાછ પણ નહોતી. કિશોરે એક બલા પડો-  
શીને ઝોરડામાં બોલાવી દુઃખદ સ્થિતિ જણાવી. તે દયાળુ જને તેને  
પ્રતિજ્ઞા રૂપિયા લાવી આપ્યા. કિશોરે મહેસાના લોકો સાથે સમસા-  
નમાં જઇ માતા-પિતાને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. અગ્નિની શીખાએ ચિ-  
તાની આસપાસ ફરી વળી. કિશોર માતા પિતાની છેલ્લી અવસ્થા



નિહાળી પૂછળ રડ્યો. કમળ બળ્લ ઘણ મયાં. કિશોર અને રમજાનમાં આવેલા માણસો સ્નાન કરી ઘેર આવ્યા. કિશોરને ઘરમાં સ્વચ્છકાર બાસવા માંડ્યું. તે બૂખે પેટે સતો. એવામાં પાડોશમાં રહેતી એક વૃદ્ધ ડોશી ઘરમાં આવી તેને પોતાને ઘેર લઈ ગઈ અને તૈયાર કરેલી ખીચડી કિશોરને સમજાવી ખવરાવી. મરણની વાત કૃષ્ણ પૂર પહોંચી. કિશોરનો સસરા કેટલાક માણસો સાથે કાણે આવ્યો. તેણે જમાઈને ઘરમાં બોલાવી સધળી વાત જાણી લીધી. તેણે એક હજાર રૂપિયા કિશોરને આપી જણાવ્યું કે આમાંના અર્ધાથી દેવું ચૂકવી દેયો અને બાકીના રૂપિયાથી તમારા પિતાની ક્રિયા કરો. સસરાના આવા વર્તનથી કિશોર અજળ થયો. તેણે તે રૂપિયામાંથી પિતાનું હોસો રૂપિયાનું દેવું ચૂકાવી દીધું અને બાકીના ચારસો પિતાની પાછળ ક્રિયામાં અને ન્યાત્ જમાડવામાં ખર્ચો નાખ્યા. આ સધળા કાર્યથી પરવારી કિશોરનો સસરા તેને સમજાવી-ફાસલાવી ઘરને તાળું વંસાવી કિશોરને પોતાની સાથે પોતાના ઘેર લઈ ગયો. કિશોર સસરાને ઘેર આવી ઘરજમાઈ થઈને રહેવા લાગ્યો. હમાસ તો તેણે સુખમાં ગુજાર્યા. આટલા લાંબા વખતમાં પણ તેને તેની પત્ની સાથે એકાન્તમાં મળવાનો ચાતો વાત કરવાનો પ્રસંગ કોઈએ પાડવા દીધો નહોતો. કિશોર ઝોશીયાળાની માફક પેટ ભરી જામમાં ફરવા લાગ્યો. સમય જતાં તેને બેશી રહેવાને માટે સાસુ-સસરા તથા સાળા તરફથી કંપકો મળવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે તેનું અપમાન પણ થવા લાગ્યું. કિશોરને ધણું લાગી આવ્યું. તેણે ધણાએ વિચાર કર્યા પણ કંઈ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. ચારેક દિવસ વિતતાં તો સાસુએ તેને વમડામાં બેસો-ગાયો લઈ જઈ ચરાવવા જવાનું સૂચવ્યું. કિશોરે સ્પષ્ટ ના પાડી. સસરાએ કાઠી મૂકવાની ધમકી આપી. તે દિવસે કિશોર

મમગીન ગ્હેરે ગામમાં ફરવા નીકળ્યો. તે ગામમાં તેને આશ્વાસન આપી રહેતે ગઢાવે એવું કોઈ નહોતું, કિશોર વિચાર વમળમાં ધસડતો સસરાના એક પિત્રાઈ બાઈને ઘેર આવ્યો. તેનું નામ હરીહર હતું. આખા ગામમાં તે ડાહ્યા અને યાત્રી માણસ ગણાતો. તે બાઈના દુષ્ટ કર્મમાં બળ્યો નહોતો; એથી તેને બાઈની સાથે બનતું નહોતું. કિશોરના સસરાને અને તેને હાલમાં બોલ્યા ચાલ્યાનો વહેવાર નહોતો. હરીહરે પોતાનું જીવન સારી રીતે ગુજરે એટલી દ્રવ્ય સંપત્તિ એકત્ર કરી હતી. તેની પત્નિ એક બાલિકાને મૂકી મરણ પામી હતી. હાલ તે બાળાની ઉમ્મર બાર વર્ષની હતી. હરીહર પ્રભુમંજી કરતો પોતાની પુત્રી સાથે સંતોષથી દિવસો આનંદમાં નિર્જનન કરતો. સારો માણસ સારાનોજ સહવાસ પસંદ કરે છે; એ ગુણજ કિશોરને હરીહરનો સહવાસ પ્રિયકર થઈ પડ્યો. તે તેનો ધણોખરો વખત તેને ત્યાંજ બેસી રહી ગુમાવવા લાગ્યો. હરીહર તેને સારી શિખામણો આપવા ઉપરાંત કોઈ નોકરી પર ગઢો જઈ સ્વતંત્રપણે નિર્વાહ ચલાવવાની સલાહ આપતો. કિશોરે પણ પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી ક્યાંક નોકરી અપાવવાની તેને વિનંતી કરી. હરીહર તેને માટે નોકરીની તકાસ કરતો હતો. દરરોજ આવવા જવાથી હરીહર અને તેની પુત્રી કિશોરને સ્નેહથી ગઢાવા લાગ્યાં. હરીહરે ધીમે ધીમે કિશોરને તેના શ્વસુર કુટુંબના કારસ્થાનોની માહિતગાર કરી દીધી, કિશોરે પણ સસરાને ત્યાં રહી તેમના કુટુંબ કર્મોનું થોડુંક દિગ્દર્શન કર્યું હતું. કિશોરને ધૃણા દેવજ થઈ. તેણે સસરાના ઘરનો ત્યાગ કરવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો; અને પોતાનો તે વિચાર તેણે હરીહરને જણાવ્યો. હરીહરે તેના નિશ્ચયને અનુમોદન આપ્યું. બાદ એક દિવસે કિશોરનું લોહિ ઉકળે એવો બનાવ બન્યો. એક સાંજના સમયે કિશોર ફરીને ઘેર આવ્યો. તેણે

કપડાં કાઢી નાળું કરી લીધું. પછી તે ઉપર ગયો. આ વખતે મેઘ ઉપર અદ્ભુત બનાવ બની રહ્યો હતો. કિશોરની પત્ની તેના એક પ્રેમપાત્ર સાથે આનંદ ઉઠાવી રહી હતી. કિશોરથી આ દેખાવ જોઈ શકાયો નહિ. ગમે એવી પથ્થુ તે પોતાની આંતરે કહેવાતી હતી. કિશોર રાતો પીળો થઈ ગયો. તેણે મોટો અવાજ કરી દુષ્ટોના આનંદમાં ભંગ પાડ્યો. તેની કુટિલ આંતરે કિશોરની દરકાર નહિ કરતાં આશ્ચર્યના મળામાં હાથ નાખી ઉભી રહી અને કિશોરને અનેક પ્રકારના સજ્જો બચાવમાં સંભળાવી હસવા લાગી. કિશોરે ઉત્કેષાઈ ત્યાં પડેલી એક લાકડી ઉઠાવી પત્નીને ઝાપટી. લાકડીનો ફટકો પોતાની માથાકના પર પડે એ પહેલાંજ આશકે પોતાના હાથ પર ઝીલી લીધો, કિશોરનો ફટકો નિરર્થક ગયો. તેની આંતરે યાર તેના શરીરપર ધસી ગયો. કિશોર તેનાથી જાણ એવો નહોતો. બન્ને મક્ક કુસ્તી કરવા લાગ્યા. કિશોરની આંતરે કે જેનું નામ કપટકળા હતું તે પોતાના યારની મદદમાં દોડી આવી. તેણે કિશોરની પીઠપર પાછળથી લાત મૂકી સમાવવા માંડ્યા, કિશોરે તેના મારની દરકાર નહિ કરતાં પોતાના હરીફને આખરે નીચો નાખ્યો અને તેને મારમારી અધમૂઝો કરી નાખ્યો. કપટકળાએ બૂમોબૂમ પાડવા માંડી. તેની બૂમોથી તેનાં માથાપ, બાઈ અને અન્યજનો ઉપર દોડી આવ્યાં. કપટકળાનો યાર કે જેનું નામ રામલાલ હતું, તે કિશોરના મારથી બે-શુદ્ધ બની ગયો હતો. તે રામલાલ કિશોરના સસરાનો વિશ્વાસુ અને કાર્યનો મદદમાર હતો. તેની એવી દશા જોતાંજ ચસુરરાજનો પિતો ખસ્યો, તેમણે કિશોરને ધમકાવવા માંડ્યો; કિશોરે પથ્થુ તેને સામા જવાળ આપી તેનાં પોઠળ ખુસ્તું કરી પિત્તારનો વરસાદ વરસાવ્યો. પોતાના દરેક કામની કિશોરને અગર પડી મક્ક છે; માટે હવે તેને

જીવતો રાખવો તે સાપને દુધ પાયા બરોબર છે; આમ નિશ્ચય કરી તેણે પોતાનાં માણસોને તેને પકડી લેવાની આજ્ઞા કરી. દૈત્ય દિલના માણસોએ કિશોરપર આક્રમણ કર્યું, કિશોરે પણ પોતાથી બની સહતો બચાવ કર્યો; પણ આખરે પકડાયો, તેને એક ચાદરમાં ગાંસડીની માફક બાંધવામાં આવ્યો. શ્વસુરરાજે તે ગાંસડીને ચંદ્ર-બામામાં પધરાવી દેવાનું સૂચવ્યું. પાપાત્માએ સરિતા તરફ જવા મધ્યરાત્રિએ ધરની બહાર નીકળ્યા. અર્ધે રસ્તે જતાં તેમને ચાર માણસોએ તેમની નજીક આવી અત્યારે ક્યાં જાઓ છો ? આ ગાંસડીમાં શું છે એમ ઉપરા-સાપરી બે ચાર પ્રશ્નો કર્યા. પાપકર્મ કરવાને નીકળેલા દૈત્યો જવાબ દેવામાં ગદલાં તદલાં કરવા લાગ્યા. પેલા માણસોને બહેમ પડવાથી ગાંસડી ખુંચાવી લીધી. દુષ્ટ માણસોએ પાપ કુટવાની ખીકે પલાયન કર્યું. તે પછી પેલા માણસોએ ગાંસડી છોડી કિશોરને બહાર કાઢ્યો. કિશોરે બે હાથ જોડી પોતાનું રક્ષણ કર્તાનો ઉપકાર માન્યો. તે પછી એ ચારે માણસો કિશોરને લઇ એક છૂપા રસ્તે ચંદ્રને હરીહરના મકાને આવ્યાં. મકાનમાં દીપક બળતો હતો. તેના પ્રકાશમાં કિશોરે પોતાના બચાવનારને ઝોળખ્યો. તે હરીહર હતો. ઉપકારના બાર નીચે દળાએલા કિશોરે પૂછ્યું, “ આપને આ બધી બાબતની શી રીતે ખબર પડી ? ”

હરીહરે કહ્યું. “ જે વખતે તમારી અને રામલાલની કુસ્તી થતી હતી; તે વખતે મારો એક માણસ તમારા સસરાને ત્યાં કંઈ કામ પ્રસંગે આવ્યો હતો. તે માણસે તમારા અવાજપરથી તમને ઝોળખ્યા. એટલામાં તો તમારો સસરો તે માણસને કાલે આવજો કહી ખીજ માણસોને બોલાવી ઉપર ચઢવા લાગ્યો. એવું જોઈ તે માણસે તરત ત્યાંથી નીકળી મારી પાસે આવી તમારીપર આવેલી આજ્ઞાની વાત મને જણાવી. તમારો સસરો તેના દુબ્બોને નદીમાં

ફેડી દેવરાવતો હતો; તે વાતની મને ખબર હોવાથી હું મારા વિશ્વાસુ ત્રણ માણસો સાથે આગળથી નદીએ જઈ બેઠો અને પછી પ્રભુ-કૃપાએ તમારૂં રક્ષણ કરવામાં આવ્યો.”

“ તમારો ઉપકાર હું જીવન પર્યંત વિસરનાર નથી. હવે મને જણાવો કે મારે શું કરવું ? ” કિશોરે પૂછ્યું.

“ કિશોર ! આ જામનો ત્યાગ કરવામાંજ હવે તમારૂં કલ્યાણ સમાજેલું છે. તમે મોટે મરુજકે આદિથી નીકળી વિલાસપૂર જાઓ. ત્યાં અંગ્રેજ સરકારનું મોડું ઘાણું છે. તે નગરમાં મારો એક શ્રીમંત સ્નેહિ રહે છે. હું તેનીપર એક ચીકું લખી આપું છું. તે તમને તેને ત્યાં નોકરી રાખશે. તમે તેની નોકરી પ્રમાણિક પણે બજાવી કાળ નિર્ગમન કરજો. કિશોર ! પૂર્વ જન્મના કોષ સંસ્કારે કરીનેજ તમારો અને મારો સ્નેહ બંધાયો છે. તમારા જેવો નમ્ર વિનયી યુવાન મારા આખા જામમાં કોઈ નથી. તેમ આખા જામમાં જે ત્રણ માણસો સિવાય મારૂં સાઈ કચ્છનાર પણ કોઈ નથી. ભાઈ છે તે શત્રુની ગરજ સારે છે. કિશોર ! અત્રેથી જતાં પહેલાં તમને મારા હૃદયની એક છાની વાત જણાવું છું કે જો તમે અત્રેથી ગયા પછી નોકરી-પર ચઢી જશો અને જે માણસોનું ગૃજરાન ચલાવી શકાય એટલું દ્રવ્ય સંપાદન કરશો તો મારી પુત્રીનું લગ્ન હું તમારી સાથે કરીશ. તમે આ વાત કોઈને જણાવશો નહિ. ” આટલું કહી હરીહરે તેને ખર્ચને માટે પચીસ રૂપિયા આપી પોતાના સ્નેહિ શેઠ પર એક બલામણુ પત્ર લખી આપી તેજ ક્ષણે વિદાય કરી દીધો. સ્નેહાળ આલિકા કમળા સજ્જનનયને તેને જતો જોઈ રહી, કિશોર હરીહરના ધરમાંથી બહાર નીકળી અંધકારમાં અદૃશ્ય થયો.

## પ્રકરણ ૩ બું.

### કિશોરની કર્મકથા અને ભાગ્યના તમાસા.

કિશોર કૃષ્ણપુરનો ત્યાગ કરી વિલાસપૂરના પંથે પહોંચ્યો. તેણે સરિતાના કિનારે પડી રહી રાત્રિ પૂરી કરી-પ્રાતઃકાળ થયો. ઘેર તિમીરનો નાશ થઈ પૃથ્વીપર પ્રકાશ પથરાયો. તારાઓ નભમંડળમાં વિલુપ્ત થઈ ગયા. શ્વિતળ પવન બહાવા લાગ્યો. પક્ષીઓના અવાજ જમતને જાગૃત કરવા લાગ્યા. નરનારીયો સરીતામાં સ્નાનાર્થે આવવા લાગ્યાં, કિશોરે ક્યારનુંએ સ્નાન કરી લીધું હતું, તે હોડીયો ફરતી હતી ત્યાં ગયો અને એક હોડી બાંહે કરી અંદર બેઠો, હોડી ચાલવા લાગી. કિશોરે ભગ્ન અને કૃષ્ણપૂરને પ્રણામ કર્યાં. પોતે આ અવનિમાં એકલો છે જાણી તેનો ચક્ષુઓમાં જળ ઉભરાયું. પવન સારો હોવાથી હોડીયું સડસડાટ ચાલતું હતું. છેવટે નવ વાઝાના સૂમારે હોડીયું વિલાસપૂર જવાના માર્ગે આગળના કિનારે આવીને અટક્યું, કિશોર નીચે ઉતર્યો. તેણે બે રૂપીઆ ખાંડવાના હાથમાં મૂકી ચાલવા માંડ્યું, બે વાગે કિશોર વિલાસપૂરમાં આવ્યો. તેણે હરીહરનો ભલામણ પત્ર કાઢી શેઠનું નામ જોયું. શેઠનું નામ નારાયણદાસ હતું. કિશોર ઠેકાણું પૂછતો-પૂછતો તેમને ઘેર આવ્યો. આ વખતે નારાયણદાસ માદીપર બેસી હુકો પીતા હતા અને તેમનાં પત્ની પાસે બેસી વીંઝણાથી વાયુ ઢોળતાં હતાં. કિશોરે તેમને પ્રમાણ કરી પાસેનો પત્ર આપ્યો. નારાયણદાસે મિત્રનો પત્ર વાંચવા માંડ્યો. કિશોર અદ્ભુતવાણી ઓશીયાળાની માફક એક આગ્રુએ ઉભો

રજો. નારાયણદાસે પત્ર વાંચી કિશોર સામે જોઇ પૂછ્યું, “ભાઈ ! તું મારે ત્યાં નોકરી કરવાને ખુશી છે ?”

“હાજી, નોકરી કરવાના ઇરાદાથીજ હું કૃષ્ણપુરથી અત્રે આવ્યો છું.”

“ક્યાં સુધી બધ્યો છે ?”

“લખવા-વાંચવા ઉપરાંત બ્યાજ-નામું પણ સારી રીતે જાણું છું.”

“એમ તો આ કામળમાં બે આંકડા લખ્ય જોઇએ, કે જેથી તારા અક્ષર ‘પણ’ કેવા છે એ જણાઇ આવે.” કહી નારાયણદાસે તેને એક કામળનો કટકો અને ખડીયો લેખણ આપી લખવાને સૂચવ્યું. કિશોરે બે ત્રણ લાઇનો લખી કામળ શેઠના હાથમાં આપ્યો. મોતીના દાણા જેવા અક્ષરો જોઇ શેઠ પ્રસન્ન થયા. તેમણે કિશોરને પોતાને ત્યાં રાખી નામાનું તથા ઉધરાણીનું કામ સોંપ્યું. તેને રહેવાનું તથા ખીવાનું પણ પોતાને ત્યાં રાખવાનું કહ્યું. નારાયણદાસ ધીરધારનો ધંધો કરતા હતા. પરમેશ્વરે તેમને સારા પૈસા આપેલા હોવાથી તેઓ સંતોષમય જીવન માળતા. મરીબો પ્રત્યે દયાભાવ રાખતા. બ્યાજ પણ બહુ બાંહે લેતા નહિ. તેમને સંતાનમાં ફક્ત એક પુત્ર હતો. તેનું વય આ વખતે બે વર્ષનું હતું. કિશોર નારાયણદાસને ત્યાં રહી નોકરી કરવા લાગ્યો. તે દરરોજ પાછલી રાત્રિએ જાગૃત થઇ સ્નાન કરી પ્રભુભક્તિ કરી પરવારતો અને સવાર થતાં બગલમાં ચોપડો મારી વિલાસપૂરની આસપાસ આવેલાં નાનાં ગામડાંમાં ઉધરાણીએ નીકળી પડતો. તે બપોરે પાછો આવતો અને બોજન કરી નામું લખવા બેસતો. તેના આવવાથી શેઠના માથેથી કામનો બોજો ઝાંછો થયો. તે નિવૃત્ત થઇ આનંદ કરવા લાગ્યા. દિવસો

જતાં કિશોરે તેમની અપૂર્વ પ્રીતિ સંપાદન કરી લીધી. શેઠ શેઠાણી તેને પોતાના પુત્રની માફક વ્હાવા લાગ્યાં. કિશોરે શેઠના ડૂબેલા રૂપિયા ધરાકોને સમજાવી વસુલ કર્યાં. શેઠતી લક્ષ્મી વધવા લાગી. શેઠ-શેઠાણી તેને શુભ પગલાંનો મણુવા લાગ્યાં. આવી રીતે ત્યાં રહે કિશોરને પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં. તેની ઉપર હરીહરના પત્રો આવતા. કિશોર પણ પોતાની કુશળતાના તેને પત્ર લખતો. એક દિવસે કિશોર જમી પરવારી મેડા ઉપર બેસી નામું લખતો હતો; તેવામાં નારાયણદાસ શેઠ હાથમાં એક પત્ર લઈ હસતા હસતા તેની પાસે ઉપર આવ્યા. કિશોરે તેમના સામે જોયું. નારાયણદાસે તેની સામે પડેલી એક ખૂરશીમાં બેસી કહ્યું, “કિશોર ! હું અત્યારે તને એક આનંદના સમાચાર જણાવવાને આવ્યો છું.”

“શું ભાષના વિગાહ કરવાની વધાઈ લાગ્યા છે ?” કિશોરે હસીને પૂછ્યું,

“ભાઈ તો હજી ન્હાનો છે. તેને મારે ઉમ્મર લાયક થયેજ પરણાવવો છે; પણ હાલ તો તને પરણાવી વ્હાવો લેવાની ઇચ્છા ધરાવું છું.” નારાયણદાસે કહ્યું.

“હું તો પરણેલો છું.”

“પણ તે કઈશા રાંડ તારું બહુ કરી શકે એમ ક્યાં છે ? કિશોર ! જો, આ હરીહરે મને પત્ર લખી તેની કન્યા તને આપવાનો વિચાર જણાવ્યો છે. બોલ તું ખુશી છે કે નહિ ?”

“મુરબ્બી ! મારી હાલ કેવી સ્થિતિ છે તે આપ સારી રીતે જાણો છો. હું ફરીથી પરણીશ કે તરત પેલી કુમાર્યા અહિં આવશે, એકલાજે પણ મારે તેને રાખવી પડશે, હું બે બીયોનું પોપણ કેવી રીતે કરી શકીશ ?”



“ તેની તું ફિકર કરીશ નહિ, હું તારા પગારમાં વધારો કરી આપીશ. વળી હરીહરે કન્યાદાનમાં તને એક હજાર રૂપિયા આપવા જણાવેલું છે. તે રૂપિયા હું મારે ત્યાં જમે રાખી તને સાઈં બાજ ઉપજાવી આપીશ; બોલ, હવે હું હરીહરને પ્રત્યુત્તર લખી દઉં કે ?”

“ જેવી આપની ઇચ્છા. હું તો આપનો બાળક છું. ” કહી કિશોરે પુનઃ નામુ લખવામાં ધ્યાન આપ્યું. નારાયણદાસે હરીહરને પત્ર લખી પોતાની સંમતિ દર્શાવી. આઠમે દિવસે હરીહર કન્યા કમળાને લઈ વિલાસપુર આવ્યો. તેણે શુભ મૂહુર્ત જોઈ કિશોરની સાથે કન્યાનો વિવાહ કર્યો. લગનનું મુહુર્ત ચોથે દિવસે લેવાયું. નારાયણ શેઠને ત્યાં ધામધુમ થઈ રહી. શેઠ શેઠાણી પુત્ર લગનના જે વોજ આનંદ પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યાં. લગનને દિવસે ઠાકમાઠથી કિશોરનો વરધોડો આખા નગરમાં ફર્યો. લોકો નારાયણદાસને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. રાત્રે કિશોરનું લગ્ન થયું. ત્રેમિ બાળકો હલ્લ મચા મૂર્છા થતાં આનંદ પામ્યાં. વરવધુએ શેઠ શેઠાણીને પગે પડી તેમનો આશીર્વાદ મેળવ્યો. શેઠ ગુમાસ્તાને વાસ્તે સાઈં ખર્ચ કર્યું જાણી સર્વત્ર તેમની વાહવાહ થવા લાગી. હરીહરે કન્યાદાનમાં એક હજાર રૂપિયા અને બીજા હજાર રૂપિયાનું ધરણું કમળાને આપ્યું. તે પછી હરીહર થોડાક દિવસો ત્યાં રહી પુત્રી-જમાઇને શુભ શિખામણ આવી કૃષ્ણપુર તરફ ગયો. કિશોર કમળા આનંદથી શેઠને ઘેર રહેવા લાગ્યાં. આ વાતની ખબર કૃષ્ણપુરમાં રહેતાં કિશોરનાં સાસરીયાંને પડી. તેમણે હરીહરની સાથે તકસર કરી ગાળો દેવા માંડી. હરીહર કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. ધીમે ધીમે તે દુષ્ટ જનોએ કપટકળાને કિશોરની પાસે મોકલવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. તેમને સારી રીતે ખબર હતી કે કિશોર નારાયણ શેઠને ત્યાં રહી સુખી થયો છે, તેણે સારા પૈસા એકઠા કર્યા

છે; વળાં હરીહરે તેને એક હજાર રૂપિયા રોકડા અને કમળાને હજાર રૂપિયાના દાગીના આપ્યા છે. જો કપટકળા ત્યાં જશે તો જતે દહાડે એ સખળો માલ આપણો થશે. આવા નીચ ઉદ્દેશથી તેમણે પુત્રીને મોકલવાની ખટપટ કરવા માંડી. એક દિવસે કિશોર બપોરના સમયે શેઠના મકાનમાં ઉપરના ઓરડામાં બેઠો હતો. હસમુખી કમળા વિવિધ પ્રકારની વાર્તા-વિનોદ કરી પતિને રીઝાવી રહી હતી. એવામાં શેઠ ઉપર આવી ખૂબ મારી, “કિશોર?”

“મુરખી.” કિશોર તરત બહાર આવી ઉભો. શેઠે તેને એક પત્ર આપતાં કહ્યું, “લે, આ તારા નામનો એક કાગળ આવ્યો છે.” શેઠ કાગળ આપી નીચે ચાલ્યા ગયા. કિશોરે કમળા પાસે આવી પત્ર વાંચવા માંડ્યો, પત્ર હરીહરરાયનો હતો, તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું.

“રા. રા. ચી. કિશોરચંદ્ર તથા સો. બહેન કમળાલક્ષ્મી!

શુભ સ્થળ વિલાસપુર.

વિશેષ લખવાનું કે અત્રે કપટકળાને તમારી પાસે મોકલવાની ખટપટ ચાલી રહી છે. તે કહાચ ત્યાં આવે તો તમે ખૂબ સંભાળ પૂર્વક રહેજો. તે છોકરી રાક્ષસી સ્વભાવની છે. તેની તમને સારી રીતે ખબર હોવાથી હું વિશેષ કાંઈ લખતો નથી. બીજું આ પત્ર લખી હું કૃષ્ણપૂરમાંથી નીકળી જઈ છું. હું ક્યાં જઈ છું તે હાલ જણાવી શકાય એમ નથી. માઈ મન સંસાર પરથી ફરી ગયું છે. આ પત્ર તમને પહોંચશે તે પહેલાં તો હું ઘણે દૂર નીકળી ગયો હોઈશ. તમે મારા જવાથી રડશો નહિ. હું મારા અને તમારા કલ્યાણને અર્થેજ નીકળી પડ્યો છું. તમે જન્મે અંપસંપીને ચાલી તમારો સંસાર ઉજાગળ કરજો. માઈ કૃષ્ણપુરનું ઘર કમળાને નામે રજીસ્ટર કરાવ્યું છે, તે રજીસ્ટર

દસ્તાવેજ તમને થોડા દિવસમાં મળશે. અંતરમાં હવે જણાવવાનું એજ કે કૃષ્ણપુરમાં તમારાં અમંદર દુખનો છે. તેમનાથી તમે સંભાળીને રહેવો. પ્રભુ તમારે રક્ષણ કરો. મિત્રવર્મ નારાયણને મારા ધણા માનથી પ્રણામ જણાવશો, જીવતો કોઠક તો કોઠક વખતે મળીશ; પણ હાલ તો છેવટના પ્રણામ. ”

લી,  
હરીહર.

કિશોરે ઘડકતા અંતઃકરણે પત્ર પૂર્ણ કરી કમળા સામે જોયું. કમળાની આંખોમાંથી અશ્રુધારાઓ નીકળતી હતી. તે લગભગ બેસુદ્ધ જેવી બની જમીન પર બેસી રહી હતી. તેના પિતા એકાએક આવી રીતે આઘ્યા જશે એવું તે ધારતી નહોતી. કિશોરે તેને આશ્વાસન આપી સમજાવી શાન્ત કરી. કમળાનો રૂદન ધ્વનિ સાંભળી નારાયણદાસ શેઠ ઉપર આવ્યા. કિશોરે તેમને સમજાવત- માન જણાવ્યા. શેઠે હરીહરના એકદમ આઘ્યા જવાથી દિલગીરી દર્શાવી. તે પછી કિશોર-કમળા આનંદથી દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં. દિવસો પર દિવસ જવા લાગ્યા. એવામાં એક દિવસે સવારના પ્હોરમાંજ કિશોરનો સસરો કપટકળાને લઈ નારાયણદાસ શેઠને ઘેર આવ્યો. શેઠે તેને સત્કાર પૂર્વક બોલાવી પોતાની પાસે બેસાડ્યો, તેણે પોતાની પુત્રીને ત્યાં રાખવાનું જણાવ્યું. નારાયણદાસે કિશોરને બોલાવી તેની ઇચ્છા પૂછી. કિશોરે સ્પષ્ટ ના પાડી. આથી તેના સસરાએ કહેવા માંડ્યું, “ કિશોરચંદ્ર ! હજી પણ તમને હું કહું છું કે મારી પુત્રીને તમારી પાસે રાખો, તે તમારી સાથે પરણેલી છે. તમે તેનું પાલન કરવાને બંધાએલા છો. માણસ સદાકાળ એવું ને એવું રહેવું નથી. સમજ આવે તેની મેળે સુધરે છે.

વળી તમે કહો છો કે અમારા તરફથી તમને અત્યંત સહન કરવું પડ્યું છે; પણ તેમાં દોષ તમારો છે. તમે અમારા ધરનું છીદ્ર જા માટે બહાર બહાર કર્યું ? તમે અમારું ખાધ અમારુંજ ખોદતા હતા; એથી અમારે નિરૂપાયે તમને બધ દેખાડવાને માટેજ તમારી પ્રત્યે એવું અધટિત પગલું બરવું પડ્યું હતું. તેને માટે હું હાલ તમારી ક્ષમા માગું છું અને હવે તમારો શો વિચાર છે એ જાણવાને ઇચ્છું છું.”

સસરાનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરી કિશોરે કહ્યું, “ તમારા જાણેલાં સત્ય નથી. તમારું હૃદય નિષ્ઠુર છે. તમારા જેવા બધંકર સમાનો સંખ્યા રાખવાને હું ખુશી નથી. તમે તમારી પુત્રીને તમારે ત્યાં રાખો. હું તેના ખોરાકને માટે દર માસે રૂપિયા પાંચ મોકલાવતો રહીશ. ”

“ શું તમારો છેવટે આ જ વિચાર છે ? ” અસુરરાજે અકળાઇને પૂછ્યું.

“ હા જી, કારણ કે મને તમારા તરફથી પૂર્ણ અન્યાય મળ્યો છે.”

“ કિશોરચંદ્ર ! હજી સમય છે, વિચાર કરો; પાછળથી પસ્તાવું પડશે. મારે ન છૂટકે ખીજે રસ્તો લેવો પડશે. ” આટલું કહી તેણે નારાયણદાસ શેઠ સામે જોઇ પુનઃ કહેવા માંડ્યું; “ શેઠજી ! આપ વિદ્વાન છો. તમે તમારા ગુમાસ્તાને સમજાવો. મારી પુત્રી સ્વખુશીથી જ અહિં આવી છે. તેનો નિસાસો ના લેશો. ” આવી રીતે કહી તેણે નારાયણદાસના અત્યંત કાલાવાલા કર્યા; આથી નારાયણદાસે કિશોરને સમજાવી છેવટે કપટકળાને ત્યાં રાખવાનું કહ્યું. સસરાએ ખુશી થઇ કિશોરને પત્યાસ રૂપિયા અને સારાં વસ્ત્રો આપ્યાં. તેણે કમળાને પણ પાસે બોલાવી પાંચ રૂપિયા આપી અપૂર્વ પ્યાર બતાવી કહ્યું, “ જ્ઞેન તારા બાપના આત્મા જવાથી તું મનમાં મુંઝ-

ધક્ક નહિ, તું મારી પુત્રી છે. તારે કૃષ્ણપુર આવવું હોય તો મુખેથી આપણા ઘેર આવજો. ”

કમળા નિરતર રહી. તે કાકાને સારી રીતે ઓળખતી હતી. ખીજે દિવસે કપટકળાને ત્યાં મૂકી તે કૃષ્ણપુર આપ્યો ગયો. કપટકળા ત્યાં રહી. તેણે થોડાક દિવસ તો પતિની આગા મુજબ રહેવા માંડ્યું, પણ પછી ધીમે ધીમે જાતી સ્વભાવ ધારણ કરવા માંડ્યો. કમળાની સાથે વારંવાર લડવા લાગી; પતિને અડાવવા લાગી અને છેવટે આશ્રમદાતા શેઠ શેઠાણીને પણ ગાળો દેવા માંડી; આથી નારાયણદાસે કિશોરને જીવદા રહેવાનું જણાવ્યું. કિશોર એક ઘર બાડે રાખી રહેવા લાગ્યો. એક દિવસે કિશોર ઉધરાણીને માટે બહાર ગામ ગયો હતો; કમળા અને કપટકળા વિના ઘરમાં ખીજું કંઈ હતું નહિ. બપોરનો સમય હતો. કમળા વાસીદું વાળતી હતી. કપટકળા સુખશૈયામાં પડી ઉંઘતી હતી. આ વખતે કૃષ્ણપુરથી રામલાલ એકાએક ત્યાં આવ્યો. તેણે નગરમાં આવી પ્રથમ કિશોરની તપાસ કરી અને જ્યારે તેને જણાયું કે કિશોર બહાર ગામ ગયો છે ત્યારે જ તે કપટકળાની પાસે આવ્યો. કમળાએ કપટકળાને જગાડી. કપટકળા તેને જોતાંજ મંડી-ધેણી બની તેને ભેટવા દોડી. પણ કમળાની સ્મૃતિ થતાં આમળ વધતી અટકી, તેણે રામલાલનું સન્માન કરી પિતાની ખબર પુછી. રામલાલે કુશળ વર્તમાન જણાવી કમળા સામે જોયું. કમળાને યૌવનના બહારમાં આવેલી જોષ રામલાલ મોહ મુગ્ધ થયો. તેણે કમળાને પાણી લેવા મોકલી કપટકળા પ્રત્યે કહ્યું, “ કેમ દીલદાર ! ખુશીમાં તો છે ને ? ”

“ તમારા વિના હું કેટલી સુખી છું એ માફ મન જ જણે છે. આજે તમે આવ્યા છો તેથી મને બહુ આનંદ થયો છે. બહાલા !

જો કમળા અત્યારે ના હોત તો આપણે મજા ઉડાવત. " કપટકળાએ કહ્યું.

" પણ તું કમળાને તારા વિચારને મળતી કેમ બનાવતી નથી ? જો તું કહે તો હું તેને મારા પ્રેમમાં દસાવું. બસ તે પછી તેની તરફનો કંઈ પણ વાંધો રહેશે નહિ. તમે બન્ને જણાં મળી છેવટે કિશોરનો કાંટો દૂર કરી નાખજો. " પાપીએ તેનો વિચાર પ્રદર્શિત કર્યો. કપટકળાએ સંમતિ દર્શાવી. કમળા પાણી લઈ રામલાલની નજીક આવી. રામલાલે એકદમ તેનો હાથ પકડી હસીને કહ્યું, " કમળા ! મારાથી મનરામ છે જ્ઞાને ? આવ મારી પાસે બેસ. " કહી તેણે કમળાને ખેંચી પોતાની જોડે બેસાડી. બાલિકા પરપુરપના સ્પર્શથી શરીરે ધ્રુજવા લાગી. રામલાલે તેને સમજાવવા માંડી; અને તેની પ્રત્યે અસભ્ય વર્તન ચલાવવા માંડ્યું. કમળા ચેતી મઠ; અને એકદમ ઉભી થઈ ત્યાંથી મૂકીયો વાળીને દોડી ધરતી બહાર નીકળી મઠ. રામલાલ અને કપટકળા મનરામનાં તરત કપટકળાએ પેટી ઉઘાડી કમળાના દાગીનાનો દાખડો રામલાલને આપી જતા રહેવાનું જણાવ્યું. રામલાલ પસાર થઈ ગયો. કમળા નારાયણદાસ શેઠને ત્યાં આવી રડી પડી. શેઠાણીએ તેને રડવાનું કારણ પૂછ્યું. કમળાએ રડતાં-રડતાં સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. શેઠાણીએ શેઠને બોલાવી કપટકળાના કુટિલ વર્તનના વર્તમાન જણાવ્યા. શેઠે નિઃશ્વાસ નાખી કમળાને કિશોર આવે ત્યાં સુધી પોતાને ઘેર રહેવાનું જણાવ્યું. કમળા ત્યાં રહી. કિશોર રાત્રે ઘેર આવ્યો. કર્કશા સ્ત્રી દીપક કર્યા વિના અધઘરમાં બેસી રહી હતી. કિશોરે ધરમાં આવી ધ્રુમ મારી, " કમળા ! એ કમળા ? "

" મજાણમાં મઠ રાંડ કમળા. " કહેતી કપટકળા તેની નજીક આવીને ઉભી રહી. કિશોરે દીવો સળગાવી કપટકળાની રૌદ્રમૂર્તિ નિહાળી.

કિશોરે કારણ પૂછ્યું, જવાબમાં કપટકળા કંઈકસ્વરે બોલી, “હું તો તમારી એ સમક્ષીથી હવે તો થાકી. રાંડ મારા ધરને ઉજડ કરવા બેઠી છે. ”

“ પણ છે શું તે તો કહે ? ” કિશોરે પૂછ્યું.

“ શું કહું માઈ કપાળ. તેણે આજે તેના એક માંટીને ધરમાં ધાક્યો હતો અને તેની સાથે આનંદ બોમવી જણ્યોતો દાબડો આપી દધ તેને કહ્યું કે; હું થોડા દિવસમાં મારા ધણીને મારી નાખી તારી પાસે આવીશ અને પછી આપણે બન્ને દૂર દેશાવર ઉપડી જઈશું. આવી વાત થતી મ્હેં કાનોકાન સાંભળી. આથી હું તેમની પાસે દોડી ગઈ. મને જોતાં જ તે બન્ને જણાં જખવાણાં પડી ગયાં અને તરત મેડાપરથી નીચે ઉતરી બહાર નીકળી ગયાં.” કપટકળાએ અલૌકિક વાર્તા પતિ આમળ જાહેર કરી. કિશોર સ્તબ્ધ બન્યો. તેને કમળાની સંપૂર્ણ ખાતરી હતી. કપટકળાનું જીહ્વાણું તેને સમજાયું. તે વખતે બોલે ધરની બહાર નીકળી શેઠના મકાને આવ્યો. ત્યાં કમળા તેને મળી. સત્ય વાતની કિશોરને માહિતી મળી, તેના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. તે નારાયણદાસની આમળ એક બાળકની માફક રડી પડ્યો. નારાયણદાસે તેને સમજાવી શાન્ત કરી કમળા સાથે ઘેર મોકલ્યો. ધરમાં પગ ચૂકતાં જ કપટકળા વાઘણની માફક કમળાની ઉપર ઉછળી પડી અને તે બિચારીને બે ચાર હાત મૂકીએ લગાવી ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગી. કિશોરના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે લાકડી લઈ કપટકળાને ઓપટવા માંડી. નિલંબજ નારી મોટી બૂમબૂમ પાડી રડવા લાગી. પાડોશીઓ દોડી આવ્યાં. તેમણે કિશોરને વાર્યો. કિશોરે એક હજાર રૂપિયાની જણ્યોતો જવાની વાત જણાવી. કપટકળાએ ક્રોધથી ગર્જ ઉઠી કમળાની પર ચોરીની આળ મઢાવી. કપટકળાનાં વર્તન

જાણનાર લોકો કપટકળાને મનથી તિરસ્કાર કરતા અને કિશોર કમ-  
જાના બાબને નિંદતા પોતપોતાના ઘરમાં ચાલ્યા ગયા. તે રાત્રિ પૂરી  
થઈ. બીજે દિવસે કિશોરે પૂર્ણ વિચાર કરી કમજાને સમજાવી એક  
સારા સંગાથ સાથે તેના પિયર મોકલી દીધી. કપટકળા ખુશ થઈ.  
તે મનથી એક સાલ ગયું એમ સમજવા લાગી. કિશોરે તેને પણ  
આત્મા જવાનું જણાવ્યું, પણ તેણે જણાવ્યું કે; “ હું જવાને આવી  
નથી; પણ તમારું ઘર માંડવાને આવી છું. મને નહોતી રાખવી ત્યારે  
પરણ્યા શું કરવા? આ જીવ છે ત્યાં સુધી હું જવાની નથી અને નવીની  
જોડે તમને સુખ પણ ભોગવવા દેનાર નથી. ”

તેના આવા શબ્દોથી કિશોરને કંટાળો આવ્યો; પણ તે વખતે  
મૌન ધારી રહ્યો. તેના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. દિવસો પર દિવસો  
જવા લાગ્યા. કુબારજી સ્ત્રીના ક્લેશ કંઠાશની સીમા નહોતી. કિશોર  
મૌનતા ધરી કામકાજ કરવા લાગ્યો. આવી રીતે વર્ષ એકાદ વર્ષ  
વીતી ગયું. કિશોર કમજાને યાદ કરી નિરંતર હૃદયમાં દુઃખી થતો  
હતો. તે પોતાની પ્રિય પત્નીને પત્ર અમર કુશળ વર્તમાન મોકલવાને  
અત્યંત આતુર હતો; પરંતુ સ્વતંત્ર સદનમાં નિવાસ કરી રહેલી  
ગરીબડી બાળાને પત્ર યા સમાચાર કેવી રીતે મોકલી શકાય? થોડા  
વખતપર કમજાએ એક પત્ર પોતાના પતી ઉપર મોકલાવ્યો હતો,  
પણ તે પત્ર કિશોરના હાથમાં નહિ જતાં કપટકળાના હાથમાં આવ્યો  
હતો. પત્રમાં કમજાએ પોતાનું દુઃખ પતિને દર્શાવ્યું હતું અને પોતાને  
તેમની પાસે તેણી ભેવાની વિનંતી કરણ શબ્દોમાં કરી હતી. એ  
પત્ર કપટકળાએ તુર્ત દાડી નાખ્યો, અને કિશોરની ગેરહાજરીમાં  
ફૂપાવેશથી આવજાવ કરતા પોતાના ચાર રામલાલ માર્ફતે કમજાની  
પર સખ્ત દેખરેખ રાખવાનો અને સમય મળે તેને યુક્તિસર પરભોક્



પ્રયાણ કરાવવાનો સંદેશો મોકલાવ્યો. આ સંદેશો પહોંચ્યા પછી કમળા એક પણ પત્ર પતિને લખવા ના પોતાનું દુઃખ જણાવવા ભાગ્યશાળી થઈ નહોતી. ભાગ્યહીન બાલિકા ત્રાસ-દુઃખમાં જીવન વ્યતીત કરી મૃત્યુની ઇચ્છા કરવા લાગી. કમળા તરફના કંઈ પણ સમાચાર નહિ મળવાથી કિશોરે કૃષ્ણપૂર જવાનો મનથી નિશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાનો નિશ્ચય કપટકળાને જણાવ્યો; કપટકળાએ તેને નહિ જવાનું કહી અતીશય કલેશ કર્યો. કલેશ-કંકાસથી કંટાળી કિશોર ઉપરાણી કરવા બહાર ગામ ગયો. તે પછી વરસાદ પડ્યો. કપટકળાનો ચાર રામલાલ આવ્યો. પિશાચ-પિશાચિનીએ મળી ઠરાવ કર્યો. એકાએક કિશોર આવ્યો. કપટકળા યુક્તિથી ચારને પસાર કરી ભયાનક કલેશનો આરંભ કરી છેવટે પસાર થઈ ગઈ અને અંતે કિશોર પણ શેઠની આઘા માગી હોડી તૈયારી કરાવી ચસુરગૃહે જવાને નીકળ્યો. વગેરે આપણે જાણી ગયા છીએ. હવે આગળ ઉપર થું થાય છે એ જાણવાને આપણે પણ કિશોરની સાથે ગમન કરવું જોઈએ.

### પ્રકરણ ૪ થું.

#### હોડીપર હુમલો.

૬૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨—  
 રાત્રિ પડી ચૂકી હતી. કૃષ્ણપક્ષ હોવાથી અંધકાર સધળે વ્યાપેલો હતો. પ્રકૃતિ દેવીએ શાન્ત સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. રાત્રિના દ્વિતીય પ્રહરનો આરંભ થઈ ચૂકેલો હતો. ચંદ્રમાગાનું જળ ખળખળ અવાજ કરતું સાગર પ્રતિ પ્રયાણ કરતું હતું. આ સમયે કિનારાથી થોડેક દૂર આવેલા એક વડવૃક્ષ નીચે બે માણસો ઉભા-ઉભા કંઈક

વાતો કરી રહ્યાં હતાં. અધિકારમયી રાત્રિના સમયે અને તે પછી વળી સરિતાના જનશુન્ય સ્થાનમાં ઉભાં રહેલાં માણસોની વાતો કંઈક ભેદમયજ હોવી જોઈએ. એ જે માણસોમાં એક યુવતી હતી અને બીજો એક રથપુષ્પ યુવાન હતો. યુવકનું નામ રામલાલ હતું અને યુવતીનું નામ કપટકળા હતું. બન્ને જણાં વિદ્યાસપુરથી પસાર થઈ કૃષ્ણપૂર આવી રહ્યાં હતાં. કપટકળાએ તેના બાપને કિશોર સંબંધે ખોટું બરાબરી પોતાને અત્યંત દુઃખ પડ્યાનું જણાવ્યું હતું. મારી પુત્રી કમળાને લીધેજ પતિના આદરને પાત્ર થઈ નહિ ધારીને કપટકળાના પિતાએ કમળાને તે દિવસે મૂળ મારમારી અધમૂઝ કરી નાખી. કપટકળાએ પણ ગરીબ બાળા પર કોપ કરવામાં કસર રાખી નહિ. છેવટે પિતા-પુત્રિએ ધણીવાર સુધી મસક્ત ચલાવી કિશોરને સંસારમાંથી વિદાય કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. રામલાલ શ્રીમંત માળાપનો પુત્ર હતો. તેણે વિદ્યાભ્યાસ સાધારણ રીતે કરેલો હતો, અને દુરાચારી મિત્રોની સોળતમાં પડવાથી તે ખરાબ થયો હતો. માતાપિતાના મરણ પશ્ચાત્ત તે ધણો બચકર અને દુરાચારી માણસ થઈ પડ્યો. તેનું લગ્ન થયું નહોતું. તે દુરાચારીને કોઈ કન્યા આપવાને ઇચ્છતું નહોતું. આથી તેણે દ્રવ્યનો પાણીના પૂરની માફક ખર્ચ કરી અનેક બાળાઓને તેના દુષ્ટ હવસમાં ફસાવી બ્રષ્ટ કરી હતી. તેનો પ્રેમ પ્રથમ કપટકળા તરફ વળ્યો હતો, કપટકળા તેની બહાલામાં બહાલી પ્રથમમા થઈ પડી, રામલાલ કમળાને પણ પોતાના પ્યારમાં ફસાવવાને ઇચ્છતો હતો. કપટકળા અને તે તેને બ્રષ્ટ કરવાને અનેક પ્રયત્નો રચતાં હતાં; પણ પરમાત્મા નિર્દોષ કમળાનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા. આથી તે બન્નેએ કિશોરને મારી નાખવાનો સંકલ્પ કર્યો કરણકે કિશોરના મરણ પશ્ચાત્તજ કમળા આખરે સમજશે.

કપટકળાનો ધૂર્ત પિતા રામલાલને પુત્રની માફક ઝાલતો. રામલાલ પણ તેને પિતા સમાન ગણી તેને સંકટ સમયે દ્રવ્યની જોષએ તેટલી સહાયતા આપતો.

આથી સમય જતાં કપટકળાના પિતાએ તેને પોતાની ટોળીનો સરદાર નીમ્યો. રામલાલ નીરંતર વેષ બદલીનેજ ફરતો. પોતાના મામમાં તો શ્રીમાન સમાનજ સ્વાંગ રાખતો. કપટકળાના જતા રહેવા પછી કિશોર શું કરે છે એ જાણવાના હેતુથી રામલાલે એક માણસને વિલાસપુર મોકલ્યો હતો, તે માણસનો આવવાનો વાવટો આજે હોવાથી રામલાલ અને કપટકળા ઉપરોક્ત રથએ ઉભાં રહી તે માણસની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. રાત્રિ વ્યતિત થતી હતી. ક્ષિતજ પવન શરીરને કંપાવતો હતો. એ અસ્સામાંજ રામલાલ અને કપટકળા જેની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં; તે માણસ હોડીમાં બેસી આવી પહોંચ્યો. હોડીમાં આ વખતે બીજા દસ માણસો હતાં. તે રામલાલની ટોળીનાજ હતા. સધળા મુખપર બુકાનીઓ બાંધી સજ્જ થએલા હતા. હોડીને કિનારે ઉભી રાખી સધળા નીચે ઉતર્યા; રામલાલે સંઘા દર્શક શબ્દ ક્યાં કે જેથી તેઓ સધળા તેની તરફ દોડી ગયા. વિલાસપુર મળેલા માણસે કેટલીક વાતોને અંતે કિશોરના આમમનના વર્તમાન જણાવ્યા. રામલાલ અને કપટકળાને અત્યાનંદ થયો. સધળા મંડળે થોડીવાર પરસ્પરમાં વાતો કરી અંતે નિશ્ચય કર્યો કે આપણે કિશોરની હોડી ઉપરજ ફુમલો કરવો. એ હોડીમાં વિલાસપુરથી બીજા દસ માણસો બેઠેલાં છે. તેઓ સધળાની પાસે દર દાગીના, રોકડ વગેરે મળી પચીસહજાર રૂપીઆનો માલ છે.

આથી એક પંથમાં બે કામ થશે. માલ પણ મળશે અને કિશોરને સંસારમાંથી વિલાય કરવાનું કામ પણ પૂર્ણ થશે. સધળા

એકમતં થઇ હોડીમાં ચઢી બેઠા. કપટકળા અને સમલાએ વચમાં સ્થાન લીધું. હોડી આવનાર હોડીના માર્ગે પ્રતિ સડસડાટ મનન કરવા લાગી.

પ્રિય પાઠકો ! ચાલો આપણે કિશોરની હોડી તરફ દુષ્ટોના પહેલાં પહોંચી જઈએ. પવન અનુકુળ હોવાથી કિશોરની હોડી પૂર વેગે ચાલતી હતી. રાત્રિ પડી ચૂકી હતી. હોડીમાં બેઠેલા બીજા ઉતા-રૂઓ નાસ્તો કરી આડા થયા હતા. કિશોર વિચારમાં બેસી રહી પ્રકૃતિ દેવીની લીલા નિહાળી રહ્યા હતા. કિશોરનું મન અનેક પ્રકારની ચિંતાઓથી શોકમસ્ત થયું હતું. આ વખતે તેના હૃદયમાં કમળાના વિચારો આવતા હતા. 'તે મરીમડી બાળાની શી દશા હશે ? તે મને જોઇ કેટલો આનંદ પામશે ?' આમ આત્મમત્ત બોલતો કિશોર હોડીની સાથે કૃષ્ણપુર તરફ જતો હતો. ધીમે ધીમે રાત્રિ વિતવા લાગી. છેવટે મધ્યરાત્રિ થઇ, કૃષ્ણપુર થોડુંક દૂર રહ્યું. એ અસ્સામાંજ હૃદય સ્તબ્ધ થઇ જાય એવો બનાવ બન્યો. કિશોરની હોડીને હુંઠવાને નીકળેલા દુષ્ટાત્માઓની હોડી નજદીક આવી પહોંચી, અને તેમાંથી વિકાળ દેખાવના બદમાસો ખુલ્લી તરવારો સાથે કિશોર વાળી હોડીમાં કૂદી પડ્યા. અર્ધ નિદ્રામાં પડેલા પ્રવાસીઓ જાગી ઉઠ્યા. શોરબકાર થઇ રહ્યા. હુંઠારાઓએ દયાહીન કાર્ય કરવા માંડ્યું. હોડીના ઉતારૂઓને એક પછી એક ઉંચકીને નદીમાં ફેંકવા લાગ્યા. કેટલાક ઉતારૂઓ ભગબીત થઈ જીવ બચાવવાને કાલાવાલા કરવા લાગ્યા. કાળી રાતે કાળું કામ થઇ રહ્યું. હોડી આમજ ચાલી જતી હતી. પૃથ્વી સ્તબ્ધ જણાતી હતી, નદિનો મધ્યવિભાગ હોડીનાં મનુષ્યો સિવાય જનશૂન્ય હતો. આકાશમાં ઉમેલાં નક્ષત્રો થોડો પ્રકાશ ફેંકી હોડીમાંનાં નિર્દોષ પ્રવાસીઓ પ્રત્યે દયા દર્શાવતાં હતાં. નિશા-

ઘરોએ મુસાફરોના માલ હુડી લઈ જવતા રહેલાઓને બીજો માલ આપવાનું કહી માર મારવો શરૂ કર્યો. રામલાલ અને કપટકળા કિશોરને ખોળતાં હતાં; પણ તેનો હોડીપર હુમલો થતાંજ નદીમાં કુદી પડ્યો હતો. તેની સાથે ખારવાઓ પણ જીવ બચાવવાને જળમાં ઝીંપલાવી પડ્યા હતા. ગરીબ મુસાફરોને નદીમાં ફેંકતાં દુષ્ટોને ખબર પડી નહિ કે જેને માટે આપણે આવ્યા છીએ તે કિશોર તો ક્યારનોએ સરિતામાં કુદી પડ્યો છે. રામલાલે હોડીમાં તપાસ ચલાવી. બીજાઓએ બચગ્રસ્ત મુસાફરોને પુષ્કળ માર મારી કિશોર વિષે પૂછ્યું, પણ કિશોરથી અપરિચીત જનો તેઓને જણાવવા સિવાય કેવી રીતે જણાવી શકે કે કિશોર ક્યાં ગયો. છેવટે એ દસ્યુ મંડળ લૂટેલો માલ લઈ હોડી સાથે કિનારે આવી પહોંચ્યું. તેઓએ કિનારે ઉતરી અંદરના મુસાફરોને નીચે ઉતારી ચાલ્યા જવાનું સૂચવ્યું. બીયારા નિર્દોષ પ્રવાસીઓ લૂંટાઈ ગયેલા દ્રવ્યનો શોક કરતા કાળી રાતે કૃષ્ણ-પૂરના પંથે પહોંચ્યા. કિશોર હાથ નહિ લાગવાથી કપટકળાના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તે ધણીજ ધમપગાડા કરવા લાગી. રામલાલે તેને શાન્ત કરી પોતાના માથુસોને તેની તપાસમાં દોડાવ્યા. તે પછી રામલાલે હોડીને નદીમાં હડસેલી મૂકી કપટકળા સાથે નગરમાં ગમન કર્યું. હોડી તરતી તરતી ધણે દૂર નીકળી ગઈ, તેમાં બેએક ધાયલ થયેલા માથુસો સિવાય બીજું કંઈ પણ પડેલું નહોતું, પ્રાણ બચાવવા નદીનાઓતમાં કુદી પડેલો કિશોર તરવામાં કુશળ હતો. તેણે તરતાં-તરતાં ધણે દૂર નીકળી જઈ વિચાર કર્યો કે, “આ નદીનો પટ ધણે પહોળો છે; તેમ પાણીનું જોર પણ વિશેષ છે. આવી અવસ્થામાં જો હાથપગ ધણીવાર સૂંધી હાલશે તો અંતે થાકી જવાશે અને અંતે આ નદી-માંજ જળસમાધી થશે. માટે હવે ઉત્તમ છે કે હાથપગ હલાવ્યા

વિના જળ ઉપર કામ તુલ્ય તરવું. સરિતા બાબ હશે ત્યાં ખેંચી જશે.” આવી રીતે વિચાર કરી કિશોર હાથપગ હલાવવા બંધ કરી પાણી ઉપર તરવા લાગ્યો. આ સમયે તેની તરફ બે કોઈ બેનાર હોય તો તેને મુડદુ માન્યા સિવાય રહે નહિ. પાણીનો પ્રબળ પ્રવાહ તેને વિજળીની ઝડપે ખેંચી જવા લાગ્યો, ખેંચાઈ જતા કિશોરના શરીરે નદીમાં તણાઈ જતાં લાકડાં, ધાસ વગેરેનો સ્પર્શ થવાં લાગ્યો. એવામાં થોડેક દૂર જતાં તેને નદીમાં ઉગેલાં ઝરડાં જથ્થામાં. આથી અહિં પાણી થોડું હશે ધારી તેણે તેના બન્ને હાથે ઝરડાંને પકડી લીધાં. ગતી અટકી. તેના પગ જમીનને અડક્યા. કિશોર હોહો થયો. મળા સુધી પાણી આવ્યું. તે પાણીવાર સુધી જ્ઞાન્ત મુખમુદ્રાએ હોહો રહ્યો. તરવાથી તેનું શરીર અમિત થઈ ગયું હતું. શીતળ પવનથી શરીર ધ્રુજતું હતું. કાળીરાત્રિ સમસમ અવાજ કરતી વ્યતિત થતી હતી. હવે શું કરવું? આવી અવસ્થામાં અંધકારમયી રાત્રિએ કંઈ તરફ પ્રયાણ કરવું? કિશોરના મનમાં વિચારો આવવા લાગ્યા. ચાલ હવે કિનારે જઈ, પણ કદાચ ધુટારાઓ ત્યાં ફરતા હશે તો ?” કિશોર વિચારમાં પડ્યો. તેને હજી ખબર નહોતી કે પોતાના માટેજ હોડીપર હુમલો થયો હતો અને તે હુમલો કરવામાં તેની પત્ની કપટકળા પણ સામેલ હતી. વિચારવશ થએલા કિશોરે કૃષ્ણપુરમાં જવાનો નિશ્ચય કરી કિનારા તરફ ચાલવા માંડ્યું. ચાકથી અને ટાઢથી અડખડીમાં ખાતો કિશોર આખરે કિનારાપર આવ્યો, બચાનક કાળીરાત્રિ, વિકટ-નિર્જનસ્થાન, પ્રબળ વેગથી બહેતી સરિતાનો ગંભીર ધુધવાટ નિહાળતા કિશોરે વખત બેવા માટે આકાશપ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી અનુમાનથી જાણી લીધું કે મોડું પરાહ થવા આવ્યું છે. “ચાલ ત્યારે હવે ગામ તરફ જઈ. પણ પાસે બીજું કંઈક તો છે નહિ, ત્યારે શું મારે આવીજ

અવરજામાં સસરાને ઘેર જવું ? ” પુનઃ વિચાર ઉદ્ભવ્યો; પણ તે વિચારતું તરત સમાધાન કરી કિશોર આત્મમત્ત બોલી ઉઠ્યો, “ જે સાસરીઆના પ્રતાપથી અત્યારે મારી આ દશા થઈ રહી છે; તેને ત્યાં આવા વેસથી જવામાં શરમ જ્ઞાની ? મારે હવે તેમની બીજી કન્યા જોઈતી નથી, હું તેમની પુત્રીથી પૂરેપૂરો કંઠાળ્યો છું, પરણીને પરતાયો છું. પ્રભુ ! મારા જેવી સ્ત્રી કોઈને પણ પ્રાપ્ત થશો નહિ. અરેરે ! મારી આ સી દશા ? શું મારા કર્મના આવાજ તમાશા ? શું આ જીવન ઝેરમજ રહેશે ? શું પ્રિય કમળાથી મારો સંસાર સુખમય નહિ થાય ? ના, કારણ કે જ્યાં સુધી રાક્ષસી સ્વભાવની કપટકળા જીવતી છે; ત્યાં સુધી મારી સધળી આશાઓ હવામાં બાયકા બરવા જેવી છે. હશે, ચાલ હવે અહિંથી આગળ પ્રયાણ કરે. અવિધ્યમાં જે થવાનું હશે તે થશે. ”

આમ વિચાર વમળમાં ઘસડાતો કિશોર ત્યાંથી ચાલતા લાગ્યો. થોડીવારે પરાઈ થયું. અંધકાર અદૃશ્ય થવા લાગ્યો. જાંખું-જાંખું તેજ પૃથિવી પટ પર પથરાવા માંડ્યું. જંગલની ઝાડીઓમાં થતા કોમલ-મોરના જાળો કર્ણપ્રિય લાગવા માંડ્યા. આવા ખુશનુમા સમયે કિશોર એક ગામની ભાગોળે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં નજીકમાં એક કુવો આ-વેલો હતો. ગામની સ્ત્રીઓ જળ ભરવાને એકત્ર થઈ વિવિધ ચર્ચાઓ ચલાવી રહી હતી. કિશોરે કુવા સમીપ જઈ ગામનું નામ પૂછ્યું. પ્રત્યુત્તરમાં ગામનું નામ પ્રમત્તપુર જણાયું, કૃષ્ણપૂર જવાને બદલે નદીમાં તથાઈ પ્રમત્તપુર આવ્યો જણી કિશોર ભાગ્યને દોષ દેતો તે ગામમાં પ્રવેશ્યો.

## પ્રકરણ ૫ મું.

### અમુર શ્રુતે.

કિશોર પ્રમત્તપુરના પાદરે આવી એક વૃક્ષ નીચે બેઠો. તેણે પહેરેલાં વસ્ત્રો હજી બીજાઓનાં હતાં. માથે બાંધેલાં ફેટા તણાઈ જવાઈ માથું ઉઘાડું હતું. ઠંડીથી તે ધ્રુજતો હતો. કિશોર ધણીવાર સૂંધી વૃક્ષ નીચે બેસી રહ્યો. સૂર્યનાં કિરણ તેની ઠંડી દૂર કરવા લાગ્યાં. પહેરેલાં કપડાં પણ લગભગ સૂકાવા આવીયાં. જરાબર સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થતાં કિશોરે ગજવામાં હાથ નાખી એક નાનકડી કોથળી બહાર કાઢી. તેમાં પચીસ રૂપિયા અને થોડાક છૂટા પૈસા હતા. તેણે વિદ્યાસપૂરથી લઈ લીધેલાં કપડાંની પોટલી લૂંટારાઓના હાથમાં મૂકી હતી. સુભાગ્યે રૂપિયાની કોથળી ખીસ્સામાં હોવાથી રહી મૂકી હતી. કિશોરે કોથળામાંથી પાંચ રૂપિયા કાઢી કોથળીને ગજવામાં મૂકી દીધી અને પછી એક ફેટો ખરીદવાનો વિચાર કરી તેણે પ્રમત્તપુરના જંગલ તરફ પ્રયાણ કર્યું. તેને ખુશ્ખે માથે આધેજ જતો જોઈ અનેક ભોંકા વિસ્મયતાથી તેના સામે જોઈ રહેતા. કિશોર ચાલતો-ચાલતો બગીચામાં આવી એક વહેપારીની દુકાને આવ્યો; અને તેને એક ફેટો ખરીદવાની ઇચ્છા જણાવી. વહેપારીએ તેનું ખુશ્ખું માથું તથા અર્ધા સૂકાએલાં વસ્ત્રો જોઈ કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં કિશોરે હોડી લૂંટારાની અને પોતાને નદીમાં પડી મહામુશીબતે જીવ બચાવવાની વાત જણાવી. વહેપારીએ દિલગીરી દર્શાવી એક સારો ફેટો કાઢી આપ્યો. કિશોરે તેની કિંમત આપી ફેટો માથે બાંધી પૂછ્યું. “ભાઈ! અહિંથી કૃષ્ણપૂર કેટલે દૂર હશે ?”



“લગભગ પાંચ ગાઉ તમારે કૃષ્ણપૂર જવું છે ?” બહેપારીએ પૂછ્યું.

“હા.”

“ત્યાં કેને ઘેર જવું છે ?”

“કૃષ્ણનંદનના ઘેર, તે મારા સસરા ઘામ.”

“હેં ! શું તે તમારા સસરા ઘામ ?” બહેપારીએ મનરાધને પૂછ્યું.

“હા, તેમની મોટી પુત્રી સાથે મારા લગ્ન થયેલાં છે.”

કિશોરે વધુ જણાવ્યું.

“બાપ ! મહેરબાની કરી તમે મારી દુકાનપરથી નીચે ઉતરો અને આ ફેટાના પૈસા પાછા લ્યો. તે મારે જોઈતા નથી. ફેટા બહે એમને એમ લઈ જાઓ, મારા બાપ ! ક્યાંક મારા ભોમ મળે.” કહી તે બહેપારીએ પૈસા પાછા આપવા માંડ્યા. પણ કિશોરે પાછા નહિ લેતાં પૂછ્યું, “બાપ ! મારે તમારો ફેટો વિનામૂલ્યે જોઈતો નથી. હું મફતના માલની ઇચ્છા રાખતો નથી. પ્રભુએ મને મરીબ બનાવ્યો છે પણ શરીરે મજબૂત બનાવેલો છે. હું પૈસા કમાવાને અશક્ત નથી, મારે શામાટે ફેટો વિનામૂલ્યે લેવો જોઈએ ? હું ધારૂં છું કે તમે મારા સસરાને જોળખતા હોવા જોઈએ...”

કિશોર આમળ બોલે એ પહેલાંજ દુકાનદાર બોલી ઉઠ્યો, “બાપ ! તમે હવે આ પૈસા લઈ અહિંથી જસ્ટીથી ચાલ્યા જાઓ, અને કૃષ્ણપૂરમાં જઈ આ ફેટો મારી દુકાનેથી ખરીદવાની વાત મહેરબાની કરીને કોઈને કરશો નહિ. નહિતો મારા ભોમ મળી જશે. બાપ ! તમે હજી કૃષ્ણનંદનનાં કામથી તદ્દન અજાણ્યા હો એમ જણાવ છે.”

“ચોંટ ! તમારી વાત સત્ય છે. હું મારા સસરાના સ્વભાવથી

તદન અળણુ હું. કૃપા કરી જણાવો કે તમે આટલા બધા બય-  
બીત કેમ થઇ જાઓ છો? કૃષ્ણનંદને તમારું કંઈ અનિષ્ટ તો કર્યું  
નથીને?" કિશોરે શાન્ત વદને પૂછ્યું.

“ભાઈ! સધળી સવિસ્તર વાત જણાવવાનો હાલ સમય નથી;  
પણ હુંકાણુમાં તમને જણાવું છું કે તમારો સસરા કૃષ્ણનંદન બહો  
બયંકર માણસ છે. તેના નામ માત્રથીજ મનુષ્યો તથા સરકારનાં  
માણસો ધરધર કાંપે છે. તે હુંટારાના માણસોએજ મઠ રાત્રે તમારી  
હોડી પર હુમલો કરેલો હોવો જોઈએ, તેના ત્રાસથી મારે પણ કોઈ  
કોઈ વખતે તેનાં માણસોને માલ મફત આપવો પડે છે. જો ભોમજોગે  
કદાચ પૈસા લીધા તો તેજ રાત્રે મારી દુકાન હુંટાય કે ઘર આગમાં  
બળિમજૂત થાય, આવું અનેક દુકાનદારોના સંબંધમાં બનેલું હોવા-  
થીજ હું તમને ફેટાના નાણાં પાછાં લેવાની વિનંતી કરું છું.”  
દુકાનદારે જણાવ્યું. કિશોરે સસરાની કર્મકથા સાંભળી વિચારમાં પડ્યો.  
કૃષ્ણપુર જઈ કે ન જઈ એમ તેના મનમાં સંકેપ-વિકેપ થવા  
લાગ્યા. પણ આખરે કમળાને મળવાની અત્યંત ઉત્કંઠાને લીધે  
તેણે કૃષ્ણપુર જવાનો નિશ્ચય કરી દુકાનદાર પ્રત્યે કહ્યું, “શ્રેષ્ઠ!  
આપે આટલી વાત જણાવી મારી ઉપર અત્યંત ઉપકાર કર્યો છે.  
હું જો કે તેનાં કુટિલ પરાક્રમોની થોડી બહુ વાત જાણતો હતો; પણ  
તેમાં વિશ્વાસ ઝૂકી શકતો નહોતો; તે વાત આપના સ્પષ્ટોચી સત્ય  
માનું છું, મારાં પૂર્વજન્મના કંઈક પાપને લીધેજ મારો તેની સાથે  
સગાઇ સંબંધ બંધાયો છે, તે બયંકર માણસથી મારે પણ બહુજ  
સહન કરવું પડ્યું છે; અરે આ જીવન ઝેર જેવું થઇ પડ્યું છે. મારી  
સધળી કર્મકથા સાંભળાવી હું તમારો અમૂલ્ય સમય વૃથા ગૂમાવવા  
ઇચ્છતો નથી. તમે મારા પ્રત્યે ઝૂકેલા વિશ્વાસથી નિશ્ચિંત રહેજો.

હું કંઈ પણ વાત કોઈને કરનાર નથી. શ્યો; હવે હું રજા લઉં છું.”  
 કહી કિશોરે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું. બહેપારી કિશોરની પ્રશંસા કરી  
 પાછા આવવા કાઢેલા રૂપિયા કોથળામાં મૂકી ગાદીપર બેડો. કિશોરે  
 ત્યાંથી નીકળી એક કંદોષની દુકાને આવી થોડુંક ખાવાનું લીધું,  
 પછી ગામ બહાર નીકળી એક કુવા કિનારે ખેસી ખાવાનું ખાઈ  
 લીધું. ખાઈ પાણી પી કિશોર સસરાના ગામનો માર્ગ પૂછી કૃષ્ણ-  
 પુરના પંથે પહોંચ્યો. મધ્યાહ્નકાળ થવા આવ્યો હતો. સૂર્યમગ્નના  
 ધીમે ધીમે ઉજ્જ્વલતા ધારણ કરતા હતા. મરીમ કિશોર ઉતાવળે પગે  
 પ્રયાણ કરી રહ્યો હતો. આડો અવળો માર્ગ આવતાં તેને ખેતરોમાં  
 કામ કરતા ખેડૂતોને માર્ગ પૂછવાની જરૂર પડતી, રસ્તે ચાલતાં તેના  
 ઉઘાડા પગમાં કાંટા વાગતા હતા, કવચિત્ માર્ગ ભૂલ્યા બીજા રસ્તે  
 પણ ચઢી જતો અને પછી કોઈક માણસ મળતાં તેને પૂછી ખરા રસ્તે  
 ચઢતો. આવી રીતે ચાલતો-ચાલતો તે સાંજ પડતાં પહેલાં કૃષ્ણપુરમાં  
 પ્રવેશ્યો. કિશોર ઘણો વખત કૃષ્ણપુરમાં રહેલો હતો, પણ તેને આ  
 વખતે નવું નવું જણાવા લાગ્યું. તે ચારે તરફ જોતો જોતો સસરાના  
 ઘર તરફ જવા લાગ્યો. માર્ગમાં મળતા કેટલાક ઓળખીતા લોકો  
 તેની ખબર પૂછવા લાગ્યા. તેના સસરાના સામિતો તેને એકાએક  
 આવેલો જાણી આશ્ચર્ય પામી સાંઝે લગાડવાના હેતુથી કુશળતા પૂછવા  
 લાગ્યા. કિશોર કમળાના પિતા હરીહરના ઘર આગળ આવ્યો અને  
 દ્વારપર વાસેલું તાળું નિહાળી નિઃશ્વાસ નાખી આગળ ચાલી કૃષ્ણ-  
 નંદનના મકાન સમીપ આવી પહોંચ્યો. મકાનના આંગણમાં સ્ત્રીઓનું  
 ટોળું વિવિધ પ્રકારનો વાર્તાલાપ કરી રહ્યું હતું. કિશોરપર નજર  
 પડતાં જ સ્ત્રી મંડળ ઉભું થઈ ઘરમાં ખેસી ગયું. જમાઈ આવ્યાની  
 ખબર ફેલાઈ ગઈ. કૃષ્ણનંદન અને કમલકળાના આંતરિક દુઃખનો

પાર રહ્યો નહિ. કમળાને અપૂર્વ આનંદ થયો. કૃષ્ણનંદને ઉપરથી હસ્તું મુખ રાખી જમાધને આવકાર આપી ધરમાં લીધો અને પોતાની જોડે માદીપર બેસારી કુશળ પૂછ્યું. કિશોરનું આગમન સાંભળી કૃષ્ણનંદનનાં માણસો ત્યાં આવી બેઠાં. રામલાલ પણ આવ્યો હતો. કિશોરે જળપાન કરી મધ રાત્રે હોડી લૂંટાયાની વાત કહી સંભળાવી. તેની કષ્ટ કથા સાંભળી કૃષ્ણનંદનના હૃદયમાં દિલગીરી થવી તો દૂર રહી, પણ તેના હૃદયમાં અત્યંત શોક ઉત્પન્ન થયો. કારણ કે તેની ઇચ્છા કિશોરને જળશાયી કરવાની હતી. કૃષ્ણનંદન અને તેના માણસો કિશોરને મરણને શરણુ થએલો માનતા હતા, પણ બ્યારે કિશોરનાં દર્શન થયાં ત્યારે તેમના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. હવે શો ઉપાય? સધળાએ એક બીજના સામે જોઈ છૂપી સંઘાઓ કરી જણાવી દીધું કે કોઈએ રાત્રિના બનાવની વાત કિશોર સમક્ષ ઉચ્ચારવી નહિ. હોડીપર હુમલો કરનાર આપણેજ હતા તેવું કિશોરને જણવા દેવું નહિ, અર્થાત્ તેને સર્વ બાળતોથી અચાતજ રાખવો. આ આચામય વાતચીતમાં કિશોર કંઈ સમજ્યો નહિ. બ્યારે આવી રીતે પુરૂષ વર્ગમાં થઈ રહ્યું હતું; ત્યારે અંદર સ્ત્રી વર્ગમાં પણ અનેક પ્રકારની ચર્ચાઓ ચાલી રહી હતી. કૃષ્ણનંદનનું આખું ધર ફક્ત બે માણસો સિવાય દુષ્કર્મ કરનારું હતું. તે બે માણસોમાં એક તો કમળા અને બીજી કપટકળાની માતા શીવલક્ષ્મી હતી. જન્મે જણાં ધરનાં તમામ માણસોની વિરુદ્ધ હતાં. આથી તેઓએ કૃષ્ણનંદન અને તેનાં માણસોની અપ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. શીવલક્ષ્મી જેવી સ્ત્રીને પેટે કપટકળાનો જન્મ થયો હતો તે ધણું આશ્ચર્ય પામવા જેવું હતું. માતા પુત્રીના સ્વભાવ-વર્તનમાં આસમાન જમીનનું અંતર હતું, એક દેવી હતી તો બીજી દાનવી હતી. કમળા શીવલક્ષ્મીના સહવાસથીજ કંઈક સુખી

હતી. દુહનનો આ બે ધવિત્ર માણસોને પણ સમય આવે દૂર કરવાને કમળતા હતા. કિસોરના આગમનથી જ્યારે સર્વેને શોક ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે શીવલક્ષ્મી અને કમળાને અમૂર્ત આનંદ થયો. કિસોર જે વખતે મક્કન આમળ આવ્યો, તે વખતે કમળા કી મંડળમાં બેઠી હતી, તેણે સ્વામિને જોતાંજ સહર્ષે માથું નમાવી ધુમટો ખેંચી અંદર ગમન કર્યું હતું અને બાકીનું મંડળ તે પછી અંદર પ્રવેશ્યું હતું. કિસોરના આવવાથી કપટકળાના માથે જાણે પ્લાઠ ટૂટી પડ્યો હોય એમ દુઃખ થઇ આવ્યું. પતિના આવવાથી પતિવ્રતા કી પરમ આનંદ પામે છે અને કુલટા કી દુઃખી થાય છે. એ મુજબ કપટકળાને થયું, તે જાપની માનીતિ પ્રતી હતી. લાડમાં ઉછરી હતી; અને તેથી સમય જતાં નીતિબદ્ધ થઇ હતી. જાત જાતનાં ખાનપાન, એકાચારામ અને પુરુષથી રંગરાગ એ તેનાં હઝમેજનાં મુખ્ય કર્તવ્ય હતાં. કપટકળાનું વર્તન અતીશય નિંદ્ય હતું. જામને પણ લખતાં લખજી આવે છે, આવી કલંકિત મૂર્ખ કી ધર્મ-અધર્મ ક્યાંથી સમજે? તેણે ક્યાંથી ધર્મનીતિના ગ્રંથો વાંચ્યાં હોય કે જેથી શિવળની મહત્વતા સમજી શકે? પતિના આવવાથી કપટકળાએ રાક્ષસી સ્વરૂપ ધર્યું, તેની વિકાળ આંખો ધમધમતા અંગારા જેવી જણાવા લાગી.

પેલી તરફ કૃષ્ણનંદને શિવલક્ષ્મીને સારી રસોઇ બનાવવાની આજ્ઞા કરી. કમળાએ સ્વહસ્તેજ રસોઇ બનાવવાનું કાઠીને કહ્યું. શીવલક્ષ્મી ધરના અન્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઇ. છેવટે રસોઇ તૈયાર થઇ, સંધ્યાએ જમી લીધું. કૃષ્ણનંદને જમાઈને ખાનસોપારી આપી બાકીપર થોડીકવાર વિરામ લેવાનું સૂચવ્યું. કિસોર બાકીપર આડો થયો. કૃષ્ણનંદને એક મહીઆને તેની પાસે વાતો કરવા બેસાડ્યો અને પોતે ઉપરના આમળ જઈ કપટકળાને મૂક્યો. ખીજી સાંજીએ

પણ ઉપરના બાગમાં એક જ થયા, નાનકડી સભાનો દેખાવ થઈ રહ્યો, એ નાની સભામાં કિશોર સર્વેથી મસલત ચાલવા લાગી. આ વખતે શીવલક્ષ્મી દાદર નીચે છૂપાઈ રહી સમજી સાંભળતી હતી. કમળા અન્ય કાર્યમાં મૂંઝાઈ હતી. ઉપર ચાલી રહેથી મસલતમાં અતે એવો ફરાવ થયો કે, કિશોરને અને કમળાને મધ્યરાત્રિ સુધી એકઠાં રહેવા દેવાં અને પછી પાછલી રાત્રિના સમયે કિશોરને જીવથી મારી નાખવો. કારણ કે કિશોર જો જીવતો રહે તો કોઈક દિવસ પણ સમજી રહ્યું જાણી જાય; આ હેતુથી જ તેને સ્વધામ પહોંચાડવાનું નહીં થયું. તેમાં વળી કપટકળાએ તો કમળાને તેની સાથે મળવા ના દેવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી. પણ તેના પિતાએ કમળાને ફક્ત મધ્યરાત્રિ સુધી કિશોર પાસે રહેવા દેવાથી કંઈ પણ હરકત નડનાર નથી, આવો વિચાર જણાવવાથી કપટકળા અન્ય કંઈ પણ બોલી શકી નહિ. આવો નિશ્ચય થયા પછી કૃષ્ણનંદને નીચે આવી કિશોરને માટે મેઘ ઉપરના એક ઓરડામાં પથારી કરવાનું સેવકને સૂચવ્યું. નોકર ચાલ્યો ગયો. કૃષ્ણનંદને શીવલક્ષ્મીને મળી પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. સ્વામીના રાક્ષસી સ્વભાવથી માહિતગાર શીવલક્ષ્મી વિશેષ કંઈ જણ નહિ બોલતાં ફક્ત એટલું જ બોલી કે, “ખીચારી કમળાને એક રાત્રિ તો તેના પતિ સાથે રહેવા દ્યો ?” કૃષ્ણનંદન જવાબ આપે તે પહેલાં જ કપટકળા બોલી ઉઠી, “મા ! તું શું બોલે છે તેનો વિચાર તો કર ? કમળાને આખી રાત્રિ ત્યાં કેવી રીતે રખાય ? કિશોર તેને સમજી વાત જણાવી દે તો અમારું કાર્ય કારણે ખૂબ મળી જાય. કમળાને સ્વામી સાથે રહેવાની ઇચ્છા તેના ખીન્ન જન્મમાં પૂરી થશે; પણ આ જન્મમાં તો તે તેના સ્વામિ સાથે કદાપિ મુખમાં રહી શકશે નહિ.”

શીવલક્ષ્મી નિરૂપર રહી. કપટકળા હોઠ ફરડાવતી ચાલતી થઈ. તે પછી કૃષ્ણનંદન કમળાને સારાં વસ્ત્રાણુપણુ પહેરાવી તેના પતિપાસે મોકલવાનું સૂચન કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. શીવલક્ષ્મીએ બડોશની અન્ય ઝીયોને કમળાને સૂંગાર પહેરાવવાનું કહ્યું. ઝીમંડળ કમળાની પાસે એકત્ર થયું. કોઈ કમળાના વાળ ઝોળવા લાગી તો કોઈ તેને ધરેણાં પહેરાવવા લાગી. કમળાએ આટલી બધી ધામ ધૂમનું કારણ પૂછ્યું, પણ અચૂત અળળાઓ ફક્ત એટલું જ જણાવી શકી કે આજે ધણા દિવસે જમાધરાજ આવ્યા છે, તમારે તેમને રીઝવવાના છે; આ કારણથીજ અમે તમારા સ્ત્રીર સૌન્દર્યને વિશેષ શોભાવવાનું કાર્ય કરી રહ્યાં છીએ. આ તરફ જ્યારે આવી રીતે થઈ રહ્યું હતું. ત્યારે બીજી બાજુએ શીવલક્ષ્મી તેના ઝોરડામાં બેઠી બેઠી અશ્રુ વસન્ન કરી રહી હતી. સદ્ગુણી કમળા તેને પેટની પુત્રીની માફક પ્રિય હતી. તે તેને સદૈવ સુખી જોવાને ઇચ્છતી હતી. પણ આજે તેનું અમંગળ થવાનું હોવાથી શીવલક્ષ્મીના શોકનો પાર રહ્યો નહોતો. તે પોતાના ઝોરડામાં બેસી સૂંગાર સજ્જતી કમળા સામે જોઈ અશ્રુ વહાવતી હતી. પતિને મળવા હર્ષધેલી બનેલી બાળાને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે આજની રાત્રિએજ તેના સૌભાગ્યદ્ર ખૂનીઓનો ભોગ થઈ સ્વર્ગમાં સીધાવવાનો છે. શું આજ રાત્રે કિશોર મરણને શરણુ થશે? શું માળાપ વિનાની કમળા અનાથ બની વિધવા થશે? શું દૈવ તેને દુઃખના પ્હાડ તળે કચરશે? સમય જોતાં તો એમજ જણાય છે. થોડીવારે કમળા વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી સ્વામીના સમનાલય તરફ જવાને તત્પર થઈ. ઝીમંડળ અનેક પ્રકારની માર્મિક વાતો કરી તેને રીઝવી ચાલતું થયું. કમળા એકલી પડી. હૃદયમાં એકાએક મુંઝવણ થવા લાગી. પતિ પાસે ધણો સમય

રહેલી કમળા આજે કોણ જાણે કે કાથી સ્વામીના શયનાલય તરફ જતાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા લાગી. કાલુવાર પરતું આનંદિત મન એકાએક ઉંડા વિચારમાં પડી કમળાને ન સમજી શકાય એવી મુંઝવણ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યું. કમળા જે ડમલાં ચાલી અટકીને ઉભી રહી અને સતૃષ્ણ નયને સ્વામીના શયનાલય તરફ જોઈ રહી. એ અસ્સામાંજ ઓરડામાં બેઠેલી શીવલક્ષ્મીએ અશ્રુ સ્ત્રોત ધીમા અવાજે તેને પાસે બોલાવી. કમળા માતા સમાન સ્નેહાળ કાકીની પાસે ટોડી ગઈ. અપૂર્વ સંભારથી રંભા સમાન શોભતી કમળાને શીવલક્ષ્મીએ બેઠી બોળામાં બેસાડી અને તેના માથે સ્નેહથી હાથ ફેરવવા લાગી. કમળાએ એકાએક થએલા હૃદય દુઃખની વાત તેને જણાવી. શીવલક્ષ્મીએ તેને આશ્વાસન આપી સરનેહે તેના શરીરપર હાથ ફેરવ્યો. કાકીનું મુખ શોકમ્મદિત થએલું જોઈ કમળાએ પૂછ્યું, “આજે તમારું મુખ શોકમ્મસ્ત કેમ જણાય છે? શરીરે કંઈ અસુખતો નથી ને?”

“દિકરા! એવું તો કંઈ નથી, પણ...” શીવલક્ષ્મી આગળ બોલતાં અટકી.

આથી કમળાના હૃદયની શંકામાં વિશેષ વૃદ્ધિ થઈ. તેણે અનિમેષ દ્રષ્ટે થોડીવાર શીવલક્ષ્મીના મુખ સામે જોઈ કહ્યું, “મને લાગે છે કે તમારા હૃદયમાં કંઈક ગુપ્ત દુઃખ થાય છે. કાકી! કહો, મને નહિ કહોતો કેને કહેશો? તમે બોલતાં અટકી ગયાં તેથી મારા બહેનમાં વૃદ્ધિ થઈ રહી છે.”

શીવલક્ષ્મીએ સાસ્થાના છેકાથી આખ્યો લુછી કહેવા માંડ્યું, “કમળા! મારું હૃદય દુઃખ હું તને નહિ કહું તો કેને કહીશ? બેટા! મારા મનમાં અમારે અનિવાર્ય કષ્ટ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું છે. તારા



કાકા તારી બ્હેન વગેરે કેવાં માણસો છે એ તું સારી રીતે જાણે છે; એટલે એ સંબંધે હું વિશેષ કહેવાને હિંમતી નથી. કમળા ! મને અત્યારે જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તે ફક્ત તારા લીધેજ.”

“ હે ! શું મારા લીધે ? ” કમળાએ ચમકીને પૂછ્યું.

“ હા, પણ તે સખળી વાત તને જણાવવાને મારી હિંમત આપતી નથી. ” શીવલક્ષ્મીએ કહ્યું.

“ કારણ ? ” કમળાએ વિસ્મયતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ વાત બધી બયંકર છે. તેમાં તારું અનિષ્ટ થવાનું છે. ”

“ મારું અનિષ્ટ થતાં પણ જો આપને સુખ થઈ શકે એમ હોય તો બલે મારું અનિષ્ટ થવા દ્યો. દુઃખીને દુઃખની નવાઈ નથી, હું આપના સુખને માટે સૌ કાંઈ સહન કરવાને તૈયાર છું. કાકી ! જણાવો કે તે શી વાત છે ? ” કમળાએ કહ્યું.

“ તે વાત હું તને જણાવું છું; પણ તું કોઈને જણાવીશ નહિ. જો વાત ત્રીજા કોને જશે તો તારા અને મારા સાથેજ પ્રાણ જશે. તારી ઉપર મારો અપૂર્વ પ્રેમ હોવાથીજ તને આ વાત જણાવું છું. કમળા ! તું સારી રીતે જાણે છે કે તારા કાકાનો અને તારી બ્હેન કપટકળાનો તારી ઉપર કેવો પ્રેમ છે ? તે પિતામહી પ્રેમનું આજે બયંકર પરીણામ આવવાનું છે. બ્યારથી કિશોરચંદ્ર અહિં આવ્યા છે, ત્યારથીજ યુક્ત સલાહ મસલતો ચાલી રહી છે. ધરનાં તમામ માણસોનો વિચાર કિશોરને મારી નાખવાનો છે. તે પછી ધીમે ધીમે તારો અને મારો પણ કંટો દૂર કરવાનો સખળાનો વિચાર છે. કિશોરને મારી નાખવાના હેતુથીજ સમઘાસે અને તેનાં માણસોએ કિશોરની હોડી ઉપર હુમલો કર્યો હતો. પણ તેઓનાં હુમલા સાથેજ કિશોરે નદીમાં ઝંપલાવ્યું હતું અને જેને સમ સંખ્યાર તને કહેવું

મારનાર ? કિશોર મહા પરીભમે નદીમથી બહાર નીકળી અહિં  
આવ્યો છે. તેણે હોડીપર ચઢેલા કુમલાની વાત તારા કાકાને જણાવી  
છે. હોડીપર કુમલો કરવાના કાર્યમાં પોતાનો હાથ હોવાથી કિશોરને  
જીવતો જાણી તારા કાકા મભરાયા છે. આ વાત જાની રહી સહ્યો  
નહિ. હોડીપર કુમલો કરનાર મારાં માણસો હતાં, તેની કિશોરને  
આખરે ખબર પડશે. માટે કિશોરને હવે વધુવાર જીવતો રાખવો તે  
ચોખ્ખું નથી. તેમજ કપટકળાને પણ તે ગમતો નથી. વગેરે વિચારથી  
તારા પતિને આજ મધ્યરાત્રેજ મારી નાખવાનો નિશ્ચય થયો છે.  
કમળા ! તારા પ્રારબ્ધમાં પતિસુખ ફક્ત થોડીવારને માટેજ લખાએલું  
છે. આ જાણી મારા મનમાં અપાર દુઃખ થયા કરે છે.” આટલી વાત  
જણાવી શ્રીવલ્લભીએ દાદર નીચે છપાઇ રહી સાંભળેલી તમામ  
વાત કમળાને કહી સંભળાવી, કમળા વાત સાંભળી દિડમુઠ જેવી  
બની ગઇ. તેના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે શરીરપર ધારણ કરેલા  
શૃંગાર વસ્ત્ર દ્રષ્ટિ કરી. આ વસ્ત્ર દાગીના ફક્ત થોડીવારને માટેજ  
છે. વિધાતા ! આવું અનિવાર્ય કષ્ટ શું મારા પ્રારબ્ધમાં લખાએલું  
હશે ? બાબદેવી ! શું તમે બચકર સ્વરૂપ ધારણ કરશો ? શું હું  
વિધવા થઇશ ? શું મારો પ્રિયસ્વામી મૃત્યુના મુખમાં પ્રવેશશે ? હામ  
શું થશે ? આવી રીતે આત્મમત બોલતી કમળાએ ઉજી નિઃશ્વાસ  
નાખ્યો. તેની આંખોમાં ઝળઝળીયાં બરાઇ આવ્યાં. તે ઉભી થઇ  
બોલી, “ કાકી ! શું થવા બેઠું છે તેની સમજ પડતી નથી. હું  
જાઉં છું. તમે નિશ્ચિત રહેજો. જો તેમનું આજીવન લાંબું હશે તો  
કાકાનાથી તેમનો વાળ પણ વધી જનાર નથી. શ્રી ભગવાન તેમનું  
રક્ષણ કરશે. જતાં જો અનિષ્ટ થવાનું હશે તો થશે. પ્રારબ્ધના  
કુળની શ્રેષ્ઠ કાકીથી શિયા જનાર નથી. આખરે શું કરી સકવાને

સમયે છીએ? સંસાર દુઃખનો દરીયો છે. પ્રાણીમાત્ર દુઃખ સહન કરવાનેજ જન્મે છે, મરે છે. કાફી! હું તેમની પાસે જઈ છું અને યુક્તિસર તેમને આ બાબતથી ચેતાવું છું.” આટલું કહી કમળા ત્યાંથી ચાલતી થઈ. શીવલક્ષ્મી તેની પાછળ જોઈ રહી. આ વખતે ઘરનાં અન્ય મનુષ્યો કંઈ ખીજા કાર્યમાં રોકાયેલા હતાં. શીયાળાના દિવસો હોવાથી ઠંડી પણ ખુબ્બ પડી હતી. લોકો ઘરનાં આંગણમાં તાપણું સળભાવી તાપતા હતાં. તાપણું આમળ ગોળ કુંદણું વળી બેઠેલાં જનોમાં વિવિધ પ્રકારનાં મધ્યાં ચાલી રહ્યાં હતાં. રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર ચાલતો હતો. જ્ઞાન્તિ છવાઈ રહી હતી. કૃષ્ણપક્ષ હોવાથી આંધકાર સપળે આપી રહેલો હતો. ધણીખરા મનુષ્યો ટાકના કારણે ઘરનાં દાર બંધ કરી સુઈ ગયાં હતાં. જંગલ મનુષ્યો પણ એક પછી એક વેરાતાં હતાં. નિશાયર પક્ષીઓના કંઠોર અવાજ કંઈને અપ્રિય થઈ પડતા હતા. જંગલમાં શિયાળવાં બૂમેબૂમ પાડી રહ્યાં હતાં. શીયાળવાંના ધ્વનીમાં શાનના ધ્વની મળતાં જ્ઞાન્ત રાત્રિ ગાથ ઉડતી. લગીર પણ કંઈક બાસ થતાં કુતરાં વારંવાર બસવા મંડી પડતાં. શિયાળાની કંકડતી ઠંડીની રાત્રિનો સમય આવી રીતે પસાર થઈ રહ્યો હતો. કિશોરને સ્વધામ પહોંચતો કરવાના વિચાર વાળું મંડળ મહાનની પાછળ આવેલા એક ગુપ્ત ભોંયરાના આકારના ઝોરડામાં એકત્ર થઈ પસ્પરમાં વાતો કરી નિર્ણીત સમયની રાહ જોઈ રહ્યું હતું. કૃષ્ણનંદન કેવી રીતે કામ પાર પાડવું તેની સૂચના કરતો હતો. કમળાનો જવાનો રસ્તો ત્યાં થઈને હતો. તેણે અંદરની વાત સાંભળવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પણ કંઈ સંભળાયું નહિ. સમય અમૂલ્ય જાય છે; માત્ર પાંતના મ્હોતની પડીઓ ગણાય છે. ચાલ જઈથી તેમની પાસે જઈ તેમને ચેતાવું. પ્રયત્ન ફળીભૂત થાય કે ન થાય પણ

પ્રમત્તનોં તો અવશ્ય કરવો જોઈએ. આમ વિચારતી કમળા દાદર ચઢી પતિના સ્થનસ્થાન સમિપ આવી. સ્થનમંદિરમાં દીપક બળી રહ્યો હતો. કિશોર જાગૃતાવસ્થામાં બેસી રહી પત્નીની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. સ્થનમંદિરમાં જતાં કમળાના પમ પાછા પડવા લાગ્યા. હૃદય ધમકવા લાગ્યું. સમય વૃથા નહિ ગુમાવવાની ધમ્મજાણી કમળા સ્વામીની સમક્ષ આવીને ઉભી રહી. કિશોરે તેના મુખ સામે જોયું. અપૂર્વ શૃંગાર ધારી કમળા અત્યારે ત્રિભુવન મોહિની જેવી જણાતી હતી. કિશોર તેના સ્વરૂપ માધુર્યનું પાન કરી રહ્યો. કમળા મૌનતાથી ઉભી રહી. કિશોરે કહ્યું, “કમળા !”

“પ્રભો ! શું આશા છે ?” કમળાએ સલજીં ભાવે જવાબ આપ્યો.

“આવ મારી પાસે બેસ. આપણું ધણા દિવસે મિલન થયું. હૃદય ખોલીને વાતો કરીએ.” કહી કિશોરે તેને ખેંચી પોતાની સાથે બેસાડી. કમળાએ હજી પણ મૌન ત્યાગ્યું નહિ. તેના હૃદયમાં સ્વામીને શી રીતે જાણાવવાના વિચારો થયા કરતા હતા. તેની વર્તણૂક કિશોરને આજે નવાઈ જેવી લાગવા માંડી, તેણે સહાશ્વ મુખે પૂછ્યું, “પ્રિયે ! આજે કેમ મૌનપદ ધારણ કર્યું છે ?”

“તમને ધણા દિવસે મળવાથી.”

“આટલા દિવસ તારે બાહ્ય સહન કરવું પડ્યું હશે નહિ વાંર ?”

“તે હું જાણું છું કે મારો પ્રભુ જાણે છે તમને શી ખબર પડે ?”

“કમળા ! હું તારો અપરાધી છું. મારી તરફથી તને કંઈ પણ મુખ પ્રાપ્ત થયું નથી. હા ! સમય પ્રતિકુળ હતો. મારે માથે વિતવામાં કંઈ બાકી રહી નથી. દેવી ! અહિં આવતાં પણ હુંટારાથી સહન કરવું પડ્યું હતું.”

“તે હું જાણું છું. તમારી હોડી લૂંટનાર લૂંટારાઓને પણ જાણખું છું.”

“હેં! તું તું જાણે છે? પ્રિયે! જણાવ કે તે ક્યુરલિ કરનારા કોણ હતા?”

“તમે જાણો છો, છતાં મને જ્ઞાને પૂછો છો? અમારે તે વાત કરવા જેટલો સમય નથી. બીંતને પણ કાન હોય છે. આ સ્થળે આપણે ધધીજ સંભાળપૂર્વક રહેવાનું છે.”

“ત્યારે જવાદે એ વાત. પ્રિયે! તું અમારે ત્રેલોહ્યસુંદરી જેવી જણાય છે. તારો સૌભાગ્યવેશ મારા હૃદયને કંકડ અપૂર્વ આનંદ ઉપજાવી રહ્યો છે.” કિશોરે તેના કંકડ પર કર મૂકતાં કહ્યું. કમળાએ સરમાધ નીચું જોયું; પણ સમયનું સ્મરણ થતાં તેણે હંચુ નિહાળી કહ્યું, “મારો આ સૌભાગ્યવેશ ફક્ત યોગ્ય વખતને માટે જ છે. આપણો જે સમય જાય છે; તે અમુક જાય છે.”

કપટકળાના મુખથી આવા ક્ષુદ્રો સાંભળતાં કિશોર વિસ્મયતાથી તેના સામે જોઈ રહ્યો. કમળાના મુખ પર શોકની વિપાદ હાથા હવાઈ રહી હતી. જેમ જેમ સમય વીતતો હતો તેમ તેના હૃદયમાં અધિક કષ્ટ ઉપન્ન થઈ રહ્યું હતું. સ્વામીનું ખૂન થવાનું છે જાણી કમળા વારંવાર મમરાટથી ચારે તરફ જોતી હતી. પણ દિવસે મળેલા પતિ-દેવની સાથે આનંદી વાર્તાલાપ કરવો તો દૂર રહ્યો પણ તેને કેવી રીતે જમાવવો તેની જ ચિંતા કમળાને થઈ રહી હતી. કમળાએ વિસ્મયતાથી પોતાની સામે જોઈ રહેલા પંડિતેવ સામે જોયું. તે કંઈક જાણી જાણી નહિ. આથી પુનઃ કિશોરે પૂછ્યું, “કમળા! તું આજે આમ અવરજ જેવી કેમ જણાય છે? સરીર તો આરં છેને?”

“હા, છે; પણ...” કમળા પણ જાણી જાણી નહિ. ત્રિવેણી

બામમાં થતી ગરબડ સાંભળી કમળા બચળીત વાને કિશોર સામે જોઈ મુજબ લાગી. આવી કિશોર પણ મનસૂચો, તેણે કમળાને હાથ પોતાના હાથમાં લઈ પૂછ્યું, “ પ્રિયે ! તું કેમ મુજે છે ? તને શું થાય છે ? ”

“ મને ઘણી બીક લાગે છે. ” કમળાએ આરે તરફ દ્રષ્ટિપાત કરી કહ્યું.

“ તું કોનાથી ભય પામે છે ? ” પુનઃ કિશોરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ફૂર વિધાતાથી. ”

“ સ્પષ્ટ જણાવ ? મને તારા બોલવામાં-કહેવામાં સમજ પડતી નથી. ”

“ હા ! શું કહું ? પૂર્ણ વાત કરવા જેટલો પણ સમય હવે રહ્યો નથી. મારા સૌભાગ્યવંદ્ર ! આપણું આ અંતિમ મિલન છે. તમારા મ્હોતની ધડીયો ગણાય છે. ” આટલું કહેતામાંતો કમળા ચોધાર અગ્નિએ રડી પડી. કિશોર સ્તબ્ધ બન્યો; પણ પછી સ્વસ્થ થઈ તેણે કમળાને પૂછ્યું, “ દેવી ! ખુલાસાવાર વાત કર ? મારે મૃત્યુ નિષ્ણવનાર કોણ છે ? ”

“ પ્રભો ! સાંભળો. મહ રાત્રે તમારી હોડી પર હુમલો કરનારા પાપાત્માઓ અન્ય કોઈ નહીં પણ મારા કાકાના માથુસો હતા. તેમની સાથે કપકટળા અને રામલાલ પણ હોડી હુટવામાં સામેલ હતાં, તે બંનેનો ઇરાદો તમારા પ્રાણ પર હુરવાનો હતો. તે તમને મરી મજેલા જ માનતા હતા; પણ તમે આપણે જીવતા અને આબ્યા ત્યારે તેમના ચોકનો પાર રહ્યો નથી. અહિંનાં તમામ ચાલુઓ બચી રહ્યા છે. તે તમને જીવતા જોવાને ચાહી નથી. તમને આજ રાત્રે મારી નાખવામાં આવનાર છે. સમજાવેલું મારું મુઠું છે. મારે

હવે આ સ્થળે વધારે વખત રોકાવું તે સલામતી ભરેલું નથી. આપણો આનંદ અદ્વિત્ય થયો છે. જીવતાં હજીયું તો ફરીથી મળીશું. પ્રાણેશ ! જાઓ, અહિંથી જલ્દીથી નાશી છૂટો.” કમળાએ જણાવ્યું.

સ્વપ્ને પણ નહિ ધારેલી વાત સાંભળી કિશોરના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું, આ વખતેજ નીચેથી અવાજ આવ્યો કે, “કેમ કેટલીવાર ? સમય થવા આવ્યો છે.” આવું સાંભળતાં કિશોર-કમળાનાં હૃદય વ્યાકુળ બની ગયાં, પુનઃ નીચે વાતો કરનારના કબ્જો સંભળાયા કે, “પ્રથમ ધા કોણ કરશે ?”

“કાંઈની હિંમત નહિ ચાલે તો સાથી પહેલો ધા હું કરીશ !” નીચે ઉભેલી કપટકળા લગીર જોરથી બોલી કે તેના અવાજથી ઉપર ઉભેલાંઓને તેની ઝાળખાણની જરૂર રહી નહિ. કિશોર કોંઈથી લાલપીળો થઈ ગયો; પણ અનેક દુષ્મનોની વચ્ચે એકલો શું કરી શકે ? તેણે વ્યાકુળતાથી કમળા સામે જોઈ કહ્યું, “પ્રિયે ! આ સ્થળેથી જવાનો રસ્તો ક્યાં આવેલો છે ? ચાલો આપણે સાથેજ અહિંથી પસાર થઈએ.”

કમળા બોલી, “ના, મને સાથે લઈ જવાની જરૂર નથી. જો આપણે સાથે જઈશું, તો જરૂર પકડાઈ જઈશું. માટે હાલતો આપ એકલાજ જાઓ.”

“મારા ગયા પછી તારું શું થશે ?”

“મારું જે થવાનું હશે તે થશે, મારી ફિકર કરશો નહિ.”

“કમળા ! હું તને અસરથી કરીને ચાલ્યો જઈ છું, મને ધણું લાગી આવે છે; શું કહે ?”

“પ્રાણેશ ! રોકા કરવાનો સમય નથી. જુઓ સનુઓ દાદર પર ચઢી આવતા હોય એમ જણાય છે. જાઓ, જલ્દી અહિંથી નીકળો

જાઓં માઈ રક્ષણ મી ભગવાન કરશે;

“ હું ક્યાં થઈને જાઉં ? ”

“ ખીજે એક પણ રસ્તો નથી; માટે તમે આ ખીંટીપર બસા-  
વેલું દોરડું પેલી પછીતની ખારીએ બસાવી નીચે ઉતરી પડો. ”

તરત કિશોરે ખીંટીએથી દોરડું ઉતારી પછીતની ખારીના એક  
મળખુત લાકડે બાંધ્યું અને તેને હાથમાં પકડી કમળાને પાસે બોલાવી  
હૃદયદાન દઈ કહ્યું, “ પ્રિયતમા ! જાઉં છું, સંભાળજો. ”

“ હા પધારો; અને નીચે ઉતરી આડા અવળા મથા  
વિના જસ્ટીથી કૃષ્ણપૂરનો ત્યાગ કરી ખીજા કોઈ ગામમાં જતા  
રહેજો. વળી આ સાથે એ પણ જણાવું છું કે બૂલે ચૂકે આજની  
વાત અહિંના કોઈપણ માણસને અથવા તો ચાણુમાંના સરકારી  
સિપાહીઓને પણ જણાવશો નહિ. જાઓ, પ્રભુ તમારું કસ્બાણ  
કરે. ” કમળાએ જવાની રજા આપી. કિશોર દોરડું પકડી સડ-  
સડાટ નીચે ઉતરી પડ્યો. મધ્યરાત્રિ થવા આવી હતી. ઘોર અંધ-  
કાર સર્વત્ર બાપેલો હતો. કમળાએ ખારી બહાર જોયું; પણ અંધકારને  
લીધે પતિદેવના મુખનું દર્શન થયું નહિ. નીચે ઉતરી મળેલો કિશોર  
અંધકારમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયો. કમળાએ દોરડું છોડવા માંડ્યું. મહાપ-  
રાણે દોરડું છોડી તેણે અસહ્ય પ્રમાણે ખીંટીપર લટકાવી દીધું. પછી-  
તની ખારી પણ વાસી દીધી કે જેથી કોઈને કંઈ પણ બહેમ પડે  
નહિ. આ પછી કમળાએ એક ગોદડાને ગોળ વાળી ઉપર સાલ ચોરાવી.  
આ કામ તેણે એવી તો સફાઈથી કર્યું કે જોનારને તે કિશોર જ  
સૂતો છે એમ માલમ પડે. કમળાની આંખોમાં અત્યુત્તરારાગ હતો.  
તેણે પાલવથી અત્યુત્તરારાગ પાણીથી મોઢા ધોઈ નાખ્યું. કિશોરના  
જવાથી તેના હૃદયનું કંઈ જોખું થયું હતું. પતિ નિર્વિધે પસાર થયો.



જાણી તેણે પરમ કૃપાળુ પ્રભુનો ખરા અંતઃકરણથી ઉપકાર માન્યો. આદ તેણે દીપકના પ્રકાશને મંદ કરી એક શેત્રંગ બિજાવી તેની ઉપર સ્થાવર કર્યું. તેના મુખમાંથી પ્રભુના નામના ધ્વનિ નીકળવા લાગ્યા. સમય અવિત થવા લાગ્યો. દુષ્ટો હજી આઘ્યા નહોતા; પણ તેમના આવવાના ભણકારા પ્રતિપક્ષે કમળાને લાગતા હતા. તે વારં-વાર ચમકીને ઘાટ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરતી હતી. પણ કોઈ નહિ જણાવાથી પ્રુનઃ નિશ્ચિંત થઈ સૂઈ રહેતી. આખરે ધણે સમય વિતવાથી તેની આંખો ઉઘથી ઘેરાવા લાગી. નિર્દોષ કમળા; કિશોરની પ્રિય-પત્ની પતિના જવાથી હૃદયભાર ઝાઝો થતાં છેવટે નિદ્રાધિન થઈ મૃત.

## પ્રકરણ ૬ ટું.

### કૃષ્ણાચો.

અમાવાસ્યાની રાત્રિનો બિપણ્ય અંધકાર સર્વત્ર આપેલો હતો. નિશ્વાસવર્મા તારલાઓ કમકમી રજા હતા. પ્રકૃતિ શાન્ત હતી. નિઃસ્તબ્ધતા ધ્વાએલી હતી. સરિયામ રસ્તાઓ જનશૂન્ય જણાતા હતા. શ્વેત ગૃહમાંથી પ્રાણ્ય બચાવવા નાછી છૂટેલો કિશોર બિપણ્ય અંધકારમાં ભયભસ્ત ચિતે આસપાસ જોતો માથો જતો હતો. પોતાનો પ્રાણ્ય આવી રીતે જોખમમાં આવી પડ્યો; અને પોતાનો ધાત પોતાના સમાં અરે પોતાની પત્નીના હાથે થઈ ગયો. ખ્યાલ કિશોરને સ્વપ્ન પણ્ય નહોતો. તે અત્યારે માનસિક દુઃખના દરિયામાં ડૂબ્યો હતો. તેના હૃદયમાં થતું દુઃખ તે પોતેજ જાણતો હતો. નિરાધાર કિશોર અરેખર દુઃખીજ હતો. તેની પાસે પૈસા નહોતા, તેને મિત્ર પણ નહોતો કે જેથી તેના હૃદયનું દુઃખ જાહેર કરી રહેજ વિશ્રાન્તિ મેળવે. દુઃખી

આજ્ઞાપનો કિશોર દુઃખીજી રહ્યો. બીજારાને સુખની ધડી આવીજ નહિ. પિતાની પત્નીના પ્રતાપે તેને દુઃખ સિવાય કંઈ પણ પ્રાપ્ત થયુંજ નહિ. અરે અંતે તેના જીવ પર પણ આવી પડી. જીવનને એર જેવું મણુતો કિશોર ચાલતો—ચાલતો એક નાના મકાન આમળ આવી પહોંચ્યો. આ મકાન દહેરાના આકારનું હતું. કૃષ્ણપૂર નગરના એકાન્ત વિભાગમાં આવેલું હતું. આ દહેરાના આકારના મકાનને કૃષ્ણપૂરના લોકો ચાણુના નામથી ઓળખતા. કૃષ્ણપૂરમાં ઉજળા શાકભાજી રહેતા હોવાના જોમથી અગ્રિજ સરકારને અહિં શાણું રાખવું પડ્યું હતું. તેમાં પ્રવિસ સિપાઇઓ અને તેમનો એક ઉપરી અમલદાર એટલો કાફલો રહેતો હતો. ગરીબ પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવાને માટે એ લોકોને રાખેલા હતા; છતાં એ નિમકહરામ સિપાહીઓ અને તેમનો ઉપરી અમલદાર અંદરખાનેથી કૃષ્ણપૂરના બહાસોને મળેલા હતા. આથી કિશોરનો સસરા કૃષ્ણનંદન તેનાં દુષ્કર્મો નિરૂપણ કરતો હતો. કૃષ્ણનંદન તરફથી સિપાહીઓને પૂછળ દ્રવ્ય મળતું, આથી તે સરકારી માણસો પણ કૃષ્ણનંદનના કાર્યમાં પૂર્ણ મદદગાર થઇ પડતા. દુકાણમાં નિર્દોષ પ્રજાના સંરક્ષણ માટે ગણતું શાણું બહાસોના આશ્વર્ય હતું. આવી ખબર કોઇને હતી નહિ. કૃષ્ણનંદન ઇમના પંજમાંથી કહેડી ચાણુમાં આશ્વર્ય આવેલાં કેટલાંએ નિર્દોષ જનો ચાણુના નિવાસી દેવોની લોભવૃત્તિથી કૃષ્ણનંદનના પંજમાં ફરીથી ફસાઇ હતાં નહોતાં થઇ ગયાં હતાં. આ ચાણુમાં આ વખતે એક જાંબુ ફાનસ સળગી રહ્યું હતું. અંદરના સિપાઇઓ જાણકુંદ્રણું વળી મલમોના સપાટા લગાવી આસમાની સુલતાનીની વાતો કરી રહ્યા હતા. જમાદાર સાહેબ એક દોલીયા પર પડ્યા પડ્યા કંઈક ચોપડીનાં પાનાં ઉઘસાવી રહ્યા હતા. કિશોરે શાણુ તરફ જોયું ત્યાં જઇ આશ્વર્ય

મેળવવા મન ઉઠેરાયું. પણ નીકળતી વખતે કમળાએ કહેલાં શબ્દો કે “બૂલે ચૂકે પણ ચાણા તરફ ન જશો” એ શબ્દો યાદ આવ્યા. મન વિચારમાં પડ્યું. કમળાએ સામાટે ચાણા તરફ જવાની ના કહી હશે? શું એમાં કંઈ ભેદ હશે?

શું હું ચાણામાં જઈ કૃષ્ણનંદનનાં કારસ્થાન જાહેર કરી તેને પકડાવું આ વિચારથી તો તેણે મને ના પાડી નહિ હોય?” કિશોર થોડીકવાર મૌન રહી બોલ્યો, “રખેને કૃષ્ણનંદન પકડાવેને કેદમાં જાય ત્યાં વિચારથીજ કમળાએ મને મના કરી હશે. પણ કમળા કૃષ્ણનંદનના ધરમાં સુખી નથી. મારી કમળા પિશ્ચાત્તના મકાનમાં મહા દુઃખી છે; તે કૃષ્ણનંદનને તેના હૃદયથી ધિક્કારે છે, ત્યારે તેણે મને ચાણા તરફ જવાની આ માટે ના કહી હશે? શું એમાંએ કંઈ ભેદ હશે? મને કંઈ સમજ પડતી નથી. આમાં સત્ય શું તેનો નિર્ણય કરી શકતો નથી. મને તેમ હો. પણ કમળાના પ્રતાપેજ હું જીવન બચાવી શક્યો છું. જો કમળા મને રહાયજૂત ન થઈ હોત તો આજે મારો જીવન દીપક અવશ્ય છુટાઈ ગયો હોત. કમળા! પ્રિય કમળા! તું દેવી છે; પણ અત્યારે દેવના કારાગૃહમાં પડી છે. આ તારો પતિ બાળ્યહિન છે. તેના પનારે પડી તું સુખી થઈ નથી અને બવિધ્ય તરફ નજર ફેંકતાં સુખી થઈ શકે એમ પણ સમજાતું નથી. શું ફૂર વિધાતાએ આપણા આવાજ એમ લખ્યા હશે? શું આપણે જીવન પર્યંત દુઃખમાંજ રીખાવું પડશે? ઓ ઇશ્વર! દયાકર, હૃદય કષ્ટ હવે સહન કરી શકાતું નથી.” આમ આત્મગત્ત બોલતો કિશોર ધીબર આઠાશ સામે જોઈ રહ્યો. આત્મા આત્માસન મેળવવા આતુર બની રહ્યો. દયા મમ તેજા ચારે તરફ દ્રષ્ટિ કરવા લાગ્યાં; પણ મધ્ય-રાત્રિના બિપથ અંધકારમાં આત્માસન ક્યાંથી મળી શકે? કિશોરનું

હૃદય ઘડકું હતું. તે ભયભીત નજરે વારંવાર માર્ગ પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરતો હતો અને સ્ટેજ ખખડાટ સાંભળતાં જ પકડાઈ જવાની શંકા કરતો. દુર્ભનોના આવવાના ભણુકારા તેને પ્રતિપળે લાગતા હતા. આવી બહાવરી અવસ્થા અનુભવતા કિશોરે છેવટે થાણામાં જઈ સઘળી હકીકત જાહેર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે એક પગલું આગળ ભર્યું; પણ તરત જ 'થાણા તરફ ન જશો' એ કમળાના વાક્યનું પુનઃ સ્મરણ થયું. પગ પાછા પડ્યા. આત્મા પણ અનેચ્છા દર્શાવવા લાગ્યો. મન ચક્રોળે ચઢ્યું. કિશોર ગમરાયો. શું કરવું તેના સંકલ્પ વિકલ્પમાં પડ્યો. મન થાણામાં જઈ સર્વ જણાવવાને પ્રયત્નતા ધરવા લાગ્યું, અંતરાત્મા મનને શાન્ત કરવા લાગ્યો; પણ પ્રયત્ન મનનો આખરે વિજય થયો. શંકાશિલમને કમળાના શબ્દોમાં બેઠ્ઠી શંકા જણાવી કિશોરને થાણા તરફ જવાને ઉત્સુક કર્યો. કિશોર આડ્યો, થાણા નજીક આવ્યો. મધ્યરાત્રિએ માણસનો પગરવ સાંભળી થાણાના મયદાનમાં બેઠેલા સિપાહીએ ભયભીત થઈ ચમકી શુદ્ધ શ્રીખવાડેલા અંગ્રેજી શબ્દોનો અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતાં બોલ્યો, 'હુકમડોર.'

“દૈયત.” કિશોર જવાબ આપી તેની નજદીક જવા લાગ્યો. બ્રાહ્મ સારો શિકાર હાથ લાગી જાય તો સાફ આવી છઠ્ઠાવાળા સિપાહીબાઈ પણ કિશોરની સાથે આડ્યા. બન્નેનો બેટો થયો. સિપાહીએ હાથમાંનું ફાનસ ઉઠ્યું કરી કિશોરના મુખ સામે નેધ દમમાં પૂછ્યું, “કહાંસે આતા હૈ, ઐર અખી કીધર જતા હય?”

“હું નગરમાંથી આવું છું. મારે જમાદાર સાહેબને મળવું છે.” કિશોરે જણાવ્યું.

“અખી આધી રાતકુ જમાદાર સાહેબકા ક્યા કામ હય? જા, ચક્રાજી, જમાદાર સાબકુ મિલના હોનો ફજર મેં આના.” સિપાહીએ જણાવ્યું.

કિશોર દીન વદને કહેવા લાગ્યો, “ભાઈ! મારે ખાસ જરૂરી કામ છે. મને જમાદાર સાહેબને મળવા દ્યો. જો વાર થશે તો નાહક ગરીબનો જીવ જોખમમાં આવી પડશે.”

“ક્યા ખૂન ખૂતતો નહિ હુવા હય?” સિપાહીએ પૂછ્યું.

“કંઈક એવો જ મામલો છે.” કિશોરે જણાવ્યું.

“જખતો ઠંહર જા; મય અબી વાપસ આતા હું.” કહી સિપાહી અંદર ચાલ્યો ગયો અને જમાદાર પાસે જઈ કિશોરની વાત જણાવી. જમાદાર વિચારમાં પડ્યો. તેણે થોડીકવાર વિચાર કરી કિશોરને લઈ આવવાનું સિપાહીને જણાવ્યું. સિપાહી કિશોર પાસે ગયો જમાદાર હાથમાંની ચોપડી નીચે મૂકી ટટાર થઈ ઢાલીયાપર બેઠો. સિપાહી કિશોરને લઈ પાછો આવ્યો. કિશોરે જમાદાર સાહેબને સલામ કરી, પણ સત્તાના મદમાં અંધ થએલા જમાદારે સત્તામનો પ્રત્યુત્તર નહિ વાળતાં તેની કૂર આંખો વડે થોડીકવાર કિશોર સામે જોઈ રહી પૂછ્યું, “તાંડે નામ શું?”

“કિશોર.”

“અત્યારે મને મળવાનું શું કારણ છે?”

“મારે ફરીયાદ કરવી છે.”

“અત્યારે?”

“હા.”

“મધ્યરાત્રે ફરીયાદ કરી શકાય જ નહિ. જા, સવારમાં આવજો.”

“સાહેબ! સવાર પડતાં તો મારો જીવ જોખમમાં આવી પડે તેમ છે.”

“તેથી શું? વાંકું, લેખીન અરજી લાગ્યો છે કે?”

“ નાં.”

“ ત્યારે મોંની ફરીયાદ નહિ ચાલે ? જા, ચાલ્યોજા.”

“ સાહેબ ! હું એક ગરીબ માણસ છું, મારીપર દયા કરી મારી વાત સાંભળો.”

“ નહિ, અમે ગરીબોની વાત યા ફરીયાદ સાંભળવામાં ઝાઝું ધ્યાન આપતા જ નથી. અમને તો કંઈ લાભ થાય એવી ફરીયાદમાં જ ઝાઝું ધ્યાન આપીએ છીએ. વળી તું કહે છે કે મારો જીવ જોખમમાં આવી પડ્યો છે, પણ તે અમે માની શકતા નથી. જોતું લોહી લુવાણ થઈ આવ્યો હોત તો વળી કંઈક તપાસ કરત ખરા માટે હવે નકામું માથું ફાડ્યા સિવાય કંઈપણ અર્થિથી ચાલ્યો જા.” જમાદાર સાહેબે જણાવ્યું. કિશોરના હૃદય દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે જમાદારના દીલમાં દયા ઉત્પન્ન કરવા વળી પાછું કહેવા માંડ્યું. “ સાહેબ ! આપને આવી રીતે બોલવું ઘટતું નથી. આપતો ગરીબ પ્રજાના પાલક ગણાવ છો. આપ જો મારા જેવા ગરીબોની દાદ ફરીયાદ નહિ સાંભળો તો કોણ સાંભળશે ? મહેરબાન ! હું એક ગરીબ માણસ છું, મહા દુઃખી છું; મારો કોઈ સ્થાયક નથી. મારા શત્રુઓ મને વિના કારણે મારી નાખવાને ઇચ્છે છે. સાહેબ ! મને બચાવો, હું જીવન પર્યંત આપનો ઉપકારી રહીશ. પરમાત્મા તમારું બલું કરશે.” આટલું બોલતાં કિશોરની આંખોમાં ઝગઝગીયાં ભરાઈ આવ્યાં. આથી જમાદાર સાહેબને કંઈ પણ અસર થઈ નહિ. છેવટે કિશોર તે પાપાણુ પ્રતિમાના પગમાં પડ્યો. આખરે જમાદારે કંઈક વિચાર કરી કિશોરને તેની વાત કહેવાનું સૂચવ્યું. કિશોરના હૃદયમાં કંઈક શાન્તિ વળી. તેણે જમાદારની પોતાની પદ્ધતિ તમામ વિતક વાર્તા કહી સંભળાવી. જમાદારે કિશોરને કૃષ્ણનંદનના જમાદાર તરીકે ઓળખ્યો; અને આ સમય

ચાર કૃષ્ણનંદનને આપવાથી કંઈક મળશે ધારીને મનમાં આનંદ પામ્યો. તેણે કિશોરને આશ્વાસન આપી નીચે બેસવાનું જણાવ્યું. કિશોર તેનો ઉપકાર માની તેનાથી દૂર નીચે બેઠો. જમાદારે દૂર ઉભેલા સિપાહીને પાસે બોલાવી તેના કાનમાં કંઈક ખાનગી વાત કહી વિદાય કર્યો. તેના ગયા પછી જમાદારે કિશોરને બીજી વાતોમાં વાળ્યો.

વાચકો ! જમાદારે સિપાહીના કાનમાં શી વાત કરી હશે ? તમે સમજી તો ગયા હશે, છતાં વિશેષ જાણવું હોય તો જાણી લ્યો કે તે સિપાહી કૃષ્ણનંદનના ઘર તરફ જતો હતો અને તેને જમાદાર તરફથી આજ્ઞા થઈ હતી કે કૃષ્ણનંદનને સઘળી વાત જણાવી ત્યાં તેડી લાવવો. આ કારણથી સિપાહી કૃષ્ણનંદનને સઘળી વાત જણાવવા જતો હતો. સિપાહી કૃષ્ણનંદનને ત્યાં આવી પહોંચ્યો; તે પહેલાં ચાલે! આપણે તેના ગૃહે પહોંચી જઈએ અને ત્યાં શું ખીના બતી રહી છે તે અવલોકીએ.

\* \* \* \* \*

આપણે ગત પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છીએ કે કિશોરના ગયા પછી સહયુક્તી કમળા નિશ્ચિંત થઈ સૂતી અને પ્રભુનું સ્મરણ કરતી નિદ્રાવશ થઈ. તેને નિદ્રાધિન થએ લગભગ એકાદ કલાક થયો હશે, એવામાં જ કિશોરની હત્યા કરવાના હેતુથી પિશાચ મંડળ ધીમે પગલે ચાલતું ઉપરના ભાગમાં આવ્યું. સૌને મોખરે રામલાલ હાથમાં જમૈયો પકડીને ચાલતો હતો. તેની પાછળ કપટકળા, કૃષ્ણનંદન અને બીજા બે માણસો હતા. સઘળા શયનાલય સમિપ આવ્યા. કપટકળાએ, આગળ વધી જાંખા બળતા દીપકને રહેજ સતેજ કર્યો. કૃષ્ણનંદને કમળા તરફ બોલ્યું તો તે તેને ગાઢ નિદ્રામાં પડેલી જણાઈ. રામ-

લાલે કિશોરના શયનસ્થાન તરફ દ્રષ્ટિ દેંકી. કમળાની કળાથી કિશોર માથે મોઢે ઓઢી બર ઉંઘમાં પડેલો હોય એમ બાસ્યું. કપટકળાના આનંદનો પાર નહોતો. તેણે કિશોરનું કાટલું કરી નાખવાને રામલાલને કહ્યું. રામલાલે કૃષ્ણનંદન સામે જોયું. કૃષ્ણનંદન તરફથી પણ આજ્ઞા મળી ચૂકી. પિશાચીના ખ્યારમાં પડેલો પિશાચ નરહત્યા કરવા તૈયાર થયો. તેણે આસપાસ દ્રષ્ટિ દેંકી કમળાના મુખ સામે જોયું. ઉંઘમાં પડેલી કમળાના મુખપર દેવી તેજ ઝગઝગી રહ્યું હતું. રામલાલ પવિત્ર વિચારને બદલે દુષ્ટ વિચાર કરવા લાગ્યો. જ્યાં સૂંઘી કિશોર જીવે છે, ત્યાં સૂંઘી આ કમળાનયની કમળા મારી થનાર નથી. મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થવામાં ફક્ત કિશોરનું જ સાલ નડે છે. બસ એ સાલ હું આ હાથે જ દૂર કરું છું અને પછી જોઉં છું કે કમળા મારી ઇચ્છાને આધિન થાય છે કે નહિ.” આમ વિચારતો રામલાલ થીમે પગલે કિશોરના શયન સ્થાન નજીક આવ્યો. માણસોના થીમા પગરવથી કમળા ક્યારનીએ જાગૃત થઈ પથારીમાં પડી રહી બનતો બનાવ અવલોકી રહી હતી. તેણે ગોદડું તકીયા વગેરે એવી તો સજ્જાથી ગોઠવી રાખ્યું હતું કે અન્યને ત્યાં કોઈ સતું છે એમ લાગ્યા સિવાય રહે જ નહિ. પતિ નિર્વિદ્ધે પસાર થયો જાણી કમળાના હૃદયને પૂર્ણ સંતોષ થયો હતો. તે કોઈ જાણે નહિ એવી રીતે પાપાત્મા રામલાલની તરફ જોઈ રહી. રામલાલે કિશોરના બિછાના આગળ આવી જમૈયાવાળો હાથ ઉઘેા કર્યો; કે તરત પાછળથી “ભોંકી ઘો” નો કપટકળાનો અવાજ આવ્યો. રામલાલે કપટકળા તરફ દ્રષ્ટિ દેંકી સરીરના સર્વ બળ સાથે ધા કર્યો. ગોદડાના વિટાપર ઓરાઢેલી રજઈ પર પ્રબળ ધા થયો. ગોદડું દબાયું. જમૈયો ગોદડું ચીરી જમીનમાં પેડો. રામલાલના હાથને પણ આંચકો લાગ્યો. તેણે ગુસ્સાના આવેશથી ઉપરની રજઈ ઉપાડી દૂર દેંકી. નીચે કોઈ



જણાયું નહિ. રામલાલે સઘળાંને નજીક બોલાવી એ દ્રશ્ય દેખાડ્યું. આંખોમાંથી આગના તનખા વરસાવતાં પિશાચો સ્તબ્ધ બની બિછાના પ્રતિ નિહાળી રહ્યાં. મૌન પથરાઈ રહ્યું. એટલામાં જ કૃષ્ણ-નંદન રતો પીળો થઈ બોલી ઉઠ્યો, “રામલાલ! બરાબર તપાસ કર, તે બદમાશ મરવાના બચે આટલામાં જ આંધ છૂપાઈ રહ્યો હશે.”

તેના પ્રત્યુત્તરમાં કપટકળા હાંછેડાએલી નાગણુની માફક ફુંકવાટ મારી બોલી ઉઠી, “અરે એ તો ક્યારેનોએ પસાર થઈ ગયો છે. તેને નસાડી મૂકવામાં રાંડ કમળાનો નક્કી હાથ છે. માટે જગાડો એને અને માર મારી પૂછો કે તારો માંટી ક્યાં ગયો?”

“પણ તે માનશે ત્યારે?” રામલાલે કહ્યું.

“ઐહમું રતન મળતાં આપોઆપ જણાવી દેશે. ચાલો વાર ન કરો.” ઝરીબડી કમળાનું આવી બન્યું. તેનું સર્વાંગ ધ્રુજવા લાગ્યું. સમસ્ત શરીરે પસીનો છૂટ્યો. એવામાં જ કપટકળા તેની નજીક દોડી આવી તેને જોસ્થી લાત લગાવતાં બોલી ઉઠી, “અલી કમળા! ઉઠ, ઉભી થા. સોડ ઠાંસીને શાને સહ્ય રહી છે? ઉઠ, ઉભી થા અને બતાવ કે તારો માંટી ક્યાં ગયો? રાંડ! કારસ્થાન કરતાં તો સાફ આવડે છે.”

કમળા ઉભી થઈ દીન વદને બોલી, “મેટાં બહેન! તમે આ શું બોલો છો? તમારા પૂછવામાં મને કાંઈ સમજ પડતી નથી?”

“શાની સમજ પડે? હું તને આવી શાણી બગલી પ્રથમથી જ ધારતી હતી.”

“પણ છે શું તે તો જણાવો?”

“કિશોર ક્યાં ગયો?”

“હેં! તમે આ શું બોલો છો? આપણા પ્રિય પતિને ટુંકારાથી બોલતાં શરમાવ!”

“તું શરમા, મારે તો શરમને બોલવીએ નથી અને પાથર-વીએ નથી.”

“પણ તે તમારા સ્વામી છે એ તો વિચારો?”

“મારો સ્વામી કોઈ છે જ નહિ. હું કોઈની તાબેદાર રહે-નાર નથી.”

“ખરેખર તમારી પર દૈવજ શંકો છે. જો તેમ ન હોત તો તમે આવા શબ્દો બોલી શકવાની હિંમત જ કરી શકત નહિ. હું આપને.....”

“હવે વધારે પીંજણ પીંજ્યા સિવાય બસી મરને કે તે તારો બહાલો માંડી ક્યાં મુઓ છે?” કમળાને બોલતી અટકાવી કપટકળાએ પૂછ્યું.

“મોટાં બહેન! વિચારીને બોલો. તમે બધે તેમને તમારા પતિ તરીકે માનતા નહિ; પણ તે મારો તો શિરતાજ છે, આ દેહનો પ્રાણ છે. હું તેના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી છું. કૃપા કરી હવે મને અપશબ્દો સંભળાવશો નહિ. વળી તમે પૂછો છો તેના જવાબમાં જણાવું છું કે તે અત્યારે ક્યાં ગયા છે તેની ખબર નથી. કદાચ જાણતી હોઈ તો પણ તેમના કલ્યાણને અર્થે કંઈ પણ કહું નહિ.”

“છોકરી! તારા ઉડાકે જવાબ વધુ વખત ચાલી શકશે નહિ. સાચું કહીદે, નહિ તો તારે ઘણું સહન કરવું પડશે.” કૃષ્ણનંદને આગળ આવી કહ્યું.

“કાકા! સહન કરવામાં હવે કંઈ પણ બાકી રહ્યું નથી. એક વખતનો ખીલેલો બગીચો તમારા હાથે જ નષ્ટ થયો છે. હું મારા

દુર્ભાગ્યને લીધે જ તમારા ગૃહે પડી રહી છું. કાકા ! તમારે જેટલું કષ્ટ આપવું હોય એટલું આપો. હું મરવાને પણ તૈયાર છું. તમારાથી રીખાવાય એટલી રીતે રીખાવી મને મારી નાખો, પરંતુ માદ રાખજો કે નિર્દોષને હેરાન કરવાનું કળ તમારે ભોગવવું જ પડશે. સદા-સર્વદા સરખા દિવસો જતા નથી. જગત પિતાના દરબારમાં કરેલાં કર્મોને જવાબ આપવા એક દિવસે ઉભા રહેવું પડશે. મારી કકળાતી આંતરડીનો આપ તમને લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ.” આટલું કહી કમળા હિંમતથી તે નરપિશાચની સમક્ષ ઉભી રહી. આ વખતે તેની આંખોમાંથી આવણ-ભાદરવો વરસતો હતો. કમળાની સ્થિતિ કસાઇ આગળ ઉભી રહેલી ગાય જેવી હતી. દુષ્ટોના હૃદયમાં દયા નહોતી.

કપટકળા દાંત કચકચાવી રહી હતી. રામલાલ વિકારમય નેત્રે મુછોમાં હસી કમળા સામે જોઈ રહ્યો હતો. કૃષ્ણનંદને ગંભીર મુખે પણ ગુસ્સાથી રાતાંચોળ થએલાં નેત્રોવડે પૂછ્યું, “બદમાસ છોકરી ! ઝાઝી લવારી ક્યાં વિના જલ્દી જણાવી દે કે કિશોર ક્યાં ગયો ? તેને નસાડી મૂકનાર તું પોતેજ છે એ હું સારી રીતે સમજું છું. માટે જો જીંદગીની સલામતી આહતી હોય તો ખરેખર કહી દે ?”

“મહેં એક વખત કહી દીધું કે મને ખબર નથી છતાં વારંવાર શા માટે પૂછો છો ?” કમળાએ નિર્ભયતાથી જવાબ આપ્યો.

“શું આજ જવાબ ?” કૃષ્ણનંદને ડોળા ધ્રુવકાવી પૂછ્યું.

“હા.”

“તારે બહુ દુઃખ સહન કરવું પડશે ?”

“પતિના કલ્યાણમાં હું પ્રાણાર્પણ કરવાને તૈયાર છું.”

“એમ તો હવે જોયા કરજો કે તારી કેવી વસ્તે થાય છે ? રામલાલ ! પેલા દોરડાથી તેને જકડીને બાંધ અને મછી તેની પીઠપર આબુકો લગાવ.” કપટકળાએ જણાવી દીધું.

કમળાપર મુશીબત શુભરવાની તૈયારી થઈ. પિશાચ આગળ વધ્યો અને વાઘ જેમ મૃગલી પર ટૂટી પડે એ મીશાએ કમળાને પકડી દોરડાથી જકડવામાં આવી. હૃદયને દ્રઢ કરી; દેહને જડવત માની કમળા દુષ્ટોનો ત્રાસ સહન કરવા તત્પર થઈ. રામલાલ નીચેથી આયુક લઈ આવ્યો. કપટકળાએ તેના હાથમાંથી આયુક લઈ ગરીબડી કમળાની પીઠપર આયુકોના સપાટા લગાવવા માંડ્યા. અસહ્ય વેદના છતાં કમળાના મુખમાંથી એક પણ ચીસ નીકળી નહિ. રંક નિર્દોષ બાળા પ્રભુનું સ્મરણ કરતી માર સહન કરવા લાગી. આયુકોના પ્રહાર પીઠપર થયે જતા હતા. પીઠપરની સુકોમળ ચામડીપર લોહી કિપસી આવ્યું. પાષાણ હૃદય પણ પીંગળે એવો હૃદયદ્રાવક દેખાવ થઈ રહ્યો. રજનીએ પણ આવો દેખાવ નહિ જોઈ શકાવાથી બીપણ રૂપ ધાર્યું હોય એવું તેના અંધકારથી જણાવા લાગ્યું. રામલાલે સતેજ કરેલો દીપક પણ જાંખો થઈ ગયો. નિસ્હાય બાળાપર ત્રાસ વર્તી રહ્યો. છેવટે તે અસહાય બાળા અત્યંત મારથી બેશુદ્ધ થઈ ધરણી પર ટળી પડી. કપટકળાએ તેનું પેશાચિક કાર્ય અંધ કર્યું. કૃષ્ણનંદને નીચે બેસી કમળાની નાડ તપાસી. ઘણીવાર થઈ પણ કમળા સાવધ થઈ નહિ. આથી કૃષ્ણનંદને ખૂબ મારી શીવલક્ષ્મીને કિપર બોલાવી કમળાની સારવાર કરવાનું સૂચવ્યું. કમળાની દુર્દશા જોઈ શીવલક્ષ્મીનું સુકોમળ હૃદય શોક-સંતાપથી સળગી ઉઠ્યું. તે મોટેથી રડી પડી. કૃષ્ણનંદને તેને ધમકી આપી. પિશાચ પતિના પનારે પડેલી પ્રેમદાએ અશ્રુ લુછી કમળાની સારવાર કરવા માંડી. એટલામાં જ નીચેથી અવાજ આવ્યો કે, “કૃષ્ણનંદન મકાનમાં હવે કે?”

“હા છે.” કહી કપટકળા ધમક-ધમક કરતી નીચે ઉતરી. કૃષ્ણનંદન રામલાલ વગેરે પણ તેની પાછળ નીચે ઉતરી આવ્યા.

## પ્રકરણ ૭ મું.

## પલાયન.

કૃષ્ણનંદને નીચે આવીને બેસ્યું તો સિપાહી ઉભેલો જણાયો. આથી કૃષ્ણનંદન કપટકળા વગેરે તેની નજીક ગયાં. સિપાહીએ કિશોર યાત્રામાં છે અને તમને બોલાવવા મને જમાદાર સાહેબે મોકલ્યો છે વગેરે જણાવ્યું. પસાર થએલું પંખી સપડાએલું છે જાણી સઘળાંના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કૃષ્ણનંદન રામલાલ તથા કપટકળાને લઈ ચાલ્યા તરફ ચાલ્યો. પાછલી રાત્રિનો સમય થવા આવ્યો હતો. શાન્તિ વ્યાપેલી હતી. તમરાંના અવાજ સિવાય અન્ય કાંઈ સંભળાતું નહોતું. કિશોરનો જીવ લેવા ઇચ્છનારા દુષ્ટાત્માઓ ઝડપથી ચાલ્યા તરફ જતા હતા. રસ્તામાં ચાલતાં સિપાહીએ કિશોર કેવી રીતે ચાલ્યામાં આવ્યો વગેરે હકીકત કૃષ્ણનંદનને કહી સંભળાવી. પોતાના મિત્ર જમાદારે પોતાનું સાઈ કામ કર્યું જાણી તે મનમાં ખુશી થયો. સઘળું મંડળ થોડીવારે ચાલ્યામાં આવ્યું. જમાદારે ઉભા થઈ કૃષ્ણનંદનને ખાટલા-પર બેસાડી કહ્યું, “આપનો કેદી અહિં છે.”

“આપનો ઘણો ઉપકાર થયો. આ ઉપકારનો બદલો સારે મળશે.” કૃષ્ણનંદને જણાવ્યું.

નજીકમાં બેઠેલા કિશોરથી આ રહસ્ય અજાણ્યું રહ્યું નહિ. તેનું સર્વાંગ ધ્રુજવા લાગ્યું. જીવવાની આશા હવે નથી જાણી તેના શરીરમાંથી બમની કંપારીયો નીકળવા લાગી. તેને સ્વપ્ને પણ વિચાર નહોતો થયો કે દુષ્ટ જમાદાર મને આવી રીતે દગો દઈ શત્રુઓને સ્વાધિન કરશે. કિશોરને એક પણ ઉપાય જણાયો નહિ. પ્રતિપણે તેની

મુંઝવણ વધવા લાગી. એટલામાં જ જમાદારે મુમ મારી કે, “કિશોર ! અહિં આવ.”

કિશોર ધડકતા હૃદયે ઉભો થયો અને નિર્ણય પુતળાની માફક ચાલી જમાદારની સમક્ષ આવો ઉભો રહ્યો. તેને મૌનતાથી ઉમેલો જોઈ જમાદારે કૃષ્ણનંદન તરફ હાથ લંબાવી કહ્યું, “કેમ ! આમને ઝાળખે છે કે ?”

કિશોર મૌન રહ્યો. પુનઃ જનાવર જેવા જમાદારે તેની છેક નજીક જઈ પૂછ્યું, “કેમ સાંભળતો નથી ? બોલ, આ શેઠને ઝાળખે છે કે ?”

“હા.”

“તેમનું નામ શું ?” જમાદારે પૂછ્યું.

“હું તેનું નામ ઉચ્ચારવા ખુશી નથી.”

“કોણ ?”

“એક પિશાચનું નામ ઉચ્ચારવા કરતાં શ્રી હરીનું નામ ઉચ્ચારું તો માફ કલ્યાણ થાય.”

“અરે વાહરે ! આ તો કોઈ ભગતડો હોય એમ જણાય છે.” આમ બોલતા જમાદારે હસ્તે વદને કપટકળા સામે જોયું. તત્કાળ કપટકળા તેની પાસે આવી જમાદારનો હાથ દબાવતાં બોલી, “સાહેબ ! એ ઘણો બદમાસ છે. તે આજ રાત્રે અમારા ઘરમાં માફ પૂન કરવા પેડો હતો, પણ સારા નશીબે અમે જાગી ઉઠ્યાં કે જેથી તે તેના કામમાં નિષ્ફળ નીવડ્યો; અને પકડાઈ જવાની ખીંકે નાશી છૂટ્યો.” આટલું કહી તે દારસ્થાની પિશાચિનીએ જમાદાર સામે જોઈ છૂપું હાસ્ય કરી એક કાતીલ કટાક્ષ દેખ્યું. કપટકળાનો પ્રેમસ્વાદ આખી ચૂકેલા જમાદાર સાહેબ પાણી પાણી ચર્ચ ગયા. તેમણે કિશોર

સામે દોપમય નેત્રે નિહાળી કહ્યું, “ કેમ ! આ ખંડ કહે છે કે ? ”

“ તમે સમજો એ ખંડ. ”

“ તું ખૂન કરવા તેમના મકાનમાં પેડો હતો કે ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે તું તેમના મકાનમાં શા માટે ગયો હતો ? ”

“ તે મારા સગાનું મકાન થાય છે. ”

“ કૃષ્ણનંદન તારે શું સગા થાય ? ”

“ મારો સસરો થાય. ”

“ ત્યારે આ કપટકળા પોતે જ તારાં પત્નિ થતાં હશે ? ”

“ હા, એમ કહેવાય છે ખંડ. ”

“ મને લાગે છે કે તારે અને તેમને સારો ખનાવ નથી ? ”

“ એ તો તેને જ પૂછી જુઓ. ”

“ કપટકળાબાઈ ! કેમ માંડે ધારવું ખોડું છે ? ”

“ ના, તમારું ધારવું અને કહેવું ખંડ છે. મારે અને તેને બિશ્કુલ ખનતુ નથી. હું તેને સાંડે સમજાવવા જાઉં છું; ત્યારે એને ખોડું પડે છે. આ કારણથી જ તેને અને મારે વેર અંધારું છે. આથી જ માંડે ખૂન કરવાનો તેનો નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે. ”

જમાદાર થોડીકવાર શાન્ત રહી કિશોરને ઉદ્દેશી બોલ્યો, “ આ સંબંધમાં તારે કંઈ કહેવું છે ? ”

“ મારા કહેવાની અને બોલવાની કંઈ પણ અસર થનાર નથી. અન્યાયી માણસો પાસેથી મને ન્યાય મળે એવું હું ધારતો નથી. આ કારણથી હું કંઈ પણ કહેવા અગર બોલવા કરતાં મૌન ધારવું ઉચિત સમજું છું. ”

“ શું અમે અન્યાયી છીએ ? ”

“હા, તમારું વર્તન જ અત્યારે દેખાડી આપે છે. જમાદાર સાહેબ ! તમે પ્રજના રક્ષક છો. તમારે દુષ્ટ જનોનું રક્ષણ કરવાનું છે. પરંતુ તમે તેમ નહિ કરતાં નિર્દોષ જનોને પીડા છો. તમે મનુષ્યના અવતારમાં શયતાન છો. મહા પાપી નિમકહરામ છો, પ્રજના અને પ્રજાના પક્ષા ગૂન્હેગાર છો.”

“ઓ બદમાશ ! તું એકદમ બોલતો બંધ થા.” આમ બોલી રાતાપીળા થયેલા જમાદારે દૂર ઉભેલા સિપાહી સામે જોઈ કથું; “પીર ! આને પેલી કોટડીમાં લાઈ જા, અને તેની પીડ પર હાંટરના મપાટા લગાવ કે જેથી તે મીઝજીતો મીઝજ જરાક નરમ પડે.”

સિપાહી કિશોર નજીક જઈ તેને કોટડી તરફ ચાલવાનું કહેવા લાગ્યો. આ વખતે કિશોરનું મુખ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગયું હતું. ગુસ્સાથી તેનું શરીર ધ્રુજતું હતું. તે પ્હાડી અવાજે બોલ્યો, “જમાદાર ! ગૂન્હેગારને મારવાનું કાયદામાં નથી તો એક નિર્દોષ માણસ પર હાથ ઉપાડતાં અને હાથ ઉપાડવાનો હુકમ આપતાં વિચારજો, પરીણામ ભયંકર આવશે.”

“શું પરીણામ આવશે ?” જમાદારે મજાકમાં પૂછ્યું.

“તે હમણાં પ્રત્યક્ષ જાણશે.”

“પણ શું ?”

“તમે તમારું અન્યાયી વર્તન શરૂ કરો એટલે આપો-આપ જાણશે ?”

“એટલે તું કહેવા શું માગે છે ?” આમ બોલી કોપના આવેશથી જમાદાર કિશોરની છેક નજીક ધસી ગયો. કિશોર તેના નિમિત્તભાવથી ત્યાંથી રહેજ પણ ખસ્યા વિના બોલ્યો : “અન્યાયી અમલદાર ! હું



તને કહેવા એજ માણું છું કે તું ન્યાયપૂર્વક માધ. તારો માનવ જન્મ વધા શા માટે ખૂમાવે છે ?”

“તે ચારે જોવાનું છે. શયતાન ! હું આ અપમાનનો બદલો હમણાંજ આપું છું.”

“બદલો ? શાનો બદલો ? શું અપમાનનો ? એક અન્યાયીને સત્ત્વ સમજાવવું યા કહેવું તે અપમાન નહિ પણ ન્યાય છે. જમાદાર સાહેબ ! કંઈપણ અધરિત પગલું ભરતાં પહેલાં વિચાર કરજો. તમારી સામે એક વીરનર કોનો છે. તેણે મારવા અગર મરવાનો નિશ્ચય કરી દીધો છે.”

“શું તું અમને મારવાને ઇચ્છે છે ?”

“ના, પણ મને ઇચ્છા પહોંચાડવા આવનારનેજ માફ બળ બતાવવા ઇચ્છું છું.” કિશોરના પ્લાટી અવાજથી અને તેના પહેલવાન જેવા શરીરથી મનમાં ભય પામનાર જમાદાર સાહેબ પણ ડરી ગયા. તેણે પીરૂ સિપાહીને કંઈ પણ વધારે પગલું ભરતાં અટકાવવાનું સૂચન કર્યું. તે પછી કૃષ્ણનંદને વધારે રકઝક કરવાનું બંધ રાખી હવે શું કરવું તે પ્રશ્ન જમાદારને પૂછ્યો.

જમાદારે કપટકળાની સલાહ પૂછી. કપટકળાએ કિશોરનો વધ કરી નાખવાની સંપૂર્ણ ઇચ્છા જણાવી. રામલાલ પણ સંમત થયો. જમાદાર સાહેબ વિચારમાં પડ્યા. ખૂન થયા બાદ ખૂન કેવી રીતે છુપાવાશે ? કદાચ કોઈના બાણવામાં આવશે તો શું થશે ? વગેરેના તર્ક વિતર્ક જમાદાર સાહેબ કરવા લાગ્યા. કિશોરની અપળ ચક્ષુઓ ચારે તરફ ફરી રહી હતી. પાપીઓના મુખપરથી પોતાનું શું થનાર છે એ કિશોરે તરત બાણી લીધું. પોતાનું બચાવ રીતે મ્હોત થશે બાણી તેના કોઈકનો પાર રહ્યા નહિ. ગમે એ પ્રકારે જીવતા રહી વૈર

વાળવું. એવા નિશ્ચયપર કિશોર આવ્યો. પણ આ સ્થળેથી નાશી  
 છુટવું કેવી રીતે? કિશોર વિચારમાં પડ્યો. ગમે એ ભોગે પણ અહિંથી  
 નાશી તો જવું જ જોઈએ. આમ નિશ્ચય કરી કિશોર આસ્તે પગલે  
 દ્વાર તરફ ખસવા લાગ્યો. સમયતાન મંડળ ખૂન કરવાના નિર્ણય પર  
 આવવાના વિચારમાં ગુંથાયું હતું. મોઝ પથરાયું હતું. કોઈની દ્રષ્ટિ  
 કિશોર તરફ ન હતી. ફક્ત એક સિપાહી કિશોરની નજદીક ઉભો  
 હતો. તે એ જ સિપાહી હતો કે જે કૃષ્ણનંદનને ઘેર ખમર આપ-  
 વાને ગયો હતો. ફાનસ મંદમંદ પ્રકાશે પ્રકાશી રહ્યું હતું. યોગાનમાં  
 પાછલી રાત્રિના ચંદ્રનું શીકકું અજવાળું પથરાયેલું હતું. ચુપકીટી  
 લગભગ પા કલાક પથરાઈ રહી. આ અરસામાં બહારના યોગાનમાં  
 બાંધેલા જમાદાર સાહેબના ઘોડાએ હલુહલુટ કર્યો. શાન્તિનો ભંગ  
 થયો. કિશોરને મારવાનો નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો. રામલાલે તસ્વાર કાઢી  
 ધાર તપાસી, જમાદારે જલ્દીથી કામ પૂર્ણ કરવાની સલાહ આપી.  
 કિશોર પણ તૈયાર થયો. આ વખતે જ તેણે અપૂર્વ સાહસથી દ્વાર  
 તરફ જવાના રસ્તામાં ઉભા રહેલા સિપાહીના મુખપર જોરથી એક  
 મૂકેલો લગાવ્યો. મૂકેલો સખત પ્રહાર નાકપર લાગવાથી સિપાહી ચક્રી  
 ખાઈ જમીનપર પડ્યો. કિશોરે તેની કમ્મરે લટકતી તસ્વારને મ્યાન-  
 માંથી ખેંચી લઈ નાસવા માંડ્યું. કેદી નાકો, પકડો વગેરેની ખુમે  
 પડી રહી. રામલાલ ખુલ્લી તસ્વારે કિશોરની પાછળ દોડ્યો. પણ તે  
 કિશોરની નજદીક જાય એ પહેલાં તો કિશોરે એક ઝટકે અશ્વને  
 બાંધેલું બંધન કાપી નાખી ઘોડાની પીડપર સ્થાન લીધું. એવામાં જ  
 રામલાલે ત્યાં ધસી આવી તસ્વારનો ઘા કર્યો. કિશોરે આકાષીથી  
 તેનો ઘા ચુકાવી ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો. પકડો, પકડોની ખુમે પાડતા  
 પાપાત્માઓ તેની પાછળ દોડવા લાગ્યા. જોત જોતામાં કિશોર ઘણો  
 દૂરનીકળી ગયો, ધનઘોર ઝાડીમાં ગુમ થઈ ગયો. તેને પકડવાને

પૂરપાટ દોડતા દુબેટા આખરે થાક્યા. સૌ ઉભા રહ્યા અને કિશોરના પ્રયાણ માર્ગે તરફ જોઈ રહ્યા. અંદરના જાંખા અંદરણામાં વૃક્ષોની ઘટા સિવાય અન્ય કંઈ જણાયું નહિ, ફક્ત ધણે દૂરથી અથવા દોડવાની પડધી સંભળાવા લાગી; અને તે પણ થોડીવારે સંભળાતી અંધ થઈ. સઘળા હાથ ધસતા રહ્યા. કિશોર-કમનસીબ કિશોર અપૂર્વ હિંમતથી નાશી છૂટ્યો. પાપીઓ ખુલ્લા યોગાનમાં થાક ખાવા બેઠા. હવે શું કરવુંની વાતો થવા લાગી. જમાદારના ગબરાટ ભયની તો સીમાજ ના રહી. કિશોર નાશી છૂટ્યો, તે ફરીવાર કરી મને પકડાવશે; હું મારો બચાવ કેવો રીતે કરીશ ? આ અખંધર સજ્જારની કરડી નજર છે; કૃષ્ણ પૂરમાં ઠગ, ફાંશીયા, ધાડપાડુ વગેરે વસે છે એવું સરકાર જાણે છે. કિશોર જરૂર સાહેબ પાસે જઈ અમને સઘળાને પકડાવશે. આવા વિચાર કરતો જમાદાર શોક સમૂહમાં ડૂબી ગયો. કૃષ્ણનંદને તેને ધિરજ આપી જણાવ્યું કે “ આપણે આમ નાહિંમત થઈ જવું જોઈએ નહિ. ચાલો આપણે સાંઢણીઓ પર સ્વાર થઈ તેને પકડી પાડીએ.” કિશોરની પાછળ જવાનો ઠરાવ કરી કૃષ્ણનંદને રામલાલને મોકલી બે સાંઢણી મંગાવી અને તેમાંની એક પર પોતે અને બીજા પર જમાદાર સાહેબ સ્વાર થયા. બાદ કેટલાંક હથીઆર સાથે લઈ, રામલાલને પૂર્ણ સંભાળપૂર્વક રહેવાની બલામણુ કરી બંને જણાએ સાંઢણીઓને પવનવેગે દોડાવી મૂકી. રામલાલ કપટકળા મકાને આવ્યાં. કપટકળાના ગુસ્સાનો પાર નહોતો. ઘરમાં આવતાં જ તે પોતાની માતા તથા કમળાને ગાળોનો વરસાદ વરસાવતી શયન સ્થાન તરફ ગઈ અને અંદર બીછાવેલા મોટા ઢાલીના પર પડી. રામલાલ તેની પહેલાં ઉપર પહોંચી જઈ તેની રાહ જોઈ રહ્યો હતો, તેના એક હાથમાં દારૂનો શીશો અને બીજા હાથમાં મદીરાથી ભરેલો ખાલો.

હતો. તેનું આવી રીતે ઉભા રહેવાનું કારણ એજ હતું કે છેડાએથી પિશ્તાચિનીને શાન્ત કરી તેની સાથે રંગ રાગ માણવો. આ હેતુથી રામલાલ હાથમાં મદીરા પાત્ર લઈ તેનું સ્વાગત કરવાને તૈયાર થઈ ઉભો હતો. થોડીવારે કપટકળા આવી પહોંચી. તેનું વદન વિકાળ વાધણુ જેવું જણાતું હતું. આંખો અંગારાની માફક અજળતી હતી. વાળ અવ્યવસ્થિત થઈ તેની બચકરતામાં વધારો કરી રહ્યા હતા. ઉપર આવતાં અને ચયનદાર પાસે ઉભેલા રામલાલને જોતાંજ તેણે પ્રશ્ન, “કોણુ ઉભું છે ?”

“સેવક.” પ્રત્યુત્તર મળ્યો.

“કોણુ રામલાલ ?” પુનઃ પ્રશ્ન થયો.

“હા, દિલદાર.”

“ત્યાં કેમ ઉભા છો ?”

“તમારી સેવા કરવા.”

“અત્યારે મારે સેવાની ઇચ્છા નથી. તમે તમારા સૂરાના ઠેકાણે જાવ.”

આમ બોલતી કપટકળા તેની પાસે આવીને ઉભી રહી, પણ રામલાલ તેના કહેવાથી ચાલ્યો જાય એમ નહોતું, હમેશાં રંગરાગ માણનારને એક દિવસ ખાલી જાય તો કેટલું કષ્ટ થાય ? તે કપટકળાની સાથે આનંદ કરવાના નિશ્ચયથીજ ઉભો હતો. તેણે કપટકળાને ખાટલા પર બેસવા હાથમાંનો ખાલો તેના હોઠ આગળ ધરી કહ્યું, “પ્રિયે ! સેવકની ખાટલી તો સેવા સ્વીકારે.”

“લાવો; તે કંઈક કષ્ટ બૂલાવશે.” કહી કપટકળા ખાલો મટ મટાવી મઠ. રામલાલે બીજો ખાલો બર્યો, તે પણ ખલાસ થયો. તે પછી તેણે દારૂની ખાટલી રામલાલના હાથમાંથી લઈ પોતાના હાથે

ખાલો ઝેરી રામલાલને પીવરાવ્યો. તત્કાળ મુસ્સો પલાયન થઈ ગયો. ઝોર રંગ જણાવા લાગ્યો. બન્નેએ પૂછળ મદીરાપાન કર્યું. થોડીવાર થતાં તો બન્ને બાન ભૂંસ્યાં. આ સમયે એકાએક પવનનો સપાટો આવ્યો. દીપક એકવાક ગયો. અંધકાર ફરી વળ્યો. બન્ને અંધકારમાં ફૂંપ્યાં.

## પ્રકરણ ૮ મું.

### હૃદયવ્યથા.

કિશોર ઘોડેસ્વાર થઈ નાશી છૂટ્યો. આથી તેના શત્રુઓના કોપનો પાર રહ્યો નહિ. કૃષ્ણનંદન અને જમાદાર તેની પાછળ પડ્યા. પવન-વેગી સાંઢણીઓ પૂરે ઝડપે દોડતી હતી, જે માર્ગે કિશોર ગયો હતો; તે માર્ગે આ બદમાસો જતા હતા. મોટું મળસકું થયું હતું. પ્રકાશ ધીમે ધીમે પૃથ્વી પર પથરાતો હતો. આકાશમાં ઝગમગતા તારલાઓ એક પછી એક અદૃશ્ય થઈ જતા હતા. સધળું શાન્ત હતું. નાશી છૂટ્યો કિશોર વિઠ્ટ અરણ્યમાંથી પસાર થતો હતો. કૃષ્ણપૂરથી તે ઘણું દૂર આવ્યો હતો. આ અરણ્યમાં વૃક્ષોની ધનધોર ઘટા આવેલી હતી. ઝાડી પુષ્કળ હતી. મોટું પેરાલ થયું હતું પણ આ સ્થળે લગીર પણ પ્રકાશ પથરાયેલો હોય એમ જણાતું નહોતું, વૃક્ષો એક બીજાની સાથે એવી રીતે ગુંથાયેલાં હતાં કે ત્યાંથી આગળ જવાનો રસ્તો માલમ પડતો નહોતો. માર્ગ જણવાના હેતુથી કિશોરે ઘોડાને આમથી તેમ ઘણીવાર ફેરવ્યો; પણ માર્ગ જણાયો નહિ, કિશોર ગભરાયો. તેના મનનું દુઃખ તે પોતેજ સમજતો હતો. માર્ગ નહિ મળવાથી તે વિભ્રાસલ્યમાં પડી આત્મમત્ત બોલવા લાગ્યો કે, “હવે શું કરવું? ક્યાં ચઢી જવું? જવાનો માર્ગ જણાતો નથી.

જો પાછો જાઉં છું તો સચતાન સનુઓના સપાટામાં સપડાઉં છું. તેઓ અને પકડવાને તીકણી ચૂક્યા હશે. માર્ગથી જાણીતા તેઓ થોડી-ક્યારમાં અત્રે આવી પહોંચશે; જો આ વખતે તેમના પંજમાં સપડાયો તો જીવ બચાવવો મુશ્કેલ છે. પરમકૃપાળુ પ્રભુએજ અને આ વખતે બચાવ્યો છે. પણ હવે મારે કરવું શું? રસ્તા વિના આગળ ક્યાં જવું? પાછળ જવાય તેમ નથી. હું વિકટ ઝાડીમાં ઘેરાઈ ગયો છું. પ્રભો! દયા કરો; રસ્તો બતાવો. હા! અશ્વસેસ!

બીપણુ જંગલમાંહિ; અરે આવી અને ભટકું,  
દુઃખી છું દુઃખ હું મારું, કહો ક્યાં જઈ અરે પટકું? "

આમ વિચારતો કિશોર બહાવરાની માફક આરે તરફ જોવા લાગ્યો. તેના હૃદયમાં અનિવાર્ય કષ્ટ ઉત્પન્ન થતું હતું. પકડાઈ જવાની ભીતિ પ્રતિપજે લાગતી હતી. ઓ સનુઓ આવ્યા, આ પકડાયા એમ થયા કરતું હતું. સહેજ ખડખડાટ થતાં સનુઓના આવવાના ભણકારા વાગતા હતા. કિશોર મુંઝાયો. આ અરસામાંજ તેને દૂરથી કોઈના આવવાનો ખડખડાટ સંભળાયો. જમીનપર પડેલાં પાંદડાં ખડખડવા લાગ્યાં. કિશોરે લાંબી નજરે જોયું તો કંઈ પણ જણાયું નહિ. તે ફક્ત એટલુંજ જાણી શક્યો કે કોઈક આવે છે. તેઓ સનુઓજ હશે. હું સપડાયો; મારાં સોએ વર્ષ પૂરાં થયાં. આમ ખડખડતો કિશોર વિકળ વદને આવનારના માર્ગપ્રતિ નિહાળી રહ્યો. જેમ જેમ સમય જતો ગયો; તેમ તેની આંતરીક મુંઝવણનો પાર રહ્યો નહિ. કિશોર પાસે હથીયાર પણ નહોતું કે જેથી તે પોતાનો બચાવ કરી શકે. હૃદયમાં આવેલી તસ્વાર અચપર સ્વાર થતાં પડી ગઈ હતી. પાસે હથીઆર નહિ હોવાથી કિશોર ગભરાતો હતો; અને સનુઓથી સપડાઈ જવાનો ભય ધારતો હતો. કિશોર મનબૃત્ત ખાંધાનો બળવાન.

યુવક હતો. તેમજ હિંમતવાન અને સાહસીક પણ હતો. જો આ વખતે તેના હાથમાં હથિયાર હોત તો તે આટલો બધો બચભીત થાત નહિ. છતાં નિશ્ચય કિશોરે હિંમતનો ત્યાગ કર્યો નહિ. ગમે એમ કરી જીવ બચાવે. આ સંકષ્પથી તેણે નજીકમાં જોયું તો એક વડવૃક્ષ જણાયું. તેણે આ ઘટાવાળા વૃક્ષ પર છૂપાઈ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે એક ક્ષણવારનો પણ વિલંબ નહિ કરતાં અશ્વપરથી નીચે ઉતરી અશ્વને એક દિશા તરફ હાંકી મૂક્યો. બાદ તે વડવૃક્ષ પર ચઢ્યો અને કોઈ દેખે નહિ એવી જગાએ છૂપાઈ બેઠો. તેને છૂપાઈ બેઠે થોડીકજ વાર થઈ હશે એટલામાં તો બે સાંઢણી સ્વારો તે વૃક્ષ નીચે આવી ઉભા રહ્યા. આગળ જવાનો માર્ગ બંધ થએલ હોવાથી તેમને ત્યાંજ અટકવું પડ્યું. આ બે સાંઢણી સ્વારો અન્ય કોઈ નહિ પણ કિશોરને પકડવા નીકળેલા તેના બચંકર કુખનો કુખનુંદન અને જમાદાર હતા. તે વૃક્ષ નીચે અટકી કુખનુંદને જમાદાર પ્રત્યે કહ્યું, “હવે આગળ જવાનો રસ્તો નથી. રસ્તો આ ઠેકાણેજ પૂરો થાય છે. આપણે વિકટ વગડામાં આવી પહોંચ્યા છીએ. હવે આપણે આપણી શોધ આટલામાંજ કરવી જોઈએ.”

“શું તે આ વગડામાં આવ્યો હશે?” જમાદારે પૂછ્યું.

“હા, કારણકે આ રસ્તા સિવાય તે બીજો રસ્તો જઈ શકે એમ નથી. તે આટલામાંજ છૂપાયો હશે, ચાલો આપણે આ જમણી બાજુની ઝાડીમાં પેસી તેની તપાસ કરીએ.”

આમ નક્કી કરી બન્ને જણા નીચે ઉતર્યા, અને સાંઢણીયોને ત્યાં છૂટી મૂકી પગપાળા ઝાડીમાં પ્રવેશી કિશોરની શોધ કરવા લાગ્યા. વૃક્ષપર છૂપાએલા કિશોરના ગભરાટનો પાર નહોતો. પકડાઈ જવાના બહુકાર વાગી રહ્યા હતા. કિશોરના સુમાએ હજી પ્રકાશ પથરાયો

નહોતો. અંધકાર તેનું રક્ષણ કરતાં થઈ પડ્યો. હૃદયથી પ્રભુનું નામ  
 ઉચ્ચારતો કિશોર ભાગ્યપર વિશ્વાસ રાખી વૃક્ષપર લપાઈને બેસી રહ્યો,  
 ત્યારબાદ લગભગ એક કલાકે ઝાડીમાં તપાસ અર્થે ગએલા બદમાસો  
 પાછા આવ્યા અને કાર્યમાં નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થવાથી ગમગીન બહેરે  
 સાંઢ્યુઓપર સ્વાર થઈ કૃષ્ણપુરના પંથે પળ્યા. કિશોર તેમની પાછળ  
 જોઈ રહ્યો. થોડીવારમાંજ તેઓ દૃષ્ટિ મર્યાદામાંથી અદ્રશ્ય થઈ ગયા.  
 કિશોરનો ભય ઓછો થયો. તેણે પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો. પ્રાતઃકાળ  
 થયો હતો. ઠંડો પવન બહાતો હતો. પૂર્વમાં કુસુંબીરંગ છવાયો હતો.  
 પક્ષીઓ મધુરા ટહુકારથી પ્રભાતના પ્રભાવને વધારી રહ્યાં હતાં. સર્વત્ર  
 નંદનવનનો ભાસ થતો હતો. સમય રમણીય જણાતો હતો. કિશોર  
 વૃક્ષપરથી નીચે ઉતર્યો. તેના હાથપગ અકડાઈ ગયા હતા. તેણે નીચે  
 આવી આસપાસ દૃષ્ટિ ફેંકી. અગણ્ય જનશસ્ત્ર જણાયું. કિશોર આગળ  
 વધવા તૈયાર થયો. તેની ડાબી બાજુએ એક પગથી જણાઈ; તે પગથી  
 ઝાડીમાં જતી હતી. કિશોરે તે રસ્તે ચાલવા માંડ્યું. થોડે દૂર ચાલતાં  
 તેણે વિકટ ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો. આસપાસ વૃક્ષોનાં ઝુંડ આવેલાં હતાં.  
 કંટકોનો તો સુમાર નહોતો. કિશોરને સાવચેતીથી પગલાંબરી આગળ  
 વધવું પડતું હતું. તે પૂર્ણ સંભાળથી ચાલતો હતો; છતાં પણ તેના  
 પગમાં કાંટા ભોકાતા હતા. તેણે પહેરેલાં વસ્ત્રો પણ કંટકવૃક્ષમાં ભરા-  
 વાથી ઠકઠકાણેથી ફાટ્યાં હતાં. આવી રીતનું કष्ट સહન કરતો કિશોર  
 નાની પગથી પરથી પોતાનો માર્ગ કાપી આગળ ગમન કરતો હતો.  
 તેના હૃદય સમૂહમાં આ વખતે અનેક તરેહના વિચાર તરવરી રહ્યા  
 હતા. પોતાના ભાગ્યનું આવું દુઃખી પરિવર્તન જોઈ તેના શોકનો  
 સુમાર નહોતો. પોતે આ અવનિમાં એકલો નિરાધાર છે જાણી મનમાં  
 મુંઝાતો હતો, તેને કમળા વારંવાર યાદ આવતી હતી. તે મુખથી



“હા, કમળા, પ્રિય કમળા કહીને વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતો હતો. તે દુઃખી હિંમે આત્મગત બોલતો હતો કે, “અરે! મારી ગરીબડી કમળાનું શું થશે? અરે તે મારા વિના કેવી રીતે જીવન ધારણ કરી શકશે? તેનો અને મારો મેળાપ હવે ક્યાં થશે? હું તેની ખબર કેવી રીતે મેળવીશ? મારી કમળા દુષ્ટોના ત્રાસથી કેવી રીતે જીવન ચુગરી શકશે? હા! હું શું કરું? મારીપર દુઃખનાં ઝાડ ઉગવામાં હવે કંઈ બાકી રહ્યું નથી, અમારે કોઈનો આધાર નથી, આધારમાં ફક્ત શ્રી ભગવાનનોજ આધાર રહ્યો છે. હવે તો તે કરે તે ખરું. મહેં માફ જીવન તથા મારી કમળાનું જીવન તે દયાળુના હાથમાં સોંપ્યું છે. પ્રભો! આપને થોડાં લાગે તે કરો. દયાળુ! હવે હદ મર્યાદા છે. દુઃખની પૂર્ણ ક્ષોભી થઈ છે. હવે સહન થતું નથી. મારી પર દયા કરો. આપ દયાળુ કહેવાઓ છો. હું દીનસેવક આપને આશ્રયે આવ્યો છું. દુઃખ-સિંધુમાંથી તારનાર આપ સિવાય કોઈ નથી. પ્રભો! બચાવો, ઉગારો.” આમ બોલતા કિશોરે દીનવદ્ધને આકાશપ્રતિ નિહાળી બે હાથ જોડ્યા. તેની આંખોમાં ઝળઝળાયાં જણાયાં, હૃદયમાં ડૂબો ભરાઈ આવ્યો, કિશોર નીચે બેસી એક નાના બાળકની માફક રડી પડ્યો. રડવાનો અવાજ ચારે તરફ ફેલાઈ અરણ્યને પણ શાન્ત-શાન્ત જણાવવા લાગ્યો. વિકટ અરણ્યમાં કિશોરને આશ્વાસન આપનાર કોઈ નહોતું. ફક્ત વૃક્ષોનાં ડાળાં પવનથી હાલી તેને શાન્ત થવાનું સૂચન કરતાં હતાં. કિશોરે રડીને હૃદય હલકું કર્યું. પહેરેલા વસ્ત્રથી અશ્રુ સ્કોષ તેણે પુનઃ આમળ ચાલવું શરૂ કર્યું. મનુષ્ય વિહીન જંગલમાં કિશોર આગળ વધે જતો હતો. તેના હૃદયમાં આ વખતે ભયનો ભાસ નહોતો. હિંસક પ્રાણીઓ તેને જોઈ આડંબર અવળાં નાશી જતાં હતાં. એક પણ હિંસક પ્રાણી હજી તેની નજરે પડ્યું નહોતું; પણ દરેક

ઝાડીમાં તેમના ઢોડવાનો અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો. આવી રીતે માર્ગ કાપતો કિશોર ધણીવારે ઝાડી વટાવી બહાર નીકળ્યો. ઝાડીની બહાર નીકળતાં તેને એ ઉંચા ડુંગરાઓની લાંબી હાર આવેલી જણાઈ. તે બન્ને હારની વચ્ચે એક નદી ખળખળ અવાજે વહન કરી રહી હતી. પવન ઠંડો બહાતો હતો, દેખાવ રમણીય લાગતો હતો. કિશોરનું ઉદ્વિગ્ન મન સ્થેજ શાન્ત થયું. તેણે આસપાસ નજર ફેરવી સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય નિહાળ્યું. આખી રાત્રિનો ઉજાગરો; ઉપરાઉપરી પડેલી વિપત્તિઓ અને ચાલવાના અમથી કિશોર અત્યંત અગ્રિત થયો હતો. તેણે આ સરિતાના કિનારે વિશ્રાન્તિ લેવાનો નિશ્ચય કરી કિનારે પડેલા એક પથરપર સ્થાન લીધું.

## પ્રકરણ ૯ મું.

### મહાત્માનો મેળાપ.

સૂર્યે ભગવાન પૃથ્વી પર્યટન કરવાને ક્યારનાએ નીકળી ચૂક્યા હતા, જગત સ્વર્ણ સમાન પ્રકાશી રહ્યું હતું. પક્ષીઓ ચારો ચરવાને નીકળી પડ્યાં હતાં. કિશોર જે સરિતા કિનારે બેઠો હતો; તે સ્થળ જનશૂન્ય હતું. મનુષ્યને આવવાનો સંભવ ઓછો હતો, નિર્જન સ્થાનમાં પૂર્ણ શાન્તિ વ્યાપેલી હતી. ક્યાં જનસમૂહનો ઘોંઘાટ અને ક્યાં આ અપૂર્વ શાન્તિ? બન્નેમાં કેટલો ફેર! ઓ ઉપાધી અસ્ત મનુષ્યો! જે તમારે શાન્તિનું સુખ અનુભવવું હોય તો કોઈ નિર્જન સ્થાનમાં જાઓ. ત્યાં તમને હૃદયની કંઈક ઓરજ કળા નજરે પડશે. તમે તે શાન્તિ સ્થળમાં તમારું દુઃખ ભૂલી જશો. પણ ઉપાધીઅસ્ત મનુષ્યો! ક્યાંથી શાન્તિ મુખ લેવી શકે? સંસારની ઘટમાળમાં શું થાએલા મનુષ્યો

જ્યારે દુઃખી થાય છે ત્યારેજ શાન્તિને શોધે છે; ત્યારેજ પરમાત્માને પોકારે છે, પરંતુ તે પહેલાં તેમાંનું કંઈપણ કરતા નથી. સમય સમ-  
યનું કાર્ય કરે જાય છે. મનુષ્ય કંઈપણ કરવાને શક્તિવાન નથી. અભી-  
માની જીવાત્માઓજ હું સૌ કરું છું એમ માની લે છે. આવા તર્ક-  
વિતર્કમાં મુંઝાએલો કિશોર ઘણીવાર સૂધી શીલાસન પર બેસી રહ્યો.  
તેણે પ્રભુની કારીગરીનાં અનહદ વખાણ કર્યાં. વખાણને અંતે પ્રભુ  
પ્રત્યેના પ્રેમે તેનું માથું નીચે નમ્યું. કિશોરનું દુઃખી મન શાન્ત થયું,  
આત્મા આનંદ અનુભવવા લાગ્યો. તેની દૃષ્ટિ સરિતાના વહેતા જળ  
તરફ ઠરેલી હતી. પવન મંદમંદ વહાતો હતો. આ અસ્સામાંજ એકા-  
એક તેના કાને કોઈકનું ગાન સંભળાયું, ગાનનો અવાજ દૂરથી આવતો  
હતો. કિશોરે વિસ્મયતાથી એ તરફ જોયું, તો તેની અત્યંત અજાયબીની  
અંદર જણાયું કે, દૂર એક ભગવાં ધારી સંન્યાસી સરિતામાં સ્નાન  
કરે છે અને તેના મુખમાંથીજ આ સંભળાતું ગાન નીકળે છે. આ  
નિર્જન સ્થાનમાં સંન્યાસીને જોઈ કિશોરના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.  
તેણે એકાગ્રતાથી ગાન શ્રવણ કરવા માંડ્યું. પવન મંદમંદ વાતો હો-  
વાથી ગાન સ્પષ્ટ સંભળાતું હતું. ગાનનો અવાજ ચારે તરફ પથરાઈ  
રહ્યો હતો. ગાન દુઃખીને દિલાસારૂપ હતું. તેમાં કિશોરને તો ખાસ  
આશ્વાસન રૂપ હતું. આ સાથે તે ઘણું બોધપ્રદ પણ હતું. તે ગાન  
આ પ્રમાણે હતું.

ધાઈ તે કઈ હું ધરા પર ઘણાં એવું જનારા વદી,  
જાણું જો જન જાત આપ બળને, બોલે ન એવું કદી.  
દોરી છે જમનાથ હાથ, તુજને તે જેમ કુદાવરી,  
તું કૂદીશ વિમુદ્ધ! તેમ, પણ કેં તાઈ ન ધાર્યું ચરી.  
ડૂબે તું જળમાં બળે અનળમાં, કે પર્વતેથી પડે,

કેં થાયે મદ ગાદ હાડ સળતાં, શું તુજથી સાંપડે ?  
 આલે ત્યાં નહિ માનવી મતિ રતીને આર્તી નાશી જશે,  
 તો તું ફેગટ કૂલ્ય છોડ મનથી, તાંડે ન ધાર્યું થશે.  
 સૃષ્ટિના સહુ નીમ સૃષ્ટિ કરતા, કેરાજ છે હાથમાં,  
 રે'વું યોગ્ય જણાય છે મનુજને એ નીમના સાથમાં;  
 એવું સ્પષ્ટ સુધ્યા છતાં ક્યમ હંજી તું આશ પાસે ફસે,  
 વિદ્વાનો પણ વાર વાર વદતા તાંડે ન ધાર્યું થશે,  
 તારો છે અધિકાર માત્ર કરવા કર્મો સ્વશક્તિ સમાં,  
 ને તેનું ફળ પામવું તુજ તણા તે તો નથી હાથમાં.  
 એ રીતે ક્યની કહી અનુભવી વ્યાસે 'ગીતાને વિષે,  
 તે સાચું ગણી વેણુ હું કહું તને તાંડે ન ધાર્યું થશે.  
 એ માટે કર કામ, જે ફળ પછી આપે સુરાધિપતી,  
 સાંડે કે નરસું વિચાર વણુ તે આપે ન બાપે રતી.  
 તો અંતે સુખ-શાંતિમાં રહી અને દષ્ટાંતને પામશે,  
 શોઆથી પણ નિર્ભયાત્મજ ક્યે, તાંડે ન ધાર્યું થશે.

અહા ! મનુષ્યો આવું જાણે છે, છતાં અજ્ઞાને ઘેરાય છે; અને તેથીજ આ ભવસાગરમાં ડૂબે છે. સંસારમાં બ્રમણુ કરી રહેલા જનો ! તમારી કેવી મૃગજળ જેવી આશાઓ ? ” આટલું વચમાં બોલી તે સંન્યાસીએ પુનઃ ગાન આગળ ચલાવ્યું.

તું જાણે નૃપ ચક્રવર્તી થઈ હું કે શક સાચે થઈ,  
 કે પાસું ધન, ધર્મ, મોક્ષ, મનની માની તરણી લઈ,  
 કે જાણે જગદીશ હુંજ બનું ને આશા વિશે સૌ વસે,  
 તો તે સર્વ મનોરથો તુજ વધા તાંડે ન ધાર્યું થશે.

કચ્છે કોણ ન આપ અભ્યુદયને, કે ભોગના સુખને,  
જોવા કેણુ ત્રહે ન આપ ધરમાં અંદાનના સુખને.

(પણ) જેવી કર્મની રેખ, લેખ વીધીના તેવુંજ તે દેખશે,  
તે માટે મનમાં ન માર વલખાં, તાંડે ન ધાર્યું થશે.  
લેવાને પણ ઉદ્ધરાજ્ય બળીએ શું શું કર્યું ના હતું,  
ખેવાને ત્યમ વેદ જૈન જાતીએ શું આચર્યું ના હતું.  
વિશ્વામિત્ર સમી નવીન રચના કો' કોણુ નીપાવશે,  
તેઓ પાર પડ્યા નતો સમજ કે તાંડે ન ધાર્યું થશે.  
જૂલાવા યમ લક્ષ્ય, લક્ષ ધરીને તું લક્ષ રીતી કરે,  
તોએ પુત્ર, કલત્ર, મિત્ર મરતાં તાંડે ન તેમાં સરે;  
દૈવેચ્છા કરતાં વૃથા, તુંજ વૃથા હેરાન હાથે હસે,  
તે માટે ધર શાંતિ મૂક મમતા, તાંડે ન ધાર્યું થશે.  
પામે વૈભવ ભોગ સુખ યથ તો આ'તો નહીં દેહને,  
દેખાવા દુખ રોગ કે મરણને વાંલાં તણા વેહને;  
તોએ તેજ અવશ્ય આવી મળતાં યત્નો નકામા જશે,  
જાણીને જન એમ મૂક મમતા, તાંડે ન ધાર્યું થશે.  
પામે પિંડ વિપત્તિ વૃત્તિ જન જો જામે ધણા કાળ તે,  
વા સાધારણુ રીતથી અધીક જો થાયે છ હુહાલ તે;  
તો મામે મન મધ્ય મોત, મરવા ધારી ધરામાં ધસે,  
તોએ તેજ બચે છ, તેમ જન હો ? તાંડે ન ધાર્યું થશે.  
ક્યાં ક્યાં માનવી સાધ્ય સિદ્ધ કરવા જાતો નથી જોરથી,  
શીશી શોધ ઉમેદ પાર પડવા તેણે કરેલી તથી;  
શા શા સંકલ્પો સદૈવ સુખના તેને ન હંચે વસે,  
પૂરા પાર પડ્યા ન કોઈ ત્યમ આ તાંડે ન ધાર્યું થશે,

‘કુટેલો મૃત કુંભ તે ન કરવા સાંજે તહારી ગતી,  
તો દૈવી બળની પ્રત્યે ક્યમ કરી જીતે જીતોની મતી;  
હાથો હું હરી, હાથ ! હાથ ! નહવું, શે એમ હાથો ધસે,  
તે તે ચામ ચહે પરમેશ્વર મથા, તાંડે ન ધાર્યું થશે.  
જાણે છે જન જાત સર્વે પશુ તે જુલે છ માયા ચક્રી,  
આશા પ્રાસ તણો નિવાસ હૃદયે છોડ્યો ન છૂટે નહી;  
સદ્વિદ્યા નથી શીખતા ક્યમ કરી અગ્નિ તેનું ખસે,  
માને તો દ્રઢ માનજે હું કહું છું, તાંડે ન ધાર્યું થશે.

ધાર્યું ધરણીધરનું ચામ છે, માનવ ધાર્યું વૃથા જાય છે. ઓ  
ગર્વધેલા મનુષ્યો ! તમે શું કરવાને શક્તિવાન છો તે જ્ઞાનદ્રષ્ટિએ  
વિચારી જુઓ અને મિથ્યા મદનો ત્યાગ કરી શ્રી નારાયણનું સ્મરણ  
કરો. આ ભવસાગરમાંથી તારનાર શ્રીહરીજ સમર્થ છે. માટે ચેતો,  
આજસ, પ્રમાદમાં વખત ના ગૂમાવો, કાળ કાતર લાઇને બેઠો છે.  
દિવસ જતાં તમારા આયુષ્યની દોરી ટુંકી થતી જાય છે. પરલોકનું  
બાતું તૈયાર કરી લ્યો. હરે રામ, હરે હરી, હરે કૃષ્ણ.” આમ  
બોલતો તે સંન્યાસી સરિતામાં સ્નાન કરવા લાગ્યો. સ્નાન કરતાં  
પશુ મુખેથી પ્રભુ સ્તુતિનું સ્તોત્ર લલકારતો હતો. આવા શાન્ત મસ્ત  
સંન્યાસીના ઉદ્દગાર સાંભળી કિશોરનું કષ્ટ ઓછું થઇ ગયું. તે શાન્તિ  
અનુભવવા લાગ્યો, તેણે થોડીવારે સ્નાન કરતા સંન્યાસી તરફ જોઇ  
આત્મગત્ બોલવા માંડ્યું.

“આ સાધુ મહારાજનાં દર્શનથી અને તેમના સુબોધક વચનોથી  
આત્મારે મને પૂર્ણ શાન્તિ થઈ છે. સંન્યાસી મહારાજ ! આપનું  
કથન મસ છે. મનુષ્ય કંઈજ કરતો નથી. એ તો મિથ્યા મમત્ત્વે  
કરીને હુંજ સર્વ કર્યોના કર્તા છું એમ માની લે છે. પશુ જ્યારે

ઠોકર વાગે છે ત્યારે સમજે છે કે હું ઠગાયો છું. આ સંસારની માયા અજ્ઞ છે. માયાએ બલબલને બૂલાવી માર ખવડાવ્યો છે. માયાથીજ સૌ કોઈ માફ તાફ મારી લે છે પણ ખરૂં જોતાં તેમાંનું કંઈ કોઈ કોઈનું નથી. સર્વ રચના-ખેલ સ્વપ્ન સમ છે. પરમાત્મા ! આવા માયાવી સંસારમાંથી પાર ઉતારનાર ક્રકત આપજો છો. હું આપને શરણે છું.” આમ બોલતા કિશોરે પ્રભુને પ્રણામ કર્યા. બાદ કિશોર સંન્યાસી પાસે જવા ઉભો થયો, ચાલ્યો. સંન્યાસી સ્નાન કરી રહી સૂર્ય ભગવાન સામા ઉભા રહી પ્રભુ પ્રાર્થના કરતા હતા. કિશોર ધીમે પગલે ચાલતો તેમની પાછળ આવી ઉભો. તેણે સંન્યાસીને ધ્યાન ભંગ કરવાનું ઉચીત ધાર્યું નહિ, થોડીવારે સંન્યાસીએ પ્રાર્થના પૂર્ણ કરી પાછળ દ્રષ્ટિ કરી, તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. નિર્જન અરણ્યમાં માણસને જોઈ તેઓને સ્હેજ ક્ષોભ ઉત્પન્ન થયો. તે તિક્ષણ નજરે કિશોર પ્રતિ નિહાળી રહ્યો. કિશોરે તુર્તજ જમીન પર પડી તેમને સાક્ષાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. સંન્યાસીએ શાન્તવદ્ને થોડીકવાર તેના મુખનું નિરીક્ષણ કરી તેને કહ્યું, “ઉઠ, ઉભો થા અને જણાવ કે તું કોણ છે ?”

“પ્રભો ! હું એક દુઃખી માણસ છું.” કિશોરે ઉભા થઈ હાથ જોડી જવાળ આપ્યો.

“આ પૃથ્વી પર સર્વ દુઃખીઓજ વસે છે. જેની આંખોએ અંધકારનાં પડળ વળ્યાં હોય છે તેજ દુઃખને દેખે છે. વાઈ, તાઈ નામ શું છે ?” સંન્યાસીએ પૂછ્યું.

“માફ નામ...” કિશોર વિચારમાં પડ્યો, તરત સંન્યાસી મહારાજ બોલ્યા, “તું મભરાઈશ નહિ. આ સ્થળે દુઃખ શોધ નથી, આ તો પરમ શાન્તિ સ્થળ છે. શું આ સરિતાનો સ્થિતજ પવિત્ર

પવન તને શાન્તિ અર્પણ કરી શકતો નથી ? ”

“ હું શાન્ત છું. આ સ્થળમાં આવવાથી હું દુઃખ સોઈ ભૂલ્યો છું; પણ જોશે હમેશાં ભયને અનુભવ્યો છે, તે ભયને એકદમ કેવી રીતે ત્યાગી શકે ? મારા આ શરીરના નાશને માટે અનેક ચતુષ્કો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે, હું આ શરીરનો મોહ હજી ત્યાગી શક્યો નથી એથીજ ભયઝસ્ત થાઉં છું. મહારાજ ! આપનાં દર્શનથી હું પાવન થયો છું. હું ભયને ત્યાગી આપના શરણમાં રહેવાને ઇચ્છું છું. હું સંસારથી પૂર્ણ કંટાળ્યો છું, આશા છે કે મને આપના ચરણમાં સ્થાન આપશો ! ”

કિશોરની વાત શ્રવણ કરી સંન્યાસી ક્ષણપર્યંત વિચારમાં પડ્યો, તેટલા અરસામાં તેણે આંખો બંધ કરી પુનઃ ઉઘાડી કહ્યું, “ તારું નામ શું છે ? ”

“ મને કિશોર કહીને સૌ બોલાવે છે ? ”

“ તારું સત્ય નામ એજ છે ? ”

“ હાજી. ”

“ તારું નિવાસસ્થાન ? ”

“ હાલ તો આ સ્થળ. ”

“ તું બેદમય બોલે છે ? ”

“ પ્રભુ ! હું સત્ય બોલું છું. મારું નિવાસસ્થાન નષ્ટ થયું છે. હું નિરાધાર છું. ”

“ તારી જન્મભૂમિ તો જણાવ ? ”

“ મારી જન્મભૂમિ અહીંથી ધણે દૂર આવેલી છે. મારી કબ્ર-કથા ધણી લાંબી છે. ”

“ મને જણાવવામાં કંઈ હરકત છે ? ”



“ના.”

“ત્યારે તારી તમામ હકીકત જણાવ?” કહી સંન્યાસી કિશોરને નીચે બેસવાનું કહી એક શીલા પર બેઠા. સંન્યાસીની આજ્ઞા સાંભળી કિશોરે પોતાની તમામ દુખદવાર્તા કહી સંભળાવી, કે જે કહેતાં તેની આંખોમાંથી અશ્રુ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. તેની સઘળી વાર્તા શ્રવણ કરી સંન્યાસી મહારાજ પણ દુઃખી થયા હોય એમ તેમના મુખ મંડળ પરથી જણાયું, તે ઘણીવાર સૂંધી મૈત્ર બેસી રહ્યા. કિશોર દીનવદને તેમની સામે જોઈ રહ્યો. થોડીવારે સંન્યાસી મહારાજે મૈત્રપણાનો ત્યાગ કરી કહેવા માંડ્યું.

“કિશોર! પૂર્વના મંસ્કાર યોગે કરીનેજ તું આજ પયંત દુઃખી થયો છે. પરંતુ એ દુઃખમાં તારી કસોટી થઈ છે. કષ્ટમાં પણ તું નીતિના માર્ગથી ચલીત થયો નથી. એથી સિદ્ધ થાય છે કે તું બવિષ્યમાં સુખી થઈશ. કિશોર! રાત્રિ દિવસની માફક સુખદુઃખની ઘટમાળ આવે જાય છે. તું શાન્ત છે, સઘળું સમજે છે. છતાં શ્રી ભગવદ્ ગીતામાંનાં પ્રભુ વાક્યોનું મનન કરી જો; એટલે આપોઆપ તારું હૃદય દુઃખ ઓછું થઈ જશે.”

“મહાત્મન એ વિષુ વાક્યોના મનનથીજ હું આજ પયંત દુઃખમાં ધૈર્ય ધારણ કરી શક્યો છું.”

“અને એથીજ તું તારો સંસાર-સમૂહ સુખરૂપ તરી શકીશ, વત્સ! ઉઠ, ઉભો થા; અને આ પવિત્ર સરિતામાં સ્નાન કરો મારી સાથે આશ્રમે આવવા તૃપ્ત થા.”

“કેવી આજ્ઞા.” કહી કિશોર ઉભો થયો અને સંન્યાસી મહારાજ પાસેથી પલાળવાનું વસ્ત્ર બદલી જયમંગે કહી સરિતામાં પડ્યો. પ્રભુ સ્તુતિ કરતા કિશોરે સ્નાન કરી વસ્ત્ર પહેરી લીધાં અને પછી શ્રી

સવિતા ભંગવાનને પ્રણામ કર્યા. આટલીવાર સધી સંન્યાસી મહારાજ કંઈક ઉઘાડી વિચારમાં પડ્યા હતા. સંન્યાસીને શાના વિચાર થતા હશે ? તે આપણને શી ખબર પડે ? એતો એમનું મનજ નજી. પરંતુ એટલું તો નક્કી જણાતું હતું કે તેઓ કંઈક મહાન વિચારમાં પડ્યા હતા.

## પ્રકરણ ૧૦ મું.

### સંન્યાસીથી શાન્તવન.

વિચારવશ સંન્યાસી ક્ષણે ક્ષણે સ્નાન કરતા કિશોર પ્રતિ નિહાળતા હતા. કિશોરને તૈયાર થએલો જોઈ પોતે ઉભા થયા અને નદીમાંથી કમંડળ ભરી લઈ આગળ ચાલ્યા. કિશોર તેમની પાછળ-પાછળ જવા લાગ્યો. બન્નેમાં મૌન પ્રવર્તાયું હતું. આગળ ચાલતા મહાત્મા થોડીવારે કિશોર સાથે એક ડુંગરપર અદી ખીજ બાળુએ ઉતર્યા. એ તરફ એક લાંબી-પહોળી ખીણ આવેલી હતી. અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષોપર વિવિધ પ્રકારનાં નાના મોટાં ફળ પલ્લુ ઝુકી રહ્યાં હતાં. જતજતનાં પક્ષીઓ. મધુર શબ્દે બોલી આ રમણીય વનની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી રહ્યાં હતાં. ઉંઢાળાની ઝડપ હોવા છતાં સિતળ સમીર સુખ આપતો હતો. હરીણ વગેરે નાનાં પ્રાણીઓ નિર્ભયતાથી ચારે તરફ ફરી કુમળું ઘાસ ચરતાં હતાં. કિશોર આસપાસની રમણીયતા નિહાળતો સંન્યાસીની પાછળ ચાલ્યો જતો હતો. આગળ ચાલતા મહાત્મા થોડીવારે એક ગુફાદાર આગળ આવી અટક્યા. ગુફાદાર આગળ બે મૃગચર્મ પાથરેલાં હતાં. એક મોટો લાકડાનો કટકો સળગી રહ્યો હતો. બે ત્રણ તુંબી પત્રો આમતેમ પડેલાં હતાં. એક મોટો લાંબો ચીપ્પો અગ્નિકુંડ આગળ પડેલો હતો. આખું જોઈ

કિશોરે જાણી લીધું કે સંન્યાસી મહારાજનો આગ્રમ આજ હોવો જોઈએ. કિશોરનું માનવું સત્ય હતું. મહાત્માએ તેને એક આસન તરફ આંકળી કરી બેસવાનું સૂચન કર્યું અને પોતે પણ કમંડળ નીચે મૂકી બીજાઓનાં વસ્ત્રોને વૃક્ષપર સૂકવી આસન પર બેઠા. તે પછી પોતે કિશોરને ભગવત ધ્યાન ધરવાનું સૂચવી ધ્યાનસ્થ થયા. કિશોરે ભગવત ધ્યાન ધરવાને આંખો બંધ કરી; પણ ધ્યાનસ્થ થઈ શક્યો નહિ. તેને અવનવા વિચારો આવવા લાગ્યા. ધ્યાનમાં રંક કમળા કદથી રીખાતી જણાઈ. કિશોરની આંખોમાં અશ્રુ ઉભરાયાં, તે મુખથી ફક્ત એટલું જ બોલી શક્યો કે, હર, હર, આ શી વિટંબના? કમળાની આ શી દશા!”

આટલું બોલી તેણે ધ્યાનસ્થ મહાત્મા સામે જોયું, સંન્યાસી મહારાજ હજી ધ્યાનસ્થ હતા. લગભગ એક કલાકે “જય સત્ય-દાનંદ પ્રભુ” કહી તેમણે નેત્રો ઉઘાડી કિશોર સામે જોઈ કહ્યું, “વત્સ! હું ધારું છું કે હજી તારું હૃદય સ્વસ્થ થયું નથી?”

“મહાત્મન! આપનું ધારવું સત્ય છે. મારા હૃદયમાં અશાન્તિ ઉત્પન્ન થઈ રહી છે.”

“તારી અશાન્તિનું કારણ શું છે?”

“ફક્ત એક નિર્દોષ રંક બાળા.”

“તું તારી કમળા વીધે કહે છે ને?”

“હાજી, મને તેના માટે ધણું જ લાગી આવે છે. તેને ધણું કદ પડતું હશે. મ્હેં પ્રભુનું ધ્યાન ધરવા આંખો બંધ કરી, પણ તેમાં તેનું દયામણું મુખ જણાયું. પ્રભો! તે રંક બાળીકા અસહાય છે, પિશાચના પંજમાં ફસાએલી છે; તેનું રક્ષણ કોણ કરશે? તેનું શું થશે?”

“કિશોર! શું તું જાણતો નથી કે સૌનું રક્ષણ કરનાર દયાળુ પ્રભુ સર્વત્ર બાપી રહેલા છે? જે સર્વ સૃષ્ટિનું પાલન કરે છે; તેજ

કમળાનું પશુ રક્ષણ કરશે. તારા કરતાં તે દયાળુ પ્રભુને તેની લાગણી વધારે છે. કારણ કે તેને આ સંસારમાં જન્મ દેનાર તે પોતે જ છે. જ્યારે તેમણે અવતાર આપ્યો છે, ત્યારે તે કેમ બૂલશે? કિશોર ! વિચારી જો કે માતાના ઉદરમાં રહેલા પ્રાણીનું રક્ષણ કોણ કરે છે ? અવાચક પશુ પંખીઓનું પાલન કોણ કરે છે ? વળી ત્હેં નથી સાંભળ્યું કે અનેક નિર્દોષ માણસોને ખરા સમયે શ્રી પરમાત્માએ સ્થાય આપી હતી ? આવું જાણે છે; છતાં શા માટે બૂલે છે ? માટે સ્વસ્થ થા; વ્યાકુળ રહેવાથી કંઈ પણ વળનાર નથી. ”

“ પ્રભો ! હું બધું સમજું છું; પણ મારું હૃદય ક્યમે કરીને શાન્ત થતું નથી. મારી રંક કમળા પ્રતિપણે યાદ આવ્યા કરે છે, જીવ્હા તેનોજ જાપ જાપી રહી છે. તે હાલ દુઃખમાં દટાએલી છે. જો વેળાસર તેના રક્ષણના ઉપાય લેવામાં નહિ આવે તો કમળા આ સંસારનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં સીધાવશે. ”

“ કિશોર ! કમળા પ્રત્યે તારો પ્રેમ અજળ છે. હું તે જાણીને પ્રસન્ન થયો છું. કમળાનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય હું તને આ ક્ષણેજ બતાવું છું. ”

“ બતાવો, બતાવો, તે કમળા બાળાને અકાળે મરણને શરણ થતી બચાવવાનો ઉપાય બતાવો. હું સદાકાળ આપનો ઋણી રહીશ. ”

“ શાન્ત થા અને હું કહું તે ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કર. કિશોર ! તને ખબર તો છે કે આ સમયે ચારે તરફ ચોરી હુંડકાટ ખૂન વગેરે પેશાચિક કાર્યો ચાલી રહ્યાં છે. સર્વત્ર સ્વાર્થને માટે રક્તના પ્રવાહ વહી રહ્યા છે. કુસંપ ધર્મ્યાથી જનસમાજ અધોગતીએ પહોંચતો જાય છે. એક વખતના પૂર્ણ જહોજલાલીવાળા દેશની અત્યારે કેવી દુર્દશા ચર્ચ રહી છે ? અને હજી બવિષ્યમાં શું થશે તે બગવાન જાણે. આ

સમમ એવો છે કે દરેકનો જીવ જોખમમાં છે. કદ પળે પ્રાણ જશે તે કહી શકાતું નથી. ગરીબ નિર્બળ જનોને ઘણું જ સહન કરવું પડશે. કિશોર ! આજકાલ સર્વત્ર અસહ્યતા વ્યાપી રહી છે. પરંતુ પ્રભુ ઘણા જ દયાળુ છે. તેમણે નિર્દોષ મનુષ્યોના રક્ષણાર્થે જ પેલા કળા-કૌશલ્યવાન ગોરા સાહેબોને આ દેશમાં મોકલ્યા છે. તેઓ નિર્દોષનું રક્ષણ કરે છે અને દુષ્ટોનો નાશ કરે છે.....” સંન્યાસીને વધુ બોલતા અટકાવી કિશોર વચ્ચે બોલ્યો, “મહાત્મા ! આપણી વાર્તાને એ વાત સાથે શું સંબંધ છે ?”

“કમળાનું રક્ષણ એક સાહેબ જ થઈ શકશે ?”

“શું તે મારી કમળાને બચાવશે ?”

“હા, કારણ કે તે ઘણા જ દયાળુ હોય છે; તેમાં વિશેષે તેઓ સ્ત્રી જાતી પ્રત્યે તો અપૂર્વ માન ધરાવે છે.”

“ત્યારે તો તે ખરેખરા દેવલોક જ કહી શકાય. હું જે ગામમાં રહેતો હતો; ત્યાં તેમના વિષે અનેક તરેહની વાતો ચાલતી. સઘળા તે ગૌરવર્ણના મહાશયોના ગુણગાન ગાઈ રહ્યા છે. જો તેઓ ખરેખર પકારી, ન્યાયી, દયાળુ હશે તો તેમનું પરમાત્મા કલ્યાણ કરશે અને તેમનાં યશોગાન ચારે તરફ ગવાશે. ગુરૂ ! શું તે આપણું કલ્યાણ કરવાને જ આ દેશમાં આવ્યા છે ?”

“હા.”

“ત્યારે વેપાર શા માટે કરે છે ?”

“પોતાના પોષણને માટે તેઓ વેપાર ન કરે તો શું કરે ?”

“કોઈ સારી નોકરીઓ કરે.”

“તેઓ નોકરીને ધિક્કારનારા છે. તેઓ સ્વતંત્ર જૂમિમાં જન્મ્યા છે; બાલ્યકાળથી જ તેમના કર્ણમાં સ્વતંત્રતાનો મહામંત્ર

કુંકવામાં આવ્યો છે; આમાંના ઘણાક નોકરીને ધિક્કારી સ્વતંત્ર ધંધાને ચાહે છે.”

“વળી મહેં એમ પણ સાંભળ્યું છે કે તેમણે વ્યાપારની સાથે કેટલાક નગરોપર પોતાની સત્તા જમાવવા માંડી છે ?”

“હા, તેમના તાબાની પ્રજા હાલ સંપૂર્ણ સુખી છે.”

“ત્યારે તેઓ આજકાલ એમ શા માટે કહે છે કે અમે તો વેપાર કરવાને આવ્યા છીએ, અમે રાજ્ય કરવાને આવ્યા નથી ? જ્યાં સુધી શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાશે નહિ, ત્યાં સુધી અમે તમારું રક્ષણ કરીશું. આવું કહેનારા એ ચતુર પુરૂષો શાન્તિ સ્થપાયા પછી પોતાના દેશ પાછા ચાલ્યા જશે ખરા કે ?

“કિશોર! આ તારો પ્રશ્ન વિચિત્ર છે. રાજનીતિ સમજવાને તને હજી ઘણો સમય જોઈએ. મને હંમેશા વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે આ વ્યાપારી લોકો સમય આવે આખા દેશપર સત્તા ચલાવશે અને પ્રજાનું રૂડી રીતે પાલન કરશે. તેમના રાજ્ય અમલથી પ્રજા ઘણી આગળ વધશે. લુંટકાર, ચોરી ઇત્યાદિ બંધ પડી જશે. સર્વને સમાન ન્યાય મળશે. સૌ નિર્ભય થઈને ફરશે; અને અત્યાચારની ત્રાસ પામેલી પ્રજા એક વખતે આ ચુચતુર લોકોના રાજ્યની રામરાજ્ય સમાન પ્રશંસા કરશે. પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તેમના હૃદયમાં સદાકાળ સુખદિગ્ધ રાખ્યા કરે. કિશોર! આપણે બીજી બાબતો ઉપર ધ્યાન કરી પડ્યા. હવે હું કહું તે સાંભળ. આપણા આ આશ્રમથી પૂર્વ દિશાના માંડે પ્રયાણ કરતાં એક નાનકડું ગામ આવે છે. તે ગામ અહિંથી બાર ગાડિના અંતર ઉપર આવેલું છે. તે ગામમાં એક સાહેબ પડાવ નાંખીને પડ્યો છે. તે મારો પરમ મિત્ર છે. તેમનું નામ વીલીયમ સાહેબ છે. તેઓ ઠગ, ચાંચીયા વગેરે બદમાસોને પકડવા નીકળ્યા છે. હું તને

એક ચિટ્ટી લખી આપું, તે લઈ તું તેમની પાસે જજે. 'તે સાહેબ તને તુર્તજ જોઈતી મદદ આપશે.'"

"આપને અને તે સાહેબને મિત્રતા ક્યાંથી થઈ? જો હરકત જેવું ન હોય તો મારા હૃદયનું સમાધાન કરો."

"કિશોર! એ વાત ઘણી લાંબી છે. અત્યારે કહેવા જોડશે સમય નથી. પણ તને ટુંકામાં જણાવું છું કે, લગભગ ચારેક વર્ષપર હું એક જંગલમાં પર્ણકુટી બાંધીને રહેતો હતો. તે અરસામાં ડગ-બોકોને પકડવા અને લુંટારા વગેરે બદમાસોથી રસ્તા નિર્ભય બનાવવા વીલીયમ સાહેબ તેમના રસાલા સાથે નીકળ્યા હતા. તેમણે મારી પર્ણકુટીવાળા જંગલમાં આવી પડાવ નાંખ્યો. તે જાતે ઘણા સારા માણસ છે. તેમનામાં અભિમાન તો છેજ નહિ. તે કંપની સરકારનો મોટો અમલદાર છે, છતાં દરેકની સાથે મીઠાશથી વાત કરે છે. તે દરરોજ મારી પર્ણકુટીએ આવતો. તે બાંચું દુટ્યું હિંદી બોલી શકતો હતો; આથી મને તેની સાથે વાતચીત કરતાં બહુ અગવડતા નડતી નહોતી. ચાર પાંચ દિવસ વિતતાં તે અને હું એક બીજાને પ્રેમથી ચાહવા લાગ્યા. મારા ઉપદેશથી તે મારી પ્રત્યે માનપૂર્વક નજરે જોવા લાગ્યો અને મોડી રાત સુધી મારી પાસે બેસી રહી નવીન વાતો સાંભળતો.

આવી રીતે લગભગ પંદર દિવસ વિતી ગયા. એવામાં એક મધ્યરાતના લુંટાર ટોળાએ વીલીયમ સાહેબની ડાવણીપર એકા-એક હુમલો કર્યો. સાહેબનાં માણસો બહાદુરીથી સામે થયા પણ અધારાના સળખે અને લુંટારોની સંખ્યા વધારેના લીધે કાલી શક્યા નહિ. ઘણા મરણ પામ્યા, કેટલાક નાશી ગયા. એ વખતે વીલીયમ સાહેબ મારી પર્ણકુટીમાં હતા. લુંટારાએ તેની ડાવણી

લુંટી મારી ઝુંપડી તરફ આવ્યા. વીલીયમ બંદક તૈયાર કરી તેમની બેઠ લેવા તૈયાર થયો; પણ મ્હેં તેને સમજાવી ઝુંપડીની પાછળ આવેલી એક પડી ભાગેલી વાવ્યમાં દૂધાવ્યો. તે વાવની આસપાસ ઘાસ ઉગેલું હતું. ઘાસથી વાવ ઢંકાઈ ગયેલી જણાતી. આ સ્થળે વાવ છે એવી લુંટારાઓને ખબર નહોતી. થોડી વારમાં સઘળા લુંટારાઓએ મારી ઝુંપડી આગળ આવી બૂંદેબૂંદ પાડવા માંડી. હું બહાર નીકળ્યો. તેમાંના એકે મને મોટા અવાજથી પૂછ્યું કે, તારા ઝુંપડામાં કેાઈ ગોરો સાહેબ દૂધાવ્યો છે કે ? ”

મ્હેં તેઓને ના કહી, પણ તેઓને મારી પર વિશ્વાસ આવ્યો નહિ, આથી સઘળા મારી ઝુંપડીમાં પેસી ચારે તરફ ફરી વળ્યા. પણ અંદર કેાઈ જણાયું નહિ. અંતે તેઓ બહાર નીકળ્યા અને બીજા બાજુ તરફ ચાલતા થયા. આ વખતે અંધકાર વ્યાપેલો હતો. મ્હેં થોડીવારે ઝુંપડીની પાછળ જઈ વીલીયમને બહાર નીકળવાનું કહ્યું. તરત વીલીયમ બહાર નીકળ્યો. અંદરની હવડ હવાથી કંટાળેલા વિલિયમ મારી સાથે ઝુંપડીમાં આવ્યો, અમે નીચે બેસી વાતો કરવા લાગ્યા. અમને નીચે બેઠે ભાગ્યેજ પાંચ મીનીટ થઈ હશે એટલામાં તો ઝુંપડીની બહાર કંઈક ખડખડાટ થતો અમને સંભળાયો. અમે ચમક્યા, દીવાનું સાધન લુંટારાઓએ ફેંકી દીધેલ હોવાથી દીવો પણ કેવી રીતે કરી શકીએ ? અમે ઉભા થયા. એવામાંજ બહારથી એક જણ બોલી ઉઠ્યો કે, “ સાલા સાધુએ આપણને ઠગ્યા છે, તેની ઝુંપડીમાં ગોરો સાહેબ છે. ચાલો આપણે તે લુચ્ચા સાધુને અને ગોરાને બાંધી આપણા સરદાર પાસે લઈ જઈએ. ”

મ્હેં સઘળું રહસ્ય જાણી લીધું, તેઓના બોલવાના અવાજ પરથી તેઓની સંખ્યાનો આશરો પણ જાણી લીધો. બદમાસોની



સંખ્યા પાંચ જણાની હતી. મહેં વીલીયમને તૈયાર થવાનું સૂચવ્યું. તે ભત્રેલી બંદુક સાથે તૈયારજ હતો. તેણે કમ્બરે લટકતી સમશેર મારા હાથમાં આપી. આ સમયેજ પેલા પાંચે જણા મારી ઝુંપડીમાં પ્રવેશ્યા, વીલીયમે બંદુક ચાંપી, અવાજ થયો; એક લુંટારો ચીસ પાડી પડ્યો. જંગલ ધ્રુજ ઉઠ્યું. બાકીના ચાર બદમાસોએ કારમી કીકીયારી કરી અમારી પર હલ્લો કર્યો. વીલીયમે બંદુકના બહારથી બીજાને પાડ્યો; પણ એટલામાં તો ત્રણ કદાવર દુષ્ટો તેને વળગી પડ્યા. વીલીયમના હાથમાંથી બંદુક પડી ગઈ, તત્કાળ મહેં દોડી જઈ તેને વળગેલા દુષ્ટોમાંથી એકનું માથું ઉઠાવી દીધું, તરત બીજાની પણ એ ગતી કરી અને બાકી રહેલા એકને વીલીયમે પૂરો કર્યો. અમે શત્રુ-ઓથી નિર્ભય થયા; પણ અમારે માટે મોટો ભય હતો તો બાકી હતો. દુષ્મનોનું જે ટોળું આગળ ગયું હતું, તે બંદુકોના અવાજથી પાછું આવતું હોય એમ જણાયું. તેઓ ખૂસેખૂસ પાડતા ઘણાજ ઝડપથી અમારી ઝુંપડી તરફ આવતા હતા. હવે બચવું મૂશ્કેલ છે ધારી મહેં અને વીલીયમે ત્યાંથી પસાર થવાનો નિશ્ચય કર્યો. વીલીયમ અને હું તરત ઝુંપડીની બહાર નીકળી ઉતાવળે પગે ચાલવા લાગ્યા. લગભગ એ માઇલ દૂર ગયા પછી અમારે કાને બંદુકોના અવાજ સંભળાયા. મહેં પાછું વાળીને જોયું તો મારા ઝુંપડા તરફ આગ લાગી હોય એવું અજવાળું જણાયું. અમને ઝુંપડામાં નહિ જોવાથી બદમાસોએ ઝુંપડું સળગાવી મૂકેલું હોવું જોઈએ. મહેં વીલીયમને ઝુંપડા તરફ જોવાનું કહ્યું. વીલીયમે એ તરફ જોઈ ગુસ્સાથી દાંત કચકચાવ્યા.

આ પછી અમે પાછું વાળીને જોયા વિના ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યાં. રાત્રિના કારણે અમે કયો રસ્તો જઈએ છીએ તેની માહિતી નહોતી. અમે માર્ગ વચ્ચે આવતાં વૃક્ષો સાથે અંધકારને લીધે અચકાઈ

પડતા હતા. પગમાં વારંવાર ઠોકરો વાગતી હતી, સુભાગ્યે વીલીયમના પગમાં આખા ખુટ અને મારા પગમાં જોડા હતા, અમારાં વજ્રો કાંટા-માં ભરાઈ ફટતાં હતાં. આવી રીતનું કષ્ટ સહન કરતા અમે દશેક ગાઉ કાપી નાખ્યા. રાત્રિનો છેલ્લો પ્રહર ચાલતો હોય એમ મ્હેં આકાશમાં ઉગેલાં નક્ષત્રો પરથી અનુમાન કરી જાણ્યું. અમને થાક પુષ્કળ લાગ્યો હતો. આગળ વધવાનો માર્ગ પણ એક ડુંગરે વચ્ચમાં આવી અંધ કરી દીધો હતો. અજવાળું થાય તો માર્ગ ખોળાય, અમે બન્નેએ પ્રાતઃકાળ સુધી ત્યાંજ બેસી રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક વૃક્ષ નીચે અમે બેસી વાતો કરવા લાગ્યા. બાદ સવાર થતાં માર્ગ ખોળી અમે પંથે પહોંચ્યા અને એક ગામમાં આવી બે ઘોડા ખરીદ્યા. આ વખતે વીલીયમની કમ્મરે લટકતા પાકીટમાં પાંચસો રૂપાના સીકા હતા. તેમાંથી ઘોડા તથા બીજા સામાન ખરીદ્યો અમે તે ગામમાં ખાવાનું પણ ખાઈ લીધું. ગામના લોકો મને ભગવા વેશમાં અને વીલીયમને સાહેબી પોશાકમાં જોઈ અમારી આસપાસ જોવાને એકત્ર થતા તે સાંજના અમે એક બોમીયો સાથે રાખી અમારી મુસાફરી આગળ લંબાવી અને અંતે સુરત આવ્યા. ત્યાં સાહેબ લોકોની મોટી જાવણી હતી. વીલીયમ તેના રહેવાના એક મોટા મકાનમાં મને લઈ ગયો. તેણે તેના ઉપરી અધિકારી સાહેબને સઘળી વાત જણાવી; અને તે મોટા સાહેબ સાથે માફ ઓળખાણ કરાવ્યું. તે પછી પંદર દિવસ ત્યાં રહી વીલીયમ વળી પાછો સો. સૈનિકો સાથે હુંટારાએને પકડવા નીકળ્યો. હું પણ તેની સાથે ચાલ્યો, અમે છ માસ સાથે રહ્યા. વીલીયમે ઘણા ઠંગ, હુંટારાને પકડી કારાગૃહમાં પૂર્યા. મારો અને તેનો ગાઢો સ્નેહ અંધાયો. બાદ તેને સરકાર તરફથી મોટો ઓર્ધો મળ્યો. તેણે મને તેની સાથે રહેવાનું કહ્યું; પણ મારા જેવા સંસારથી વિરક્ત રહેનાર

સંન્યાસીને તેની સાથે રહેવું યોગ્ય નહિ લાગવાથી મ્હેં તેને સવિનય ના પાડી જંગલમાં જ રહેવાની ઇચ્છા જણાવી.

છેવટે વીલીયમ મારી સાથે હાથ મેળવી જવાને તૈયાર થયો. અમે છૂટા પડવાના હોવાથી અમને ઘણું લાગી આવ્યું, અમારી આંખોમાં જળ ઉભરાયું. વીલીયમે કોઈ વખતે મળવાનું અને જરૂર પડે કાર્ય કરાવવાનું સૂચન કરી તેના માણસો સાથે પ્રયાણ કર્યું. હું તેની પાછળ તે નજરથી દૂર થયો નહિ ત્યાં સુધી જોઈ રહ્યો. તે પછી તેના મંગળને માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી આગળ વધ્યો અને છેવટે ફરતો ફરતો આ એકાન્ત સ્થળે આવી ચઢ્યો. આ સ્થળ મને રમણીય લાગવાથી મ્હેં આ સ્થળે જ નિવાસ કર્યો. આ સ્થળે રહેતાં મને લગભગ પાંચ છ વર્ષ વિતવા આવ્યાં છે.”

આટલી વાર્તા કરી સંન્યાસી શાન્ત રહ્યો. કિશોર વિસ્મયતા પૂર્વક સઘળી વાત શ્રવણ કરી બોલ્યો, “ પ્રભો ! આ વાતમાં આપના પૂર્વાશ્રમ સંબંધે આપે કેમ કંઈ જણાવ્યું નહિ ? ”

સંન્યાસીએ કહ્યું, “ કિશોર ! કોઈ કુદરતી ખેંચાણના કારણે તારી પર મને અપૂર્વ સ્નેહ ઉપજે છે. મારો પૂર્વાશ્રમ હું તને અવશ્ય કોઈક વખતે જણાવીશ. ”

“ હું આપનાથી હવે જુદો પડનાર છું. પુનઃ આપનાં દર્શન કરારે થશે કે નેથી આપનું તમામ વૃતાંત જાણવાનો આ સેવકને લાભ થાય ? ” કિશોરે પૂછ્યું.

“ હું તને થોડા સમય પછી મળીશ. આપણું મિલન જે સમયે થવાનું હશે તે વખતે એની મેળે અચ્ચાનક થઈ જશે. કિશોર ! તું આજની રાત્રિ પૂર્ણ કરી સવાર થતાં પંચે પળજે અને હું ચિઠ્ઠી લખી આપું તે લઈ વીલીયમ સાહેબને મળજે. ”

“આપનો ઘણોજ ઉપકાર થયો, હું આજથી જીવનપર્યંત આપનો ઝાણી છું.”

આ પછી સંન્યાસીએ એક ભોજ પત્ર પર લખાણ કર્યું અને તે પત્ર વાળી કિશોરને આપી સૂચવ્યું કે, આ વીલીયમ સાહેબને આપજો. કિશોરે માથું નમાવી સૂચના અંગીકાર કરી. બાદ તે મહાત્મા ઉભા થઈ ગુફાના આકારના ગૃહમાં જઈ એક મોટા કોળા જેવડું ફળ લઈ આવ્યા અને તે ફળને તેમણે અગ્નિ વચ્ચે મૂક્યું. અગ્નિમાં તેને એક કલાકના અરસા સુધી રહેવા છં બહાર કાઢ્યું, કિશોર વડનાં મોટાં પાંદડાં તોડી લાવ્યાં. પાંદડાં પાથરી ફળને ઉપર ગોઠવવામાં આવ્યું અને પછી સંન્યાસીએ તેની પર લાંબા ચીપીઆના બે પ્રહાર કર્યા, કે તત્ક્ષણ તે ફળના બે ભાગ થયા અને તેમાંથી અર્ધા આંગળ જેટલા લાંબા ચીપીઆના દાણાનો આકાર બહાર પડ્યો. મહાત્માએ કિશોરને ખાવાનું સૂચવ્યું. કિશોરે દાણા મુખમાં મૂક્યા. તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. એ ચીપીઆ જેવા દાણા તેને ઘણાજ સ્વાદિષ્ટ લાગ્યા, પાંચ કોળીયા મુખમાં જતાં કિશોરનું પેટ ભરાઈ ગયું. કિશોરે આવા દેવતાઈ ફળ વિષે મહાત્માને અનેક પ્રશ્ન પૂછ્યા, પણ મહાત્માએ વિશેષ કંઈ નહિ જણાવતાં ફક્ત એટલુંજ કહ્યું કે, “આ સ્વર્ગ ભૂમિમાં આવાં અનેક ફળ પાડે છે; પણ તેની શોધ કરનાર કોઈ નથી. આવી જાતના ફળથીજ માફ જીવન વ્યતિત થાય છે. પ્રભુની કળા ન્યારી છે.”

કિશોરે વધુ કંઈ પૂછ્યું નહિ, અંતે રાત્રિ પડી. સંન્યાસીએ સાયંમંદ્યા પૂજન ધ્યાન વગેરેથી પરવારી બીજી જાતનું ફળ પકડ્યું, તે પ્રથમના કરતાં વધુ મીઠું જણાયું. કિશોર તો આશ્ચર્ય અકિત બની ગયો. ફળ પ્રાપ્તિ પછી સંન્યાસીએ મોઝા સુધી કિશોરને

ધર્મેપદેશ કર્યો. બરાબર મધ્યરાત્રિ થતાં કિશોરને ગુફામાં જઈ સવાની આજ્ઞા થઈ. કિશોર ગુફામાં ગયો. અંદર બે તુંબડા, એક મૃગચર્મ અને એક સમાધી કરવાની લાકડાની થોડી સિવાય અન્ય કંઈ જણાયું નહિ. ત્યારે મહાત્મા આ ગુફામાંથી ફળ ક્યાંથી લાવ્યા હશે ? કિશોરના હૃદયમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો. તેણે ગુફામાં ઘણી તપાસ કરી પણ કંઈ જણાયું નહિ. છેવટે પ્રભુ સ્મરણ કરતો કિશોર જમીન પર સૂતો, દુઃખ શ્રમથી શ્રમીત કિશોર થોડીવારમાં નિદ્રાની સુખદ ધાંયામાં પડ્યો, તે તેનું દુઃખ શોક વજેરે અલ્પ સમયને માટે ખૂલી ગયો. સંન્યાસી મહારાજ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી પ્રભુ ધ્યાનમાં ધ્યાનસ્થ થયા. અંતે મોઢું પેરાઈ થયું. ધ્યાનસ્થ સંન્યાસીએ ધ્યાનથી વિમુક્ત થઈ શંખનાદ કર્યો. શંખનો ઘોર ગંભીર અવાજ ચારે તરફ પથરાઈ ગયો. કિશોર શંખ ધ્વનિથી જાગૃત થયો. તેણે બહાર નીકળી ગુરુને નમન કર્યું. મહાત્માએ તેને આશિષ આપી. કિશોર નિત્ય કર્મ કરી જવાને તૈયાર થયો, સંન્યાસીએ તેને એક ફળ આપી ભૂખ લાગે ત્યારે શેફીને ખાવાનું સૂચવ્યું. બાદ કેટલીક શીખામણ આપી તેને વિદાય કર્યો. કિશોરે તેમને પ્રણામ કરી તેમણે બતાવેલા માર્ગે પ્રયાણ કરવા માંડ્યું. કિશોર દ્રષ્ટિ મર્યાદામાંથી અદૃશ્ય થયો. સંન્યાસી પ્રાતઃકર્મમાં પ્રવૃત્ત થયા. પ્રિય પાકડો! ચાલો આપણે હવે કૃષ્ણપૂર તરફ જઈએ અને કૃષ્ણનંદનના કમળમાં ફસાએલી દુખીયારી કમળાને અવલોકીએ.



## પ્રકરણ ૧૧ મું.

### શયતાન સદનમાં કમળા.

કિશોર નાશી ગયો, હાથમાં સપડાએલો દુષ્મન સહિસલામત છટકી ગયો અને એ સાથે અમારી પ્રપંચજનન અને કાર્ય પણ બાલુતો ગયો. હા! તેના જીવતા જવાથી મને ઘણું લાગી આવે છે. મારા હૃદયમાં એક નવીન પ્રકારનો કંપ ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રતિપળે પોકળ પ્રકાશ થઈ મરણને શરણુ થવાના બચના બાલુકારા વાગી રહ્યા છે. કિશોર અમને જરૂર ફસાવશે. તે અવશ્ય ફિરંગીઓને શરણુ જશે; અને અમારી સર્વ માહિતી જાણાવી તેઓને અહિં લઈ આવશે. ફિરંગીઓ બહુ કારસ્થાની છે, તેમના ગૌરવર્ણના શરીરથી લોકો અંબાઈ જાય છે. તેઓ પરસ્પરમાં લઢતા રાજા મહારાજા વગેરેની વચ્ચે પડી ઉભયને સમજાવી પોતાનું રક્ષણ આપે છે; તેમને આવે હજી ઘણું વર્ષો વિત્યાં નથી એટલામાં તો તે વેપારી વણીક સમાન શ્વેત પુશ્પોએ તેમનું રાજ્ય પણ સ્થાપવા માંડ્યું છે. તેઓ સાહસીક, હિંમતખાન; અને દિર્ઘ-દૃષ્ટિના છે કે જેથી તેઓ હાલ ધારે એ કરી શકે છે. આવા ચતુર પુશ્પો મને સહજમાં પકડી પાડશે, ન્યાયની કોર્ટમાં મારો કેસ ચાલશે, મારા ખરાખોટા પૂરાવા ઉભા કરી ગૂંઘા સાબીત કરાવશે અને તેથી આખરે મારે જન્મ દેશનિકાલ અથવા તો ફાંશીને માંચડે લટકી આં જગતમાંથી જવું પડશે. હા! શું કહું? કિશોરના જીવતા જવાથી મને કંઈ એવું પડતું નથી અને કંઈ કરવું પણ સુઝતું નથી.” આવી રીતના ઉદ્ગાર કાઢતો કૃષ્ણનંદન રાત્રિના બીજા પહોરે તેના મકાન આગળ પડેલી એક સમચોરસ લાકડાની પાટ પર બેસી હુકો મગડાવતો હતો. કિશોરની શોધમાં નિષ્ફળ થઈ આવ્યા પછી તેણે

કમળા પર કિશોરને નસાડવાનો આરોપ મૂકી પુષ્કળ માર મારી તેનો ગુસ્સો શાન્ત કર્યો. બાદ કપટકળાની સંમતીથી તેને એક અંધારી કોઠડીમાં પૂરાવી તેને ખાવાનું આપવું બંધ કર્યું. રામલાલ દિવસમાં એક વખત કમળા પાસે જઈ પોતાની સાથે પુનર્લગ્ન કરવાનું સમજાવતો અને કહેતો કે જ્યાં સુધી તું મારી ઇચ્છાને તાબે નહિ થાય ત્યાં સુધી તારે આવી રીતે દુઃખમાં સડ્યા કરવું પડશે. પણ કમળા તેને કંઈ પણ જવાબ નહિ આપતાં તેની તરફ ધિક્કાર મય વદને જોઈ રહેતી. છેવટે રામલાલ આલ્સો જતો. અંતે કપટકળા અને કૃષ્ણનંદને કમળાને ત્રાસ આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ સાથે પોતાનાં માણસોને કિશોરની શોધમાં ગામે ગામ રવાને કરી દીધાં. રામલાલ કમળાની પર મોહાંધ થયો હતો, તે હરકોઈ પ્રકારે કમળાને પોતાની ઇચ્છાને આધિન કરવા ઇચ્છતો હતો; પરંતુ કમળા તે નરપશુને જોતાંજ ધીકારી કાઢતી. આથી તેની પર જીલ્મ ગુજરવામાં કેંઈ બાકી રાખતું નહિ. સૌન્દર્યમયી કમળા પિશાચોના ત્રાસથી સૂકાઈને કાષ્ટવત્ બની ગઈ હતી. તેનું સુંદર વદન ફિક્કું પડી ગયું હતું. કમળ સમાન નયનો ઉંડાં ઉતરી પડ્યાં હતાં.

સુકોમળ બાળાપર આવો ત્રાસ થતો જોઈ ક્યો પાપાણુ હૃદયનો રાક્ષસ હશે કે જેનું હૃદય દયાથી પિંગળશે નહિ? આપ્તકોના સપાટાથી કમળાની પીઠ સૂજી જતી, પણ સંકટો સહન કરી દ્રઢ થએલી બાળા હૃદય દ્રઢ કરી આંખો બંધ કરી જીન્હાપર શ્રી હરીનું નામ લઈ સર્વ માર સહન કરતી હતી. કમળાને કોઠડીમાં પૂરાયે આજે ચોથા દિવસની રાત્રિ છે. જ્યારે કૃષ્ણનંદન ઉપર પ્રમાણે ઉદ્દગાર કાઢી રહ્યો હતો, ત્યારે બીજી બાજુએ કોઠડીમાં પૂરાએલી અને દુઃખ સોઝી સંતપ્ત થએલી બાળા એક અંધકારમય ખૂણામાં બેસી રહી આત્મગત

બોલતી હતી કે, “મારા નશીબમાં સુખ લખાયેલું નથી તો તે કોટી ઉપાયે પણ પ્રાપ્ત થનાર. જો સુખ હોત તો માતા ખાલ્યાવસ્થામાં મૂકી મરણને શરણ થાત નહિ. પિતા ધર ત્યાગ કરી મને નોંધારી કરી એકા-એક ચાલ્યા જાત નહિ; તેમજ મારા પ્રાણેશ પર આવી ભયંકર વિપત્તિ આવત નહિ. હું કમનસીબ જ સૌના દુઃખનું મૂળ છું. મારા સૌભાગ્ય-ચંદ્રને પણ મારે લીધે જ દુઃખમાં દટાવું પડ્યું છે. મૃત્યુ પણ મહારાથી દૂર ભાગતું જણાય છે. હવે તો જે થાય એ ખરું. મ્હેં હવે મરવાનો જ નિશ્ચય કર્યો છે. બન્ને મરણ આ વખતે જ આવીને મને લઇ જાય. મારો દેહ નાશવાન છે તે આખરે રાખમાં રાખાવાનોજ છે. પણ અમર આત્મા કંઈ અન્ય સ્થળે જનાર છે કે જે સ્થળે તેના શુદ્ધ હૃદયની અપૂર્ણ આશાઓ શ્રી ભગવાન સંપૂર્ણ કરનાર છે. જલે આ દેહ પર લાખો—કરોડો સંકટો છવાય, માર ઉપર માર પડો; પણ હું દયાને માટે કોઈને કાલાવાલા કરનાર નથી. હું માર ખાઇ મરીશ. જો હું આટલા દુઃખમાં કંઈક સંતોષ માનતી હોઉં તો એજ કે મારા હાથે મારા પ્રાણેશનું રક્ષણ થયું છે અને તેઓ સુખરૂપ જતા રહ્યા છે. હા! મારા નાથ! પ્રભુ તમારું રક્ષણ કરશે. આપણા પ્રારબ્ધમાં જો સુખના લેખ લખાએલા હશે તો પ્રભુ આપણને મેળવશે પણ હાલ તો છેવટના પ્રણામ. નાથ! તમારી કમળાન્બુદ્ભીઓનો જુદમ સહન કરે છે. જીવન પર્યંત જુદમ સહન કરીશ, અને અંતે તમારું જ નામ દેતી મરણ આવશે તો તેને મળી પૂનર્જન્મમાં તમારી પવિત્ર સેવામાં હાજર થઈશ. મારા નેત્રમણિ! દયાળુ ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરે.” આવી રીતના ઉદ્દગારો કાઢતી કમળા જાનતાથી તે અંધારી કોટડીમાં બેસી રહી હતી. રાત્રિની શાન્તિ સર્વત્ર છવાઈ રહી હતી. કોટડીને લુણા લાગવાથી જર્જરીત થઈ



ગએલી દિવાલોમાં કસારીનો તીણો અવાજ થઈ રહ્યો હતો. મકાનમાં પણ સઘળું ચુપચાપ હતું. દ્વિતીય પ્રહરની પૂર્ણાહુતી થવા આવી હતી. ‘સૃષ્ટિનો ઘણો ખરો ભાગ નિદ્રાની સુખદ છાયામાં પડ્યો હતો. કમળા, દુઃખ ભોગવવા સૂનઝેલી છું એમ માનનારી બાળા જગૃતાવસ્થામાં આ અંધકારમયી કોટડીમાં જગૃતાવસ્થામાં બેસી રહી હતી. તેના હૃદયમાં શું થતું હશે તે તેનું મનજ નાણતું હતું. લગભગ કલાકેક મૌનતાથી બેસી રહી કમળા વળી પાછી હૃદયનો ઉભરો કાઢવા લાગી, “ પ્રભો ! મારો જન્મ શું નિર્ધારક જશે ? શું મારો અંત આ કાળ કોટડીમાં જ આવશે ? હા, મને એમજ સમજાય છે. આજે અહિં પૂરાયે ચાર દિવસ થયા છે, અરે જેનાથી આ કળીકાળમાં દેહ ટકાવ કરી શકે છે તે અન્ન પણ પ્રાપ્ત થયે ચાર દિવસ વિત્યા છે. શરીર અસ્વસ્થ થતું જાય છે, જીવ ઉંડાણમાં ઉતરે છે. મન જે કે ધણું દુઃખી થાય છે, પણ આત્મા કંઈક અવર્ણીય આનંદ અનુભવે છે. આત્માને મરવાનો ભય નથી, મરણ આવશે જાણી મન પણ શોકમાં ગરકાવ થતું નથી; પણ તે એકજ વિચારમાં પડે છે કે હું નારી જન્મ ધારણ કરી મારા પ્રાણેશની સેવા કરી તેમને સુખી કરી શકી નહિ. ઓઝો સ્વામીની સેવાયે જ સૂનઝેલી છે, જીવનની મૂકતી સ્વામીની સેવાથી જ થાય છે; એવા મારા પવિત્ર પતિની સેવાથી હું વિમુખ થઈ છું. મારા મનને એજ લાગી આવે છે. મારા હૃદયધન ! તમે પણ જીવનથી દુઃખી છો. એક પિશાચીએ તમને વળગી તમારું જીવન રદ કર્યું છે; સાથે તમારી સેવા કરવાને આવેલી દાસીને પણ તમારો અસહ્ય વિયોગ પડાવી આ બીપણ અંધકારમયી કોટડીમાં પુરી છે. તે અંડાળણી ! મને તેના જેવી દુષ્ટા બનાવવા ઇચ્છે છે. આ શયતાન સદનનાં તમામ શયતાનો પણ તે દુષ્ટા-

ના વિચારને સંમત છે. ધર્મ—અધર્મનું મહા યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. પણ અંતે વિજય ધર્મનો જ છે. ભક્તે આ પ્રાણ આ પોજ પલાયન કરી જાય, આ દેહના ટુકડે ટુકડા થઇ જાય; પણ આ કમળા તેના સત્ય ધર્મથી ક્ષેષ માત્ર ચલાયમાન થનાર નથી તે નથીજ. હું સંસારનાં તમામ સંકટો સહન કરવાને હવે દ્રઢ મન વાળી થઈ રહી છું. આટલું બોલી તે નીચું વદન રાખી બેસી રહી. આવી રીતે પાછો થોડોક સમય વ્યતિત થઇ ગયો. કમળા ઉંડા વિચારમાં ધ્યાનસ્થ જોવા જણાવા લાગી. આ અરસામાં એક આશ્ચર્યકારક ઘટના બની. તે એકે આ અંધકારવાળી જગાએ એકાએક દીપકનો પ્રકાશ પથરાયો, પણ તે ઘણો જ મંદ હતો. આ મંદ અજવાળામાં એક નિસ્તેજ ચહેરાની અબળા તેના એક હાથમાં પાણીનો કોટો તથા એક નાનો ડબ્બો અને બીજા હાથમાં દીપકનું કોડીયું પકડી ત્વરીત ગતીએ ચપગતાથી ચારે તરફ જોતી કમળાની કોટડી તરફ ચાલી આવતી જણાઈ. તે કોણ હશે ? શું કોઇ ભૂત-પ્રેતતો નહિ હોય ? સમય સ્થળનો ભાસ જોતાં નો ભૂતનો વહેમ ઉત્પન્ન થાય એમ જણાય છે. ત્યારે હવે જોયા કરો કે આ આવનારી અબળા ક્યાં જાય છે અને શું કરે છે ? તે અબળા કમળા વાળી કોટડી આગળ આવી ઉભી રહી. તેણે ભયભીત નજરે ચારે તરફ દ્રષ્ટિ કરી દ્વાનસ નીચે મૂક્યું. બાદ થોડીક ક્ષણ કોટડીના ઉંબર પર ઉભી રહી અંદર પ્રવેશી કમળાની પીઠ પાછળ આવી ઉભી. કમળાનાં નેત્રો અંધ હતાં. તેને આ નવીન અબળાનું આગમન માલમ પડ્યું નહિ. આવનાર અબળાએ શુષ્ક થઇ ગયેલી કમળાને જોઇ એક ઉંડો નિઃશ્વાસ નાખ્યો, તે દયામયી દેવીની આંખોમાં જળ ઉભરાયું, તે દયામયી દ્રષ્ટે થોડીકવાર દુઃખીઆરી કમળા તરફ જોઇ રહી ક્ષીણ અવાજે બોલી, “કમળા ?”

તેનો અવાજ કમળાના કાનમાં પ્રવેશી શક્યો નહિ. આથી પુનઃ એ અખળાએ તેની છેક નજીક જઈ કહ્યું, “પુત્રી ! જાગૃત થા.”

આ શબ્દોએ કમળાને જાગૃત કરી. તેણે આંખો ઉઘાડી બોલાવનાર તરફ નજર કરી. કોટડીના દાર આગળ ફાનસ પ્રકાશી રહ્યું હતું, તેના અજવાળામાં કમળાએ આવનાર દયામયીનું મુખ અવલોકી તેને ઝોળખી કહ્યું, “કાકી ! મારી દયાળુ મા ! તમે અત્યારે અહિં શા માટે આવ્યાં છો ? અહિં આવવામાં અને આ દુઃખીયારીને મળવામાં કેટલું જોખમ સમાએલું છે; એ જાણુવા છતાં તમે શા માટે સાહસ ખેડ્યું છે ? મા ! જતાં રહો, પાપીઓ જાણુશે તો મહા ઉત્પાત થશે.”

આવનાર અખળા કે જે કૃષ્ણનંદનની સતી સન્નારી હતી, તે ક્ષીણ સ્વરે બોલી, “બેટા ! તું મારી ફીકર કરીશ નહિ. હું હવે મ્હોત જ માગું છું. આ કસાઈ ખાનામાંથી જલ્દી છૂટવા ઇચ્છું છું. દિકરા ! મારાથી તારું દુઃખ જોઈ શકાતું નથી. અરેરે તને ખોરાક આપે પણ આજે ચાર દિવસ થઈ ગયા છે. આ મારાથી સહન થઈ શક્યું નહિ, અને તેથી જ જળ જળ્યા પછી હું તારા માટે ખાવાનું લઈ અહિં આવી છું. બેટા ! લે, આ ખાવાનું ખાઈ લે.” કહી શીવલક્ષ્મીએ ડબ્બો ઉઘાડી તેમાંથી ખાવાનું સૂચવ્યું. કમળા જુખના દુઃખથી અતિશય પીડાતી હતી. ખોરાક જોતાં જ તેણે ખાવા માંડ્યું. કાકીની દયા જોઈ તે ગળગળી થઈ ગઈ. તેણે ખાતાં ખાતાં ગદગદ કંઠે પૂછ્યું, “કાકી ! તમને આ કોટડીની માહિતી કેવી રીતે મળી ?”

“કમળા ! તારા કાકાનાં સંઘળાં કારસ્થાન હું જાણું છું. આ મકાનમાં આવા એકાન્ત સ્થળે આવેલા અનેક ઝોરડાઓ છે અને તેમાં આજ પર્યંત અનેકાનેક મનુષ્યો હતાં નહતાં થઈ ગયાં છે. આ તમામ ઝોરડા ખુલ્લા રહે છે. કેદીને અંદર પુરવા છતાં તેનાં પાશ્વર્યં

મંથ કરવામાં આવતાં નથી. બેટા ! શું ત્હેં બહાર નીકળી અહિંના સ્થળની કંઈ તપાસ કરી નથી ? ”

“ ના, મને જે દિવસે આ કોટડીમાં પૂરવામાં આવી, તે દિવસે મને પુષ્કળ ચામુકોના માર મારવામાં આવ્યો હતો. તે એટલે સુધી કે તે મારથી હું છેવટે બેશુદ્ધ થઈ પડી હતી. મને બેશુદ્ધાવસ્થામાં જ અહિં લાવીને નાખવામાં આવી હતી. તે પછી હું જ્યારે સાવધ થઈ ત્યારે મને આ સ્થળની જાણ થઈ. મારામાં ઉઠીને ફરી શકાય એટલી શક્તિ નહોતી. મારથી માફ શરીર સુશ્ણ ગયું હતું. દરેક સાંધા દુઃખતા હતા. કહો માતા ! એવી અવસ્થામાં હું શું કરી શકું ? મને હવે બગવાન મ્હોત આપે તો ધણું સાફ. હું જીંદગીથી છેક જ કંટાળી ગઈ છું. માતા ! જે તમે મને ખરેખરાં આહતાં હો, તો મને વિષયાન કરાવી આ જગતમાંથી છૂટી કરો. મારથી કદ સહન થતું નથી.” આમ બોલતી ક્રમણા ઘ્રુસકે-ઘ્રુસકે રડવા લાગી. શીવલક્ષ્મી તેની પીઠે હાથ ફેરવતાં બોલી, “ ક્રમણા ! તું સમજી છે. આવી રીતે આક્રંદ કરવાથી અને જીંદગીપર કંટાળો લાવવાથી દુઃખ મૂક્ત થઈ શકાતું નથી. બેટા ! તું થોડાક દિવસ ધૈર્ય ધર. હું તને ગમે એ પ્રકારે અહિંથી છૂટી કરી નસાડી મૂકાશ. આ સ્થળ આપણા મકાનની છેક પાછળ આવેલું છે. અહિં આવવાનો રસ્તો આપણા મકાનમાં છેક છેલ્લા ઓરડામાં આવેલી પેલી નાની બારીમાં થઈને છે. તે બારીની અંદર જમીનમાં એક ભોંયડું આવેલું છે. તે ભોંયરાપર એક લોખંડી બારણું સદાકાળ ઢંકાએલું રહે છે. હું સર્વના ઉધી ગયા પછી તારે માટે ખાવાનું લઈ લાંકણુ કપાડી ખથરનાં પગથીઆં વાટે અંદર ઉતરી અને અનેક ગલીફૂંચીઓ વટાવતી વટાવતી તારી પાસે આવી. આ સ્થળના ઓરડા ખુલ્લા રહેવાનું કારણ એજુકે અહિં પૂરાએલું માણસ કદાપિ નાશી શકતું નથી,

આવે પૂરતો બંદોબસ્ત હોવાથી, ખારણું બંધ કરવાં પડતાં નથી. તેમજ બીજો એકપણ રસ્તો બહાર નીકળવાનો નથી. કમળા! હું તને મૂકી કરવાના સમયની રાહ જોયા કરું છું. મારા સાંભળ્યા પ્રમાણે કાલે અગર પરમ દિવસે તારા કાકા તેનું દુષ્ટ કાર્ય કરવાને મુસાફરીએ નીકળનાર છે. જો ભગવાન કરશે તો એ અરસામાં હું તને અહિંથી કાઢી કોઈકે નિર્ભય સ્થળે મોકલી આપીશ. દિકરા! માથે પડી ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી, કલ્પાંતે ભગવાન પ્રભુ. દિનાનાથ તારી દયા ખાશે અને તેજ તને આ કસાઈખાનામાંથી છોડાવશે.”

“મા! હું પણ હવે એમજ છઠ્ઠું છું. ભગવાન! આ દુઃખી-યારી પ્રત્યે દયા દર્શાવે તો ત્રણ સાંઈ થાય?” કમળાએ કહ્યું.

“લે હવે તું બીજા વિચાર કર્યા વિના જલ્દીથી ખાઈ લે; પછી બોલવું હોય તે બોલજે.” શીવલક્ષ્મીએ કહ્યું.

કમળા મૌન રહી. તેણે ખાવાનું ખાઈ સુધાને શાન્ત કરી જળાપાન કર્યું. શીવલક્ષ્મીએ ડાબે બાજુ કરતાં પૂછ્યું. “પેલો દુષ્ટ અહિં આવે છે કે?”

“કોણ?”

“રામલાલ?”

“તે ગઈકાલે અહિં આવી મને અતિશય ત્રાસ આપી ગયા હતા. મા! તેણે મને એવાતો ઝેરી શબ્દો સંભળાવ્યા હતા કે જે સાંભળતાં આખા શરીરે મને ટુભરી વધુટી હતી. જો તે સમયે મારામાં શક્તિ હોત તો હું તે પાપીની છાતીમાં લાત મારત, પણ અદ્વૈતો, પાપાત્માઓએ મને માર મારી છેકજ અધમૂર્છાનાવી દીધી હતી, મારામાં હિમા ચવાની હજી બીધકુલ શક્તિ આવી નથી. મારા કોઈકાઈ સાંધાઓ કળે છે. હું બળાતકારે ઉઠવાનો પ્રયત્ન કરું છું; પણ અંધારા આવતાં

પડી જાઉં છું. કહો માતા ! આ દશામાં મારાથી શું થઈ શકે ? ”  
 કમળા સજ્જનનયને શીવલક્ષ્મી સામે જોઈ રહી. શીવલક્ષ્મીએ તેને  
 આશ્વાસન આપી ધૈર્ય ધરવાનું સૂચવ્યું. તે પછી કેટલીક વાતોને અંતે  
 શીવલક્ષ્મી જવાને તૈયાર થઈ. તે ઉપર બહાર પગ મૂકે એટલામાં  
 તેને ઉડાણુના ભાગમાંથી કોઈના બોલવાનો અવાજ સંભળાયો. શીવ-  
 લક્ષ્મી ચોંટી. તે ભયભીત નજરે સંભળાએલા અવાજ તરફ જોઈ  
 રહી. ખરેજ તેનો ભય ખરો પડ્યો. કોઈ આવતું હોય એમ તેણે  
 અનુમાનથી જાણી લીધું. તત્કાળ તેણે કમળાને સાવધ રહેવાની સૂચના  
 કરી જ્ઞાનસ હોલવી નાખ્યું. સઘળે ધોર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો. શીવ-  
 લક્ષ્મી એક ખૂણામાં છૂપાઈ ઉભી અને આગંતુકને જોઈ રહી. કમળા-  
 પણ આવતા ભયને ભેટવા સજ્જ થઈ રહી. થોડીકવારે ત્યાં અજ-  
 વાળું પથરાયું. એ પ્રચંડ પુરુષાકૃતિઓ હાથમાં જ્ઞાનસ પકડી ચાલી  
 આવતી જણાઈ. તેમની પાછળ એક સ્ત્રી અને બીજા એ વિરૂપ  
 દેખાવના પુરુષો ચાલ્યા આવતા હતા. શીવલક્ષ્મી આ ચંડાળ મંડ-  
 લને જોળખી થરથરવા લાગી. તેના બદનમાંથી ભયની કંપારીયો  
 નીકળવા લાગી. હૃદયમાં ગભરાટ કિપત થયો. પ્રતિપક્ષે ગભરામજુ  
 થવા લાગી; પણ તે સતી સન્નારી હૃદયને દ્રઢ કરી ભયભીત નેત્રે  
 સર્વ પ્રકાર અવલોકવા લાગી. આવનાર મનુષ્યો અન્ય કોઈ નહિ પણ  
 મોખરે જ્ઞાનસો પકડીને ચાલનાર કૃષ્ણનંદન અને રામલાલ હતા. તેમની  
 પાછળ ચાલી આવનાર સ્ત્રી કપટકળા અને પુરુષો તેમના સેવકો હતા.  
 આ મધ્યરાત્રિના સુમારે કમળાની કોટડી તરફ તેમનું આવવું ભય  
 પમાડે તેવું હતું, પાપાત્માઓ હમેશાં પાપકર્મજન કર્યા કરે છે, તેમના  
 દિલમાં ધ્યાનો અંશ હોતો નથી. આ પિશાચોથી નિરપરાધી કમળાને  
 ઘણેજ ત્રાસ સહન કરવો પડશે એમ સમજતું હતું. સઘળું મંડળ

કમળાની કોટડીથી થોડેક દૂર આવી અટક્યું. કૃષ્ણનંદને-દાનસ નીચે મૂકી રામલાલ પ્રત્યે કહ્યું, “અમે અહિં ઉભા છીએ, અમારી ત્યાં જરૂર નથી. તું અને કપટકળા ત્યાં જાઓ, અને તેને માને તો મનાવો. પણ જો તે કદાચ ન માને તો ઝીણો અવાજ કરજો, કે જોથી અમે તુર્ત ત્યાં આવીશું અને તેને આ આપણા સેવકોને સોંપી દઈ અહિંથી વિદાય કરી દઈશું. રામલાલ! તારે જે કરવું હોય તે અત્યારેજ કરી લેજે. મહેં તારું કહેવું માનીનેજ તે ચૂડેલને અત્યાર સૂધી જીવતી રાખી છે. પણ તેને હવે વધુ વખત જીવતી રાખવામાં ધણુંજ જોખમ સમાયેલું છે. પેલો કર્મચંડાળ કિશોર ક્યારનોએ ફિરંગીઓની છાવણીમાં પહોંચી ગયો હશે, અને કદાચ તેઓને લઈ કમળાને છોડાવવા આ તરફ આવવાને નીકળી પણ ચૂક્યો હશે. માટે હવે જે કરવું હોય તે જલ્દીથી કરી નાખો.”

“હું અત્યારેજ સર્વ બાબતનો ખુલાસો કરી નાખનાર છું. કપટ-કળા! ચાલો આપણે તેની પાસે જઈએ.” કહી રામલાલ આગળ વધ્યો. તેની પાછળ કપટકળા ચાલી. બન્ને જણાં કમળાની કોટડી આગળ આવ્યાં. રામલાલ કપટકળાને કોટડીનાં દ્વાર આગળ ઉભી રહેવાનું સૂચની અંદર પેડો. તેને જોતાંજ કમળા કંપી ઉડી. એક ઝેરી-નાગથી માલુસ ભય પામે એ પ્રમાણે કમળા તે નરપશુને જોઈ ગભ-રાવા લાગી. પાપાત્માએ તેની છેક નજીક જઈ કહ્યું, “કમળા!”

“કેમ શું છે?” કમળાએ હિંમત એકત્ર કરી જવાબ આપ્યો.

“તારે આ દેકાણે પડી રહી ક્યાં સૂધી સડવું છે?” રામ-લાલે પૂછ્યું.

“મારા નસીબમાં હશે ત્યાં સૂધી.”

“તારા નસીબમાં તો કંઈ નથી. તું જે દુઃખ વેઠે છે તે ફક્ત તારી હડીલાઈતુંજ કારણ છે?”

“હું તે માનતી નથી. તેમ છતાં જો મારી હઠનું કારણ છે; તો તેમાં મારી પવિત્રતા સમાએલી છે, એ પવિત્ર હઠમાં પ્રાણની પણ પરવાહ હું કરનાર નથી.”

“કમળા! શામાટે આમ બોલે છે ? શામાટે તારી જીવાન જીંદગી એજે ગુમાવે છે ! હજી વિચાર કર ? હઠમાં હાની થશે, મુલા પછી કંઈ નહિ થશે; માટે માંડ કહેવું માની મારી ઇચ્છાને આધીન થા. મારી પાસે પૈસા પુરુકળ છે. હું તને સુખી કરીશ; અરે તારો ગુલામ થઈ રહીશ. માટે સમજ, હાથે કરી દુઃખના દરીયામાં ડૂબીશ નહિ.”

“રામલાલ ! હું સઘળું સમજું છું. મારી હઠનું આવનાર પરીણામ પણ જાણું છું. જો મારે તારી ઇચ્છાને આધીન થવું હોત, તો આટલું કષ્ટ શામાટે ભોગવત ? હજી પણ હું મારા નિશ્ચયમાં દઢ છું. હું ધર્મ બ્રહ્મ થઈ એક ક્ષણવાર પણ જીવવાને ચાહતી નથી. બાઈ ! તું હવે અહિંથી ચાલ્યો જા. તારા શબ્દો, તારી લાલચો, મને કંઈ પણ અસર કરનાર નથી. જા, ગંધુ ! જા, એક રંક અમળાને વધુ ત્રાસ આપ્યા વિના અહિંથી જતો રહે. ભગવાન તાંડે મહું કરશે.”

“હું ભગવાનને ઓળખતો નથી. ભગવાનને કોણે જાણ્યો છે ? કમળા ! હું આજે નિશ્ચય કરીનેજ તારી પાસે આવ્યો છું. હું મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર્યા વિના જનાર નથી. તું રાજપુત્રીથી કમુલ થા, નહિ-તર મારે માંડ જોર બતાવવું પડશે.”

“બાઈ ! તારાથી થાય તે કરી લે; પણ હું તારી પશુવૃત્તિને તાબે થનાર નથી; પણ સાહસ કરતાં વિચારને કે દુષ્કર્મને બદલો આ ભવમાંજ ભોગવવો પડશે. વિચાર, વીરા ! વિચાર, શામાટે જીવતાં જીવત નર્ક કુંડમાં પડવાને તત્પર થયો છે.



આ નાશવંત શરીરની મનમાં કરે શું કામના?

ભાગ્ય યાશે આખરે તે, ગુણુ ગા ગોવોદના.

મોહ મદીરા પી મસ્ત થઈ, અંધો બની તું શું કરે?

ગયો સમય ફરી ના મળે, સમજ કાળ શિરે ફરે.

તાઈ આયુષ્ય પાણીના રેલાની માફક ચાલ્યું જાય છે; તો શા માટે પરસોડતું સુખ પ્રાપ્ત કરવાને શુભ કર્મ કરતો નથી? આ મારા મલીન દેહમાં માંસ રૂધીર વિના અન્ય કંઈ ભરેલું નથી. જ્યાંસુધી કંઈપણ રોગ મારા શરીરમાં નથી આંસુધી હું તને સુંદર જણાઉં છું; પણ રોગગ્રસ્ત થતાં શરીરે શુષ્ક, હાડપીંજરવાળી છું ઉડી ઉતરેલી આખ્યો વાળી ડાકણ જેવી દેખાઈશ. શું તે કોઈ રોગીષ્ટ અથવા વૃદ્ધ સ્ત્રીને જોઈ નથી? રામલાલ! તારી અને મારી આખરે એવીજ દશા સમજજો. માટે આ અમૂલ્ય જન્મને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરી લે, તારાથી અંતે કંઈપણ થઈ શકશે નહિ. ”

“ મારી જીંદગી સુધારવી યા બગાડવી તે મારી મરજીની વાત છે. કમળા! હું સ્વર્ગ-નર્ક પુણ્ય-પાપને માનતોજ નથી. જીવનનું સુખ તારા જેવી રમણીઓ સાથેની મોજમજામાંજ સમજું છું. તારા સખ્તો મારી આગળ પથરપર પાણી સમાન છે. માટે છેવટનો જવાબ જણાવી દે ? ”

“ મહેં તને છેવટનો જવાબ ક્યારનોએ જણાવી દીધો છે; જતાં વારંવાર શામાટે પૂછે છે ? ”

“ બસ આજ જવાબ ? ”

“ હા, જીવનપર્યંત એજ જવાબ. તારાથી થાય એ કરી લે. ”

કમળાનો આવો જવાબ સાંભળતાંજ બહાર ઉભેલી કપટકળા અંદર દોડી આવી અને ગુસ્સાથી બોલી ઉઠી, “ રામલાલ ! શું જોઈ

રહ્યો છે? એ પતિવ્રતાની પૂંછડીને પછાડ નીચે અને તારી ઈચ્છા પૂર્ણ કર. હું તે રાંડનું મ્હોં દબાવું છું. ચાલ જલ્દી કર.” કહી કપટકળા આગળ વધી કે તરત કમળા ત્રાડ પાડી બોલી ઉડી, “સંખણી! એટલેજ રહેજે, નજીક આવીશ તો તારી છાતીમાં લાત મારીશ. પિશાચિની! હજી ત્હેં પતિવ્રતાનો પ્રભાવ નહિ જોયો હોય?”

કપટકળા અટકીને ઉભી રહી. તેણે રામલાલને ઇસારત કરી. રામલાલ રક્ત નેત્રે કમળા તરફ ધસી ગયો અને તેને પોતાના મળખૂત ખાડુમાં દબાવી. કમળા ચીસેચીસ પાડી ખેંચતાણુ કરવા લાગી, પણ પ્રબળ પિશાચના પંજમાંથી મૂક્ત થઈ શકી નહિ. ગુલમ ગુજરવાની તૈયારી થઈ; પણ પ્રભુ દયાળુ છે. ખૂણામાં છૂપાએલી શીવલક્ષ્મી તત્કાળ ત્યાં દોડી આવી અને પાછળથી રામલાલની પીઠપર મૂકેા લગાવતાં બોલી, “પિશાચ! એક નિર્દોષ બાળાને સંતાપતાં શરમાતો નથી? આ તારી જ્હેન થાય એ સમજતો નથી? ચાલ આવો ખસી જા.”

શીવલક્ષ્મીને જોતાંજ રામલાલ દૂર ખસી ઉભો રહ્યો. કપટ-કળા તો ગુસ્સાથી લાલપીળી થઈ ગઈ. તેણે ખૂબ મારી કૃષ્ણનંદનને બોલાવ્યો. કૃષ્ણનંદન તેનાં માણસો સાથે ત્યાં દોડી આવ્યો અને પોતાની પત્નિને ત્યાં જોઈ તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. પતિ પત્નિમાં સખ ટપાટપી થઈ. શીવલક્ષ્મીએ પણ ચંડીકા સ્વરૂપ ધર્યું. તેણે એક ક્ષણ ચારમાં કંઈક નિશ્ચય કરી લઈ આવેશયુક્ત વચ્ચે કૃષ્ણનંદનને સખ શબ્દો સંભળાવ્યા. આથી કૃષ્ણનંદને ઉશ્કેરાઈ તે નિર્દોષ અબળાના હૃદયમાં છૂરો ભોંકી દીધો. “ભવિષ્યમાં પસ્તાવું પડશે.” આ શબ્દોની સાથેજ શીવલક્ષ્મી લોહીલુવાણુ થઈ જમીનપર પડી. થોડીવારમાંજ તેનો પવિત્ર આત્મા દેહ પિંજરમાંથી નીકળી કિરતારના દરબારમાં ફરીયાદ

નોંધાવવા આલ્યો ગયો. કમળાતો ક્યારનીએ બેશુદ્ધ બની ગઈ હતી. પાપીયો આનંદથી શીવલક્ષ્મીના મૃતદેહને જોઈ રહ્યા. તે પછી તે પવિત્ર અખળાના દેહને ત્યાં આવેલા એક હવડ સ્થળે કે જ્યાં પાપી-ઓને હાથે મરણ પામેલાઓનાં મુઠકાં ફેંકી દેવામાં આવતાં હતાં ત્યાં નાખી દેવામાં આવ્યું અને કમળાને બીજી વખતે જોવાનું દરાવી સમતાન મંડળ ત્યાંથી ચાલતું થયું. બહાર આવતાં એક માણસને રાહ જોઈ બેઠેલા કૃષ્ણનંદન જણાયો. મધ્યરાત્રે આ નિશાચરને આવેલો જોઈ કૃષ્ણનંદનના આશ્ચર્ય સાથે આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

## પ્રકરણ ૧૨ મું.

### પૈશાચિક કર્મ.

કૃષ્ણનંદનની રાહ જોઈ બેઠેલા માણસે તેને જોતાં ઉભા થઈ સલામ કરી. કૃષ્ણનંદને તેના સામે જોઈ પૂછ્યું, “કાં મૈલાબક્ષ ! એકાએક કઈ તરફથી આવ્યો ?”

તે માણસ કે જે જાતે મુસ્લમાન હતો અને તેનું નામ મૈલાબક્ષ હતું, તે તેનાં લાંબાં નસકોરાં પુલાવતો બોલ્યો, “હુન્નુર ! હું ઘણે દૂરથી આપની પાસે આવ્યો છું.”

“કેમ કંઈ નવા જુની થઈ છે ?” કૃષ્ણનંદને ઝીણી આંખોએ તેના સામે નિહાળી પૂછ્યું.

“હા, આપણને ઘણો ફાયદો થાય એમ છે, માલ બહુ છે.”

“સાફ વાત કર કે જેથી ખબર પડે ?”

“હુન્નુર ! અમે જે ઠેકાણે પડાવ નાંખીને રહ્યા છીએ; તે ઠેકાણે આવતી કાલે અને પરમ દિવસે સારા શીકાર આવનાર છે.

તેમાં એક મારવાડી વેપારી પુષ્કળ પૈસા લઈને સુરત તરફ જનાર છે અને બીજો મુંબઈપુરનો કારભારી સોનું જવાહીર લઈ દમણ તરફ જાય છે.”

“તેઓની પાસે કેટલા માણસોનો કાફલો છે?”

“મારવાડી સાથે સાત માણસો છે અને કારભારી સાથે પચીસ માણસોનો હથીયારબંધ કાફલો છે.”

“આ સમાચાર તમે કેવી રીતે મેળવ્યા?”

“પડાવ નાખ્યા પછી અમે દરેક માણસો વેશ બદલી આસ-પાસ ઘણે દૂર ફરતા હતા. ઘણી રખડને અંતે આ માલદાર શીકારની બાતમી મળી, કે જેથી તુર્તજ હું મુકામ પર આવ્યો અને સરદારનો હુકમ લઈ આપની પાસે આવ્યો.”

“સરદાર શયતાનમદ્દ મઝામાં છે ને?”

“હા.”

“તેમણે બીજું કંઈ કહેવરાવ્યું છે કે?”

“હા.”

“શું?”

“તેમણે એમ કહેવરાવ્યું છે કે, મારવાડી વેપારીને તો પ્રપં-ચથી ફસાવાશે, પણ કારભારી પ્રપંચથી બોળવાશે નહિ. કારણ કે તેની સાથે માણસોનો કાફલો છે. તેની સામે લઘાઈ કરવી પડશે, માટે માણસોની જરૂર પડશે.”

“હાલ ત્યાં આપણા કેટલા માણસો છે?”

“અમે અને સરદાર બહાદુર મળી પંદરેક જણા છીએ.”

“વાઈ રસ્તો કેવો છે?”

“રસ્તો સાફ છે.”

“ ફિરંગી સાહેબોની છાવણી તો ક્યાંય પડી નથી ને ? ”

“ ના, આસપાસ પચીસ માઈલ સુધીમાં તો તેમનું નામ નીશાન જણાતું નથી. ”

“ વાંચ તમારી છાવણી અહિંથી કેટલે દૂર છે ? ”

“ આશરે સોળેક ગાઉ. ત્યાં આવેલા કાળા પહાડની ખીણોમાં અમે મુકામ રાખેલો છે. તે ઠેકાણું ઘણું સાફ છે. આસપાસ ઝાડી અને ઊંડી ખીણો આવેલી છે. ત્યાં દુશ્મનોથી બચાવ સારો થઈ શકે એમ છે. ”

“ આપણે અત્યારે જ નીકળવું પડશે નહિ વાંચ ? ”

“ હા, જો અત્યારે નીકળીશું તોજ સવારમાં પહોંચીશું, કારણ કે રસ્તો વિકટ છે ? ”

“ રસ્તામાં વાઘ વરનો ભો છે કે ? ”

“ છે તો નહિ, છતાં હશે તો આપણી બંદુકો શા કામની છે ? ”

“ તું વાળુ કરીને આવ્યો છે કે ભૂખ્યો ? ”

“ બપોરે ખાઈને નીકળ્યો હતો, અત્યારે ભૂખ કટ્ટીને લાગી છે. ”

“ ચાલ ત્યારે તું ખાઈ લે, અમે તારી સાથે આવવાની તૈયારી કરીએ. ” આમ કહી કૃષ્ણનંદને કપટકળાને આવેલા મૌલાબક્ષને ખાવાતું આપવાનું સૂચવ્યું અને પછી રામલાલ તરફ જોઈ કહેવા માંડ્યું, “ રામલાલ ! ચાલો તૈયાર થાઈએ. આપણે ઘણા દિવસથી નકામા નવરા બેસી રહ્યા છીએ. ઘરમાં પૈસાની પણ તાણ પડી છે. ફિરંગી-ઓના બચથીજ આપણે આટલા દિવસ સૂધી સહન કરવું પડ્યું છે, પણ હવે પેદા કરવાનો વખત નજદીક આવી પહોંચ્યો છે. આપણે યુક્તિથી કામ કરવાનું છે. તું જ અને આપણા બીજા દસ માણસોને હથિયાર સાથે તૈયાર થવાનું જણાવ અને સેવકો પાસે ઘોડા અને બે સાંઢણીઓ તૈયાર રખાવ. ”

જા, જલ્દી દર. આપણે સવાર પહેલાં તો ત્યાં પહોંચી જવું  
જોઈએ. આ સમજાવું કરી તું પણ તૈયાર થઈ જા."

“કપટક્રાંતિ અહિં રાખીશું કે સાથે લઈશું?”

“તેને અહિંજ રાખીશું. કારણ કે તેના વિના પેલી કમજારની નપાસ કોણ રાખે? આપણે સઘળાં આમ જઈએ અને તે કદાચ અહિં કારસ્થાન રહે તો ?

“ભોંયરામાં પૂરાએલી કમળા કેવી રીતે કારસ્થાન રચે ?”

“એ તું ન સમજે. આટલો માર-ત્રાસ સહન કરનાર ધારે એ છે. રામલાલ ! કમળાને તું ઝોઢી સમજીશ નહિ. તે અડગ ટકી છે, નેવે તેનો બાપ હતો; તેવીજ એ છે. આપણા સારા ભાગ્યેજ તે હાલ મંધનમાં છે. જો તે છૂટી હોત તો આપણે હાલ જ છૂટા ફરીએ છીએ તેને બદલે મ્યારનાએ કોઈ જોલખાનામાં ચૂનો ટીપતા હોત. આપણી અગમચેતીથીજ આપણે આપણા કામમાં ફાવી શકીએ છીએ.”

“હીક ત્યારે હું હવે બંદોબસ્ત કરવા જાઉં છું.”

“હા, અને જલ્દીથી તૈયાર થઈ પાછો આવ.”

રામલાલ આલ્યો ગયો. કૃષ્ણનંદન મુસાફરીની તૈયારી કરવા લાગ્યો. થોડી વારમાં વસ્ત્ર-શસ્ત્ર સજ્જ કપટકળા પાસે આવ્યો. માલા-ખલ ખાઈ રહ્યો હતો, કૃષ્ણનંદને કપટકળાને દૂર લઈ જઈ કેટલીક ખાનગી સૂચનાઓ કરી કમળાપર સંપ્ર દેખરેખ રાખવાનું કહ્યું. કપટ-કળા પિતાની આજ્ઞાને સંમત થઈ, કૃષ્ણનંદને તેની સેવામાં ચાર પહેલવાન જેવા માણસોને રાખી તેમને કપટકળાની સંભાળ રાખવાનું સૂચવ્યું. બાદ રામલાલ પણ તૈયાર થઈ આવી ઉભો. તેણે સધળી તૈયારી થઈ જવાનું જણાવ્યું.

તે પછી કૃષ્ણનંદને પોતાના મિત્ર જમાદારને ચાણામાંથી બોલાવી

મંગાવ્યો અને જોને પોતાના ઘરની તથા કપટકળાની સંભાળ રાખવાનું સૂચવ્યું. જમાદાર તેની સૂચના સ્વીકારી સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો. મુસાફરીની તૈયારી થઇ. રામલાલ અને કૃષ્ણનંદન મકાનની બહાર નીકળી સાંઢણીઓ પર સ્વાર થયા અને બાકીના ઘોડેસ્વાર થયા. મૌલાબક્ષ માર્ગ દેખાડવા અશ્વારૂઢ થઇ આગળ ચાલ્યો. તેણે તેના હાથમાં સળગતી મશાલ પકડેલી હતી. રાત્રિના પાછલા પહોરે સઘળું દુષ્ટ મંડળ ગામમાંથી બહાર નીકળી જંગલના માર્ગે ઝડપથી પ્રયાણ કરવા લાગ્યું. સર્વમાં મૌનતા પથરાયેલી હતી. નીશાયર જનનવરો આ કુચ કરતા પિશાચ મંડળને જોઈ ભયથી આંધું અવળાં નાશી જવા લાગ્યાં. બાકા ટેકરા ચઢતા ઉતરતા શયતાનો પ્રાતઃકાળ થતાં છાવણી આગળ આવી પહોંચ્યા. તેઓના સાથીતોએ તેમને જોઈ હર્ષ પ્રદર્શિત કર્યો. સઘળા એક બીજાને મળ્યા-બેટ્યા. સરદાર શયતાનમલે કૃષ્ણનંદનને મળી કુશળ વર્તમાન પૂછ્યા. સઘળા નીચે ઉતરી દાતણ પાણી કરવા લાગ્યા. સેવકોએ ઘોડા તથા સાંઢણીઓને ઝાડીમાં બાંધી દીધાં. બાદ સઘળા સવારના કાર્યથી નિવૃત્ત થઇ એકત્ર થઈ બેઠા. શયતાનમલે સર્વ સમાચાર જણાવ્યા. આજે મારવાડી વેપારી આવનાર છે, અને તેની સાથે આપણા માણસ વેપારીના વેશથી બળેલો છે અને તે તેઓને આપણી છાવણી તરફ લઇ આવશે જાણી કૃષ્ણનંદનના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે સઘળી વાત સાંભળી શયતાનમલ પ્રત્યે કહ્યું, “સરદાર! તમે લાંબી નજર પહોંચાડી ધણું સાફ કામ કર્યું છે. આજકાલ કરતાં ઘણા દિવસથી આપણને કોઈ સારો માલદાર શીકાર મળ્યો નથી. આજે શુભ અવસર આવ્યો છે. આપણે તે મારવાડીને કેવી રીતે લુંઠવો તેની યુક્તિ જોઈવી રાખવી જોઈએ. મારો તો વિચાર એવો છે કે

આપણામાંના પાંચ માણસોએ અહિંથી જઈ તેના આવવાના માર્ગમાં અર્ધા-અર્ધા ગાઉના અંતરે પાણીનાં માટલાં લઈ બેસવું. ઉંઢાળાનો દહાડો છે એટલે તેઓ જરૂર પાણી પીશે; અને આ તરફ આવશે. આપણે પણ પૂર્ણ દમામથી મોટા સરદારના ઇલાખથી રહેવું; અને તે આપણા બાઈબિંધોના આવ્યા પછી તેમને ખૂબ માન આપી ખુશ કરવા. તે પછી આપણે તેમને આજની રાત આપણા મુકામમાં રાખી સત્રારે તેમની સાથે જવાની આપણી ઇચ્છા દર્શાવવી.

તે પછી તેમને માટે સારી રસોઈ બનાવવી અને દરેકને આપણી પાસે રાખેલી ઝેરી મિઠાઈ ખવરાવવી. જન્મા પછી સધળા સૂઈ જશે અને ઉંઢમાંજ તેમના રામ રમી જશે. તે પછી તેમનો સધળો માત્ર આપણો થશે.”

કૃષ્ણનંદનો વિચાર સધળાને પસંદ પડ્યો. બાદ સધળાએ જમી લઈ આવનાર મહેમાનોના સ્વાગતને માટે તૈયારી કરવા માંડી. ત્રણ માણસોને પાણી પાનારાનો વેશ ધારણ કરાવી અર્ધા-અર્ધા ગાઉના અંતરે બેસાડ્યા. તે પછી કૃષ્ણનંદને રામલાલે અને શયતાન-મલ્લે મોટા સોદાગરનો સ્વાંગ ધારણ કર્યો. સેવકોએ એક નાના તંબુમાં ગાદી તકીયા નાખી દીધા. થોડા સમયમાં તો એક શ્રીમાનના મુકામ જેવો દેખાવ થઈ રહ્યો.

કૃષ્ણનંદને તેના મિત્રો સાથે ગાદી પર બેસી હુકો ગગડાવવા માંડ્યો. ખરા મધ્યાહ્ન થયા હતા. ઉંઢાળાના દિવસો હોવાથી તાપ સખત પડતો હતો. સેવકો તેમના સરદારોને પંખાથી પવન નાખી રહ્યા હતા. વખત વિતવા લાગ્યો. પાપાત્માઓ આવનાર મુસાફરોની આતુરતાથી રાહ બેઠા રહ્યા હતા. છેવટે સાંજ પડી. પાછલો પહોર થયો. સૂર્ય ભગવાને પશ્ચિમઝાકાશમાં પ્રયાણ કર્યું. તાપ ઓછો થયો.



ધીમે ધીમે શીતળતા પથરાવા લાગી. આ સમયે આવનારના આવવાના સમાચાર આવ્યા. સઘળા સ્વસ્થ થયા. દુષ્ટો મહાન આડંબરથી બેઠા. થોડી વારમાં એક નાનકડો કાફલો આવતો માલમ પડ્યો. આ નાનો કાફલો ફક્ત સાત માણસોનો બનેલો હતો. સઘળા મુસાફરીના વેશમાં ઘોડેસ્વાર થએલા હતા. સખ તાપથી અને મુસાફરીના શ્રમથી તેઓનાં મુખ રાતાંચોળ થયેલાં હતાં. પરસેવાના ઝેમેઝેમ વળેલા હતા. પસીનાથી કપડાં ભીંજાયેલાં હતાં, નિર્જન અરણ્યમાં મનુષ્યોનો પડાવ જોઈ તે મુસાફરો આનંદ પામ્યા અને સોદાગર થઈ બેઠેલા બદમાસોના તંમુ આગળ આવી નીચે ઉતર્યા. સોદાગર કૃષ્ણનંદનના સેવકોએ ઉભા થઈ તેમને સારો આવકાર આપી સામાન વગેરે કિતારવામાં મદદ કરી બાદ મારવાડી વેપારીને પૂરા સત્કારથી તંમુમાં લઈ જવામાં આવ્યો. અંદર બીરાજેલા બુઝ્યાઓએ તેને માન આપી ગાદી પર બેસાડ્યો. બદમાસોએ મુસાફરોની સારી આગતા સ્વાગતા કરી. મારવાડી ખુશ થયો. તેણે આજની રાત ત્યાંજ ગુજરી સવારમાં સઘળાની સાથે પ્રવાસ કરવાની ઈચ્છા દર્શાવી. જે નગર તરફ મારવાડી વ્યાપારી જનાર હતા; તેજ નગર તરફ પોતાને પણ જવું એ એમ કૃષ્ણનંદને જણાવ્યું. આવો સારો સંગાથ મળવાથી મારવાડી આનંદ પામ્યો. તેના માણસો નિશ્ચંત મને આરામ લેવા લાગ્યા. રસોઇની તૈયારી થવા લાગી. મારવાડીએ પોતાના સારા સ્વાગતથી ઉપકાર માન્યો. સાયંકાળે રસોઇ તૈયાર થઈ. જંગલના મયદાનમાં સઘળું મંડળ ગોઠવાયું. મારવાડીની આજુબાજુ રામલાલ અને કૃષ્ણનંદન ગોઠવાયા. શયતાનમસ્ત પીરસવાના કાર્યમાં રોકાયેલા વડનાં પાંદડાંનાં પતરાળાં સૌની સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યાં. મારવાડીએ પોતાની સાથે રાખેલું ખાવાનું ખાવાની ઈચ્છા જણાવી. પણ કૃષ્ણનંદનના અતિ

આગ્રહથી તેની ઇચ્છા કંઈ કામમાં આવી નહિ. પત્રાળામાં મિઠાઈ મૂકવામાં આવી; પણ તરત મારવાડી વેપારીએ જણાવ્યું કે હું મીઠાઈ ખાતો નથી. મારે અંબામાતાની બાધા છે. મારા બીજા માણસોને મૂકો. હું પોતે તો મારી સાથે રાખેલી મુખડી ખાઈશ. તેના આવી રીતના બોલવાથી કૃષ્ણનંદન અને તેના સાગ્રિતો સ્તબ્ધ બન્યા. પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ નહિ થવાથી તેમના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. કારસ્થાનીઓએ એક બીજાના સામે બેઠાં કંઈક છૂપી ઇસારતો કરી દીધી. તે પછી મારવાડીએ પોતાની પાસેનું ખાવાનું મંગાવી વડના પાંદડાંનાં પત્ર-રાળામાં મૂક્યું. સઘળા જમવા લાગ્યા. શીતળતા પથરાઈ હતી. ઉકળાટથી નિસ્તેજ થએલા ચહેરા પ્રકુલ્લ થયા હતા. ઝાડીનો ઠંડો પવન આનંદ અર્પતો હતો. સઘળા જમવામાં ગુંથાયા હતા. આખા દિવસની કંકડીને લાગેલી ભુખથી મારવાડીના માણસો મીઠાઈને ઝપાટાબંધ ન્યાય આપવા લાગ્યા. કૃષ્ણનંદનના સેવકો ખાવાનો અતીશય આગ્રહ કરતા હતા. કૃષ્ણનંદન ધીમે ધીમે સૌને જમવાની સૂચના કરતો હતો. આનું કારણ એ કે મીઠાઈમાં છૂપાવેલા વિપની અસર લગભગ અર્ધા કલાકે થનાર હતી. ગમ્મત સાથે જમવામાં અર્ધો કલાક થવા આવ્યો. પેટપૂર જમેલા મુસાફરોના શરીરમાં કાતીલ ઝેર રંગે રંગે વ્યાપવા માંડ્યું. આ સાથે તેમને બગાસાં પર બગાસાં આવવા લાગ્યાં. વધારે જમવાથી અને મુસાફરીના શ્રમથી આમ થાય છે એમ સૈ. માનવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે તેમની આંખો પણ ઘેરાવા લાગી. મુખ-મંડળ દિક્કાં જણાયાં. સૌ હાથમુખ ઘોષ ઉભા થયા અને પથારીયો પાથરી સૂતા. હવે મારવાડીનો એક પણ માણસ રહ્યો નથી. ધારીને કૃષ્ણનંદને રામલાલને સંગ્રાથી કંઈક સમજાવ્યું. સાયંકાળની પૂણી-હુતી થઈ ચૂકી હતી. અંધકાર ધીમે ધીમે પથરાતો હતો. અ:

અમાનક સમયેજ ભયંકર કાર્યના કરતા કર્મચંડાળો નિર્દોષ મારવાડીને આ જમતમાંથી છૂટા કરવાને તૈયાર થયા. રામલાલે અમાલથી સાથે રાખેલી રેશમની દોરી જળવામાંથી બહાર કાઢી. બોળો મારવાડી નીચો નમી મુખ ધોતો હતો. એ અરસ્તામાંજ રામલાલે એકાએક તેના ગળાની આસપાસ દોરી નાખી દીધી; અને તેનો એક છેડો પોતાના હાથમાં રાખી બીજો છેડો કૃષ્ણનંદનના હાથમાં આપ્યો. બન્નેએ દોરી ખેંચવા માંડી. મારવાડીએ તરત બાણી લીધું કે હું કાળના કંદામાં ફસાઈ ચૂક્યો છું. તેણે અશ્રુથી વહેતાં નયનોએ પિશાચો સામે જોયું. પાપાત્માઓ મૂંઝામાં હસતા હતા. મારવાડીના ગળામાં દોરી સજ્જડ એઠેલી હતી, એથી તેનાથી બોલાઈ શકતું નહોતું, તેણે દયાને માટે એ હાથ જોડ્યા. પોતાનું સર્વસ્વ આપી દેવાનું ઇશ્વર તથા સમજાવ્યું, પણ દૈત્યોના દિલમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ નહિ. તત્કાળ બન્ને દુષ્ટાત્માઓએ જોરથી દોરી ખેંચી. જોતજોતામાંતો તે ગરીબ મારવાડીનું મુખ પહોળું થઈ ગયું. તેની જીભ, આંખો બહાર નીકળી ગઈ. મરણુ કીનારે પડેલું પંખી જેમ તરફડે એમ તેનું શરીર તરફડવા લાગ્યું. કંઈજાણે આવ થઈ રહ્યો. કાળીરાત્રિ વિશેષ ભયંકર જણાવા લાગી. ભયંકર કાર્ય પૂર્ણ થયું, નિર્દોષ મારવાડી; આશા ભરેલો મનુષ્ય અકાળે મરણને શરણ થયો. અંતે તેનું શરીર હાલતું બંધ થઈ ગયું. પાંખોએ તેના શરીરપરથી દાગીના, અંગૂઠીયો વગેરે કાઢી લીધું. તેના ખીસ્સામાંથી કેટલાક કાગળ નીકળ્યા. તેને દુષ્ટાએ ફાડી નાખ્યા. આ પછી બન્ને જણા હસતા હસતા ત્યાં આગળ આવ્યા. ત્યાં આવતાં તેમને ખબર મળી કે મારવાડીના માણસો પણ મરણને મળી ચૂક્યા છે. કૃષ્ણનંદને સહજાંના શયને ખીણોમાં ફેંકી દેવાની આજ્ઞા કરી. તેના સેવકો મુડદાને ઉઠાવી દૂરની ખીણોમાં ફેંકી આવ્યા. નિર્દોષ મનુષ્યોનાં શય વાઘ-વરનાં ભક્ષ થયાં.

પાપીઆ પૈશ્વાચિક કર્મ કરી પરમ આનંદ પામ્યા; પરંતુ તેમને ખ્યાલ નથી કે આ ભયંકર કર્મનો જવાબ આપવા કિરતાસ્ના દર-બારમાં એક વખતે હાજર થવુંજ પડશે અને ત્યાંની વેદનાથી પોક મૂકીને રહવું પડશે. ગરીબજનોને કમ્હોતે મરણને શરણુ કરી દુણેએ સધળું ધન લઇ લીધું. તે આખી રાત્રિ આનંદમાં પસાર કરી. સવાર થયું. બદમાસો એકત્ર થઇ તે દિવસે આવનાર મુઝફરપુરના કારબારીને હુંટવાની જોડવણુ કરવા લાગ્યા. છેવટે સર્વાનુમતે નિશ્ચય થયો કે આપણા માણસોએ તેમની સામે થવું અને લઢાઇ કરી તેમને મારી નાખવા. આ ઠરાવ થયા પછી સૌ ખાઇપી પરવાર્યા. બાદ બરાબર મધ્યાન-હકાળે ખબર લાવનાર માણસ સમાચાર લાવ્યો કે આપણા મહેમાનો આવી પહોંચ્યા છે અને તેઓ અહિંથી એક માઇલ ઉપર છે. આવા સમાચાર શ્રવણ કરતાંજ દુબેટા તૈયાર થઇ ઘોડે ચઢ્યા અને અશ્વોને પૂરવેગે દોડાવી મૂક્યા. સધળા માણસોને શયતાન મલની સાથે મોકલી રામલાલ અને કૃષ્ણનંદન છાવણીમાં રહ્યા. હુંટારાઓ થોડીવારે આવનાર મુસાફરોની નજીક જઇ પહોંચ્યા. તેમને એકાએક આવેલા જોઇ સામેના માણસો તૈયાર થઇ ગયા. મુસાફરોની ટોળીમાં પચીસ માણસો હતા. સધળા ઘોડેસ્વાર થએલા હતા. સૌને મોખરે તેમનો સરદાર ચાલતો હતો. તે સરદારનું નામ સત્ય-વીર હતું. તેની ઉંમર છવીસેક વર્ષના આશ્રાની જણાતી હતી, તેનું મુખ ગૌર તેજસ્વી હતું. કિંમતી વસ્ત્રો પહેરેલાં હતાં. કમ્મરે તલવાર લટકતી હતી. નિર્જન જંગલમાં હુંટારાઓને નીકળી આવેલા જોઇ તેણે પોતાનાં માણસોને સાવધ કરી દીધા. હુંટારાઓએ હુમલો શરૂ કર્યો. સલતીરના માણસોએ તેમની ભેટ લીધી. ઝપાઝપી શરૂ થઇ. તલવાર કટાર વગેરે શસ્ત્રો ઉછળવા લાગ્યાં. હુંટારાઓની સંખ્યા પચા-

સની હતી. મુસાફરોની સંખ્યા જો કે પચીસમી હતી; પણ તેઓ હિંમત નહિ હારતાં આવેશથી લડતા હતા. સત્યવીર બહાદુર હતો. તેણે જોતજોતામાં પાંચ બદમાસોને પૂરા કર્યાં. હુંદારા ઉશ્કેરાયા, જખરી લઢાઈ થઈ રહી. ધીમે ધીમે હુંદારાઓતું જોર વધવા લાગ્યું. ઉવટે સત્યવીર ધાયલ થઈ ઘોડેથી ઉથલી પડ્યો. નીચે પડતાંજ તે બેશુદ્ધ મર્યો. બે હુંદારાઓ તેને ઉઘડી છાવણી તરફ દોડ્યા. જીવતા રહી લડતા દશેક માણસોએ પોતાના સરદારને છોડાવવા ધણોજ પ્રયત્ન કર્યો, પણ અંતે તેઓ દુષ્ટ શત્રુઓની તલવારોના ભોગ થઈ પડ્યા. પચીસ નીરપરાધી મનુષ્યો મરણ પામ્યા. સઘળું ધન હુંદી હુંદારાઓ છાવણીમાં આવ્યા. કૃષ્ણનંદને તેમને મુબારકબાદી આપી અને હુંદી આણેલા માલમાંથી સઘળાઓને થોડુંક ધન તેણે બહેંચી આપ્યું. આ થઈ ધાયલ સત્યવીરને લઈ સઘળું મંડળ ત્યાં નહિ રોકાતાં ડેરાતંબુ ઉઠાવી કૃષ્ણપૂરને પંથે પળ્યું.

### પ્રકરણ ૧૩ મું.

“ ઠરાવ. ”

કૃષ્ણનંદન અને તેનું મંડળ બેશુદ્ધ સત્યવીરને ઊપાડી કૃષ્ણપુરમાં આવી પહોંચ્યું. સઘળા મધ્યરાત્રિએ ગામમાં પ્રવેશેલા હોવાથી તેમના કુટિલ કર્મની કોઈને ખબર પડી નહિ. બેશુદ્ધ સત્યવીરને મકાનની પાછળના એક સ્વચ્છ ઓરડામાં ખાટલાપર સુવારી તેની સારવાર કરવા માંડી. સારવાર કરવામાં ત્રણ માણસો રોકાએલાં હતાં, તે અન્ય કોઈ નહિ પણ કૃષ્ણનંદન, રામલાલ અને કપટકળા હતાં. કૃષ્ણનંદન પાણીની ધાર કરતો હતો, રામલાલ જખમપરતું લોહી સાફ

કરતો હતો, અને કપટકળા કંઈક વનસ્પતી વાટી હતી. સત્યવીર શુદ્ધ વિહીન થઈ પડેલો હતો. તેનું શરીર લોહીથી રંગાઈ ગયું હતું. ઓરડામાં દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. બેશુદ્ધાવસ્થામાં પણ સત્યવીરનું ગૌરમુખ અપૂર્વ તેજથી પ્રકાશી રહ્યું હતું, કુટિલ કપટકળા વારંવાર એ ગૌરમુખપર દ્રષ્ટિપાત કરતી હતી. સત્યવીરને જોતાંજ તેની અવસ્થા વિચિત્ર પ્રકારની થઈ રહી હતી. તેનું મન બ્યાકુળ બન્યું હોય એમ સમજતું હતું, તેની આંખોમાં રતાશ છવાયેલી જણાતી હતી. જખમ ધોતો રામલાલ વચમાં કપટકળાના મુખ સામે જોતો હતો. છેવટે જખમ પરનું લોહી ધોધ નાખી કપટકળાએ વાટેલી વનસ્પતી જખમપર મૂકી તેની ઉપર કપડાનો પાટો બાંધ્યો, એ પછી સત્યવીરને સાવધ કરવાના અનેક ઉપચારો કર્યા પણ તે સાવધ થયો નહિ. કૃષ્ણનંદને તેના શરીરપર હાથ ફેરવ્યો. શરીર ગરમ જણાયું. હૃદય ધકકતું હતું. આથી કૃષ્ણનંદનની ખાત્રી થઈ કે કંઈ જોખમ ભરેલું છે નહિ. સવાર થતામાં તો તે સાવધ થઈ જશે. અત્યારે તેને પડ્યો રહેવા દેવો જોઈએ. આમ ધારી તેણે એક નોકરને ત્યાં સૂઈ રહેતાનું કહ્યું. નોકરે સત્યવીરના ખાટલા પાસે જમીનપર પથારી પાથરી. ત્રીપુટી ચાલી ગઈ, રામલાલ તેના શયનસ્થાને જઈ સૂતો. બાપ દિકરી એકલાં પડ્યાં. બન્ને એક ઓરડામાં બેઠાં. ઉબગરાથી બન્નેની આંખો લાલ-ચોળ જણાતી હતી. કૃષ્ણનંદને થોડીકવાર શાન્ત રહી પોતાની સામે બેઠેલી પોતાની પુત્રી પ્રત્યે કહ્યું, “કેમ બીજા કંઈ સમાચાર છે કે?”

“ના.” કપટકળાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“અમારા ગયા પછી તું કમળા પાસે ગઈ હતી કે?”

“હા, હું ગઈ કાલેજ તેની પાસે ગઈ હતી.”

“તને જોઈ તે કંઈ બોલી હતી?”

“ના, તેને પુષ્કળ તાવ ચઢેલો હતો; એનામાં બોલવાની શક્તિ હતી નહિ.”

“વાઈ ત્હેં તેને બોલાવી હતી કે ?”

“હા, પણ તેણે મને કંઈપણ જવાબ આપ્યો નહોતો. માઈ બોલવું સાંભળી તેણે મારા સામે જોયું હતું. પિતાજી ! તેના એ જોવામાં એવી તો કૂરતા માલમ પડતી હતી કે જેથી હું ભયભીત થઈ ત્યાંથી જલ્દી નીકળી ગઈ.”

“તે છોકરી ઝેરીલી છે. હું હવે તેને થોડા દિવસમાં જ હતી ન હતી કરી નાખીશ.”

“હા, ત્યારેજ આપણાથી મુખે રહી શકાશે. તે જ્યાં સુધી જીવતી છે, ત્યાં સુધી આપણું જીવન ભય ભરેલું છે; માટે તેને હવે જલ્દીથી પૂરી કરવીજ જોઈએ.”

“તે હું સમજું છું, તારા કહેવા પ્રમાણે હુંક સમયમાં જ થશે !”

“પિતાજી ! આપણા ઘરમાં આવેલો પેલો ધાયલ ગળર જવાન કોણ છે ?”

“તે મૂજરપુરના જીવાન દાકોરનો મિત્ર છે; અને ત્યાં કારભારી પદે છે. તેના કાફલાને અમે લૂંટી ચમસદન તરફ રવાને કર્યો છે. તેની પાસેથી ઘણું ધન મળશે ધારીને તેને અહિં ઉપાડી લાવવામાં આવ્યો છે. કપટકળા ! આ કામમાં તારી સહાયતાની ધણી જરૂર પડશે ?”

“હું તમે કહોશો એમ કરવાને તૈયાર છું.”

“ત્યારે જો સાંભળ. તે ધાયલ જીવાનની સેવામાં તારે રહેવું; તેને ધીમે ધીમે તારી ચાતુર્યતા બતાવી વશ કરવો; અને પછી પૂર્ણ આધિન થતાં તેને ધૂતાય એટલો ધૂતી લૂંટવો. બેટા ! આ કામમાં

તને કંઈ વધારે શીખવાડવું પડે એમ નથી. તારે જે કરવાનું છે; તે તું પોતે સારી રીતે સમજે છે. એટલે હું તને વિશેષ કંઈપણ કહેતો નથી. ”

“ તે આપતની તમે કંઈપણ શીકર રાખશો નહિ. પણ તેનું ધન તો તમે હુટી લીધું છે; એટલે તે ખીજું ક્યાંથી લાવશે ? ”

“ અરે ગાંડી ! તને આવો વિચાર ક્યાંથી આવ્યો ? સાંભળ. જે તે તારા પ્યારમાં સપડાશે, તો તારાથી ધણુંજ લેવાશે. તું જે માગીશ તે તને મળશે. ”

“ પણ ક્યાંથી ? તેનું ગામ તો અહિંથી ધણું દૂર છે ? ”

“ તેનું ગામ દૂર છે; પણ આપણા સેવકો ક્યાં દૂર છે ! તે જે મંગાવશે તે આપણા માણસો સાંઠણીઓ પર સ્વાર થઈ ભરતજ લઈ આવશે ! ”

“ એતો જાણે ખરું, પણ તે કદાચ મારી માગણી ધીકારશે તો ? ”

“ તે પછીથી થઈ પડશે. જે તે તારા મોહમાં ફસાસે નહિ તો તેની સાથે જખરાઈથી કામ લેવું પડશે. પણ મને નથી લાગતું કે તે તારા મોહમાં અંધ થયા વિના રહે ? તે જરૂર તારે આધિન થઈ જશે અને તારો નચાવ્યો નાચશે. ”

“ જે તેમ થાય તો ધણું સારું; કારણકે હું તેનું...” કપટકળા આગળ બોલતાં અટકી. તેના મુખપર લાલી છવાઈ. આંખો વિચિત્ર જણાઈ. કૃષ્ણનંદન મુઠમાં હસ્યો. તે પછી થોડીવારે તેણે કપટકળાને સમક્ષ રહેવાનું કહી વિદાય કરી. કપટકળા તેના જયનમંદિરમાં ગઈ અને નિદ્રાનું મુખ પ્રાપ્ત કરવા પલંગમાં પડી; પણ તેને ઉંઘ આવી નહિ. સત્યવીરના મોહક મુખ પર મોહાંધ થએલી મહિલા તેના હૃદયમાં અનેક પ્રકારના વિચારોને સ્થાન આપવા લાગી. કુટિલ કપટકળા



સત્યવીરના દિવ્ય દેહારનાં દર્શનથી છેકળ વ્યાકુળ બની રહી હતી.

ગમે એ પ્રકારે સત્યવીર સાથે રંગ રાગ માણવો આવો રૂપાળો યુવાન જે ભાગ્યશાળી રમણી હોય તેને જ મળે છે. હું આજ સર્વાર્થીજ નવનવાં વસ્ત્રાણુપણુ સજી તેને મારી તરફ આકર્ષવાના પ્રયત્નો કરીશ. હું નવી જાતનાં વસ્ત્ર શણુગાર ધારણુ કરીશ કે જેથી તે રૂપાળો યુવાન મને જોતાંજ મારીપર મરી શીટશે. ગમે એમ થાય પણ હું તે રૂપાળા જીવાનથી મારી મનકામના પૂરી કર્યા વિના રહેનાર નથી. જો તે મને વધુવાર ટળવળાવ્યા વિના મારી મરજીને આધિન થઈ જશે તો હું તેને મારા બાપના બચકર ક્રોધમાંથી બચાવીશ.” આવી રીતના વિચારોને સ્થાન આપતી કપટકળા પાસાં ધસવા લાગી. પણ અનંગથી અકળાતી પ્રબળાપર નિદ્રાદેવીએ કૃપા કરી નહિ. રાત્રિનો પાછલો પ્રહર વિતતો હતો. સૃષ્ટિ શાન્ત હતી; પણ મદનના મારથી વ્યાકુળ બનેલી ખુબસુરતબદા અશ્રાન્ત હતી. તેના કુટિલ હૃદયમાં સત્યવીરના વિચાર સિવાય અન્ય કાંઈ હતું નહિ. સત્યવીરના રૂપ સૌન્દર્ય આગળ તેને તેનો જીનો આશક રામલાલ ભૂત જેવો લાગવા માંડ્યો. પાસાં દુખવા આવ્યાં પણ ઉંઘ આવી નહિ. આથી તે છેવટે કંટાળીને ખાટલામાંથી ઉઠી; અને સત્યવીરના ઓરડા તરફ ચાલી. થોડેક જતાંજ મકાનના છાપરાપર બેઠેલું એક ધ્રુવડ બોલવા લાગ્યું. ધ્રુવડના બોલવાને અપશુકન ગણી કપટકળા આગળ નહિ વધતાં ઉભી રહી; અને પછી કંઈક વિચાર કરી ધ્રુવડને ગાળો દેતી સવાના ઓરડામાં પાછી આવી ખાટલામાં પડી. હજી પણ તેનું મન વિચાર વિહીન થયું નહોતું. વિચારથી અકળાએલી વનિતા વળી પાછી ખાટલામાંથી ઉઠી; અને પેટી ઉઘાડી સારાં સારાં વસ્ત્રો બહાર કાઢવા લાગી. આ વસ્ત્રો હું પહેરી તેની પાસે જઈશ કે તરત તે મારી ઉપર શીદ થઈ જશે. આવી રીતના બક્સાયમાં તેણે રાત્રિ પૂર્ણ કરી. સવાર

થયું. અધિકાર નષ્ટ થયો. કૃષ્ણનંદનના ઘરમાં હજી કોઈ જાગૃત થયું નહોતું, કપટકળાએ બહાર નીકળી નોકર ચાકરોને જગાડી ધમકાવવા માંડ્યા. હંમેશાં દોઢ પહોર દહાડે ઉઠનારી ભૂતડીને આજે બહેલી ઉઠેલી જોઈ નોકર-ચાકરો આશ્ચર્ય પામ્યા અને આ રાંડનું મુખ અભારમાં ક્યાંથી જોવામાં આવ્યું. આજે નક્કી કંઈક નવાણુની થશે; આજનો દિવસ સારો જાય તો ઠીક આમ બરબડતા નોકરો કામે વળગી ગયા. કપટકળાએ એક સેવકને બોલાવી ન્હાવાનું પાણી મંગાવ્યું. નોકર જળ લાવ્યો. કપટકળાએ સ્નાન કરી સારાં વસ્ત્ર-આભુષણ ધારણ કર્યા; અને પછી નોકરને દુધ ગરમ કરી લાવવાનું કહી ઉપરના ભાગમાં જઈ માથું ઝોળવા લાગી. માથામાં સુવાસીક તેલ નાખી વાળને સફાઈથી ઝોળ્યા. મુખપર સફેતો લગાવ્યો. લગભગ એક કલાક ટાપટીપમાં વ્યતિત કરી કપટકળા સુંદર સુંદરી બની ગઈ. તે પછી તેણે ભીંતે લટકાવેલા આયનામાં મુખ જોયું. મુખ દર્શન થતાં તે જાણે પોતાની પરજ મોહી પડી ન હોય એમ ભાવ ભજવવા લાગી. તે ઘણી વાર સૂંધી આયના સામે નિહાળી રહી અંતે આત્મગત બોલી ઉઠી કે, ‘અહા! હું અત્યારે કેવી રંગીલી જણાઉં છું? શું આ રૂપ સૌન્દર્યપર ગમે એવો જ્ઞાની મનુષ્ય પણ મોહાંધ થયા વિના રહે કે? અરે મોટા જ્ઞાની પણ ચળી જાય એવી હું અત્યારે બની રહી છું! આમ બોલતી કપટકળાએ નોકરને દુધ લાવવાની ખૂબ મારી. સેવક દુધ લાવ્યો. કપટકળાએ દુધ પી બીજો પ્યાલો ભરી લાવવાનું કહ્યું. સેવક ચાલતો થયો અને થોડીવારે બીજો પ્યાલો ભરી ત્યાં હાજર થયો. તેને પોતાની પાછળ ચાલ્યા આવવાનું કહી કપટકળા સત્યવીરના ઝોરડા તરફ જવા લાગી. સેવક દુધનું પાત્ર લઈ તેની પાછળ-પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

## અકરણ ૧૪ મું.

“ વાતચિત. ”

કપટકળા સત્યવીરના ઓરડામાં આવી ઉભી રહી. સત્યવીર ખાટલામાં સૂતેલો હતો. તેની આંખો મીચાએલી હતી. તેના ખાટલાની બાજુમાં સૂતેલો સેવક પણ હજી જાગૃત થયો નહોતો. કપટકળાએ સત્યવીરના ગૌર સુખ સામે નિહાળ્યું. આંખોનો એકપણ પલકારો માર્યા વિના તે ધણીવાર સુધી સત્યવીરના વદન સામે નિહાળી રહી. ઉઘતું પાત્ર પકડી પાછળ ઉભેલો નોકર કપટકળાની એટલા અવલોકી રહ્યો. આવી રીતે થોડોક સમય વ્યતિત કરી કપટકળાએ સૂતેલા નોકર સામે નજર કરી. તેને ઉઘમાં પડેલો જોઈ તેના મિનનજ ખસ્યો. તત્કાળ તે સૂતેલા સેવકને હાત લગાવતાં પિશ્ચાત્તિની બોલી ઉઠી, “ ઉઠ. ”

નિરંતર મોડા ઉઠનારા નોકરને તેની હાતની અસર થઈ નહિ. આથી કપટકળા તેને બીજી હાત લગાવતાં બોલી, “ અત્યા કુલીઆ ઉઠ, ઉઘમાં કેમ મરી પડ્યો છે ? ”

હાત અને કડોર શબ્દથી તે સેવક કે જેનું નામ દુલસંગ હતું તે સફળતા જાગી ઉઠ્યો અને આંખો ચોળતો કપટકળાના સામે જોઈ રહ્યો. કપટકળા પણ ગુસ્સામય નજરે તેના પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી રહી. ગરીબ નોકર તેને જોઈ ધ્રુજવા લાગ્યો. આ ચંડાળણીનું સુખ અત્યારે ક્યાંથી નજરે પડ્યું, આજનો દહાડો કેવો જશે ? હે ખોડીયાર આ આજનો દિવસ જો સુખમાં જશે તો તને એક નાળીએર ચઢાવીશ. આમ આત્મગત શોચતો દુલસંગ ઉભો થયો. તરત કપટકળા બોલી ઉઠી.

“ અત્યા ! કેમ આજે આટલો મોડો ઉઠ્યો ? ”

“ બહેનબા ! આજતો હું રોજના કરતાં બેઘો ઉઠ્યો છું. ”  
કુલસંગે જણાવ્યું.

કપટકળાને તેનું બોલવું બાજબી લાગ્યું. કારણકે ઘરમાં હજી  
કોઈ પણ જગૃત થયું નહોતું. પોતે આખી રાત્રિ જગૃતાવસ્થામાં  
વિતાવેલી હોવાથીજ આ વખતે જગતી હતી, નહીં તો તેને પોતાને  
તો અત્યારે પાછલી રાત્રિ જતી હોત. પોતાના બોલવાનો પ્રત્યુત્તર  
મળ્યો નહિ જાણી કુલસંગ હસ્તે વદને કપટકળા સામે જોઈ બોલ્યો,  
“ બહેન બા ! અત્યારમાં અહિં કેમ આવ્યા છો ? ”

“ મહેમાનની ખબર કાઢવા. વાઈ તું રાત્રે ક્યાં સૂધી  
જાગ્યો હતો ? ”

“ અર્ધી રાત સુધી, જ્યારે ચાણુમાં બારના ટકોરા થયા  
ત્યારે હું પથારીમાં પડ્યો, અને પછી બેના ટકોરા થયા પહેલાં તો  
ઉઠી ગયો. ”

“ રાત્રે અફીણ ખાધું હતું કે ? ”

“ ક્યમ ના ખઉ, અફીણ વિના તો મારે ઘડી પણ ના ચાલે બા. ”

“ વાઈ મહેમાન રાત્રે જાગ્યા હતા કે ? ”

“ ના, પણ ઉંઘમાં પાસુ ફેરવ્યું હતું. ”

“ ઠીક, જ એક પાણીનો લોટો લઈ આવ. ” કહી કપટકળા  
સત્યવીરના ખાટલાની પાસે પડેલા એક બાજઠપર બેઠી. કુલસંગ હસતો  
—હસતો પાણી લેવા ગયો. તે પછી કપટકળાએ દુધનું પાત્ર લઈ  
ઉભેલા સેવકને દુધ નીચે ચૂકવાનું કહી સત્યવીરને પવન નાખવાનું  
સૂચવ્યું. સેવક પંખો લઈ ધીમે ધીમે પવન નાખવા લાગ્યો. કપટકળા  
સત્યવીરના મુખપર હાથ ફેરવી તેના અવ્યવસ્થિત થઈ કપાળપર પથ-  
રાએલા વાળને ઠીકઠીક કરવા લાગી. કુલસંગ પાણી લાવ્યો. તેના

હાથમાંથી પાણીનો લોટો લઈ કપટકળા સત્યવીરનું મુખ ધોવા લાગી. આ સ્પર્શથી સત્યવીરના શરીરમાં ચેતન આવ્યું. તેણે આંખો ઉઘાડી પોતાની સારવાર કરનાર સામે જોયું, આંખો ઉઘડતાં તેને નવું-નવું જણાયું. પોતાની સારવાર કરતી એક રમણીને જોઈ તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. આ સાથેજ તેને દર્દની વેદના જણાઈ. સ્મૃતિ તાજ થઈ. પોતે બહારવટીઆઓ સાથે લડતાં ધવાયો હતો તે યાદ આવ્યું. તેણે આત્મગત વિચાર્યું કે, મને બેશુદ્ધાવસ્થામાંજ કોઈક દ્વારો અહિં ઉપાડી લાવેલ હશે. આમ વિચારતા સત્યવીરે ઉઠીને બેઠા થવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તરત કપટકળાએ તેની પીઠ પાછળ તકીયો મૂકવાને પુલ-સંગને જણાવ્યું. પુલસંગે તકીયો ગોઠવ્યો. પછી કપટકળાએ ટેકો આપી સત્યવીરને તકીયાને અઢેલી બેસાડ્યો. સત્યવીરે દયામય દ્રષ્ટે કપટકળા સામે જોઈ કહ્યું, “ તમે મારે માટે ધણોજ શ્રમ ઉઠાવ્યો હોય એમ જણાય છે. ”

“ આમાં શ્રમ શેનો ? તમે ઉઠી બેઠા થયા એટલે મારો શ્રમ સફળ થયો. મ્હેં વિશેષ કંઈ કર્યું નથી. ” કપટકળાએ હસ્તા વદને જણાવ્યું.

“ આમ શા માટે બોલો છો ? તમે મારા માટે ધણું કર્યું છે. જો તમે સમયસર મારી સારવાર કરી ન હોત, તો અત્યારે હું જીવતો હોતજ નહિ. તમારો ઉપકાર હું જન્મ પર્યંત બૂલનાર નથી. હા ! જીવેને તમારું મુખ રાત્રિના ઉજગરાથી કેવું નિસ્તેજ જણાય છે ? આંખો કેવી લાલચોળ દેખાય છે ? ” સત્યવીરે તેના મુખ સામે જોઈ રહી કહ્યું. કપટકળા ગભરાઈ. પોતાનું મુખ નિસ્તેજ જણાવતી તેના હૃદયમાં શોક ઉત્પન્ન થયો; પણ તે સત્યવીરના નાજુવામાં આવે નહિ એ હેતુથી બોલી, “ હજી મ્હેં મ્હોં ધોયું નથી એટલે તમને

એમ જણાવું હશે ?”

“મુખ ધોવાથી ઉબગરાનાં ચિર્ણ દૂર થતાં નથી, તેને માટે તો નિદ્રાનીજ જરૂર છે. આજે તમે અન્ય કંઈ કાર્ય નહિ કરતાં વિશ્રાન્તિ લેજો, કે જેથી તમારું વદન પ્રકૃત્વિત થશે.” સત્યવીરે કહ્યું.

“આપની સૂચનાનુસાર બપોરે આરામ લઈશિ. વાંદ હવે જણાવો કે તમારા શરીરે કેમ છે ?”

“શરીર સ્વસ્થ છે; પણ જખમમાં દર્દ થયા કરે છે.”

“હમણાં પાટો છોડી બીજી દવા લગાવીશું એટલે બળતરા ઓછી થશે.”

“એતો જ્યારે તેનું નિમીત્ત આવશે ત્યારે એની મેજે મટી જશે, તમારે બહુ મહેનત લેવાની કંઈ જરૂર નથી.”

“ના, હવે તો જ્યારે તમને બરાબર મટી જશે, ત્યારેજ મને ઠીક લાગશે. હ્યો, હવે આ દુધ પી જાવ.” કહી કપટકળાએ દુધનું પાત્ર આપવાને હાથ લંબાવ્યો.

“અહા ! તમારો કેટલો બધો ઉપકાર ?” આમ બોલી સત્યવીરે તેના હાથમાંથી પ્યાલો લીધો. તેના હાથનો પોતાના હાથને સ્પર્શ થવાથી કપટકળા આનંદ પામી. સત્યવીર દુધ પીવા લાગ્યો. કપટકળા વિકારમય નેત્રે જોઈ રહી. સત્યવીરે દુધ પી પ્યાલો પાછો આપ્યો. કપટકળાએ પ્યાલો લેતાં સત્યવીરનો હાથ દબાવ્યો. સત્યવીરે તેનું અણુ-જણુપણું કલાધ્યું. જે પોતે પવિત્ર હોય છે; તે સામાને પણ પવિત્રજ સમજે છે. સત્યવીર પવિત્ર યુવક હતો; તે કપટકળાને પોતાના જેવી માને એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ હતું નહિ. થોડીવાર શાન્ત રહી સત્યવીરે પૂછ્યું, “તમારું નામ જણાવશો ?”

“હા, મારું નામ કપટકળા.” કપટકળાએ સ્મિતહાસ્ય કરી જણાવ્યું.

નામ સાંભળી સત્યવીર કંઈકે વિચારમાં પડ્યો, અને થોડી થોડીવારે બોલ્યો, “હું ધારું છું કે આ ધર તમારા પિતાનું હોવું જોઈએ ?”

“હા, હું મારા પિતાને ઘેરજ રહું છું.”

“તમારા પિતાશ્રીનું શું નામ છે ?”

“કૃષ્ણનંદન.”

“નામ તો ધણું સારું છે. જેવું નામ છે તેવા દયાળુ પણ છે કે જેના પ્રયાસથી હું જીવવા પામ્યો છું. કપટકળા ! હું તમારા પિતાનો અત્યંત ઉપકારી છું. જો તેઓ મને અહિં ઉપાડી લાવ્યા ના હોત, તો હું આજે તમારી સાથે વાત પણ ક્યાંથી કરત ?”

“એમાં મારા બાપુએ કંઈ પણ કર્યું નથી. માણસ માત્રની ફરજ છે કે દુઃખીને મદદ કરવી. એ મુજબ મારા પિતાએ કર્યું છે. એથી ઉપકારની કંઈ જરૂર નથી.” કપટકળાએ વિવેક દર્શાવ્યો. પણ આમ કહેતાં તેની દ્રષ્ટિ સત્યવીરના સામે ઠરેલીજ હતી. તેની આંખો પણ વિચિત્ર ચાળા કરતી હતી. આ પ્રકાર પર સત્યવીરનું દુર્લક્ષ્ય હતું. જો તે પણ કપટકળાના મુખ સામે ધ્યાનપૂર્વક જોતો હોત, તો તરત તે આ કુટિલાની કુટિલ ચેષ્ટા કળી જત. સત્યવીર થોડીકવાર મૌન રહી પુનઃ બોલ્યો, “અત્યારે કેટલા વાગ્યા હશે ?”

“સાતનો સમય થયો હશે ?”

“તમારા પિતા જગૃત થયા હશે ?”

“ના, કારણકે તેમણે પણ આજે આખી રાત્રિ જગૃતાવસ્થામાંજ વિતાવી છે, તમને શુદ્ધિમાં લાવવાને તેમણે મધ્યરાત્રિ સંધી અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતા, પણ જ્યારે તમે સાવધ થયા નહિ ત્યારે હું અને મારા બાપુ આખી રાત ચિંતાગુર વધને તમારા ખાટલા આગળ બેસી રહ્યાં. છેવટે મારા અતિ આત્મહથી મારા બાપુ મોટા પરાહીએ સવાને ગયા.”

“ તે જામે એટલે અહિં બોલાવજો. ”

“ તે વગર બોલાવે અહિં આવશે. તેમને તમારી ચિંતા ધણી છે. ”

“ ખરેખર દયાળુ મનુષ્યો બીજાને માટે ધણાંજ દુઃખી થાય છે. કપટકળા ! હવે જાઓ અને ગૃહકાર્યમાં ગુંથાવ. હું પણ લગીર આડો થવા ઇચ્છું છું. ”

“ હા, થોડીકવાર આરામ લ્યો. ખાવાની વખતે હું પાછી તમારી પાસે આવીશ. પણ તે પહેલાં કંઈ જરૂર પડે તો આ નોકરને કહેજો. ” આટલું કહી કપટકળાએ સત્યવીરને ધીમેથી ઝાલી સવાર્યો, તે પછી કુલસંમને ત્યાં રહી બરાબર સંભાળ રાખવાનું કહી બીજા સેવક સાથે ત્યાંથી ચાલતી થઈ. તેણે ત્યાંથી જતાં અનેક વખત સત્યવીરના તરફ દ્રષ્ટિ કરી સત્યવીર સ્મૃત રહ્યો. ત્યાં રહેલો નોકર ઓરડો સાફ કરવા લાગ્યો, સમય થતાં સત્યવીરને માટે ખાવાનું આવ્યું. કપટકળા પોતેજ થાળ લઈને આવી સત્યવીરે બેઠા થઈ જમી લીધું. આટલા સમયમાં કપટકળાએ સત્યવીરને પોતાની તરફ આકર્ષવાને માટે અનેક થાળા કર્યા હતા; પણ સત્યવીરે તેના તરફ ધ્યાન આપ્યું નહોતું. સત્યવીરના જમી રહ્યા બાદ ખાલી થાળ નોકર સાથે મોકલાવી કપટકળા ત્યાં રહી, તેણે સ્વહસ્તે પાન બનાવી સત્યવીરને આપ્યું. બન્નેમાં આડી અવળી વાતો થવા લાગી. એટલામાં કૃષ્ણનંદન રામલાલ સાથે ત્યાં આવ્યો, બન્નેએ ખાટલા પાસે પાથરેલી શેત્રંજી પર સ્થાન લઈ સત્યવીરની ખબર પૂછી. સત્યવીરે બન્નેના સાંમે જોઈ તેમનો ઉપકાર માન્યો; પણ તેમના સામે નજર કરતાંજ સત્યવીરના મનમાં તેઓની ઉપર કુદરતી રીતેજ અણગમો ઉત્પન્ન થયો. કૃષ્ણનંદને થોડીવાર બીજી વાતો કર્યા પછી સત્યવીર પર આવી પડેલી



વિપત્તિને માટે દીલગીરી દર્શાવી. તે પછી થોડાક વખત ત્યાં રહી કૃષ્ણનંદન રામલાલ સાથે ત્યાંથી ઉઠી ચાલતો ગયો. આવી રીતે તે દિવસ પૂરો થયો, બીજો દિવસ થયો. કપટકળા સત્યવીરની સારી સેવા ઉઠાવતી હતી. તેને ખુશ રાખવાને અનેક પ્રયત્નો કરતી હતી, તેણે નોકર ચાકરોને સખ સચના આપી હતી કે મહેમાનની સેવામાં કોઈએ પાછી પાની કરવી નહિ, તેમજ આપણા મુમ્બેદની વાત તેના જાણવામાં આવે નહિ એવી રીતે વર્તવું. નોકર ચાકરો તેની આજ્ઞા મુજબ વર્તતા હતા. દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા. સત્યવીરના શરીરે આરામ થવા આવ્યો. તેના જખમો રૂઝાઈ જવા આવ્યા હતા. તે હવે સારી રીતે ફરી હરી શકતો હતો. તેને હમેશાં સવાર સાંજે એક મુમ્બેદનારો બહાર કાઢી ખુલ્લા મયદાનમાં ફરવાને માટે લઈ જવામાં આવતો. ફરવા જતી વખતે કૃષ્ણનંદન અને રામલાલ તેની સાથે રહેતા. કોઈ ત્રીજા માણસને તેની સાથે વાત કરવા દેવામાં આવતી નહોતી. આ જાણી સત્યવીરના હૃદયમાં અનેક પ્રકારના વિચારો થવા લાગ્યા; પણ કંઈ નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. ઠીક છે આગળ ઉપર જે હશે તે જણાશે ધારી તે શાન્ત રહેતો. કપટકળા આખો દિવસ અને મધ્યરાત્રિ સુધી તેની પાસે રહેતી; અને તેનો પ્રેમ મેળવવાને અનેક ચરિત્રો કરતી. વાતો કરતાં હસતી, આંખોના પલકારા મારતી અને લાગ મળતાં સત્યવીરના શરીર સ્પર્શનો પણ લ્હાવો લેતી. પ્રથમ તો તેનું વર્તન સત્યવીરને નિષ્કપટતા ભરેલું લાગ્યું; પણ થોડાક દિવસ વિતતાં તો તેના પવિત્ર હૃદયમાં કપટકળા પ્રત્યેના મંશયે સ્થાન લીધું.

x                      x                      x                      x                      x

કૃષ્ણનંદનને ત્યાં નિવાસ કરે સત્યવીરને પંદર દિવસ થયા છે. આજે પંદરમા દિવસની રાત્રિ છે, સત્યવીર તેના ઓરડામાં બીછાવેલી એક ગાંડીપર તકીયાને અઢેલી બેઠો છે. ઠીપક મંદમંદ પ્રકાશે પ્રકાશી રહ્યો.

છે. કુલસંગ જોવક તેની આજ્ઞા ઉઠાવવાને થોડેક દૂર બેસી રહ્યો છે. આ વખતે સત્યવીર કંઈક વિચારમાં પડેલો હોય એમ જણાય છે. તેણે થોડીકવાર વિચારમાં વખત વિતાવી પાસે બેઠેલા સેવકને નજીક બોલાવી ધીમેથી પૂછ્યું, “કુલસંગ ! હું પૂછું તેના જવાબ આપીશ કે ?”

“હા જી.” કુલસંગે તીવ્ર નજરે તેના સામે જોતાં જણાવ્યું.

“તું ક્યાંનો વતની છે ?”

“મારું ગામ અહિંથી થોડું દૂર આવેલું છે. મારા મામનું નામ રાયપુર છે.”

“તું અહિં કેટલાં વર્ષથી નોકરી કરે છે ?”

“લગભગ આઠ વર્ષથી.”

“શું પગાર મળે છે ?”

“રહેલું અને દસ રૂપિયા.”

“આટલામાં તારું પૂરું થાય છે કે ?”

“મામાપ ! પૂરું થાય કે ન થાય : પણ શું કરીએ ? જે કંઈ ભણ્યા મણ્યા હોત તો સારી નોકરી કરત. મારાં મામાપે મને ભણાવવાને ધણીજ મહેનત લીધી હતી, પણ મારા જેવા કમનસીબ માણસના ભાગ્યમાં ‘ભણવાનું’ ક્યાંથી હોય ? ઘેરથી નીશાળે જવાનું નામ દઈ હું મારા જેવા દોસ્તદારો સાથે બહાર ભટકતો બહાર ભટકવાની ટેવથી દુરાચરણ શીખ્યો. આના પરિણામમાં આજે આટલા દુઃખ પગારથી પેટની વેઠ કરવી પડે છે. આથી મને ધણું લાગી આવે છે, પણ શું કરું ? પ્રભુએ જે સ્થિતિ આપી હોય તેમાં સંતોષ માન્યા સિવાય છૂટકો નથી.” આટલું કહેતાં કુલસંગની આંખોમાં ઝળઝળાયાં ભરાઈ આવ્યાં. તે દીન વદને સત્યવીર સામે જોઈ રહ્યો. તેનું કહેલું

સત્યવીરને સત્ય લાગ્યું. ગરીબ પ્રત્યે દયાભાવ પ્રકટયો. પુનઃ તેણે કહેવા માંડ્યું, “ તારી વાત સત્ય છે. પ્રભુએ જે સ્થિતિમાં રાખ્યા હોય તેમાંજ આનંદ માનવો. વાંદ તારે ખીનું કોઈ સગું બહાલું છે કે ? ”

“ ના, મારાં સગાં બહાલાં ગયા દુકાળમાં ચાલેલા કોલેરાથી મરી ગયાં છે. ” કુલસંગે જણાવ્યું.

“ તને કોઈ સારા માણસની નોકરી મળે તો તું આ તારા જીના શેઠને છોડી દે ખરો કે ? આ પ્રશ્ન પૂછી સત્યવીર તેના સુખ સામે જોઈ રહ્યો. કુલસંગ જવાબ આપી શક્યો નહિ. આથી સત્યવીર ફરીથી પૂછ્યું, “ કુલસંગ ! કેમ જવાબ આપતો નથી ? જે તને અહિં સુખ મળતું હોય તો મારે તને પૂછવાની જરૂર નથી. બોલ તું અહિં સંપૂર્ણ સુખી છે ? ”

“ ના. ” કુલસંગે ધુજતા શબ્દે જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે જણાવ કે તું સુખની નોકરી કરવા છાછે છે ? ”

આનો પ્રત્યુત્તર આપવા પહેલાં કુલસંગ ઉભો થઈ ઓરડા બહાર જોઈ આવ્યો કે આ વાતચીત કોઈ સાંભળતું તો નથીને ? કુલસંગ જોઈ આત્રી પોતાની જગાએ બેસી બોલ્યો, “ મહેરબાન ! હું આ સ્થળેથી છૂટવાને ઘણોજ આતુર છું. જે આપ મને અહિંથી છોડાવી સુખમાં નાંખશે તો હું જીવતો રહીશ ત્યાં સુધી તમને આ-શ્વિષ દેતો રહીશ. હું મારા આ શેઠની નોકરીથી કંટાળી ગયો છું. ”

“ હું તને જરૂર સુખી કરીશ. કુલસંગ ! જે તું મારી સાથે પ્રમાણીકપણે વર્તીશ તો હું તને મારી પાસે રાખી સારો પગાર આપીશ. ”

“ હું આપની સેવા આનંદથી કરીશ અને મારા વર્તનની ખાત્રી આપને થોડાક દિવસમાંજ કરી આપીશ; પણ આપ મહેરબાન ક્યાં રહો છો ? ”

“હું હાલ મુજદરપુરમાં રહું છું, હું ત્યાંના ઠાકોરનો મિત્ર છું.”

“હેં ! આપ આ શું કહો છો ?”

“હું સત્ય કહું છું.”

“આપનું નામ સત્યવીર ?”

“હા, પણ હેં મારું નામ ક્યાંથી જાણ્યું ?”

“હું એક વખતે મારા શેઠ સાથે મુજદરપુરમાં આવ્યો હતો, ત્યાં એક માણસની સાથે મારા શેઠની થતી વાતચીતમાં આપનું નામ સાંભળવામાં આવ્યું હતું.”

“તે શી વાત હતી ?”

“તે હું જણાવી શકું એમ નથી. મહેરબાની કરીને તે વાત મને ન પૂછશો.”

સત્યવીરને સંશય પડતાં પુનઃ પૂછ્યું, “કેમ ? એ વાત જણાવવામાં કંઈ હરકત જેવું છે ?”

“હા, એ વાત જણાવતાં ધણુંજ ભયંકર પરીણામ આવે તેમ છે.”

“એમ ! ઠીક ત્યારે એતો જણાવકે કૃષ્ણનંદન શેઠ શું ધંધો કરે છે ?”

કુલસંગ અવાચક રહ્યો. તેના મુખપર સ્થામતા છવાઈ. સત્યવીરે તેના મુખનું અવલોકન કરતાં જાણી લીધું કે તેની વાતમાં કંઈક ભેદ રહેલો છે. સત્યવીર કાચોપોચો નહોતો. તેણે સઘળો ભેદ જાણવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે મીઠા શબ્દે પૂછ્યું,

“કુલસંગ ! તું વાત કરતાં ગભરાય છે શા માટે ?”

“નારે ના, હું તો કંઈએ ગભરાતો નથી.”

“તું શામાટે જુહું બોલે છે ? શું તને ખબર નથી કે જુહું

બોલનાર પ્રભુનો અપરાધી ગણાય છે ? ”

“ હું જાણું છું, પણ...પણ...હું શું કહું ? ”

“ કેમ ? ”

“ સઘળી વાત જણાવાય એમ નથી, મને માફ કરો. ”

“ તું ગભરાઈશ નહિ. તારો વાકો વાળ હું થવા દઈશ નહિ, તેમ તારી ખ્યાનગી વાત પણ કોઈને જણાવીશ નહિ. ”

“ મારી વાતમાં સાર નથી. તેમાં ઘણી ભયંકરતા સમાવેલી છે. ”

“ શું ભયંકરતા ? ”

“ હા, ભયંકરતા અને અમારી પાપનિપુણતા. ”

“ શું કૃષ્ણનંદન પાપી છે ? ”

“ તે વાત ન પૂછો. જો કોઈ સાંભળશે તો તમારું અને મારું આવી બનશે. હું આપને ત્યાં આવ્યા પછી સઘળી વાત જણાવીશ. ”

“ તું જો રીકર રહે. તને અને મને કોઈ પણ ઈજા પહોંચાડી શકે એમ નથી. ”

“ મહેરબાન ! શા માટે મને આગ્રહ કરો છો ? વાતમાં કંઈ સાર નથી. ”

“ સાર હો યા ન હો પણ મારે તારી વાત જણવી છે. ફક્ત-સંગ ! તું ઘણો ડાઘો માણસ હોવાથીજ હું તને પૂછું છું અને મારી સાથે લઈ જવાને ઇચ્છું છું. ”

“ આપ અહિંથી ક્યારે જનાર છો ? ”

“ કાલ અગર પરમ દિવસે. ”

“ ત્યારે તે પછી સઘળી વાત કહું તો નહિ ચાલે ? ”

“ ના, કારણ કે હું જે ઇચ્છું છું તે તેજ વખતે કહું છું, માટે

તારી સઘળી વાત વિના સંકોચે જણાવ; અને પછી તું પણ મારી સાથે આવવાની તૈયારી કર. ”

“હું આપની સાથે આવવાને તૈયાર છું, પણ મારો ચાર માસનો પગાર ચઢેલો છે. જો હું માગવા જઈશ, તો બેઠમ પડશે. તેમજ પગાર લીધા વિના મારાથી આ ગામની બહાર પણ નીકળી શકાય એમ નથી. કારણ કે મારે આ ગામમાં લગભગ ત્રીસ પાંતરીસ રૂપિયાનું દેવું છે. હું કોઈના પૈસા ફાવવા ઇચ્છતો નથી. ”

“તું બીજાકુલ ગભરાઈશ નહિ. લે હું તમે તારું દેવું ચૂકવવા જેટલા રૂપિયા આ પગેજ આપું છું. તું તારું દેવું ચુકવી આવ; પણ તેની સાથે મારે તને ફરીથી એટલું જણાવવાનું કે તું મારાથી જો છામતી કરીશ નહિ. ” આટલું કહી સત્યવીરે પોતે પહેરેલા પહેરણ નીચે આવેલા કપ્પળના ગળવામાંથી જો સોના મ્હોરો કાઢીને કુલસંગના હાથમાં મૂકી. કુલસંગે થોડીકવાર સૂંધી સજ્જનનયને મ્હોરો સામે અને સત્યવીરના મુખ સામે જોઈ રહ્યો. તે ઉપકારના ભારથી દબાયો હોય એમ તેના મુખપરથી જણાવવા લાગ્યું. આ પછી પુનઃ સત્યવીરે તેને વાત કહેવાનું સૂચવ્યું. લક્ષ્મીવશ કુલસંગે ફરીથી એકવાર ચોરગાની બહાર કોઈના આવવા જવાની તપાસ કરી આવી ધીમે ધીમે કૃષ્ણનંદનનાં કારસ્થાનેની વાત કહેવા માંડી, તેની વાત સત્યવીર જેમ જેમ વધુ સાંભળતો ગયો, તેમ તેના હૃદયમાં આશ્ચર્ય ભર્યું. દેશ વગેરે ઉત્પન્ન થવા લાગ્યું. કુલસંગે અચ્છતિ તમામ હકીકત સત્યવીરને કહી સંભળાવી. વાતમાંને વાતમાં અનાથ કમળાનું હૃદય-ભેદક વ્રતાંત પણ કહી સંભળાવ્યું. સઘળી વાત શ્રવણ કરી સત્યવીર સ્તબ્ધ બન્યો, તે બહાદુર હિંમતવાન હતો; પણ આ વખતે કૃષ્ણનંદનનાં ભયાનક કુટિલ કર્મો સાંભળી તેના આખા શરીરે પરસેવો

વળ્યો, કૃષ્ણનંદન પર તેને તિરસ્કાર પ્રકટ્યો. તેના સ્વાર્થને માટેજ મારી આટલી બધી સરભરા કરવામાં આવી છે. જે તેનો સ્વાર્થ પૂર્ણ નહિ થાય તો માફ જીવન જેખમમાં છે, એમ જાણી સત્યવીર ઉંડા વિચારમાં પડ્યો. તેણે થોડીકવાર વિચારમાં રહી અંતે કુલસંગને કહ્યું, કુલસંગ ! ત્હેં સઘળી વાત જણાવી મારી ઉપર મોટા ઉપકાર કર્યો છે, અરે એથી પણ વિશેષ ત્હેં માફ જીવન બચાવ્યું એમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે. વાઈ હવે તું જમી પાછો આવ. હમણાં મારે માટે પણ ખાવાનું આવશે. આજે આપણે ઘણા વિચાર કરવાના છે, અને સાથે અહિંથી જેમ બને એમ જલ્દીથી નીકળી જવાની જરૂર છે. કુલસંગ ! હજી મારે તને કપટકળાના મંબંધમાં કંઈક પૂછવું છે, પણ તું જા, અને વાળુ કરી જલ્દી પાછો આવ.” કુલસંગ તરત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. સત્યવીર મહાન વિચારમાં ગરકાવ થયો. તે પછી થોડી વારેજ કપટકળા તેના એક હાથમાં ભોજનનો થાળ અને બીજા હાથમાં પાણીનું પાત્ર લઈ ત્યાં ઉપસ્થિત થઈ. સત્યવીર વિચારમાં એટલો તો તક્લીન થયો હતો કે તેને કપટકળાના આવવાની ખબર પડી નહિ. કપટકળા હાથમાંનો થાળ બાજક પર મૂકી સત્યવીરના શાન્ત તેજોમય મુખને એકાગ્ર દ્રષ્ટે નિહાળી રહી.

## પ્રકરણ ૧૫ મું.

“કામાંધ કામિની.”

કપટકળા જેમ જેમ સત્યવીરના વદન સામે વધુવાર નિહાળી રહી, તેમ તેના મુખપર અવનવા ભાવ થવા લાગ્યા. કુટિલ અબળા મોહાંધ થઈ. મલીનવાસના પૂર્ણ કરવાને તર્ક-વિતર્ક કરવા લાગી.

સત્યવીર મોહક જણાયો. રૂપરંગમાં સર્વનાથી શ્રેષ્ઠ મનાયો. આવા રૂપાળા યુવકનો પ્રેમ જે ભાગ્યવાન રમણી હોય તેનેજ મળી શકે છે. હું પણ પૂરી ભાગ્યવાન છું કે જેથી મારો અને આનો મેળાપ થયો. તે મને આનંદ કરાવવાને માટેજ અહિં આવી અઢ્યો છે. આજ મુંઝી આવા અનેક યુવાન મુસાફરો અહિં આવી ગયા છે, પણ આના સમાન કોઈ નિહાળ્યો નથી. આ રૂપગુણ યુવાન કામદેવને પણ શરમાવે એવો છે. અહા ! તેનું ગૌરવદન કેવું પ્રકાશી રહ્યું છે ! આવા ગૌર મોહક મુખપર મારા જેવી અબજાઓ મોહી પડે એમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. આમ ગડલાંગ કરતી કપટકળા વળી આગળ બોલવા લાગી, “જે આ રસીક યુવાન મારી વાસના તૃપ્ત કરશે, તો તેને પણ સ્વર્ગસુખ મળશે. જે તે મારી મરજીને આધિન થશે; તો કાળના વિકાળ પંજરથી બચશે. હું તેને મારા પિતાના સ્વાર્થથી હતો નહતો થતો બચાવીશ. પણ જે તે મને નિરાશ કરશે, તો તેને બચકર પરીણામ સહન કરવું પડશે. અબજાને નિરાશ કરનારને એક પલકવારમાં મરવું પડશે. પણ હું નથી ધારતી કે તે મને નિરાશ કરે. તે મારી ઈચ્છા જાણતાંજ મારી વૃત્તિને તાબે થઈ જશે. તે એવો મૂર્ખ નહિ હોય કે આવી રૂપગુણસંપન્ન રમણી વગર બોલાવે તેને સુખ અર્પવા આવી છે તેને નિરાશ કરે ? આ એકાન્તમાં મારા જેવી નવયૌવનાને જોઈ તે પણ આખરે વિહ્વળ બનશે અને મારી આજ્ઞા થતાંજ તે મને દોડીને ગાઢ આલિંગન આપી તેના બાહુ પિંજરમાં જોરથી દબાવશે. બસ તેજ વખતે આક્રમવિકળ બનેલા અને મદનના મારથી તપતા શરીરને કંધકી શીતળતા થશે. મારો રસીક યુવાન પ્રેમ કળામાં પૂરો પ્રવિણજ હશે ? બસ તેનાથી હું સ્વર્ગસુખ બોગવીશ. લાવ ત્યારે આ મોહક મૂર્તિને મારા આગમનની જાણ કરું.



પણુ વખત વિતે છે તેમ મારો જીવ તલસે છે.” આમ બોલતી કામાંધ કામીનીએ ધીમેથી સત્યવીરની નજીક જઈ કહ્યું,

“ કાં શું વિચાર કરો છો ? ”

તેના પ્રશ્નથી વિચારવશ સત્યવીર સ્વસ્થ થયો. તેણે કપટકળા પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી. તે થોડીકવાર સુધી કપટકળાની ચળકતી ચમ્પુઓ તરફ જોઈ રહ્યો. આ રાત્રિના સમયે તેને આવેલી જોઈ તે શંકાશિલ બન્યો. તેણે આસપાસ દ્રષ્ટિ કરી પણ કોઈ જણાયું નહિ. દુલસંગને મધે વાર થઈ હતી; તે હજી આવ્યો નહોતો. સર્વત્ર શાન્તિ વ્યાપેલી હતી. રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરની પૂર્ણાહુતી થવા આવી હતી. કપટકળા મંદ મંદ હસતી હતી. તેણે સહાસ્યવદને પૂછ્યું,

“ કાં શું વિચાર ચાલે છે ? ”

“ કંઈકે અવનવા સંકલ્પ-વિકલ્પ થયા કરે છે. તમે ક્યારનાં આહિં આવ્યાં છો ? ”

“ મને આવ્યે ઘણીવાર થઈ.”

“ ત્યાં સુધી તમે શું કરતાં હતાં ? ”

“ તમારા મુખ સામે જોઈ રહી હતી. તમારા વિચારે મને પણ વિચારવશ બનાવી દીધી હતી.”

“ તારે તમે મને બોલાવ્યો કેમ નહિ ? ”

“ હું શું કરવા બોલાવું ? ” કપટકળાએ હસીને કહ્યું.

“ કેમ વાઙ ? ”

“ ક્યાંક પાપ લાગે.”

“ શાનું પાપ લાગે ? ”

“ તમને બોલાવવાનું.”

“ કેમ ? ”

“ તમે કદાચ કંઈક ખીજ વિચારમાં હો તો ? ”

“ પણ શાના ? ”

“ તે તમારું મન જાણે, હું શું જાણું ? ”

“ ત્યારે કેમ કહો છો કે પાપ લાગે ? ”

“ મારા મનમાં કંઈક ખીજે વિચાર આવ્યો તેથી. ”

“ શો વિચાર ઉદ્ભવ્યો ? ”

“ તમે કદાચ કોઈ મનમોહક સુંદરીના વિચારમાં મશગુલ થયા હો અને તેમાં આનંદ અનુભવતા હો તો મારે શું કરવા બોલાવવા પડે ? ” આમ કહી કપટકળાએ તેની ચંચળ ચક્ષુઓને એવી રીતે નચાવી કે જેથી સત્યવીર સ્તબ્ધ બન્યો. કપટકળાના કાતિલ કટાક્ષનો તેને પ્રથમજ અનુભવ થયો. તેના મુખપર ગ્લાની છવાઈ. તેણે મંદસ્વરે કહ્યું, “ કપટકળા ! હું એવા વિચારમાં નહોતો. હું કંઈક ખીજજ વિચારમાં હતો. ”

“ તે વળી શું ? ”

“ તેમાં તમારે કંઈ જાણવા જેવું નથી. ”

“ ત્યારે એમ કહોને કે કોઈક રૂપસુંદરીને પરણવાના અથવા તો તેની સાથે પ્રેમ બાંધવાનાજ વિચાર કરતા હોવા જોઈએ. કારણ કે પ્રેમની અને લક્ષ્મીની વાત ખીજથી દૂરપાવાય છે. ”

“ નારે ના, હું એવા વિચારમાં હતોજ નહિ. ”

“ ત્યારે ખરેખરે જણાવો ? તમે જુદું નથી બોલતા તેની મને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે. ”

“ કપટકળા ! હું શું જણાવું ? આજે મને કંઈક અવનવાજ વિચારો આવ્યા કરે છે, જીવ બળે છે, શરીર અસ્વસ્થ છે. ”

“ હે ! શું શરીરે આરામ નથી ? ”

“ ના.”

“ ત્યારે હવે તમે પ્રથમ જમી લ્યો.” હું ખાવાનું લાવી છું. જમ્યા પછી ચરીર કંઈક સ્વસ્થ થશે.”

“ હા, હું પણ હવે એમજ છૂટું છું.” કહી સત્યવીર જમીન-પર પાથરેલી શેતરંજી પર બેઠો. કપટકળાએ થાળ તેના સામે મૂક્યો. સત્યવીર જમવા લાગ્યો. કપટકળા તેની સામે બેસી અવનવા ભાવ બજવવા લાગી. તે ઘડીકમાં તેની આંખોમાં નવાવતી તો ઘડીકમાં અંગ મરેડતી. સત્યવીર તેની ચેષ્ટા સમજી ગયો. તે જે કપટકળાને સારી ધારતો હતો, તે હવે તેને દુશીલ જણાઈ. તેણે તેને પાપમાં પડતી બચાવવાનો મન સાથે નિશ્ચય કર્યો. અતિ સત્યવીરે બોજનની સમાપ્તિ કરી હાથ ધોયા. કપટળા ખાલી થાળને ઉપાડી બહાર મૂકી પાછી આવી અને તૈયાર કરી લાવેલું પાનનું બીડું સત્યવીરના હાથમાં મૂક્યું. પાન મૂકતાં તેણે અજાણ્યા આલાકીથી સત્યવીરનો હાથ દબાવ્યો. સત્યવીર સમજી ગયો. તેના હૃદયમાં અનુકંપ થયો, તેણે કપટકળા સામે રોષમય મુખે જોઈ ખાટલાપર સ્થાન લીધું. તરત કપટકળા પણ તેજ ખાટલાપર તેનાથી સહેજ દૂર બેસતાં બોલી, “ કેમ તળી-યત સ્વસ્થ થઈને ?”

“ હા, કંઈક હીક છે; પણ તમે ખાટલાપર કેમ બેસ્યાં ? શું તમને ખબર નથી કે સ્ત્રીએ પુરુષની સાથે કદીપણ ખાટલાપર બેસવું નહિ. તેમાં મહાપાપ સમાવેલું છે.”

“ એમ કે ? પણ તમે ક્યાં પરપુરુષ છો ?” આલાક અમળાએ મુખ મલકાવી પ્રશ્ન કર્યો.

“ ત્યારે હું કોણ છું ?” સત્યવીરે આંખો વિકાસી પ્રશ્ન કર્યો.

“ મારા મહેમાન, સર્વ રૂપગુણરૂપજ યુવાન.”

“ એટલે હું પર પુરુષ નહિ ? ”

“ ના, હું એમ માનતી નથી. ”

“ ત્યારે તમે શું માનો છો ? ”

“ હું તમને મારા પોતાનાજ માણસ સમાન સમજું છું ? ”

“ પોતાના એટલે ? ”

“ ખાસ ઓળખીતા. ”

“ ના, એમ ન બોલો ? તમારા શબ્દમાં ઘણો ભેદ સમાવેલો છે. મને સત્ય સમજાવો ? ” સત્યવીરે સધળું જાણવાના હેતુથી મુખ ઠાવકું રાખી પૂછ્યું.

“ હું ભેદ ભેદ કંઈપણ સમજતી નથી. હું તો ફક્ત એટલુંજ સમજું છું કે જે માણસ સાથે ઓળખાણ થઈ અને તેની સાથે જીવ મળી ગયો તે પરપુરુષ કહેવાય નહિ. ”

“ એ તો જાણે ખરું, પણ તે મિત્ર, ભાઈ, બાપ, કાકા, મામા વગેરે શું કહેવાય ? ”

“ એવું તો કંઈએ ન કહેવાય; પણ તે પુરુષ આનંદ આપનાર ગણાય. ”

“ કેવા પ્રકારનો આનંદ ? ”

“ સર્વ પ્રકારનો આનંદ, કે જેનાથી સ્વર્ગિય સુખનો આનંદ અનુભવાય. ”

“ તમે સ્વર્ગિય સુખ કેને કહો છો ? ”

“ સત્યવીર ! હું શું કહું ? તમે કંઈ સમજતા નથી, અને મને નાહકના પૂછ-પૂછ કરો છો ! ”

“ પણ મારે જાણવું તો જોઈએ ને ? ” સત્યવીરે દૃઢિમ હસીને પૂછ્યું.

“મન સાથે ઉડા વિચાર કરી જુઓ એટલે એની મેળે ખચ્ચર પડશે.”

“મને તો કંઈએ સમજ પડતી નથી.”

“શું ખરૂં કહો છો?”

“હા, કંઈક એવુંજ.”

“વારૂં તમારૂં લાભ થયું છે?”

“હા, પણ આ પ્રશ્ન પૂછવાની શી જરૂર છે?”

“એ પ્રશ્ન જરૂરનો છે. વારૂં હવે જણાવો કે તમારો પ્રેમ તમારી પત્ની પર કેવો છે?” કપટકળાએ હશીને પૂછ્યું.

“અમારો પરસ્પરમાં સારો પ્રેમ છે. કપટકળા! આવી વાતો કરવી એ તમારે અને મારે ઈષ્ટ નથી. વળી આ એકાન્ત છે, તેનો વિચાર કરજો.” સત્યવીરે કહ્યું.

“આ એકાન્ત મને ઘણીજ પ્રિય લાગે છે. આ એકાન્ત તમને અને મને અધિક આનંદદાયક થઈ પડવા સંભવ છે.”

“એટલે?”

“શું હજી પણ ન સમજ્યા?”

“ના, તમારૂં બોલવું ભેદયુક્ત અને દ્વીઅર્થી છે. મને સ્પષ્ટ સમજવો?”

“ખરેખર તમે બોળાજ છો. જો કોઈ બીજો પુરૂષ તમારી જગ્યાએ હોત, તો ક્યારનોએ મારા બોલવાનો અને કહેવાનો ભાવાર્થ સમજી જાત.”

“પણ મને તો કંઈએ સમજ પડતી નથી. તમારા મનની સત્ય હકીકત સ્પષ્ટ જાહેર કરો?”

“તમે મને ચાહો છો?” કપટકળાએ ચક્ષુઓ નચાવતાં પૂછ્યું.

“આમ પૂછવાનું કારણ ?”

“કારણમાં એજ કે તમારી પ્રત્યે મારા હૃદયમાં પ્રેમ પ્રકટયો છે; એ પ્રેમ હવે બળાત્કારે બહાર નીકળી કંઈક એરજ આનંદ કરાવવાને ઇચ્છે છે. આશા છે કે મારા પ્રેમનો તમે પણ આનંદથી સત્કાર કરશો ?” કહી કપટકળા નિર્લજ્જની માફક સત્યવીરના સામે જોઈ રહી. સત્યવીર સ્તબ્ધ બન્યો. તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે કપટકળા આવી નીચ માંગણી કરશે. તે ઉડા શોકમાં પડ્યો. દુલ્લ-સીંગે કહેલું કે આ સ્થાન અનિતીનો અખાડો છે એ સત્ય ભાસ્યું. સત્યવીર ઘણીવાર મૌન રહ્યો. પુનઃ કપટકળા બોલી, “કાં શું વિચારમાં પડ્યા છો ? જલ્દી જવાબ આપો ? તમારા મોહક સ્વરૂપથી આ મદ્યેલી મહિલા મોહાંધ થઈ છે. તમે મને દિવાની કરી છે. હું ઘણા દિવસથી તમારેજ રટણ કર્યાં કરું છું. માટે મારી આશા પૂર્ણ કરો.”

“શાની આશા ?” સત્યવીરે સાવધ થઈ પૂછ્યું.

“મારી મન કામના ?”

“હું કાંઈ સમજતો નથી.”

“મારી સાથે રંગ માણો.” કુટિલા છેલ્લે પાટલે બેઠી.

“હે ! તમે આ શું કહો છો ?” સત્યવીરે ચમકીને ઉભા થઈ પૂછ્યું.

“હું સાચુંજ કહું છું.” નિર્લજ્જ નારીએ હસીને કહ્યું.

“અરે ! તમે આ બોલો છો કે બકો છો ?” પુનઃ સત્યવીરે સંબ્રમયુક્ત સ્વરે પૂછ્યું.

“હું ખરેખર કહું છું. સત્યવીર ! હું તમને પૂર્ણ પ્રેમથી આહુ છું. તમારી સેવા કરવાને ઇચ્છું છું. આવો, બહાલા ! આવો. મારા આ બાહુ પિંજરમાં દમાઈ મને શાન્તિ આપો.” આમ કહેતી

કુટિલા એ હાથ પહેળા કરી સત્યવીરને ભેટવા દોડી. પણ તે નજીક આવે તે પહેલાંજ સત્યવીર હાથ લાંબો કરી કંઈક સ્વરે બોલ્યો, “કપટકળા ! એટલે રહો, એક પણ પગલું આગળ ભરશો નહિ.”

કપટકળા આગળ વધતી અટકી બોલી, “ મને કેમ નિરાશ કરો છો ? ”

“ એ નિરાશામાંજ તમારું અને મારું કલ્યાણ સમાએલું છે.”

“ નહિ, હું મારું કલ્યાણ—આનંદ સધળું તમારી સાથે રંગરાગ માણવામાંજ સમાએલું સમજું છું.”

“ કપટકળા ! ભૂલો છો.”

“ ના, હું ખરું કહું છું.”

“ શું તમારો આજ નિશ્ચય છે ? ”

“ હા, વધુ શા માટે તલસાવો છો ? વ્હાલા ! આવો, મને ગાઢ આલીંગન આપો.” કહી પુનઃ તે સત્યવીરની નજીક જવા લાગી. તત્કાળ સત્યવીર બોલ્યો, “સમુર, મારા એ શબ્દો સાંભળી લ્યો.”

“ મારે હવે કંઈ પણ સાંભળવું નથી.”

“ છતાં સાંભળવું પડશે.”

“ અકળાર્થ ગઈ છું; મદનના મારથી મુંઝાઈ મરું છું. સત્યવીર ! મારીપર દયા કરો.”

“ શાન્ત થાવ. કપટકળા ! સાંભળો, તમે જેની સાથે પ્રેમ બાંધવા તત્પર થયાં છો, અરે બ્રષ્ટ થવા આતુર બન્યાં છો, તે કોણ છે એ જાણો છો ? ”

“ હા, તમે મારા પ્રાણ, મારા આનંદના સિતારા છો.”

“ ના, હું પરદેશી છું, આવતી કાલે અગર પરમ દિવસે તો અત્રેથી જનાર છું. તો તું શા માટે તમારો અબજાનો અવતાર રદ

કરવાને તત્પર થયાં છો ? સમજો, ઓ મોહધેલાં માનુની ! સમજો. સ્ત્રીનું જીવન સતીત્વ છે. સતીત્વના સંહારથી સ્ત્રીનું જીવન નષ્ટ થાય છે અને બ્રષ્ટ થએલી ભામીનીના સાતેભવ દુઃખમાંજ જાય છે. વિચાર કરો, ક્ષણિક સુખને માટે તમારું જીવન શા માટે નષ્ટ કરો છો ? જે ધડીના આનંદ માટે નર્કનાં અધિકારી શા માટે થાવ છો ? કપટ-કળા ! તમે બ્રષ્ટ થતાં શંખણી ગણાશો, જગતમાં નિંદાશો, શ્રેષ્ઠ પદ ત્યાગી પિશાચીની બનીશો. તમારો આનંદ અશ્વ છે, પાછળ પૂર્ણ પશ્ચાતાપ છે. ઉઠો વિચાર કરો શાન્ત થાવ.” સત્યવીરે સમજાવવા માંડી પણ અનંગથી અકળાએલી પ્રજાને તેના ઉપદેશની અમ્મર થઇ નહિ, તે ખડખડાટ હસી પડી ને બોલી, “ સત્યવીર ! તમારું કહેવું આ વખતે સઘળું નકામું છે. દુનિયામાં જીવન કેમ ગાળવું એ હું સારી રીતે સમજી છું. જીવનમાં જે સુખ ભોગવ્યું, તે જ જીવંતની સફળતા છે. મુઆ પછી કંઈ પણ થનાર નથી. જગતની નિંદા મને નડનાર નથી. હું હરકોઈ ઉપાયે મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર્યા વિના રહેનાર નથી. મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાય એને હું સ્વર્ગસુખ માનું છું. હું પાપપુન્યને પીછાનતી નથી. મ્હેં આનંદ કરવાનેજ અવતાર ધારણ કર્યો છે. સત્યવીર ! તમે કહો છો કે હું પરદેશી છું, જે દિવસમાં જનાર છું; ભલે તમે પરદેશી રહ્યા, હું પરદેશીને પ્રેમ અર્પિત કૃતાર્થ થઇ છું. હું પણ તમારી સાથેજ આવીશ, નિરંતર તમારી સેવા કરીશ. દયાળુ ! મારો શુદ્ધ પ્રેમ સ્વીકારો, મને નિરાશ ન કરો.” આટલું કહી કપટકળા કાતિલ દ્રષ્ટે સત્યવીર સામે જોઇ રહી. સત્યવીર ગંભીર મુખે કહેવા લાગ્યો, “ તમારો પ્રેમ શુદ્ધ નથી, પણ અશુદ્ધ છે. તમારા પ્રેમમાં કટુતા છે, હળાહળ ઝેર છે; તે તમારી અને મારી જીવંતી ખરાબ કરનાર છે. વળી હું તમને મારી સાથે લઇ જઇ શકું એવી



સ્થિતિમાં નથી. હું પરણેલો છું. મારે પત્ની છે. બલે તમે બ્રહ્મ થવા ઇચ્છતાં હો, પણ હું કોટીકાળે બ્રહ્મ થનાર નથી. કપટકળા ! આ વખતે તમારી આસપાસ અંધકાર ફરી વળ્યો છે, તમે છતી આંખે અંધ બન્યાં છો, અને તેથીજ સારાસારનું ભાન : ભૂલી નીચ પગલું ભરવાને બ્યાકુળ બન્યાં છો. તમારું મન અસ્થીર છે, તેને શાન્ત કરો. તમારું મન આ વખતે તમારા દુસ્મનની ગરજ સારે છે, અને તે તમને બિપણ અંધકારવાળા કુંડમાં ફેંકવા ઇચ્છે છે; માટે સ્વસ્થ થાઓ, વિચારો, માંડ કહેવું ધ્યાનપર ધરો, સાહસ ન કરો. ”

“ હું સાહસ કરતી નથી. હું જે કહું છું તે વિચારપૂર્વકજ કહું છું. ”

“ તમારા વિચારમાં પાપ વાસના છે. ”

“ નહિ, મારા વિચારમાં પૃથ્વીકામના છે. ”

“ કોણ કહે છે ? ”

“ હું કહું છું. ”

“ હું માની શકતો નથી, તમારો વિચાર તમારું સર્વસ્વ નાશ કરનાર છે. ”

“ નહિ, મને અપૂર્વ આનંદ અર્પનાર છે. ”

“ ભૂલો છો, અંધકારમાં ગોથાં ખાવ છો. શોયગબ્રહ્મ થએલી સતી થએલી સાંભળી છે ? કપટકળા ! આ વખતના તમારા બ્રહ્મ વિચાર તમને સતીત્વમાંથી દૂર ફેંકી બ્યભીચારીણી દુષ્ટાની પંકતીમાં ગણાવશે. ”

“ હું અભિચારને વિજય માનું છું. ઇચ્છાને અપૂર્ણ રાખનાનારને મહા પાપી ગણું છું, આત્મદ્રોહી માનું છું. આ અવનીમાં અવતાર શા માટે ધર્યો છે ? શું ભૂખે મરવા ? શું આખો વખત શો-

ક્યાં બેસી રહેવા? શું મનને મારવા? ના, તેમ કરવાથી કંઈ પણ કસ્યાણુ થતું નથી અને થનાર પણ નથી. આવો રૂડો મનુષ્ય જન્મ પામી મનને મોજ, રૂડાં ખાનપાન, રંગરાગ માણવો એજ જન્મની સફળતા છે, એમાંજ સ્વર્ગસુખ છે. મનને મારી દેહદમન કરનાર પૃથ્વીના ભારરૂપ છે. તેઓ જન્મ્યા તો એ શું અને મુખ્યા તોએ શું? મનના આનંદમાંજ પ્રભુનો વાસ છે અને મન દમનમાં શયતાનનો નિવાસ છે. મારા પિતાજીનું માનવું પણ આવું છે. માટે તમે મને આવી રીતે નિરાશ કરો નહિ. સત્યવીર! હું તમને શુણવાન સમજી છું. અખળાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં મહાપુણ્ય સમાજેલું છે. આશા-ભરી બામિનીને નિરાશ કરવાનું કળ સાડું મળતું નથી. તમે દયાળુ છો, હું ધણા દિવસથી તમારો જાપ જાપી રહી છું, મને અંગીકાર કરો, હું તમારા પગે પડું છું.” આમ બોલતી કુટિલા સત્યવીરના ચરણમાં પડી.

સત્યવીર ઉંડા વિચારમાં પડ્યો. આ સ્થળ નરકાગાર છે એમ તેણે જાણી લીધું. આ કુટિલા કોટી ઉપાયે માનનાર નથી. મારા કહેવાની કંઈ પણ અસર થનાર નથી. જેને તેના પિતા તરફથી શુભ કેળવણી મળી નથી, તે પછી ક્યાંથી સમજે. હા! હું પણ આ પિશાચખાનામાં આવી પૂર્ણ રીતે ફસાયો છું. અહિંથી મુખરૂપે મારા નગરમાં જવાશે કે કેમ તેની શંકા રહે છે. હા! પ્રભુ! મારો મદદે આવો, અને આ ભયંકર સંકટમાંથી બચાવો.” આવી રીતે વિચાર વમળમાં ફૂંભેલા સત્યવીરે રોષમય દ્રષ્ટે કપટકળા સામે જોયું. કપટ-કળાએ મંદહાસ્યથી કુટિલ કટાક્ષ ફેંક્યું. સત્યવીરે યુક્તિથી કામ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એવામાંજ કપટકળા બોલી, “ક્યાં મારા રસી-કરાજ! હવે ક્યાં મુઘી વિચાર કરી આ રસીકાને ટળવળાવશો?”

“ સુંદરી ! મને શા માટે સંતાપે છે ? ” સત્યવીર કૃત્રિમ હસ્તાવહને પૂછ્યું.

“ શું હું સતાવું છું ? અરે ના ના, તમને પણ શાન્ત કરું છું. તમે એમ સમજતા હશો કે કપટકળા કંઈ જાણતી નથી; પણ ના, હું તમારાં સઘળાં અરિત્ર સમજી ગઈ છું. તમને પણ આનંદ અકળાવી રહ્યો છે, પણ બળાટકારે મનને વશ રાખી રહ્યા છો. બોલો ખરું કે ખોટું ? ”

“ તદ્દન ખોટું. ”

“ ગમે તેમ કહો, પણ હું માનનાર નથી. બોલો હવે મારી ઠંઠા પૂર્ણ કરવામાં કેટલો વિલંબ છે ? ”

“ થાય છે, કપટકળા ! આવો, બેસો, આનંદને માટે આખી રાત્રિ પડી છે, પણ કોઈકે આવી ચઢશે તો ? ”

“ હું સઘળો બંદોબસ્ત કરીનેજ આવી છું. સવાર સુધી કોઈ પણ આવનાર નથી. મારા રસીકજી ! ક્યારેના ના કહેતા હતા, તે હવે કેમ હા કહી ? ” કહી કપટકળા તેને સ્પર્શ કરવા ગઈ. સત્યવીર આઘો ખસી ગયો. પુનઃ પિશાચી બોલી, “ આમ દૂર કેમ નાશો છો ? ”

“ તમને જોઈને. ”

“ શું હું વાધ-આધ છું. ”

“ હા, તેથી પણ બચકર. ” કહી સત્યવીર ખાટલાપર બેઠો. કુટિલા પણ તેની જોડે બેઠી. શરીર સ્પર્શ થવાની બીકે સત્યવીર લગીર દૂર બેઠો. કપટકળા તેના કંઠમાં હાથ નાખવા તત્પર થઈ. તરત સત્યવીર ઉભો થઈ બોલ્યો, “ સુંદરી ! મ્હેં તમને જણાવ્યું કે આનંદને માટે આખી રાત્રી પડી છે, છતાં ઉતાવળ શા માટે કરો છો ? જ્યારે

હવે તમારો અને મારો પ્રેમ બંધાયો છે, ત્યારે હવે એક બીજના દિલની વાતો પ્રથમ જાણી લેવી જોઈએ. વળી તમને મહેં મારી કેટલીક વાત જણાવી છે, તો હવે તમે તમારી વાત જણાવો ?”

“ ધણી ખુશીથી. બોલો જહાલા ! તમારે શું જાણવું છે ?”

“ હું એ જાણવા માગું છું કે તમે પરણેલાં છો, છતાં અન્ય પુરૂષથી આનંદ મેળવવાને કેમ ઈચ્છો છો ? વળી હું જ્યારથી આવ્યો છું ત્યારથી તમે અત્રેજ છો. તમને તમારે સાસરે જતાં મહેં જોયાં નથી. શું તમારો સ્વામી કંઈ બહારગામ ગએલો છે કે જોયો તમે અત્રે તમારા પિતાના ઘેરજ રહો છો ?”

“ એ વાત જાણવામાં કંઈ સાર નથી. છતાં આપની મરજી છે તો સઘળી વાત જણાવવામાં મને કંઈ હરકત નથી. પણ તે પહેલાં જાણવું જોઈએ કે આપ મારી સઘળી વાત સાંભળીને મને નિરાશ તો નહિ કરોને ?”

“ એમાં નિરાશ થવા જેવું શું છે ?”

“ આજે મહેં મારી મનકામના પૂર્ણ કરવાનો નિશ્ચયજ કરેલો છે. બોલો, તમે કમુલ છો ?”

“ તમારી સઘળી વાત જાણ્યા સિવાય હું કંઈ પણ કહી શકું એમ નથી.”

“ સત્યવીર ! આમ કેમ બોલો છો ? શું તમને મારી દયા આવતી નથી ? શું એક નિષ્કુર પતિથી ત્યજાયલી અમળાપર કરૂણા ઉપજતી નથી ? શું તમારૂં દિલ પથરનું છે ?”

“ કપટકળા ! હું સખ દિલનો નથી. મારૂં હૃદય દયાથી ભરપૂર છે. તમે મારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે, તેને માટે હું તમને નિરંતર સુખી જોવાને ઈચ્છું એ સ્વાભાવીકજ છે.”

“શું તમે મને સુખી જોવાને ઇચ્છો છો?” કપટકળાએ હર્ષથી પૂછ્યું.

“નિઃસંશય.”

“ત્યારે મારી મરજીને આધિન થવામાં શા માટે આનાહાની કરો છો?”

“મારે પ્રથમ તમારી સઘળી વાત જાણવાની ઇચ્છા છે. તે પછી હું મારા નિશ્ચય પર આવીશ. કપટકળા! હવે જણાવો કે તમારે તમારા પતિની સેવાથી શા માટે વિમુખ થવું પડ્યું છે?”

“હું મારી કર્મકથા આ સમયેજ સઘળી કહી સંભળાવું છું. તમે સ્વસ્થ થઈ મારી સાથે બેસો.”

“ના, હું અહિં નીચેજ બેઠો છું.” કહી સત્યવીર જમીન પર પાથરેલી સાફડી પર બેઠો. કપટકળાએ આંખનો ઇસારો કરતાં કહ્યું, “શું સાથે બેસવામાં પણ પાપ લાગશે કે?”

“હા, પરાઈ અબળા સાથે એકજ આસન પર બેસવામાં હું મહાપાપ સમજું છું.”

“ખરેખર તમે તો મોટા ભગત નીકળ્યા? તમારા જેવો માણસ એકે હજી સુધી ક્યાંય પણ જોયો નથી. તમારી હઠ અજબ છે.”

“મારી હઠમાં સત્ય સમાજેલું છે.”

“એ તમારું સત્ય સતીરંગ વખતે ક્યાં રહે છે એ બતાવીશ.”

“હવે જવા દો એ વાત ને તમારી હકીકત જણાવો?”

“એમ! તો ચાલો હું હવે મારી વાત શરૂ કરું છું.”

## પ્રકરણ ૧૬ મું.

## કપટકળાની વાત.

કપટકળાએ થોડીકવાર શાન્ત રહી કહેવા માંડ્યું. “મારૂં સાસરું અહિંથી ધણે દૂર આવેલું છે. મારા પિતાએ ઉંચું કુળ જોઈ મને પરણાવી હતી. હું સુખી થઈશ કે દુઃખી તેનો વિચાર મારાં માતા પિતાને તે વખતે થયો નહોતો. મારી ઉંમર તે વખતે લગભગ પાંચ વર્ષની હતી. તે અવસ્થામાં લગ્ન એ શી વસ્તુ છે એ હું કેવી રીતે જાણું? મને તે વખતે સારાં વસ્ત્ર ધરેણાં પહેરાવ્યાં હતાં. હું તે સારાં વસ્ત્રાભુષણ પહેરી ખુશી થતી હતી. મારા પિતાએ મારાથી એ વર્ષે નાનો પતિ શોધી કાઢ્યો હતો. મારૂં લગ્ન થયું. હું સાસરે ગઈ. મારાં સાસુ સસરા મને જોઈ રાજ થયાં. મને સાડે સાડે ખાવાનું ખવરાવી અને સારાં ધરેણાં લુગડાં પહેરાવી ન્યાત જાતમાં ફેરવવા લાગ્યાં. મારો સ્વામી તે વખતે ગુજરાતી પહેલી ચોપડી બણતો હતો. તે માયાપને ધણો લાડકવાયો હતો. નિશાળમાં તેને કંઈ પણ આવડતું નહોતું. તે છેલ્લા નંખરે પડી રહેતો. નિશાળેથી રજા મળતાં ઘેર આવતો અને ખાવાનું ખાઈ બહાર રમવા નીકળી પડતો. રજાનો વખત તેના જેવડા નાના છોકરાઓ સાથે રમવામાં ગુમાવતો. માયાપને માનીતો હોવાથી તેને કોઈ કંઈ કહેતું નહિ. એક દિવસે નિશાળમાં તેને મહેતાજીએ માર્યો. આ વાતની મારાં સાસુ સસરાને ખબર પડતાં નિશાળમાં જઈ મહેતાજીને લઠી આવ્યાં. આથી મહેતાજીએ તેને બચાવવામાં દુર્લભ્ય કર્યું. મારો સ્વામી ઠોઠ ગણાવા લાગ્યો. જ્યારે તે નિશાળેથી ઘેર આવતો ત્યારે હું તેની તરફ જોઈ રહેતી. તે મારે શું થાય તેની ખબર મને તે વખતે નહોતી. મને સમજાતું અજણ્યું લાગતું. મારી સાસુ

મને ધરકામ શીખવાડતી. હું હમેશાં બહેલી ઉઠી સાસુના કબ્બા મુજબ કાર્ય કરતી. આવી રીતે પંદર દહાડા સાસરે વિતાવી હું મારા પિ-  
 એર પાછી આવી. મને અપાર આનંદ થયો, કારણ કે સસરાને ત્યાં મને  
 છૂટથી ફરવા દેવામાં આવતી નહોતી. કોઈ નવુંસવું માણસ આવતું કે  
 તરત મારી સાસુ કહેતી કે વહુ આશુ ઓઢ. આશુ શા માટે ઓઢવું  
 તે હું સમજતી નહોતી; પણ મારે મારી સાસુના કબ્બા મુજબ કાર્ય  
 વિના ચાલતું નહિ. હું જોટલા દિવસ સાસરામાં રહી તેટલા દિવસ  
 મનમાં મુંઝાઈ મહાપરાણે પૂરા કર્યા. પીયર આવી રહેવાથી મારી મુંઝ-  
 વણ મટી. મ્હેં મારી માને કહ્યું કે હવે હું સાસરે નહિ જાઉં. મારી મા  
 કાંઈ બોલી નહિ પણ મારા પિતા મારી ચાતને સંમત થયા. હું આનંદ  
 પામી રમવા લાગી. એવી રીતે મારા બાલ્યકાળના દિવસો જવા લાગ્યા.  
 મારા પિતા મને અધિક લાડ લડાવતા. હું મારા બાપને બહુ બહાલી  
 હોવાથી સૌ કોઈ મને બહાલથી ચ્હાતું. હું ઘણા વર્ષ મારા પિતાને  
 ઘેર રહી. એટલા વખતમાં મારા સસરાએ મને મોકલવાને ઘણી વખત  
 કહેવાયેલું પણ મારી અનિચ્છાથી મને મારા બાપુએ સાસરે મોકલી  
 નહિ. છેવટે મારા સસરા જાતે તેડવા આવ્યા. મારે સાસરે જવું પડશે  
 ધારીને હું રો કક્કળ કરવા લાગી. મારી માએ મને સમજાવવા માંડી;  
 પણ હું સાસરે જવાને સંમત થઈ નહિ. એથી મારા પિતાએ મારા સસ-  
 રાને તે વખતે ના પાડી. મારો સસરો મીજજી હતો. તેણે મને લઈ  
 જવાની હઠ પકડી. મારા પિતા પણ તેમના જેવાજ સ્વભાવના હો-  
 વાથી તેમણે પણ મને નહિ મોકલવાની હઠ પકડી. પરીણામમાં બન્ને  
 એક બીજાને મેણાં મારી લઈવા લાગ્યા. મારા સસરાએ મારા બાપને  
 ન દેવાય એટલી ગાળો દીધી. અંતે મારા બાપે ક્રોધને વશ થઈ મારા  
 સસરાને એક તમાચો ખેંચી કાઢ્યો. મારો સસરો રીસાઈને ચાલ્યો.

ગયો. તેના ગયા પછી મારા બોળા પિતાને ઘણો પસ્તાવો થયો. તેમણે મારા સસરાને મનાવી લાવવા માણસો દોડાવ્યા, પણ મારા સસરા મનાયા નહિ. હું ખુશખુશાલ રહેરે મારા પિતાને ત્યાં રહી આનંદ કરવા લાગી. મને નિશાળે ભણવા મૂકી હતી; પણ ભણવામાં માફ મન લાગતું નહિ. મારી માએ ધરકામ શીખવાડવા માંડ્યું; પણ તેમાંએ હું ધ્યાન આપતી નહોતી. આથી મારી માતા મને મારતી. હું પુષ્કળ રોતી. મારા બાપ મને મનાવતા અને મારી માતાને સખ્ત ઠપકો આપી મને રાજી કરતા. આવા ખોટા લાડથી હું મોટી થવા લાગી. આવી રીતે બીજાં પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં. મારે સાસરેથી મને તેડવા કોઈ આવ્યું નહોતું; તેમજ એ તરફની કંઈ પણ ખબર પડી નહિ. મારી મા મને સારી સારી શિખામણો આપવા લાગી. હું સમજલાયક થએલી હોવાથી મારી માની દરેક વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી તે પ્રમાણે વર્તવા લાગી. મને હવે સાસરે મોકલવી જોઈએ ધારીને મારી માએ મારા બાપને કહ્યું. મારા પિતાએ બેલ તૈયાર કરાવી મને સારાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરાવી સાસરે વિદાય કરી. હું મારા સાસરે આવી પહોંચી. રહેં ઘરમાં પ્રવેશી સાસુ સસરાને નમન કર્યું. મારા આગમનથી મારાં સાસુ સસરો ખુશી થવાને બદલે કંઈક ગુસ્સે જણાયાં. તેમણે મારી સાથે આવેલા માણસને મને પાછી લઈ જવાને સૂચવ્યું. મને મૂકવા આવેલા માણસે ઘણાજ નમ્ર શબ્દોમાં તેમને સમજાવવા માંડ્યાં. તે જેમ જેમ સમજાવતો ગયો, તેમ મારા સસરા ઘાંટા પાડી ન બોલાય એવાં વચનો બોલવા લાગ્યા. વચમાં મારાં સાસુજી પણ અમાવાસ્થ્યા જેવું મુખ કરી બોલતાં હતાં કે અમારે આ વહુ ના જોઈએ. તેનો પૈસાવાળો બાપ ભલે તેને આપ્યો જન્મારો ઘેર રાખે. મારે હજાર વહુઓ આવશે. શું કુકડો હશે ત્યાં બહાણું બહાશે? શું



અમારું કુળ નીચું છે, અરે એકથી એકાશી કન્યાઓ મારા છોકરાને મળે એમ છે. બાપડા છોડીઓનાં માબાપ અમને ખોળા પાથરે છે. અમારું કુળ કંઈ જેવું તેવું નથી. આવી રીતે બોલતાં મારાં સાસુજી છેક વાયરે ચઢ્યાં. છેવટે મ્હેં તેમના પગમાં પડી અત્યંત કાલાવાલા કર્યાં. સાસુ સસરા કંઈક શાન્ત થયાં. ખીચારા બ્હેલવાળાને જડા રોટલા ખવરાવી વિદાય કર્યો. તેણે જતી વખતે મારા સામે જોયું. મ્હેં સજ્જ નયને તેની પાસે જઈ મારાં સાસરીયાનું સુખ પિતા-માતાને જણાવવાનું કહી વિદાય કર્યો. તે આલ્સો ગયો. હું ઘરમાં ગઈ. તરત સાસુજી બોલી ઊઠ્યાં, વહુ! નવો સાલ્સો બદલી હવે આ જીનો પહેરો અને પેલા ખૂણામાં પડેલી સાવરણી લઈ વાસીદુ વાળો. તે પછી ઢોરને ચાર નીરો, પાણી ભરી આવો, ચૂલામાં પેશી રાંધો વગેરે એક મીનીટમાં અનેક કામો કરવાનો હુકમ કર્યો. હું સધળું સમજતી હતી; પણ તેમણે કહેલાં કામોથી છેક માહીતગાર નહોતી. મ્હેં કંઈ પણ નહિ બોલતાં જીનો સાલ્સો પહેરી સાવરણી લઈ વાસીદુ વાળવા માંડ્યું. તે પછી ઉતાવળથી પણ સંભાળપૂર્વક સાસુએ ખતાવેલાં કામ કરવા લાગી. જે કામમાં સમજ પડતી નહોતી તે કામ સાસુને પૂછતી. ચાર માંચ વખત પૂછતી ત્યારે સાસુજી એક વખત જવાબ આપતાં. હું ઘરકામ કરતી ત્યારે તે હાથમાં છીંકણીની દામડી લઈ પડોશની સ્ત્રીઓ સાથે ઘરના ઉંચર પર બેસી કુશલીઓ કરતાં. હું આખો દિવસ ઘરકામ કરતી. મારાં સાસુ મને કંઈ પણ મદદ કરતાં નહોતાં. અરે એટલેથી પણ નહિ વિરામતાં તે મારી અનેક પ્રકારની બૂલો કાઢાંત; સાથે ધમકાવવા પણ મંડતાં. હું કંઈ પણ નહિ બોલતાં તે જે કહેતાં તે સાંભળી રહેતી. મારા એ શાન્ત સ્વભાવથી સાસુ મને મેંઢી બોના ઉપનામથી બોલાવવા લાગી. દિવસો પર દિવસો

જવા લાગ્યા. મને ઘણું દુઃખ પડવા માંડ્યું. મને ખાવાનું પણ જુદા પ્રકારનું મળવા લાગ્યું. મારો સસરો-સાસુ, સ્વામી સાઈ સાઈ જમતાં હતાં અને મને ખાવાને રોટલો, ખીચડી વગેરે આપતાં. મારી સાસુ મારા નાના ધણીને હમેશાં શિખામણ આપી કહેતી કે, જો તારી વહુ ઘરમાં બરાબર કામકાજ કરતી નથી. ધી ગોળં ચોરી ખાય છે. તું એને કેમ કંઈ કહેતો નથી? જો આવું ચાલવા દઈશ તો આગળ જતાં તારી વહુ તારા માથે ચઢી બાગશે. અમે તો આજે છીએ અને કાલે નથી. અમે નહિ હોઈએ ત્યારે તારી બુરી દશા થશે. તારી વહુ મહાકારસ્થાની છે, એનો અને તેના પીયરીયાંનો જરીક પણ વિશ્વાસ રાખીશ નહિ. આવી રીતનું અનેક પ્રકારનું સાચું જુદું કહેવા માંડ્યું. નિરંતરના ઉપદેશથી મારો ધણી પણ શંકાશિલ બન્યો, તે મારાથી નાનો હતો. શુન્નરાત્રી છટ્ટી ચોપડીમાં નપાસ થવાથી તેણે નિશાળને છેલ્લી સલામ કરી દીધી હતી. તે આખો દિવસ ઘરમાં બેસી રહેતો. આના પરીણામે મારો પતિ માવડીમુખો થયો, તે તેની માની હાથે હા બાણવા લાગ્યો. રાત્રિએ હું તેની પાસે જતી. હું તેને મીઠા શબ્દોથી બોલાવતી, પણ તે કંઈ બોલતો નહિ. હું વધારે બોલાવતી ત્યારે તે ઉશ્કેરાઈ મને મારતો અને ગાળો ભાંડતો શયનગૃહમાંથી નીકળી બીજે જઈ સૂઈ રહેતો. આવી રીતે વળી બીજાં પાંચ વર્ષ ચીતી ગયાં. હું ઉમ્મર લાયક થઈ. ભરત્યુવાનીમાં આવી. હું અદ્ભુત આનંદ અનુભવવા લાગી. મનમાં યૌવનનો હ્લાવો સારી રીતે લઈશ એમ વિચારવા લાગી; પણ અફસોસ મારી ઇચ્છા મારા મનમાં સમાણી. સાસુ મારી પરમ યત્રુ થઈ પડી હતી. તેને માફ મુખ ગમતું નહોતું અને મને પણ તે દીઠે ગમતી નહોતી. સવાર પડતાંજ અમારા ઘરમાં કલેશ કંકાશ શરૂ થતો. અતિશય કલેશ કંકાશથી હું કંટાળી.

સાસરીયું શળી સમાન લાગવા માંડ્યું. મારો ધણી મારી ખીલકુલ દરકાર રાખતો નહોતો. તેની આગળ દુઃખની વાત કરતાં પુષ્કળ માર સહન કરવો પડતો. બહારનાં પડોશીઓ મારી પ્રત્યે દયા દર્શાવવા લાગ્યાં; પણ સાસુ સસરાનાં પાપાણુ હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ નહિ. ઘર કામ ઉપરાંત હું ઢળવા-ખાંડવા વગેરેનું પણ કામ કરતી હતી. ટુંકાણુમાં હું મારા સાસરામાં પત્ની તરીકે નહિ પણ કામ કરનારી ગુલામડી સમાન દશા ગુજરવા લાગી. હું કુવે પાણી ભરવા જતી. ગામના જુવાન છોકરાઓ મારી મજકરીઓ કરતા. મને બોળવવાને અનેક પ્રકારની લાલચો ખતાવતા. હું તે સધળી બાબત તરફ દુર્લક્ષ્ય કરતી. બહાર નીકળતાં આધું ઓઢી આવતી જતી. આખા ગામમાં અમારું કળેડું ગણાતું. કેટલાક ઉછૂંપલ યુવાનો મને જોઈ કળેડાની કહાણીની કવિઓએ જોડેલી લાવણીઓ ગાતા. મને ઘણુંએ લાગી આવતું; પણ શું કરું ? મારા હૃદયની વાત કોને કહું ? સાસરામાં મારું સાંભળે એવું કોણ હતું ? મારા મનની વેદનાનો પાર નહોતો. રસ્તે આવતાં જતાં મારી પર કાંકરા પડતા હતા. તોફાનીઓ મને અથડાઈ ચાલતા હતા. કેટલાક મારી છેક નજીક આવી મને ન સંભળાવાય એવાં વચનો સંભળાવતા. વળી કેટલાક એથી પણ વધુ સાહસ કરી મારા શરીરે સ્પર્શ કરતા. આથી છેવટે મહેં બહાર નીકળવાનું બંધ કર્યું. આખો દિવસ ઘરમાં પૂરાઈ રહી કામકાજ કરવા લાગી. સાસુને જણાવી દીધું કે હું કુવે પાણી ભરવા નહિ જઈ. આથી મારાં સાસુ કોપાયમાન થયાં. મને ગાળો ભાંડી. મહેં પાણી ભરવા નહિ જવાનું કારણ જણાવ્યું, પણ તેમણે માન્યું નહિ. ઉલટાં તે મને એમ કહેવા લાગ્યાં કે તુંજ એવી છે. તું પોતેજ લોકોને આંખોના ઇસારા કરે છે અને સાઈ સાઈ ખાવાના લીધે બહારના છોકરાઓને

બોળવે છે. 'તું કુવે પાણી ભરવા જાય છે ત્યાં બહુ વાર કરે છે અને વાયદા કરેલા જીવાન છોકરાઓની સાથે નિર્દોષની માફક વર્તે છે. હવે જ્યારે ગામમાં વાતો થવા લાગી ત્યારે પાણી ભરવા નહિ જઈ. પણ અમે તારાં ચરિત્ર સારી રીતે જાણીએ છીએ. આવી રીતે મારી ઉપર જીલ્લાં આજી મૂકવા માંડ્યાં. મારી દશા શોચનીય થઈ પડી. હું મારી એ કંઈકથા કોને કહું? જો હું મારાં માતાપિતાને સઘળી હકીકત લખી જણાવું તો તે બિચારાંને ઘણું દુઃખ થાય. તેમજ મારા પિતાનો સ્વભાવ ઘણો ક્રોધી હોવાથી અનિષ્ટ પરિણામ આવે, આ હેતુથી હું માફ દુઃખ મનમાંજ સમાવી દિવસો નિર્ગમન કરતી હતી. આવી રીતે ચાલી રહ્યું હતું. એવામાં અમારા ગામમાં ગાંડીયા તાવનો રોગ ફાટી નીકળ્યો. માણસો ટપોટપ મરવા લાગ્યાં. હાહાકાર થઈ રહ્યો. ગામના લોકો જીવ બચાવવા ગામ છોડી વગડામાં જઈને રહેવા લાગ્યા. મારા સસરાએ પણ અમારા ખેતરમાં એક મોટો તંબુ ઉભો કર્યો. અમે ત્યાં જઈ રહેવા લાગ્યાં. ત્યાં મારે માથે સખ્ત કામનો ખેાળે આવી પડ્યો હતો. હું લગીર પણ નવરી પડતી નહોતી; છતાં પણ સાસુમાનો કકળાટ તો ચાલુજ હતો. મારો પતિ એકાદ વર્ષથી દારૂ પીતાં સીખ્યો હતો. દુષ્ટ મિત્રોની સોબતથી તે દિવસે દિવસે ખરાબ થતો જતો હતો. પૈસા કાંકરાની માફક ખર્ચતો હતો. દારૂની સાથે ખીજા દુર્ગુણ પણ વધ્યા હતા. રાત્રિ દિવસ મધપાન કરી હલકી સ્ત્રીઓને ત્યાં સમય ગુજારતો. લોકોના જાણવામાં સઘળું હતું પણ પૈસાદારના પુત્રને કોણ કહે? જગતનો નિયમ છે કે પૈસાદારનો પુત્ર ગાંડો અથવા દુષ્ટ હોય પણ તે ડાહ્યો અને સારો ગણાય. મારા દારૂડીયા પતિથી મારે ઘણો ત્રાસ સહન કરવો પડતો હતો. દારૂ પીને ઘેર આવતાં તે મારી ઉપર હુકમ બજાવતો અને મોટા અવાજથી ફલાણું લાવ-અમુક લાવ એમ

કહેતો. હું તે માગતો તે વસ્તુઓ વિના વિલાંબે રજુ કરતી. આમ છતાં પણ વાર લાગવાનું બહાનું કાઢી તે મને નેતરની સોટીયોનો માર મારતો. મારી પીઠ સુઝી જતી. હું તેના સામે એક અક્ષરનો પણ ઉચ્ચાર કરતી નહિ. સધળું મુંઝે મોઢે સહન કરતી. મ્હેં સંસાર સુખ કેવું છે તે જાણ્યુંજ નહોતું. પતિની દ્રષ્ટિ હમેશાં ક્રોધભરી રહેતી. હું તેનાથી બહુ બહીતી હતી. શયનગૃહમાં તેની પાસે જતી તે વખતે ભયથી ટુજતી. મારો પતિ પુષ્કળ દારૂ પીને રાત્રિએ મોડો ઘેર આવતો. હું જાગતી બેસી રહેતી. પતિ આવીને પલંગમાં પડતો. દારૂની વાસ સર્વત્ર પ્રસરી રહેતી. મારા સ્વામી મને હમણાં બોલાવશે, તે મને આનંદ કરાવશે વગેરે સુખ સ્વમાં જોતી, પણ મારી આશા નિરાશામાં બદલાઈ જતી. મને બોલાવ્યા વિના મારો પતિ ઉઠી જતો, હું શોક સમુદ્રમાં ડૂબી પથારીમાં પડતી અને પાસાં ધસી આખરે ઉઠી જતી. તંબુમાં રહેવા આવ્યા પછી પણ એવીજ વ્યવસ્થા ચાલુ હતી, મારો પતિ મને જોતાંજ ગુસ્સે થતો, આવી રીતના ક્રમથી અમારા બન્નેમાં આંખ્યરોષ વધ્યો. મેં સંસાર સુખ ભોગવવાની આશા મૂકી દીધી. મારાં સાસુ સસરા વગેરે મરવાના ભયે ગામમાંથી નીકળી જંગલમાં આવ્યાં હતાં, પણ ટૂંકી તેની યુટી નહિ. એક દિવસે મારા સસરાને પુષ્કળ તાવ ચઢ્યો, અમે આંપતા ઇલાજ લીધા પણ કંઈ વળ્યું નહિ, બીજે દિવસે તેમને ગાંઠ નીકળી. દર્દ વધી ગયું. વૈદ્યની શોધખોળ ચાલી, પણ જીવ બચાવવા વૈદ્ય પણ ગામમાંથી ગમન કરી ગયા હતા. અમે ઘરની દવા કરવા માંડી. દિવસ વિતતાં રોગ વધવા લાગ્યો. ગાંઠની વેદના અસહ્ય હતી. મારા સસરા ખૂસે ખૂસ પાડતા, તેમના આખા શરીરે આગ ઉઠી હતી. મારો પતિ તેના પિતાની નજીક જતો નહોતો, પોતાનો કઠાચ ગાંઠ નીકળે એ ભયથી

તે તંબુમાંજ આવતો નહોતો. તે તેના જેવી એક કુટિલ અપળાને ત્યાં પડી રહેતો. મારા સસરા વારંવાર મારા પતિના નામની યુમે પાડતા, તે અસહ્ય દર્દમાં પણ તેને જોવાને ઇચ્છતા. મારી સાસુએ મારા પતિને બોલાવવા મોકલ્યું. અંતે બોલાવવા જનાર જવાબ લાવ્યો કે ભાઈ તો આવતો નથી અને કહે છે કે યુદ્ધો કાલે મરતો હોય તો ભલે આજેજ મરે. હું મરવાને ત્યાં આવનાર નથી. આવું સાંભળી મારા સસરાના કંઈની સીમા રહી નહિ. તે બેશુદ્ધ બની ગયા. આવી રીતે મહાભયંકર વેદના સહન કરી મારા સસરા પંદરમે દિવસે મરી ગયા. તેમને અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો. કુળવાન ગણાવનાર મનુષ્ય આખરે ભસ્મ થયો. આ પછી બીજે દિવસે મારી સાસુ પણ તાવથી પટકાઈ પડી. ત્રીજે દિવસે તેને પણ ગાંઠ નીકળી. તે બીચારી ગાંઠ નીકળી એવીજ બેશુદ્ધ થઈ ગઈ. તે જીવી ત્યાં સુધી સાવધ થઈજ નહિ. ગાંઠ નીકળ્યાના આઠમે દિવસે તેણે દેહ છોડ્યો. મારા પતિએ મળુરો બોલાવી માતાના દેહને ભસ્મ કરવાની આજ્ઞા કરી. મારી સાસુ કે જે વાધની માફક ધુરંડનારી, નીરંતર ક્લેશ કંકાશ કરનારી આ વખતે સઘળું ભૂલી જડવત્ બની જમીન પર પડી હતી. મળુરો તેને ઉચ્ચકી ગયા, બિચારી પુત્રના હાથે અગ્નિસંસ્કાર પણ પામી નહિ. પૈસા પણ કામ આવ્યા નહિ. સગાંબહાલાં મિત્રો અળગાં રહ્યાં. શબની સાથે ફક્ત મળુરો ગયા. કાળની ગતી વિચિત્ર છે. મારા શોકની સીમા નહોતી. મારા પતિને માતા પિતાની ક્ષાંસ દૂર થવાથી આનંદ થયો. તેણે લોકલજ્જને વશ થઈ માતપિતાની ક્રિયા કરી ખર્ચ કર્યું. તેની વાહવાહ બોલાઈ. છેવટે ગામમાં રોગની શાન્તિ થવા આવી. પૂર્ણ શાન્તિ થયે અમે ઘેર આવ્યાં. ઘરને ઘોળાવી સાફસુદ્ધ કરાવરાવ્યું, અમારું મકાન મોટું હતું. મારા પતિએ ત્રણ નોકરો રાખ્યા. ઘોડા-

ગાડી કરી. નોકરો આવવાથી મારે કામ નહિ કરવું પડે, પતિ કંઈક સમજ્યા લાગે છે, હવે કંઈક સુખ મળશે, એવું ધારવા લાગી. પણ અફસોસ, મારા નશીબમાં સુખ ક્યાંથી લખાએલું હોય ! જે ત્રણ નોકરો રાખ્યા હતા, તેમાંના એકને ગાડી હાંકવાનું, બીજાને શેઠ કહે એ કરવાનું અને ત્રીજાને દારૂ-ખાનપાન વગેરે લાવવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું, ધરતું કામકાજ તો મારે માથેજ રહ્યું. અંતે મારા પતિએ મારા હાથનું ખાવાનું પણ લાગ્યું.

મારી બાકુળતાનો પાર રહ્યો નહિ. હું રાત્રિ દિવસ રડવા લાગી. અને દિલાસો આપનાર ત્યાં કોઈ નહોતું. મારો પતિ રાત્રિ દિવસ નિશામાં પડી રહેવા લાગ્યો. નિરંતર રંગરાગ થવા લાગ્યા. ગાનારી ગણીકાઓ અને નીચ કર્મ કરનારી વેશ્યાઓ ધોળે દિવસે મારા ઘરમાં આવી રાત્રિઓ વિતાવવા લાગી. રાત્રે મિજલસો ઉડતી. દારૂ ગાંજ સાથે અબદ્ય ભોજન થતું. હમેશાં આવી રીતે ચાલવા લાગ્યું. સવારના દસ વાગે પતિદેવ જાગૃત થતા. દાતણ કુર્યુ ના કુર્યુ કરી અરીણ નો કસુંબો પીતા, તે ઉપર ચા મેવો મિત્રમંડળ સાથે ઉડાવતા. તે પછી બે કલાક વિતતાં ગાંજ ચરસની ચલમો ફુંકાતી. મધ્યાન્હે બાંગ ઘુંટાતી અને પછી દારૂની રેલમહેલ ઉડતી. મિત્રમંડળ તો ભર્યું ને ભર્યુંજ રહેતું. આવું જોઈ મારા મનમાં કેટલું દુઃખ ઉત્પન્ન થતું હશે તેનો તમેજ વિચાર કરી જુઓ ?” આટલી વાત કહી કપટકળા શાન્ત રહી સત્યવીરના સામે જોઈ રહી. સત્યવીર વિચારવશ વદને આંખો બંધ કરી કપટકળાની વાત સાંભળતો હતો. તેણે આંખો ઉઘાડી કપટકળા પ્રત્યે કહ્યું, “ખરેખર તે વખતે તમને ધણુંજ કંઈ ઉત્પન્ન થતું હશે ? એવા વ્યસની પતિ જે સ્ત્રીને મળ્યા હશે તે અખળાનો જન્મમારો વૃથા ગયોજ સમજવો. વારૂ પછી શું થયું ?”

“તમને મારી વાત સાંભળીને કંટાળોતો નથી આવતોને?”  
કપટકળાએ પૂછ્યું.

“ના, મને આ વાત સાંભળવામાં કંઈક વધુ રસ પડે છે, આગળ ચલાવો.” કહી સત્યવીર સાંભળવા લાગ્યો. કપટકળા તેનું ગપ્પા-છક આગળ ચલાવવા લાગી.

“મારા સ્વામીની સાથે આનંદ ઉડાવવાને અનેક કુલાંગારો એકત્ર થતા હતા. તેમાં કેટલાક મારી તરફ વિકારમય નજરે જોતા અને મને ફસાવવાને અનેક પ્રયત્નો કરતા. એક એ જણે તો દારૂની ધુનમાં મારી નજીક આવી પ્રેમયાચના પણ કરી હતી. મહેં તરતજ તેમને ધિક્કારી કાઢ્યા, છતાં તે નિર્લજ્જે મને કુવચનો સંભળાવી વધુ ત્રાસ આપવા લાગ્યા. એથી હું અકળાઇને ઘરના ઓરડામાં પેસી જઈ આરણ્ય બંધ કરી દેતી. પોતાની દુષ્ટ ઇચ્છામાં નિષ્ફળ જવાથી દુષ્ટોએ મારા પતિને કહ્યું કે તારી સ્ત્રીએ અમારું સખ્ત અપમાન કર્યું છે, અમે હવે પછી તારા મકાને આવીશું નહિ. આથી મારા પતિનો મિઝગળ ગયો. તેમણે મને મોટી ખૂમ મારી બોલાવી. હું ધ્રુજતે પગલે તેમની પાસે ગઈ. તેમણે મને ખૂબ ધમકાવી અપમાન કરવા વિશે પૂછ્યું. મહેં સજ્જનનયને સત્ય હકીકત જણાવી; પણ તેમના ધ્યાનમાં કિર્તયું નહિ. તેમણે તત્કાળ મને આજ્ઞા કરીકે તારે આજે જન્મવાનું તૈયાર થએ મારા તે અપમાન પામેલા મિત્રોને સ્વહસ્તે જન્મવાનું પીરસી તેમને પ્રસન્ન કરવા. મહેં ભય પામી ના કહી. તરત મારી પીઠપર સખ્ત મૂકાનો પ્રહાર થયો. મહેં વધુ માર પડવાની બીકે હા પાડી. મને જવાની રજા મળી. છેવટે સાંજ પડી. મારી ઉપર મોહાંધ થએલા રાક્ષસો જન્મવા આગ્યા. પાટલા મંડાયા, મિત્રોની સાથે પતિદેવ પાટલા પર બિરાજ્યા. મદિરાની બાટલીઓ રણુ થઈ. ખાલા ભરાયા.



મારા સમ તારા સમ બોલતા પાપાત્માઓ હદ ઉપરાંત પીવા-પીવરાવવા લાગ્યા. મારા પતિને હદ ઉપરાંત પાન કરાવ્યું, અંતે દારૂના નીશાથી બેકામ બનેલા પતિએ જૂમ મારી કહ્યું, “કીધર ગઇ રંડી? ખાનેકા રખો.” મહેં તરતજ તૈયાર કરેલી થાળીઓ દરેકના સમક્ષ મુકી દીધી. દારૂ-ડીયાઓ જમવા લાગ્યા અને અતિ નિંધ વાર્તા વિનોદ કરવા લાગ્યા. મારા પતિતો મુસલમાની ભાષા બોલતા હતા. દુષ્ટો મારી સામે તાકી રહ્યા હતા. તેઓ જમતા જતા ને વચ્ચે ખુખારા કરી અને ધસારતો કરતા હતા. વળી આ લાવો ફલાણું લાવો કહી અને વારંવાર બોલાવતા. હું તેમને પીરસવા જતી, તે વખતે તેમનાં એક મારો હાથ પકડતો, બીજો માંડ વચ્ચે ખેંચતો, ત્યારે ત્રીજો મારા સામે જોઈ હસતો. આથી હું ઘણી ત્રાસી જતી. સધળા જમી રહ્યા. તે રાત્રે નાચ ગાન થયું. હું નીચે સૂઈ ગઈ હતી. ઓરડાનાં દાર બંધ કર્યા હતાં. એથી લુચ્યાઓ નીચે આવી ખારણાં ધકેલી પાછા જતા. આવી રીતે ઘણા દિવસ ચાલ્યું. મહેં મહા-પ્રયાસે માંડ શીયળ સાચવ્યું. જે મારી જગાએ કોઈ બીજી હોત તો બીચારી ક્યારનીએ બ્રહ્મ થઇ દુનિયામાંથી નષ્ટ થઇ ગઈ હોત. નિરંતર આવા ભય ત્રાસથી દિવસો જતાં હું પણ હિંમતવાન બની. મહેં મારા પતિને ઉપદેશ કરવો આરંભ્યો. પ્રથમ તો મારા ઉપદેશથી મારો પતિ ચીડાયો અને મને મારવા લાકડી લઇ ઉભો થયો. મહેં તરતજ લાકડી ખુંચાવી લીધી. તે મારી પર ધસ્યો. મહેં તેને નજીક આવવા દઇ જોરથી ધક્કો માર્યો. દારૂના નીશાથી તે પડી ગયો. બે ચાર રોજ મહેં આવું કર્યું. આથી મારો પતિ પણ મનમાં સમજી ગયો કે હવે આને સતાવવામાં સાર નથી. તેણે મને કંઈ પણ કહેવાનું બંધ કર્યું. હું સધળો તમાસો જેવા લાગી. ધીમે ધીમે મારા ઘરમાં જુગાર રમવો શરૂ થયો. જુગારમાં મારો પતિ હારતો અને જીતનારા ભારે રકમો પડાવી જતા. દારૂ, જુગાર, વેશ્યા વગેરે નિંધ કર્મોમાં પુખ્ત દ્રવ્ય વપરાવા

લાગ્યું. મારાથી આ જોઇ શકાયું નહિ. એક રાતના મિત્ર મંડળ એકત્ર થયું હતું. એક ગણીકા હાથમાં સિતાર લઈ ગાન ગાઇ રહી હતી. એક વેસ્થા મારા સ્વામીના કંઠમાં હાથ નાખી તેને રીઝાવી રહી હતી. સઘળા સુરા સુંદરીના સેવનથી ચક્ર્યુર થયા હતા. આવા વખતે હું સાહસ કરી ત્યાં ગઈ; અને કોપયુક્ત સ્વરે ગણીકા તથા ચંડાળ મિત્રોને ચાલ્યા જવાનું કહ્યું. પણ મારા કહેવાની કંઈ અસર થઈ નહિ. દારૂડીયા ખડખડાટ હસી પડ્યા. ગાન ગાનારી ગણીકા બોલી કે, જ્યારે તું મારા જેવું ગાન ગાતાં શીખી નહિ ત્યારેજ તારા ધણીને માફ ગાન સાંભળવું પડે છે. જો ધણીને વશ કરવો હોય તો કાલથી મારી પાસે રહી શિક્ષણ લે." તેનું કહેવું પુરૂ થયું ન થયું કે તરત વેસ્થા બોલી ઉઠી; "સ્ત્રીનો અવતાર છે, છતાં કંઈએ શીખી નથી. પતિની સાથે એમને એમ તે રંગરાગ ભોગવાતો હશે કે? રંગરાગને વધુ ખીલવવા કોકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, મધ-પાન કરવું જોઈએ, હાવભાવ શીખવો જોઈએ. એ બધું આવડે ત્યારેજ પુરૂષ રમકડું બને. આવડતું કંઈ નથી ત્યારે નકામો ટીક-ટીકારો શા માટે કરે છે? તારાથી ન જોવાતું હોય તો આંખોએ અંધ કરી નીચે બેસી રહે." દુષ્ટાત્માઓનું આવું બોલવું સાંભળી મને ધણો ગુસ્સો ચઢ્યો. હું કંઈક બોલવા જતી હતી એટલામાંજ પતિદેવ ચળકતી આંખોએ મારા સામે જોઈ બોલવા માંડ્યું, "કમળત! તું અહિં શામાટે આવી છે? આ રંગમાં ભંગ પાડવાનો તને શો અધી-કાર છે, ચાલ જલ્દી અહિંથી ચાલી જ, નહિ તો લાત લગાવી કાઢી મૂકવી પડશે."

તેમનું આવું કહેવું સાંભળી હું ત્યાંથી ખસી નહિ. પુનઃ તેમણે કહ્યું, "બંધ છે કે નહિ?"

મહેં તરત કહ્યું કે, “ના.”

સામો પ્રશ્ન થયો, “કેમ?”

મહેં કહ્યું, “તમને કાઠી મૂકવાનો અધીકાર નથી. હું તમને પરણી છું, તમારી સ્ત્રી કહેવાઉં છું. તમે આવી રીતે વર્તો છો તે મારાથી જોઈ શકાતું નથી.”

મારૂં કહેવું સાંભળી તત્કાળ તે બોલી ઉઠ્યો કે, “ન જોવાતું હોય તો જહન્નમમાં જા!”

તેના એ શબ્દોએ મને વધુ અકળાવી બોલાવી કે, “ક્યાં જાઉં? મને કાઠી મૂકવાનો વિચાર છે તો મને લાવ્યાતા શું કરવા? હું અહિંથી જનાર નથી. આખા ગામમાં ધર વગોવાય છે, હું આટલા દિવસ શાન્ત બેસી રહેતી, પણ હવે શાન્ત બેસી રહનાર નથી. આ પવિત્ર ધરમાં આવું, નિંદા વર્તન હવેથી ચાલી શકશે નહિ. તમારે બહાર ફાવે એમ કરો.” આવી રીતે મહેં ઘણું કહ્યું. મારા શબ્દોથી મારો પતિ ઉસ્કેરાયો. તે મને ગાળો દેતો-દેતો દુષ્ટ મંડળ સાથે બીજા ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો. મારા કહેણાની કંઈ પણ અસર થઈ નહિ. અમારે પતિપત્નીમાં કલેસ વધી ગયો. મારો પતિ તેના દારૂડીયા મિત્રોની મદદથી મને મારઝુડ કરવા લાગ્યો. પડોશના લોકોથી પણ મારૂં કંઈ જોઈ શકાયું નહિ. એક દિવસે પડોશના લોકોએ એકત્ર થઈ તેને મારવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક રાત્રે નાચગાન ચાલી રહ્યાં હતાં. દારૂના શીશા ખાલી થતા હતા. દારૂડીયાઓ ચક્રચૂર બન્યા હતા; તે વખતેજ પડોશના લોકોએ હુમલો કરી દારૂડીયાઓને મારવા માંડ્યા. શીશા ગ્લાસ કુટી ગયા. ગાનારી ગણીકા પસાર થઈ ગઈ. દારૂડીયાઓ લડથડીયાં ખાતા ફાવે એમ નાશી ગયા. મારો પતિ એક ખાટલા નીચે સંતાઈ ગયો. બાદ પડોશીયો મારી દયા ખાતાં-ખાતાં ઘેર ગયાં. બીજો દિવસે મારા

પતિએ પડોશીઓ પર ફરિયાદ માંડી. પુજ્ય પૈસા વેરી બિચારા ગરીબ પડોશીઓને દંડાવ્યા. છુંડાથી ભૂત નાસે એ મુજબ મારા પતિને પછીથી કોઇ પણ કંઇ કહેતું નહિ. સઘળાં શાન્તતાથી જે થતું એ જોયા કરતાં. અમારી ન્યાતે પણ ઠરાવ કરી તેને ન્યાત બહાર મૂક્યો હતો. નિરંતર જુગાર, મદીરા, અભક્ષ્યાભક્ષ, ગણીકાગમન વગેરેમાં પૈસો પાણીના પૂરની માફક જવા લાગ્યો. હું માર સહન કરતી સ્વામીને સદુપદેશ દેતી; પણ ભાગ્યકૃટા ભર્તારને કંઇ પણ અસર થતી નહિ. હું પ્રારબ્ધ પર ભરોંસો મૂકી બેસી રહી. માઈં પિયર ધણું દૂર હોવાથી મારાં માતાપિતાને આ સમાચાર કોણ જણાવે ? હું દર મહિને મારા પિતાને પત્ર લખતી; પણ તેમાં મારી કષ્ટ કથાનો એક શબ્દ પણ લખતી નહિ. કારણ કે માઈં કષ્ટ સાંભળી તે ધણું દુઃખી થાય. હું માઈં કષ્ટ પોતેજ સહન કરવાને ચાહતી હતી. હું મારી કષ્ટ કથા બીજને જણાવી દુઃખી કરવા ઈચ્છતી નહોતી. જે મારા પિતાના જાણવામાં આ સઘળી વાત આવે તો તે તરતજ ત્યાં આવી મને તેડી જાય અને મારા પતિના પણ હાલહવાલ કરે. આથી હું ભાનતાથી બેસી રહી. પરીણામમાં પતિ પૈસા ટકાથી પરવાર્યા. દેવું થયું. છેવટે રહેવાનાં મકાનો સાથે બીજાં પણ એક પછી એક ગયાં. મારાં સૌભાગ્યભુષણ સાથેના તમામ દાગીના વેચાઈ ગયા. અમે ભાડાના ઘરમાં રહેવા ગયા. અનેક લોકો મને કહેતાં હતાં કે તું શા માટે આવા વ્યસની નમાલા ધણી પાસે પડી રહી છે ? તારા પિયર જાને ? અહિં તને શું સુખ છે ? તેમના કહેવાના જવાબમાં હું કહેતી કે “જેવો પતિ મળ્યો હોય તેવાની સાથે આનંદથી રહેવું, એ સ્ત્રીઓની ફરજ છે. મ્હેં અમિ અને બ્રાહ્મણની સાક્ષીથી મારા પતિનો હાથ ઝાલ્યો છે. હું જીવનપર્યંત તેમની સાથે રહીશ. તેમના ત્રાંસથી ભલે મારો પ્રાણ જાય. જે તેમનાથી મારો

પ્રાણ જશે તો માંડ મૃત્યુ સોભાજ્યમય ગણાશે.” મારા આવા જવાબથી પડોશીયો મારી પ્રશંસા કરતાં—મારી દયા ખાતાં અને મારા પતિને ધિક્કારતાં. હું શાન્ત ચિત્તે જે થાય એ જોયા કરતી. ભાડાના ઘરમાં રહેવા ગયા પછી એક વર્ષે મારો પતિ ચોરી કરવાના ગૂંહામાં સપડાયો. તેણે પડોશના એક શ્રીમંતના ઘરમાં મધ્યરાત્રિએ ચઢી ઉતરી તીબેરી કાઢી ચોરી કરી હતી. રૂપીઆનું પોટકું ખાંધી બહાર નીકળતાં રોન કરવા નીકળેલા ચોકીદારોએ તેને પકડ્યો; અને માલમુદા સાથે તેને થાણા-પર ધસડી ગયા. ચોરીના કારણે તેમને છાસની શિક્ષા થઈ. મારો પતિ કેદમાં ગયો. આ સાંભળી હું બેશુદ્ધ થઈ ધરણીપર ઢળી પડી. મારા સંતાપની સીમા રહી નહિ. બલાં દિલનાં પડોશીયોએ આવી મને સાવધ કરી આશ્વાસન આપ્યું. દિવસો પર દિવસ જવા લાગ્યા. ભાડાના ઘરમાં હું એકલી પડી. ઘર ખાવા ધાતું હોય એમ લાગતું. ગામના લુચ્ચા—બદમાશ લોકો મને સતાવવા લાગ્યા. કોઈ તો નનામા કાગળ લખી મને ધમકી આપતા. કોઈ પોતાનું નામ આપી ગ્રેમ જાહેર કરતા. આવી લીલા ચાલી રહી હતી. એક એ વાર તો બદમાસો મધ્યરાત્રિએ આવી મારા ઘરનું બારણું ખખડાવી ગયા હતા. એચાર લંપટ યુવાનો મને ફસાવવાને અનેક યુક્તિ—પ્રયુક્તિયો કરતા હતા. મને મોટી મોટી લાલચો બતાવતા; પણ તેઓની લાલચો કરતાં હું મારા ધર્મને શ્રેષ્ઠ સમજતી હતી. હું કકળતા અંતઃકરણે દહાડા ગુજરવા લાગી. માંડ રક્ષણ કરનાર ભગવાન સિવાય કોઈ નહોતું. એવામાં અમારા ગામનો એક બહેપારી મારે પીથેર જવાની ખબર મળી. મહેં તેની સાથે મારા પિતાને સમાચાર મોકલવાનો વિચાર કર્યો. પણ કેટલાંક પડોશીઓની સલાહ મળી કે અહિં એકલાં રહેવા કરતાં પિયર નિવાસ કરવો એ ઘણું સાઈ છે. મને તેમની વાત બાજબી લાગી. તે પછી

એક દયાળુ મહેસીની પાસેથી થોડાંક નાણાં ઉછીતાં લઈ હું મારે પીયર જવાને તૈયાર થઈ બહેપારી બીજે દિવસે નીકળનાર હતો. હું તેને મળી આવી. તેણે ઘણી ખુશીથી મને લઈ જવાને કમુલ્યું. તે મોટે પરોઢીએ નીકળનાર હોવાથી મહેં રાત્રિના સમયે કપડાં-આવાતું બાતું વિગેરે તૈયાર કરી ગાંસડી જાંઘી મૂકી. પરોઢીયું થતાં બહેપારીના માણસે મારા ઘર આગળ આવી ખૂમ મારી. હું તરત ઉઠી અને પોટકું લઈ ઘરને તાળું મારી તેની સાથે ગઈ. બહેપારી સાથે બીજા ત્રણ માણસો હતા અને દિવસે ચાલતાં અને રાત્રિએ કોઈ ગામ આવતાં રહેતાં, એવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં આઠ દિવસે કૃષ્ણપુર મારે પિયર આવી પહોંચ્યાં. હું તે બહેપારીને લઈ મારે ઘેર આવી મારાં માબાપને મળી. મને ઘણે સમયે જોવાથી તેઓ ઘણાં ખુશી થયાં. મારા પિતાએ બહેપારીનો ઉપકાર માની ઘણાજ આગ્રહથી તેને અમારે ઘેર રાખ્યો. હું મારી બહેનપણીઓને મળી. રાત્રે વાળું કરી સઘળાં એકત્ર થઈ બેઠાં. દરેક જણુ મારી કૃષ્ણજતા પૂછવા લાગ્યાં. સૌને હું ક્ષત્ર આપી પતાવ્યું. સઘળાંના ગયા પછી હું મારા પિતા મારી માતા અને મારી સાથે આવેલો બહેપારી એટલાં રહ્યાં. બહેપારીએ મારી તમામ હકીકત મારા બાપને કહી સંભળાવી. આ સાથે મારાથી પણ ગૂઠી જવાયું. મારા બાપના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે ગુસ્સાના આવેશથી દાંત પીસવા લાગ્યા, મહેં તેમને મહાપરાણે શાન્ત કરી કહ્યું કે થયું ન થયું થનાર નથી. મારા પિતાએ ક્રોધને વશ થઈ સોગમ ખાધા કે જ્યાં સુધી જમાઈ સુધરી પૈસા પેદા કરતો થશે નહિ ત્યાં સુધી મારી પુત્રીને તેને સાસરે મોકલીશ નહિ. તે પછી અને સૂતાં. બીજે દિવસે બહેપારી મારા બાપને મળી બેઠી તેના કામે ચાલ્યો ગયો. હું આનંદ થી મારા પિતાને ઘેર રહેવા લાગી. એવી રીતે છ માસ વીતી ગયા.

મને મારા પતિને માટે ઘણું લાગી આવતું હતું. કારણકે જે અમા-  
ગણી પાપીણી હોય તેનાજ હૃદયમાં પતિ પ્રત્યેની લગીર પણ લાગણી  
ન હોય. મહેં મારા પિતાને તેમની તપાસ કરાવવાની વિનંતી કરી.  
મારી અત્યંત આજીજીને લીધે અંતે મારા બાપે એક માણસને મારા  
સાસરા તરફ મોકલ્યો. હું ઘણીજ આતુરતાથી તે માણસની રાહ જોવા  
લાગી. મને ખાવું પીવું કંઈ પણ ગમતું નહોતું. પતિ પ્રેમી પ્રેમદાને પતિ  
વિના કંઈ પણ ગમેજ નહિ. માફ ધ્યાન મારા પતિપ્રભુમાંજ હતું.  
હું રાત્રિ દિવસ તેનુંજ રટણ કરતી હતી અને મારો અને તેનો  
જલ્દીથી મેળાપ થાય તેને માટે દયાળુ પ્રભુને અહર્નિશ વિનવતી  
હતી. છેવટે તપાસ કરવા ગયેલો માણસ સત્તરમા દિવસે પાછો  
આવ્યો. હું સૌની પહેલાં તેની પાસે જઈ સમાચાર પૂછવા લાગી.  
મારાં માતા-પિતા વગેરે પણ સમાચાર જાણવાના હેતુથી તેની પાસે  
આવ્યાં. તે માણસે દુઃખી દિલે જણાવ્યું કે જમાનનો પત્તો નથી.  
બહેનના ઘર આગળ જતાં એક પડોશીએ જણાવ્યું કે તે કેદમાંથી  
છૂટ્યા પછી ઘેર આવ્યો હતો. તેણે ઘરમાં બે દિવસ રહી સઘળાં  
વાસણુ લુગડાં વેચી મારી ઘરવાળાનું ભાડું ચૂકવ્યું અને પછી બાકીના  
પૈસા લઈ રાતો રાત પસાર થયો. કોઈને કહેવા પણ રહ્યો નથી.  
બહેનના ઘરમાં હાલ ખીજો માણસ રહે છે. આટલું કહી તે માણસ  
ગમગીન રહેરે ઉભો રહ્યો. મારા દુઃખની સીમા રહી નહિ. હું તર-  
તજ બેશુદ્ધ થઈ જમીન પર ટૂટી પડી. સઘળાં મારી સારવાર કરવા  
લાગ્યાં. હું ઘણી વારે શુદ્ધિમાં આવી રૂદન કરવા લાગી. વાળ પીંખવા  
લાગી. મારા કષ્ટાંતનો પાર રહ્યો નહિ. મારાં માતા-પિતા પણ માફ  
કષ્ટાંત જોઈ દુઃખી થયાં. પત્થર હૃદયને પણ પોંજાવાને એવો દેખાવ  
તે વખતે થઈ રહ્યો હતો. આખરે જેમ તેમ કરી દુઃખી મનને શાન્ત

કર્ણુ. દુઃખનું 'ઝોસડ દહાડા. મારા હૃદયમાંથી દુઃખ કમી થયું. મારા પિતાએ શોધ કરાવવા માંડી, મારા પ્રિય પતિની તપાસમાં એક વર્ષ વીતી ગયું, પણ કંઈ પતો લાગ્યો નહિ. આ વાતને આજકાલ કરતાં માર વર્ષ વીતી ગયાં છે. અમે હવે તેને મરી ગયેલો સમજીએ છીએ. મારી વાત પૂરી થવા આવી. મારે માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગવામાં કંઈ બાકી રહ્યું નથી, એવી ખાત્રી મારી વાત પરથી આપને થઈ હશે? મહેં મારા કહેવાતા પતિ સાથે સંસાર સુખ એક પણ દિવસ ભોગવ્યું નથી. ખરું કહેવરાવો તો હું હજી કુમારીકાળ કહેવાઉં? દિવસો જતાં મારા જેવી સ્ત્રી સંસાર સુખની ઈચ્છા કરે તે નવાઈ જેવું કહેવાય નહિ. મારાથી બની શક્યું ત્યાં સુધી મારી પવિત્રતા જાળવી, પણ હવે મારી પવિત્રતા ટકી શકે એમ નથી. હું પતિ પતિનાં જોડાં જોઈ અઠગાઉં છું. દંપતિને આનંદથી ફરતાં જોઈ બળી મરું છું. હું તેવો આનંદ અનુભવવા અત્યંત આતુર છું. કહો સત્યવીર! આમાં મારો છે કાંઈ દોષ?" કપટકળા આવી અસત્ય લંબાણ વાત પૂરી કરી સત્યવીરના સામે જોઈ રહી. આવી લાંબી જુદી વાત કરવામાં તેનો હેતુ એ હતો કે સત્યવીર તેની કષ્ટ કથા સાંભળશે તો જાદીથી તેને તાણે થશે. આવા વિચારથી જ તેણે આટલું બધું લંબાણ ગપાટક ચલાવ્યું હતું. તે ધણીજ નરમાશથી દીન વદને પણ વિકારમય નેત્રે સત્યવીરના સામે જોઈ રહી હતી. પવિત્રતાની મૂર્તિ સત્યવીર મહાન વિચારમાં પડ્યો હતો. તેના મનને કપટકળાની વાત સત્ય સમજાઈ. તેના મને કપટકળાના નિષ્ઠુર પતિ પ્રત્યે ધિક્કારનો વર્ષાદ વરસાવ્યો, પણ એ સાથે જ હૃદયના આત્માએ શંકા કરી કે કદાચ કપટકળા અસત્ય ઉચ્ચાર કરતી હશે તો? આમ પણ બને. સ્ત્રી ચારિત્ર્યને જાણવા કોણ શક્તિવાન છે? આમ તર્કવિતર્ક કરતા સત્યવીરે કપ-



ટકળા સામે જોઈ કહ્યું, “ખરેખર! તમે ઘણું જ દુઃખી થયાં છો. તમારી કદ કથા બલભલાતું હૃદય પીંગળાવે એમ છે. તમારા જેવી સુંદર સુંદરીને ગમાર ગુણહિન પતિ મળ્યો. મને ઘણુંજ અફસોસ થાય છે. આ સાથે તમે તમારું શીયળ આજદિન સુધી સંભાળ્યું તેને માટે તમને ધન્યવાદ થટે છે.”

“મહેં મહાપરાણે મારા મનને કબજામાં રાખ્યું છે, પણ તે હવે તમને જોઈને વધારે ચક્રોળે ચડ્યું છે. માટે હવે આ અમૃતવેલને તમારા કંઠે વિટાવા દ્યો.” કહી કામાંધ નારી સત્યવીરને વળગવા દોડી, કે તરત સત્યવીરે કહ્યું, “સમુર, કપટકળા! ત્હેં આટલાં વર્ષ તારું શીયળ સંભાળ્યું છે, તો હવે આજની રાત્રિ અને કાલનો દિવસ ગમે એમ કરી સંભાળ.”

“કારણ?” કપટકળાએ વિકળવદને પ્રશ્ન કર્યો.

“તું અકળાઈશ નહિ. હું તને વધારે દુઃખી કરવા ઇચ્છતો નથી. મને તારી ઘણીજ દયા આવે છે. હું તને જરૂર આનંદ કરાવીશ; પણ આજ નહિ. કાલે રાત્રે આપણને સ્વર્ગ સુખ મળવાનો સંભવ છે.”

“પણ આજે કેમ નહિ? સત્યવીર! હું અનંગથી અકળાઈ અંધ બની છું. મારાથી હવે સહન થતું નથી. મારી પર દયા કર, મને નિરાશ ના કર. હું તારા પગે પડું છું.”

આમ બોલતી કુટિલાએ નીચે બેસી સત્યવીરના પગ પકડ્યા. સત્યવીર પણ અકળાયો, તેણે કંઈક વિચાર કરી કપટકળાનો હાથ પકડી કહ્યું, “કપટકળા! ઉઠ ઉભી આ.”

“અહા! તારા સ્પર્શથી મને અપૂર્વ શાન્તિ થાય છે, તારો કામળ હાથ મારા શરીરમાં રોમાંચ ઉત્પન્ન કરે છે. કેવો સુંદર હાથ!”

કપટકળા ઉભી થઈ સત્યવીરના હાથને જોવા લાગી. આ સાથે તેણે હાથ ચૂમવાને મુખ નીચું નમાવ્યું. તત્કાળ સત્યવીરે હાથ ખેંચી લેતાં કહ્યું, “સુંદરી ! તું મારી ઇચ્છાને શા માટે અમાન્ય કરે છે ? મારું માન, આજની રાત્રિ સંચુર કર. જો હક કરીશ તો જોઈશે તેટલો આનંદ મળશે નહિ, કારણ કે મારા પેટમાં અત્યારે અસહ્ય દુઃખાવો થાય છે. હું તારી વાત સાંભળવાનેજ અત્યાર સુધી બેસી રહ્યો હતો અને તને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેથી મારું દુઃખ જણાવતો નહોતો; પણ હવે મારાથી આ કષ્ટ સહી શકાતું નથી. આહ, ઓહ ! પ્રાણ જાય છે.” કહી સત્યવીર નીચે બેસી ગયો.

કપટકળા ગભરાઈ ગઈ. તેની આશા નિરાશામાં બદલાઈ, ગઈ. હશે આવતી કાલની રાત્રિએ જરૂર મારી આશા પૂર્ણ થશે એમ મન વાળી સત્યવીરના શરીરે હાથ ફેરવવા લાગી. સત્યવીરે કંઈક દવા પીવાની માગણી કરી. તે તરત ત્યાંથી નીચે ગઈ અને એ ગોળીયો લઈ આવી. સત્યવીરે તે ગોળીયો મુખમાં મુકવાને બદલે ચુકિતથી ફેંકી દીધી. કપટકળાએ જાણ્યું કે તે ગોળીઓ ખાઈ ગયો છે. લગભગ પાંચ કલાકે સત્યવીરે ઉઠવાનો ઢોંગ કર્યો, નિદ્રા લેવાથી તેને આરામ થશે જાણી કપટકળા તેને સૂઈ રહેવાનું સૂચવી ત્યાંથી બહાર નીકળી. તે અદ્રશ્ય થઈ કે તરત સત્યવીર બેઠો થઈ હસ્યો. આ વખતે મધ્યરાત્રિનો સુમાર થવા આવ્યો હતો.



## પ્રકરણ ૧૭ મું.

## લેદ લાગ્યો.

કપટકળાના ગયા પછી સત્યવીર ઉભો થયો. તેના હૃદયમાં અત્યારે અનેક પ્રકારના વિચારોનું વાતાવરણ છવાયું હતું. કપટકળાની વાત તેને અસત્ય હોય એમ જણાવા લાગ્યું. મન ઉદ્વેગમાં પડ્યું. એક ભયંકર સ્થળે ફસાયો છું એમ તેની પાછી ખાત્રી થઈ. આ સ્થળેથી હરકોઈ ઉપાયે નીકળી જવાની જરૂર છે. ગમે એ પ્રકારે કાલે દિવસના પચ્ચાર થવુંજ નોંધ્યો. જો તેમ થશે તોજ આફતમાંથી છૂટાશે. જો એમ ના બન્યું તો આવી બન્યું સમજવું. કારણ કે કુટિલાએ મને ફસાવવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કરેલો જણાય છે, આમાં તેના પિતા કૃષ્ણનંદનનો પણ હાથ હોય તો નવાઈ જેવું નથી. કુલટા કાલ રાત્રિના સમયે જરૂર મારી પાસે આવશે. તે વખતે કંઈ નવા જુની થયા વિના રહેશે નહિ. હું પ્રાણોત્તે પણ બ્રષ્ટ થનાર નથી. મારી મદદે શ્રી હરી છે. હશે, સવારમાં જે હશે તે જણાશે. સાંઝે થયું કે પુલંગમ મને મળી ગયો. હું તેની પાસેથી કપટકળાની સઘળી વાત જાણી લઉંશ.” આમ વિચારતો સત્યવીર ઝોરડામાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો. મધ્યરાત્રિ થઈ હતી. સઘળું ચૂપચાપ હતું, સત્યવીર નિદ્રા લેવાને ખાટલામાં પડ્યો, પણ વિચાર તરંગોને લીધે તેને ઉંઘ આવી નહિ. તેણે ઉંઘવાને માટે ઘણાંએ પાસાં ઘસ્યાં; પણ નિદ્રાની કૃપા તેની પર ઉતરી નહિ. છેવટે તે ઉભો થયો. ઝોરડાનું દાર ઉઘાડી ખુલ્લા છબ્બમાં આવ્યો. છબ્બ બહાર જોતાં બીજાણ અંધકાર પથરાયેલો માલમ પડ્યો. આકાશમાં તારાઓ ઝમ્મુફી રહ્યા હતા. સઘળે શાન્તિ પ્રવર્તાયેલી હતી. નીશાયર પક્ષીઓની પાંખોના ફફડાટ ક્વચિત્ સંભ-

જાતા હતા. જંગલમાં ઉગેલાં વૃક્ષો બપોરનાં જૂન સમાન ભાસતાં હતાં. સત્યવીર રાત્રિનો આવો સમય ધણી વાર સુધી અવલોકી રહ્યો. એવામાંજ સત્યવીર એકાએક ચમક્યો. તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. તે આંખો ખેંચી એક બાજુ જોઈ રહ્યો, પણ સ્વામ અંધકારને લીધે કંઈ પણ જોઈ શક્યો નહિ. એને ચમકવાનું કારણ એ હતું કે રાત્રિના આ ઠંડા પહેરે તેના કાને કોઈકના રૂદન ધ્વનિનો અવાજ સંભળાયો. એ અવાજ નજીકમાંથીજ આવતો હતો. સત્યવીર વ્યાકુળ બની ચારે તરફ દ્રષ્ટિપાત કરી આત્મભાંતે બોલી ઉઠ્યો કે, “અરે, આ મધ્ય રાત્રિના સમયે કોણ રડતું હશે? દુઃખી સિવાય કોઈ રડે જ નહિ, રડવાનો અવાજ આટલામાંજ સંભળાય છે. ત્યારે શું બદમાસોનો ભોગતો કોઈ નહિ થયું હોય? શી ખબર પડે! આ સ્થળે જે કાંઈ બને અગર જણાય તે કંઈ નવાઈ જેવું મનાય નહિ. આ બચાંકર સ્થળે નિરંતર કુકર્મો થતાં હોવાંજ જોઈએ.” આમ વિચારતો સત્યવીર પુનઃ ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. રડવાનો અવાજ વધુને વધુ સંભળાતો ગયો. સત્યવીરનું હૃદય દયાથી પીંગળ્યું. ચાલ એ રડનારને જોણી કાઢું, દુઃખીને સહાય કરવી એ મારી પ્રથમ ફરજ છે. આમ નિશ્ચય કરી સત્યવીરે રડવાના અવાજના આધારે આગળ વધવા માંડ્યું. થોડેક દૂર જતાં કંઈક યાદ આવતાં તે પાછો વળી ઓરડામાં આવ્યો અને ત્યાંથી દીપકનું કોડીયું ઉપાડી બહાર નીકળી તેણે આગળ વધવા માંડ્યું. ત્યાં આવેલું છત્તું લાંબુ હતું. અનેક બંધ ઓરડા દારબંધ આવેલા હતા. તેમાંના છેલ્લા ઓરડા આગળ આવી સત્યવીર અટક્યો, કારણકે રડવાનો અવાજ એ ઓરડાના ઉંડાણ ભાગમાંથીજ આવતો હતો. સત્યવીરે પોતાના ઓરડા તરફ દ્રષ્ટિ કરી. ત્યાંથી પોતાનો ઓરડો પાંદરમા નંબરે આવેલો હતો. સત્યવીરે ઓરડા નજીક જઈ તેનાં દારને ધક્કેલી જોયાં, પણ તે અંદરથી બંધ

કરેલાં જણાયાં. આ હારને હવે કેવી રીતે ઉઘાડવાં? સત્યવીર વિચારમાં પડ્યો, તેને એક યુક્તિ યાદ આવી. તે તત્કાળ પોતાના ઓરડા તરફ દોડ્યો અને ત્યાંથી એક મજબુત લોહનો સળીયો ઉપાડી લાવ્યો. બાદ તેણે દીવાલું કોડીયું ગોખલામાં ગોઠવી લોખંડના સળીયાને કમાડની નીચે ધાલી ઉંચો કર્યો. પરીણામે હાર ખસી ગયું. અંદર હાથ આવે એટલી જગા થઈ. સત્યવીરે હાથ નાખી અંદર વાસેલી સાંકળ ખોલી નાખી કમાડ ખુલાં કર્યા. તે પછી તેણે દીપકનું કોડીયું ઉપાડી અંદર પ્રવેશ કરી કમાડને હતું એમ ગોઠવી અંદરથી બંધ કરી દીધું. સત્યવીરે દિવાના પ્રકાશમાં જોયું તો જણાયું કે આ ઓરડો ધણો વિશાળ છે. અંદર કંઈ પણ વસ્તુ પડેલી નથી. આવડો મોટો ઓરડો ખાલી શા કારણથી હશે? સત્યવીરના મનમાં વિચાર ઉદ્ભવ્યો. તેને અરેખીયન નાઇટસની વાતો યાદ આવી. તેમાં ધણેક સ્થળે છૂપાં મકાનોનું વર્ણન કરેલું છે; તે પ્રમાણે આ મોટા ઓરડામાં તો કંઈ એવું નહિ હોય? લુચ્ચા-ચોર-મદમાસોને ભેદવાળાં મકાનોની જરૂર હોય છે. તેઓને એવાં મકાનો વિના ધડીભર પણ ચાલતું નથી. એ સુખજ આ મકાનના કારસ્થાની માલીકે આ ઓરડામાં ભેદ ભરેલા છૂપા દરવાજા રાખ્યા હોય તો નવાઈ જેવું નથી. રડવાનો અવાજ આ ઓરડાની બીજી બાજુએથી આવે છે. આ ઓરડાની બીજી બાજુએ પણ એકાદ ઓરડો આવેલો હોવો જોઈએ. પણ ત્યાં જવાનો રસ્તો અહિં જણાતો નથી. ત્યારે એ રસ્તો બીજે કોઈ સ્થળે આવેલો હશે? ” સત્યવીર થોડીકવાર વિચારમાં પડી બોલ્યો, “ ના, તે રસ્તો જો કે બીજેથી હશે; પણ આ ઓરડામાં તો નક્કી હોવો જોઈએ. ચાલ તપાસ કરું. ” સત્યવીરે દીવો લઈ ઓરડામાં ચારે તરફ ફરવા માંડ્યું. તેણે ચારે તરફની દિવાલો વારાફરતી તપાસવા માંડી. દિવાલો

તાજી ઘોળાએલી હતી. તેનીપર છાંટેલો ચૂનો સત્યવીરના હાથને લાગતો હતો. છેવટે ઓરડાની સામેની દિવાલમાં હાથ લગાડતાં લાકડાનું બારણું આવેલું હોય એમ જણાયું. સત્યવીરે જોરથી હાથ ડોકી જોયો. દિવાલપરનો ચૂનો સ્ફેજસાજ ખરી પડ્યો. લાકડું જણાયું. સત્યવીરે આખી ભીંત તપાસી. અંતે ભીંતની છેદ નીચે એક સમયોરસ છંટ ગોઠવેલી જોવામાં આવી. સત્યવીરે ગજવામાંથી લાંબુ ચક્ર કાઢી અણીયું છંટની ફાટમાં ખોસી છંટને અદ્ધર કરી. છંટ ત્યાંથી દૂર થતાં અંદરનાં સમયોરસ ખાડામાં રેશમની જાડી દોરી પડેલી દેખાઈ. સત્યવીરે તે દોરીને હાથમાં પકડી ખેંચી. આ સાથેજ ભીંતની અંદર આવેલું બારણું ધીમે અવાજ કરતું ઉઘડી ગયું. સત્યવીરના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેને દિવાલની બીજી બાજુએ પણ એક મોટો ઓરડો આવેલો જણાયો. સત્યવીરે તત્કાળ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. આ ઓરડો બહુ મોટો નહોતો. આખા ઓરડામાં માટીની મોટી કોડીયો હારઅંધ ગોઠવેલી હતી. સત્યવીરને કોડીઓની તપાસ કરતાં જણાયું કે તમામ કોડીઓમાં અનાજ ભરેલું છે. હવે ક્યાં જવું? રડવાનો અવાજ હજીપણ ધીમે સંભળાતો હતો. હવે તે અવાજ જમીનના ઉંડાણ ભાગમાંથી આવતો હોય એમ જણાયું. પુનઃ સત્યવીરે તપાસ શરૂ કરી. તે એક ખૂણા તરફ ગયો. ત્યાં એક નાની કોડી આવેલી હતી. તે કોડીની નજીકમાં જમીનપર લોખંડનું ઢાંકણું ઢાંકેલું હતું. સત્યવીરે દીવાના કોડીયાને નીચે મૂકી આસ્તેથી ઢાંકણું ઉઘડ્યું. અંદર પોલાણ જણાયું. સત્યવીરે અંદર દીવો ધર્યો. લોખંડની એક નાની સીડી ગોઠવેલી માલમ પડી. તે સીડીનાં પગથીઆં ભાગ્યેજ એક હાથ જેટલાં પહોળાં હશે. સત્યવીરના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. આમાં ઉતરવું કે નહિ એમ તેના મનમાં તર્ક-વિતર્ક થવા લાગ્યા. સત્યવીર હિંમતવાન સાહસિક હતો. તે જે

કામ ધારતો તેને પૂરું કર્યા વિના તણ દેતો નહિ, ગમે તેમ થાય પણ અંદર ઉતરી તપાસતો કરવી જોઈએજ. આમ નિશ્ચય કરી તેણે શ્રી હરીનું નામ ઈર્ષ સીડીના પ્રથમ પગથીઆ પર પગ મૂક્યો. તેણે ધીમે ધીમે સંભાળપૂર્વક અંદર ઉતરવું શરૂ કર્યું. છેવટે તે છેક નીચે ઉતર્યો. તેણે નીચે ઉતરી દીવાને સતેજ કર્યો. લાંબુ-પહોળું બોમડું જણાયું. જંગા આવડ હતી. પવન આવતો નહોતો. દુર્ગંધ મારતી હતી. સત્યવીરે પગે જોડા પહેરેલા હતા, તેથી વીંછી વગેરે કરડવાનો ભય નહોતો. તેણે નાક આગળ લુગડું રાખી આગળ ચાલવા માંડ્યું. ચોડેક દૂર જતાં એક કમાનવાળું દાર જણાયું. સત્યવીરે તેને ધકેલ્યું; પણ તે ઉધડ્યું નહિ. તેણે તેની ફાટમાંથી અંદર જોયું. અંદર જોતાં તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. એ દારની અંદર એક ઝોરડો આવેલો હતો. અંદર ફાનસનો પ્રકાશ પડી રહ્યો હતો. એ સ્થળ કૃષ્ણનંદનું સયન સ્થાન હોય એમ જણાતું હતું. આ વખતે તે ઝોરડાની અંદર ત્રણ માણસો બેઠેલાં હતાં. તેમાં એક કૃષ્ણનંદન; બીજો રામલાલ અને ત્રીજો કપટકળા હતી. કૃષ્ણનંદન કપટકળાની જોડે ખાટલાપર બેસી હુકકો પીતો હતો. ત્રણેમાં મૌન પ્રવર્તાયું હતું. મધ્યરાત્રિએ આ ત્રીપુટીને જાગૃત જોઈ સત્યવીર વિસ્મય પામ્યો. આ લોકો શામાટે જાગતાં હશે? સત્યવીરના મનમાં તે જાણવાની ઇચ્છા બળવત્તર થઈ. તે ત્યાં ઉભો રહ્યો, એટલામાંજ અંદર બેઠેલા કૃષ્ણનંદનનો બોલાવવાનો અવાજ સંભળાયો. તે બોલતો હતો કે, “કપટકળા! હવે વધુ વખત તારા વાયદા ચાલી શકનાર નથી. તું પરમ દિવસના સવાર સુધી તેને તારા પ્રેમમાં ફસાવી રહે” કહ્યું છે એમ કરાવી લે.”

પિતાનું કહેવું સાંભળી કપટકળા કહેવા લાગી, “બાપુ! તેણે મને કાલે રાતના મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવાનું કહ્યું છે. આપણું ધારેલું

કામ કાલ રસો પૂર્ણ થાય એમ લાગે છે. છતાં જો તેમ નહિ થાય તો હું તે વખતે ખૂબ પાડીશ કે જેથી તમે સધળા ત્યાં દોડી આવી તેને ફાવે તેમ કરજો.”

“એતો જાણે સમજ્યા, પણ તહે આટલા દહાડા કર્યું શું?” રામલાલે હસીને પૂછ્યું.

“તાઈ અને માઈ કપાળ. જાણતો નથી કે તે એક પવિત્ર પુરુષ એવા માણસને ફસાવતાં કેટલી મુશીબત પડે છે; તે તું અનુભવી જીવે ત્યારેજ ખબર પડે, તારી પેઠે બોલતાં તો મને પણ આવડે છે.” કપટકળાએ જણાવ્યું.

“ઠીક ત્યારે કાલની રાત છેલ્લીજ છે ને?” પુનઃ રામલાલે પૂછ્યું.

“હા, છેલ્લી; કાલ રાત્રેજ સધળી બાબતનો ફેંસલો આવી જશે.” કપટકળાએ જણાવી પૂછ્યું.

“પણ હવે પેલી કમળાનું શું કરવું છે? તેને નકામી શામાટે જીવતી રાખી છે?”

“પરમદિવસે તેનો વારો. મ્હેં તેને માટે એક સારો રસ્તો ઉતાર્યો છે. આજથી પાંચમા દિવસ પર મને બે પરદેશીઓ મળ્યા હતા. તેઓ બેરીઓ વેચવાનો ધંધો કરે છે. મ્હેં પાંચસો રૂપીઆ લઈ કમળાને તેઓને સોંપવાનો ઠરાવ કર્યો છે.” કૃષ્ણનંદને કહ્યું.

“તેઓ કમળાને લઈ જઈ શું કરશે?” કપટકળાએ પૂછ્યું.

“ફાવે એ કરે, તે આપણે જોવાનું નથી. કમળાના નશીબમાં લખ્યું હશે તે યશે.” રામલાલ બોલ્યો. પુનઃ ત્રિપુટીમાં મૌન છવાયું. સત્યવીર તેમની વાત સાંભળી કમકમ્યો. તેના મનને પક્કી ખાત્રી થઈ ચૂકી કે આ સ્થળે ધણાજ ભયંકર માણસો વસે છે. કપટકળાએ મને ફસાવવાને પ્રપંચ જાણ પાવરી છે, માઈ જીવન જોખમમાં છે, હું પ્રારબ્ધ યોગે



જ આ શયતાન સદનમાં સપડાયો છું. પણ અહિંથી નિર્વિઘ્ને મુક્ત કરાવે તો સાહે. તેમની વાતચીત પરથી માલમ પડે છે કે મારા સંબંધમાં કાલની રાત્રિ છેવટનીજ રાત્રિ છે. ફેંસલો આવી જશેનો અર્થ એમ સમજાય છે કે માહે આવી બનશે. શું તે પાપીઓનો ધરિદો મારો પ્રાણ લેવાનો હશે ? શી ખબર પડે ? મને તો અનુમાનથી એમ સમજાય છે કે, જે કપટકળાના પ્રેમમાં હું સપડાઉં તો તેમને નાણાંનો સારો લાભ મળે, અને હું તેને ધિક્કારું તો માહે ખૂન થવાનું. મારા સંબંધમાં આ બે બાબતો બનવાની છે. કીક છે, જે હશે તે જોવાશે, પડશે એવા દેખાશે. આ સત્યવીરને સતાવી પાપીઓ સાર નહિ કાઢે. લઢાઈનો પ્રસંગ આવતાં તેઓ પણ માહે પરાક્રમ જોશે. હા ! પાપીણી કપટકળા ! હું તારામાં વિશ્વાસ મૂકી દગાચો છું. તું પાપની પુતળી છે, પિશાચિની છે. ત્હેં મને સઘળી વાત અસત્ય જણાવી ફસાવવાની પ્રયત્ન જળ પાથરી છે; પણ યાદ રાખજો કે આ સત્યવીર તારી જળમાં સપડાશે નહિ. હા ! પણ તે કર્મચંડાળોએ કમળા સંબંધી વાત કરી તે કોણ હશે ? મને તો લાગે છે કે કાંઈ ગરીબ બાળા ચંડાળોની ભોગ થઈ હશે. ઓ દગાબાજો ! શું તમે આવાં કુકર્મો કરવાનેજ જગતમાં જન્મ્યાં છો ? શું તમને જગત પિતાનો લગીર પણ ભય નથી ? ક્યાંથી હોય ? બદમાસો ! યાદ રાખજો કે આખરનો અંજામ ખુરો છે. ચાલ જીવ હવે અહિંથી આગળ વધું અને રડનાર દુઃખી જીવને ખોળી કાઢું. રડવાનો અવાજ હવે સંભળાતો નથી. મારે ક્યાં જઈ તપાસ કરવી ? ” આમ બોલતો સત્યવીર ચારે તરફ નજર ફેરવવા લાગ્યો. એવામાંજ તેને પાસેના ઉપરના ભાગમાં કંઈકે પડ્યું હોય એવો અવાજ સંભળાયો. સત્યવીરે એ તરફ દ્રષ્ટિ કરી. તો તેની અત્યંત અજાયબીની અંદર માલમ

પડ્યું કે ખૂણામાં એક સીડી ઉભી મૂકેલી છે. સત્યવીર તત્ક્ષણે એ સીડી તરફ દોડી ગયો. એ સીડી વળીયોના દંડાની બનાવેલી હતી. ફક્ત નવ પગથીયાં હતાં. સત્યવીર તેની ઉપર ચઢ્યો. છેલ્લે પગથીયે આવી તેણે હાથ ઉંચો કર્યો. ઉપર ગોળાકાર લોખંડનું ઢાંકણ ઢાંકેલું જણાયું. સત્યવીરે જોરથી તેને ધક્કો માર્યો. ઢાંકણ અલગ થઈ ગયું. રસ્તો સાફ થયો. સત્યવીર ઉપર આવ્યો. ઉપર પ્રથમના જેવોજ વિશાળ ઓરડો આવેલો હતો. તે પ્રથમના ઓરડાની માફક ખાલી નહોતો, પણ અંદર જાતજાતનાં હથીઆરો જેવાં કે, તલવાર, ભાલા, જમૈયા, ખરછી, કુહાડા વગેરે થોડા બંધ પડેલાં હતાં, આ સાથે ઘોડા અને કંટની સ્વારીના સામાન પણ પડેલા હતા. સત્યવીર વિસ્મયતાથી સઘળું જોતો જોતો આગળ ચાલ્યો. તેણે એક નાની ખરછી ઉપાડી લીધી. આદ તે ત્યાંથી બહાર નીકળી ખુલ્લા કોરામાં આવ્યો. આ કોરાનો ભાગ જંગલમાં આવેલો હતો, ત્યાં ચારેક નાની કોટડીયો આવેલી હતી. સત્યવીર ત્યાંથી આગળ વધી એક છેલ્લી કોટડી આગળ આવ્યો. કોટડીનાં ખારણાં ખુલ્લાં હતાં. સત્યવીરે હિંમતથી અંદર પ્રવેશ કર્યો. પણ અંદર જતાં તેણે શું જોયું? તે એક એવો દેખાવ હતો કે વજ્ર હૃદય પણ પીંગળ્યા સિવાય રહે નહિ. એક યુવાન આળા એજુદ થઈ જમીન પર ચતાપાટ પડેલી હતી. તેનું શરીર કાષ્ટવત્ બની ગયું હતું, આંખો ઉધાડી હતી; પણ કંઈ ઉતરી ગયેલી જણાતી હતી. વસ્ત્રો અવ્યવસ્થિત થઈ ગયાં હતાં.

આવું કરણ દૃશ્ય જોઈ કોણ પાપાણુ હૃદયનો હશે કે જેના હૃદયમાં દયાનો સંચાર નહિ થઈ શકે?

એવો કોણ કૂર હશે કે આ આળાની તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં તેની આંખોમાં જળ નહિ ઉભરાય?

સત્યવીર જડવત્ બની એકાગ્ર દ્રષ્ટે તે બાળાને અવલોક્તિ રહ્યો. તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. કોમળ પુષ્પલતાને કરમાએલી જોઈ તેનાં નેત્રોમાં જળ ઉભરાયું. સત્યવીર ઉષ્ણ નિઃશ્વાસ નાખી દીવાના કોડી-યાને જમીન પર ગોઠવી નીચે બેઠો. તેણે બાળાનું માથું ખોળામાં લીધું. લલાટ પર હાથ ફેરવતાં ઉષ્ણતા માલમ પડી. જીવનનો સંભવ જણાયો. સત્યવીર રૂમાલથી તેને પવન નાખવા લાગ્યો. તે દયામય દ્રષ્ટે તેના શુષ્ક મુખને અવલોક્તિ રહ્યો. તે તેના મનમાં વિચારતો હતો કે, આ કમળા તો નહિ હોય ?” આમ વિચારતા સત્યવીરે તેને સાવધ કરવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. તેણે એક હાથથી પવન નાખી બીજે હાથ તેના શીર પર ફેરવવા માંડ્યો. થોડીવારમાં સત્યવીરની મહેનત સફળ થઈ. તેનામાં ચૈતન્ય આવવા લાગ્યું. સત્યવીરના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. આ બાળા અન્ય કોઈ નહિ પણ કમળાજ હતી, દુઃખ શોકથી તેની આવી દુર્દશા થઈ હતી. તેને બીજે દિવસે એકજ વાર ખાવાનું મળતું હતું. તેમાં પણ તે ખાધું ન ખાધું કરતી. કક્ષી શીવલક્ષ્મીના ખૂન પછી તેની તબીયત છેક જ લથડી ગઈ હતી. તે રાત્રિ દિવસ રડ્યા કરતી હતી, પ્રભુ પાસે હરદમ મૃત્યુ માગતી; પણ મ્હોત તેની નજીક આવતું નહિ. સત્યવીરને જે રડવાનો અવાજ સંભળાયો હતો, તે આ કમળાનોજ હતો. આ ઓરડાની બીજી બાજુ-એજ સત્યવીરનો ઓરડો આવેલો હતો; પણ રસ્તો ફરીત જવાનો હતો. આખરે કમળા સાવધ થઈ. પોતાની પાસે બેઠેલા અપરીચિત માણસને જોઈ તે તત્કાળ બેઠી થઈ બચબીત નજરે સત્યવીરના સામે જોઈ રહી. તરત સત્યવીરે શાન્ત સ્વરે કહ્યું, “ તમે મારાથી જરીક પણ બચ પામશો નહિ.”

તેના કોમળ અવાજ સાંભળી કમળાનો બચ કંઈક ઓછો થયો.

તેણે અશ્રુથી છલકાતાં નયને સત્યવીર તરફ દ્રષ્ટિ કરી ક્ષીણ અવાજે કહ્યું, “ તમે કોણ છો ? શું દેવદૂત છો ? જો એમ હોય તો મને આ નરકાગારમાંથી છોડાવી જાવ. હું રીખાઉં છું, નર્ક વેદના સહન કરું છું. દેવ ! મને જલ્દીથી લાઇ જાવ. હું તમારા પગે પડું છું. ” કમળાએ હાથ જોડી જમીનપર પટકાઇ પડી. સત્યવીરથી આ જોઇ શકાયું નહિ. તેનું હૃદય રડી પડ્યું. આંખોમાં અશ્રુ ઊભરાયાં. તેણે કમળાને જોડી કરતાં કહ્યું. “ હું દેવદૂત નથી પણ મનુષ્ય છું. તમે ગમ-રાશો નહિ. મને આજથી તમારો ધર્મનો ભાઈ મળ્યો. હું તમને સુખી કરવાના પ્રયત્ન કરીશ. ”

“ સુખી. ” કમળા સુખી શબ્દ સાંભળી વિકળ નેત્રે આગળ બો-લવા લાગી, “ મારા નશીબમાં સુખ નથી. મારું સુખ હવે સ્વર્ગમાં છે; જો તમે મને સુખી કરવા ઇચ્છતા હો, તો મને અહિંથી લાઇ જાવ, નહિતો કોઇ હથીઆરથી મારા દેહનો અંત આણો. ભાઈ ! મારી પર આટલો ઉપકાર કરો. ” કહી પુનઃ કમળાએ હાથ જોડ્યા. સત્યવીરે તેને આશ્વાસન આપતાં કહેવા માંડ્યું, “ જ્ઞેન ! આવી રીતે અકળા-વાથી કંઈપણ વળનાર નથી. હું તમારી પાસે આવ્યો છું, ત્યારે તમે આવું બોલી વ્યાકુળ બનો છો, અને મને પણ રડાવો છો. જ્ઞેન ! ધિરજ ધરો. પ્રભુ સૌ સાંજે કરશે. જો તેમ ન હોત, તો આ બયાનક સ્થાનમાં તમારો અને મારો મેળાપ કેવી રીતે થાત ? જ્ઞેન ! તમે શાન્ત થાવ. મારે તમને થોડુંક પૂછવું છે, રાત થોડી અને વેસ ઘણા એ ઘાટ થઈ પડ્યો છે. મધ્યરાત્રિ વીતી ચૂકી છે. મારે સ્વસ્થ થઇ હું પૂછું તેના યોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપો. ”

“ ભાઈ ! તમે શું પૂછવા ચાહો છો ? ”

“ તમારી કેટલીક કનૈયા. ”

“ મારી કર્મકથામાં કષ્ટ સિવાય કંઈ નથી. તમે દુઃખી થશો ? ”

“ ધર્મની ખેંદનના કષ્ટમાં ભાગ પડાવવો એ માફ કર્તવ્ય છે. ”

“ મારી હકીકત જાણ્યા પહેલાં તમારો પરીચય કરાવો ? બાપ !

આપનું નામ શું છે ? ”

“ માફ નામ સત્યવીર ? ”

“ નિવાસસ્થાન ? ”

“ મુઝફ્ફરપુરમાં. ”

“ અત્રે કેમ આવવું પડ્યું છે ? શું તમારે અને કૃષ્ણનંદનને મિત્રાચારી છે ? ”

“ ના, જો કૃષ્ણનંદન મારો મિત્ર હોત, તો તે આવો ભયંકર અત્યાચારી ન હોત. ”

“ તેણે કોનીપરં અત્યાચાર કર્યો છે ? ”

“ અનેક મનુષ્યો તેના અત્યાચારથી મરણને મળી ચુક્યા છે. વળી તેના હૃદયભેદક અત્યાચાર અત્યારે પ્રત્યક્ષ અવસોઈ છું. ”  
સત્યવીરનું બોલવું સાંભળી કમળાથી રડી જવાયું.

તેણે રડતા સ્વરે પૂછ્યું, “ તમે અહિં કેવી રીતે આવી શક્યા ? ”

સત્યવીરે તમામ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. કમળા વિસ્મય-તાથી તેના મુખ વરદ દ્રષ્ટિ કરી તેના સાહસની મનમાંજ પ્રશંસા કરવા લાગી. પુનઃ સત્યવીરે પૂછ્યું, “ ખેંદન ! જ્યાં સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી હું તમને દુઃખ મૂકત કરવાના પ્રયત્નો કરીશ. તમારું નામ કમળા ખરેખર ? ”

“ હા, પણ તમે માફ નામ કેવી રીતે જાણ્યું ? ”

સત્યવીરે કૃષ્ણનંદન અને કપટકળા વચ્ચે ચાલેલી વાત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી કમળાએ હડી હાથ મારી કહ્યું, “ અહિંનાં

તમામ માણસો મારાં પરમ શત્રુ છે. હા ! એક પવિત્ર અમળા મારી સ્હાયક હતી; પણ થોડા દિવસ ઉપરજ પાપાત્માઓના હાથે તેનું ખૂન થયું છે.”

“તે અમળા કોણ હતી ?”

“મારી કાકી અને કૃષ્ણનંદનની પત્નિ.”

“શું શયતાનના આવાસમાં સતિનો નિવાસ હતો ?”

“હા.”

“કૃષ્ણનંદન તમારા સગા કાકા થાય ?”

“હા.”

“ત્યારે તો કપટકળા તમારી બહેન કહેવાય ?”

“હા, તે મારી બહેન છે અને સાથે શોક્ય પણ છે.”

“અરે ! તમે આ શું બોલો છો ?”

“હું કદી અસત્ય ઉચ્ચાર કરતીજ નથી. તે દુષ્ટાથી મારો અને મારા પતિનો મંસાર સ્મશાનવત્ બન્યો છે. તે પિશાચિનીના પ્રતાપે કરીનેજ મારા સ્વામીને વનવાસ સ્વીકારવો પડ્યો છે, અને મારે આ નરકાગારમાં પૂરાવું પડ્યું છે.”

“તમારા પતિ કેવા વર્તનના હતા ?”

“તેના જેવો પવિત્ર-પ્રેમી પતિ બાગ્યવાન સ્મશાનનેજ પ્રાપ્ત થાય છે; પણ કલહાના કૃત્યેથી તે પ્રેમી પતિનો મારે વિયોગ થઈ પડ્યો છે. સત્યવીર બાઈ ! અત્યારે સઘળી વાતનું સ્મરણ થતાં મારું હૃદય ઉથલ પાથલ થઈ જાય છે. મને જેટલું મારા માટે નથી લાગતું, એનાથી પણ વધારે મારા પ્રિયતમ માટે લાગી આવે છે. અરેરે ! તેમનું શું થયું હશે ?” કમળા કર્ણ કટ્પાંત કરવા લાગી. સત્યવીર તેને આશ્વાસન આપતાં કહેવા લાગ્યો, “બહેન ! તમે સમજી છો. શાન્ત થાઓ તમારા પતિનું દેવ રક્ષણ કરશે. હા ! પિશાચિનીએ મને પણ પૂરેપૂરો

હોયો છે.” આમ બોલી સત્યવીરે નિઃશ્વાસ નાખ્યો. હોયો છે સખ્ત કમળાના કણ્ઠપુટને અથડાતાં બોલી,

“ભાઈ! તમને કોણે હોયો છે?”

“કટિલ કપટકળાએ.”

“સ્પષ્ટ સમજાવવાની કૃપા કરો?”

કપટકળાએ કહી સંભળાવેલી અસત્ય વાર્તા સત્યવીરે કમળાને હુંકમાં કહી સંભળાવી. કમળા સ્તબ્ધ બની તે દુરાચારી નારી પર ધિક્કારનો વરસાદ વરસાવવા લાગી.

સત્યવીરે શાન્તિ આપી. કમળા શાન્ત થઈ મંદ સ્વરે બોલી,  
“ભાઈ! તમે પણ આ સ્થળે પૂરેપૂરા ફસાયા છો. તમારે હવે પલાયન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આ સ્થળે તમારું જીવન જોખમમાં છે. સ્વાર્થાધ શયતાનો તમારી જરૂર હત્યા કરશે.”

“બહેન! હું પણ તેજ વિચારમાં છું. મહેં અહિંની તમામ હકીકત મેળવી છે. હું જતાં પહેલાં તમારા ઉદ્ધાર કરવાની અત્યંત ઉત્કંઠા ધરાવું છું.”

“ભાઈ! મારી મુક્તિ મુશ્કેલ છે. હું જે સ્થળે પૂનાએલી છું, લાંથી બહાર નીકળવાનો એક પણ રસ્તો નથી. મને મારા નશીબને આધિન શર્ષ અત્રે જ પડી રહેવા દ્યો, પણ તમે ગમે એ પ્રકારે અહિંથી પસાર થઈ તમારું જીવન બચાવો.”

“હું તમને મારી સાથે લઈ ગયા વિના એકએ જનાર નથી. બહેન! જો, તમે આ વખતે જ મારી સાથે ચાલો. હું પ્રાણાંત સુધી તમારું રક્ષણ કરીશ.”

“ભાઈ! આ સ્થળ બંધકર છે, મારું રક્ષણ કરતાં તમારે મૃત્યુના મુખમાં હોમાવું પડશે?”

“જે થશે એ જોઈ લેવાશે, મરવાનું એકજ વાર છે; તો તેનાથી ભય શો ? આલો, તમે મારી પાછળ ધીમે ધીમે ચાલ્યાં આવો.” સત્યવીર ઉભો થયો. કમળામાં દૈવી શક્તિ આવી હોય એમ જણાતું બહાર નીકળવાની ઇચ્છાથી તે તત્કાળ ઉભી થઈ અને સત્યવીરની પાછળ ચાલી. બંને જણાં ધીમે કદમે પગ ઉપાડતાં આગળ વધ્યાં. સત્યવીર આવ્યો હતો તે રસ્તે થઈને કમળા સાથે જવા લાગ્યો. આખરે સીઢી ભોંયડું વટાવી બંને બહાર આવ્યાં. બહારના પવનથી કમળાને આનંદ થયો. સત્યવીર તેને ઘર્ષ પોતાના ઓરડામાં આવ્યો. રાત્રિનો છેલ્લો પ્રહર ચાલતો હતો. સર્વ સ્થળે શુન્ય ભાસતું હતું. ઘોર અંધકાર વ્યાપેલો હતો. સત્યવીરે ઓરડામાં આવી બારણું બંધ કર્યું. કમળાને શી રીતે છૂપાવવી તેના વિચારમાં પડ્યો. તેણે ઓરડાની અંદર તપાસ કરવા માંડી. ઓરડામાં એક મોટો પટારો પડેલો હતો. સત્યવીરે પટારાને ઉઘાડ્યો. તેમાં સ્ત્રી પુરૂષનાં કપડાં ભરેલાં હતાં. સત્યવીરે કમળાને થોડાંક કપડાં કાઢી લેવાનું સૂચવ્યું. કમળાએ એમ કર્યું. બાદ તે પટારાને ખસેડી સત્યવીરે દિવાલ નજીક એક ગોઠડી પાથરી કમળાને સૂઈ જવાનું સૂચવ્યું. કમળાએ સ્થાન કર્યું તે પછી સત્યવીરે પોતાનાં કપડાં અને ગોઠડાં પટારાની આસપાસ એવી સફાઈથી ગોઠવ્યાં કે જેથી પટારા પાછળ કોઈ માણસ છે એવો ઠંદો કોઈને પડે નહિ. આ પછી સત્યવીર પણ ખાટલામાં પડ્યો અને તેને થોડીવારમાંજ નિદ્રાએ ઘેરી લીધા.



## પ્રકરણ ૧૮ મું.

### પસાર થવાની ગાઠવણ.

પ્રભાત થયું. અંધકાર નષ્ટ થયો. પ્રકાશે પૃથ્વીને પ્રકાશીત કરી. નરનારી જાગૃત થઈ પોત પોતાનાં કાર્ય કરવા લાગ્યાં. કૃષ્ણનંદના ધરમાં હજી કોઈ જાગૃત થયું નહોતું. ફક્ત સત્યવીર અને કમળા જાગૃત થયાં હતાં. બન્ને જણાં પ્રભુસ્મરણ કરતાં હતાં. સત્યવીરે કમળાને તેના સ્થબેજ એસી રહેવાને, સ્વપ્ન્યું હતું. વખત વીતવા લાગ્યો. ઘોડીવારે સત્યવીરના ઓરડાનું બારણું ડોકાયું. સત્યવીરે ઉભા થઈ દાર ઉઘાડ્યું કુલસંગ ઉભેલો જણાયો. તેના હાથમાં પાણીનો લોટો હતો. સત્યવીરને જોતાંજ તેણે સલામ કરી. સત્યવીરે તેને ઓરડામાં લીધો. કુલસંગ નીચે બેઠો. સત્યવીરે દાતણ કરી મ્હેં ઘોષ લીધું. તે પછી કુલસંગની સામે ખાટલાપર એસી પૂછ્યું, “કુલસંગ! શું સમાચાર છે?”

“સમાચાર બયંકર છે. આજે તમારું નક્કી આવી બનવાનું છે.” કુલસંગે જણાવ્યું.

“તે હું જાણું છું અને તેથી આપણે પણ આજે સાહસ કરવાનું છે.”

“હું તો તૈયાર છું.”

“દેવું પતાવી આવ્યો?”

“હા, રાત્રેજ લેણદારને ઘેર જઈ દિસાબ ચૂકવી આવ્યો છું.”

“રાત્રે અને કેમ મળ્યો નહિ?”

“હું અહિં આવ્યો હતો; પણ તમારી પાસે કપટકળા બેઠેલાં હોવાથી બહાર એક સ્થળે ઉભો રહી તમારી વાત સાંભળતો હતો.”

“તે કપટકળાની સઘળી વાત સાંભળીને?”

“હા.”

“શું તે ખરી છે?”

“ના, તદ્દન ખનાવટી.”

“તું તેના સંબંધમાં કંઈ વધુ જાણે છે?”

“હા, હું તેની તમામ વાત જાણું છું. તેનો પતિ બિચારો પૂજવા જેવો દેવ હતો; પણ એ રાંડ કમળત પોતેજ તેની સાથે બરાબર નહિ રહેતાં રામલાલ જોડે પ્યાર બાંધીને બેસી છે. અરે રામલાલ સિવાય અનેક યુવકો સાથે રંગરાગ માણી તે બ્રષ્ટ થઈ છે. તેનો ટોળ મિથ્યા છે, કપટકળા હડહડતી વ્યભીચારીણી છે. તે દુષ્ટાએ તેના પતિને અને પોતાના કાકાની પુત્રી કે જે તે શોક્ય થતી હતી તે બન્નેને દુઃખના દરીયામાં ડૂબાવ્યાં છે. આજે તે ચંડાળણી તમારી પાસે તેની દુષ્ટ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાની માગણી કરશે. જે તમે ના પાડશો, તો તે ફલટા બૂમો પાડી પોતાની લજ્જા લુંટવાનો તમારા ઉપર આરોપ મૂકશે. આથી તેનો રાક્ષસ પિતા, અને પિશાચપતિ રામલાલ તેમના સાચિતો સાથે દોડી આવશે. સઘળા એકત્ર થઈ તમને પ્રથમ તો અધ-મુઆ કરી નાખશે. તે પછી રામલાલ તમારો હિતસ્વી જેવો જણાઈ તમને બંચાવવાની સઘળાને વિનંતી કરશે, છેવટે બચાવના બદલામાં તમારી પાસે બારે રકમની માગણી થશે. આવી રીતે થએલું મ્હેં અનેક વખતે જોયેલું છે. પાપીઓના પંજમાં ફસાનાર જે તેમની માગણી સ્વીકારી બારે રકમ આપવાનો ખાત્રી લાયક બંદોબસ્ત કરે છે તો તે તેનો જીવ બચાવી શકે છે અને શક્તિ વિનાનો, ખાત્રી નહિ આપનારો દુષ્ટના છરાનો ભોગ થઈ મરે છે. એવાં ભોગ થએલા અનેક જનોનાં મુડદાં આ મકાનમાં આવેલા એક ભોંયરામાં ફેંકી દીધેલાં મારી નજરે જોયાં છે. આપને માટે આજનો દિવસ અને રાત્રિ બચાવકર

છે. આપણે ગમે એ પ્રકારે અહિંથી નાશી છૂટવું જોઈએ.” આટલી વાત કરી કુલસંગ મૌન રહ્યો. સત્યવીર ઉંડા વિચારમાં પડી અંતે બોલ્યો,

“કુલસંગ ! તારી સૂચના હું કયુલ કરું છું. તહે આ બયાનક સ્થળે મારા મદદગાર થવાનું વચન આપ્યું છે, તેને માટે હું તારો ઉપકારી છું. હું આપણા ગામ ગયા પછી તને સુખી કરીશ. વાંડ આ સઘળી વાત તહે કેવી રીતે જાણી ? ”

“હું આજે ઉઘ્યો નથી. કપટકળાની વાત સાંભળ્યા પછી નીચે ગયો અને ત્યાં છપાઇ રહી રામલાલ અને કૃષ્ણનંદનની મસલત સાંભળી.”

“ધણેજ અહાહુર. વાંડ આ લોહોએ કમળાને ક્યાં કેદ કરી છે ? ”

“કેમ ! તે જાણવાનું આપણે શું કામ છે ? ”

“કુલસંગ ! તારા હૃદયમાં દયા નથી ? શું તહે તે જાણકીનું દુઃખ સાંભળ્યું નથી ? ”

“અરે સાંભળ્યું છે તેમજ નજરે પણ જોયું છે; પણ આપણે તેના માટે કંઈપણ કરી શકીએ એમ નથી.”

“કારણ ? ”

“ત્યાં જવાનો રસ્તો છેજ નહિ.”

“વાંડ ત્યારે તું એક બીજું કામ કર.”

“કરમાવો ? ”

“તે પહેલાં હું તને ફરીથી પૂછું છું કે તું મને વિશ્વાસઘાત તો નહિજ કરે ને ? ”

“સાહેબ ! હું મારી ખાત્રી કેવી રીતે કરી આપું ? પણ આ કુલસંગનું મન જુદું છે.”

તે જેને મળ્યો તેના માટે પ્રાણ આપે છે. જે આપની ખાત્રી ન થતી હોય તો હું આપની ખાત્રીને માટે આ પરભાતના પહોરમાં દાંતણની ચીરીએ ભગવાનના મોગન ખાધને કહું છું કે હું તમારી સાથે દગો નહિ કરું. હું આજથી તમને મારા માલીક અરે બાપ જેવા સમજાશ. ”

“ ધન્ય છે તને. દુલસંગ ! જે સાંભળ. મહેં ગઈ રાત્રે મોટું સાહસ કર્યું છે. તું જે સ્થળે જવાનો રસ્તો નથી એમ કહે છે; તે રસ્તે જઈ કોટડીમાં પૂરાએલી કમળાને છોડાવી છે. ”

“ હેં ! તમે આ શું કહો છો ? ” દુલસંગ આંખ્યો ફાડી સત્યવીરના સામે જોઈ રહ્યો. હજી પણ તે સત્યવીરની વાત નહિ માનતો જણાયો. પુનઃ સત્યવીરે કહેવા માંડ્યું, “ મહેં તારામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂક્યો છે; તેથીજ આ વાત તને જણાવી છે. હું ભોંયરામાં ઉતર્યો હતો, ત્યાં કૃષ્ણનંદનનું શયનસ્થાનનું દ્વાર પડતું હતું. ત્રિપુટીની તમામ વાત મહેં સાંભળી ભોંયરાની અંદર વળીયોની મુકેલી સીડી વાટે ઉપર અટ્ટી કમળાને છોડાવી છે. બોલ, હવે થઈ તારી ખાત્રી ? ”

“ હા, ખરેખર તમે દેવનુંજ કામ કર્યું છે, પણ કમળા ક્યાં છે ? ”

“ જા અને પેલા પટારા પાછળ દ્રષ્ટિ કર. ” સત્યવીરે જણાવ્યું.

દુલસંગ સ્તબ્ધ બની પટારા આગળ ગયો. કમળા સૂતેલી જણાઈ. તે આંખ્યો અંધ કરી, પ્રભુનું રક્ષ કરતી હતી. દુલસંગના હૃદયમાં પૂર્ણ સંતોષ થયો હોય એમ જણાયું. તે સત્યવીરની પાસે આવી પગે પડી બોલ્યો, “ તમે મનુષ્યના અવતારમાં દેવ છો. તમે આજે દેવનુંજ કામ કર્યું છે. હું તમારી સેવા સ્વીકારી ભાગ્યશાળી થયો છું. ગરીબ બિચારી કમળા તમારી મહેનતથીજ અકાળે મરણને શરણ થતી બચી. ભગવાન તમારું ભલું કરશે, ” દુલસંગ બેઠો

થઈ સત્યવીરના મુખ સામે અનીમેષ દ્રષ્ટે જોઈ રહ્યા. સત્યવીરે રહેજ હસ્તાવધને કહ્યું, “ હવે કમળાનું રક્ષણ તારે કરવાનું છે. આજે આખો દિવસ તે કોઈની નજરે પડે નહિ એવી રીતે તેને રાખવાની છે. વળી આ ઉપરાંત તારે બીજાં પણ ઘણાં કામ કરવાનાં છે. ”

“ હું આપની આજ્ઞા મુજબ દરેક કાર્ય કરવાને તૈયાર છું, બોલો શું કરવાનું છે ? ” કુલસીંગે પૂછ્યું.

“ તું પ્રથમ દુધનો લોટો ભરી લાવ. તેને સાકર નાખી ગરમ કરતો આવજે. કમળાને તે પાવાનું છે. તે બિચારીને ત્રણ દિવસે જ ખાવાનું મળતું હતું. જા, જલ્દી લઈ આવ. ” સત્યવીરે તેને દુધ લઈ આવવાનું સૂચવ્યું. કુલસિંગ ચાલ્યો ગયો અને લગભગ અર્ધા કલાકે ગરમ દુધ લાવી હાજર થયો. સત્યવીરે તેને ઓરડાની બહાર ઉભો રાખી કોઈ આવી ચઢે નહિ તેની તપાસ રાખવાનું સૂચવ્યું. કુલસિંગ ઓરડાની બહાર ઉભો રહ્યો. સત્યવીરે કમળાને બહાર આવવા કહ્યું. શરીરે કેશ બનેલી કમળા સત્યવીરની પાસે આવી બેઠી. સત્યવીરે ખાલામાં દુધ કાઢી તેને પીવા આપ્યું. કમળા દુધ પી સ્વસ્થ થઈ બોલી, “ ભાઈ! આપે મારા માટે આપનું અમૂલ્ય જીવન જોખમમાં નાંખ્યું છે. આ ઉપકારનો બદલો હું કેવી રીતે વાળી શકીશ ? ”

સત્યવીરે કહ્યું, “ બહેન ! આમાં ઉપકાર જેવું મ્હેં કંઈ પણ કર્યું નથી. પ્રભુ કરે ને આજનો દિવસ નિર્વિઘ્ને પસાર થાય તો પ્રભુનો ઉપકાર. આજ રાત્રે જ આપણે અહિંથી પસાર થવાનું છે. ”

“ આપણે આ બચાંકર સ્થળેથી કેવી રીતે જઈ શકીશું ? ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ તે જોઈવળ હું કહું છું. તમે જાઓ અને તમારી જગાએ છૂપાવ. ” સત્યવીરે તેને તેના સ્થાને જવાનું કહ્યું. કમળા તેની જગાએ

જમ બેઠી. સત્યવીરે દુલસિંગને બોલાવીને કહ્યું, “આપણે હવે કમળાને કોઈ જોઈ શકે નહિ એવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.”

દુલસિંગ થોડીક વાર વિચાર કરી બોલ્યો, “મારો વિચાર એવો છે કે તમે આજનો આખો દિવસ ઝોરડામાં નહિ રહેતાં બહારની બાજુએ રહો. હું ખાટલો વજેરે બહાર કાઢી આપું છું, તમારી પાસે આવનાર માણસો તમને બહાર જોઈ તમારી પાસે જ બેસશે. કોઈ કદાચ બહાર બેસવાનું પૂછે તો તમારે એટલું જ જણાવવાનું કે ધણા દિવસ ઝોરડામાં રહેવાથી મને અકળામણ થાય છે. આજે અહિં બહારની હવા લેવાને ઇચ્છું છું. આવું કહેશે એટલે સધળાં કંઈ પણ પૂછશે નહિ.”

સત્યવીરને તેની આ યુક્તિ પસંદ આવી. તેણે તરત પોતાની અનુમતી જણાવી. દુલસિંગે ખાટલો, ગોદડાં, શેતરંજી વજેરે ઝોરડામાંથી બહાર કાઢી બીજાવ્યું. બીજી ઉપયોગી વસ્તુઓ પણ બહાર કાઢી મૂકી. અંદર એક પણ ઉપયોગી વસ્તુ રહી નહિ કે જેથી કોઈને અંદર જવાની જરૂર પડે. સત્યવીર ઝોરડાનાં દાર ખુલાં મૂકી બહારના ભાગમાં બેઠો. આ સર્વ ગોઠવણ કરી દુલસિંગ પણ બહાર આવી બેઠો. મકાનમાં સર્વ જગૃત થયાં હતાં. નોકરો કામકાજ કરવાને મંડી પડ્યા હતા. એવામાં કપટકળા તેના હાથમાં દુધનું પાત્ર લઈ આવતી જણાઈ. બન્ને સ્વસ્થ થઈ બેઠા. કપટકળા હસતી-હસતી ત્યાં આવી અને દુધનો પ્યાલો સત્યવીરના સામે મૂકી બોલી, “કેમ રાત્રિ શાન્તિમાં પસાર થઈ હતીને ?”

“રાત્રિ પૂર્ણ શાન્તિમાં જ પસાર થઈ હતી ? આ પૂછવાનું કારણ ?” સત્યવીરે સ્મિતહાસ્ય કરી પૂછ્યું.

“કદાચ શત્રે બેચેની ઉત્પન્ન થઈ હોય ?

“ મને શા માટે બેચેની ઉત્પન્ન થાય ? ”

“ વિચારના વાતાવરણથી.”

“ શાના વિચાર ? ”

“ ગઈ કાલે બનેલા પ્રસંગથી.” આમ બોલી કપટકળાએ આંખની ધસારત કરી. સત્યવીર કંઈ પણ નહિ બોલતાં ફક્ત હસ્યો. તેના એ હાસ્યે કપટકળાને આનંદ ઉપજાવ્યો. તેણે ડુલસીંગને પાન બનાવી દાવવા મોકલી સત્યવીરને દુધ પીવાનું કહ્યું. સત્યવીરે દુધનો પ્યાલો ઊપાડી મુખે અરાડ્યો. પુનઃ કપટકળા બોલી, “ મારા હાથે દુધ પીવરાવું કે ? આનંદ પડશે, લાવો.” કપટકળાએ પ્યાલો લેવા હાથ લાંબાવ્યો. સત્યવીરે હસ્તે વદને કહ્યું, “ તમારા જેવી સુકોમળ સુંદરીને હું શ્રમ આપવા ઇચ્છતો નથી. દુધ ઘણું ગરમ છે, પ્યાલો તપી ગયો છે; કદાચ તમારા સુકોમળ હાથ દાઝશે ? ”

“ અરે કંઈ નહિ દાઝે, લાવો હું મારા માનીતા પ્રેમીને મારા હાથે જ દુધ પીવરાવીશ.” કપટકળાએ પ્યાલો પોતાના હાથમાં લઈ લીધો. સત્યવીર તેની ઈચ્છાને આધિન થઈ દુધ પીવા લાગ્યો. કપટકળા દુધ પાતાં અનેક આળા કરી તેના શરીર સ્પર્શનો લ્હાવો લેતી. સત્યવીર ઘણો સંકોચાતો, પણ તે શું કરે ? કુટિલા આગળ તેનાથી વધારે બોલી શકાયું નહિ. સત્યવીરને ગમે એ પ્રકારે આજનો દિવસ પસાર કરવો હતો. આથી તેણે પણ કપટકળાને કૃત્રિમ પ્રેમ બતાવી આનંદ અર્પવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. કપટકળાએ વિવિધ પ્રકારના હાવભાવ કરી દુધ પાચું. બાદ પ્યાલો નીચે મૂકી સત્યવીરના ખભા પર હાથ મૂકી બોલી, “ કેમ રસીયાશુ ! કેવો આનંદ પડ્યો ? આવી રીતે તમારી પત્નીએ તમને કોઈ દિવસ દુધ પાચું હતું કે ? ”

“ કપટકળા ! આજના જેવો આનંદ મને હજી સુધી મળ્યો

નથી. મારી પત્ની તો બિચારી તદ્દન અજ્ઞાન છે. તેનામાં પોતાના ગ્રેમીને રીઝવવાનું જ્ઞાન તો બીલકુલ છે જ નહિ ખરેખર તમે ગ્રેમ-કળામાં પૂરેપૂરાં પ્રવિણ છો.” સત્યવીરે પ્રશંસા કરી.

“અરે હું તો આખું કોકશાસ્ત્ર શીખી છું. આપણામાં કહેવત છે કે કોક વિના સધળું ફેક, હજી તો તમને લગીર જ આનંદ મળ્યો છે; પણ રાતના જો જો કે કેવો આનંદ મળે છે? તમે જીવંતાં જ સ્વર્ગ સુખ ભોગવતા હો એમ માનશો, આપણા બન્નેની જોડી ત્રીલુવનમાં પણ મળવી મુશ્કેલ છે. તમારી પત્ની કરતાં હું અધીક આનંદ તમને આપીશ. મારા આનંદથી તમે તમારી સ્ત્રીને તદ્દન ભૂલી જશો. વાંદું હું તમને એક વાત પૂછતાં ભૂલી ગઈ?” કપટકળાએ સત્યવીરના સામે જોઈ હસી દીધું.

“શું ભૂતી ગયાં?” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“એક વાત.” કપટકળાએ કહ્યું.

“જણાવો.”

“તમે સૂરા પીઓ છો?” કપટકળાએ પૂછ્યું.

“તે પહેલાં તમેજ જણાવો કે તમે પોતે તેનું પાન કરો છો?” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“મને તો તેના વિના ઘડી પણ ચાલતું નથી. હું તેના પ્રતાપેજ મદમસ્ત થઈ છું. સૂરાનું પાન અને મારા જેવી મદ્યેલી મહીલાનો આનંદ જો પૂરો ભાગ્યવાન પુરૂષ હોય છે, તેને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.”

‘સત્ય છે, કપટકળા! આપણા બન્નેનું જીવન જોડું મળ્યું છે. તમે માગ હૃદયની વાત જાણી તે ઘણું સારું કર્યું અને પણ સૂરા વિના એક પણ પણ ચાલતું નથી. હું તમારી સાથે આનંદ કર-



વાને જે આટલી આનાકાની કરતો હતો, તેનું કારણ એજ કે હું મદિરા વિના તમારી સાથે રંગ માણવા ઈચ્છતો નહોતો. હું તે પીઠે છું તે જણાવતાં શરમાતો હતો. ઠીક થયું કે તે વાત તમે જાતે જ જાહેર કરી. સુરાસુંદરી, અને તમારા જેવી સ્વર્ગસુંદરીનો આનંદ અનુભવતાં હું સાક્ષાત સ્વર્ગ મુખ જ ભોગવતો હોમશ. કપટકળા ! સાંજના વખતે આનંદની તમામ વસ્તુઓ અગાઉથી અહિં મોકલી આપજો. સમ-જ્યાં કે ? ” આટલું કહી સત્યવીરે તેનો હાથ દબાવ્યો. કપટકળા રાજ-રાજ થઈ ગઈ. તે આવેશમાં આવી સત્યવીરની સંજ્ઞાડ જઈ બેઠી અને આલીંગન આપવાને ઉત્સુક થઈ, પણ એટલામાં જ કુલ-સીંગ આવતો જણાયો. કપટકળા દૂર ખસી બેઠી. કપટકળાએ રોષમય મુખે પૂછ્યું, “ કેમ પાન લાવ્યો ? ”

“ હા, લ્યો ” કહી તેણે પાન કપટકળાના હાથમાં મૂક્યું.

“ વાઈ જા હવે ઝોરડામાથી વાસીદું કાઢ. ” કપટકળાએ તેને દૂર કાઢવાના હેતુથી કહ્યું. કુલસંગ ઝોરડામાં જઈ વાસીદું વાળવા લાગ્યો. આ તકનો લાભ લઈ કપટકળાએ સ્વહસ્તે પાનનું બીડું સત્યવીરના મુખમાં મૂક્યું. કુલસંગે તે જોયું. ગરીબ એવક હત્યો. તેને કાઢવાનો હેતુ પૂરું થતાં કપટકળાએ તેને બહાર બોલાવ્યો. એવા-માં જ કપટકળાને વિચાર આવતાં પૂછ્યું, “ આજે તમે બહાર કેમ બેઠા છો ? ”

“ અંદર ઘણા દિવસ રહેવાથી મનને ગોઠવું નહોતું, તેથી આજે બહાર મુકામ નાખ્યો છે. ”

“ ત્યારે રાત્રે પણ અહિં જ પડ્યા રહેશો કે ? ” કપટકળાએ મર્મમાં હસી પૂછ્યું.

“ નારે ના, રાત્રિના સમયે તો અંદર જ સૂવું પડશે. ” સત્ય-વીરે જણાવ્યું.

કપટકળા વધુ કંઈ બોલે-કહે એટલામાં જ નીચેથી તેના નામની જૂમ પડી. તે તરત ખાલી ખાલો ઉપાડી ચાલતી થઈ ગઈ. સત્યવીર તેની પીઠ પાછળ જોઈ રહ્યો. તેના અદૃશ્ય થતાંની સાથે જ તેનાથી બોલાઈ જવાયું કે, “હત્ત રાંડ કર્કશા !”

આ શબ્દો સાંભળીને દુલસંગને પણ હસવું આવ્યું. આ પછી સત્યવીરે તેના સામે જોઈ કહેવા માંડ્યું, “દુલસંગ ! તું હવે સ્વસ્થ થઈ મારી પાસે બેસ અને હું કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ. જેમ વખત વિતશે તેમ આપણાથી વાતચીત થઈ શકશે નહિ. આજે તારે અને મારે ઘણું કામ કરવાનું છે.”

“હ્યો આ બેઠો, જે કહેવું હોય તે કહો.” દુલસંગે તેની સામે બેસતાં કહ્યું.

સત્યવીરે થોડી વાર મોન રહી પૂછ્યું, “આપણને ક્યાંથી ઘોડા મળી શકશે ?”

“કેટલા ઘોડા જોઈશે ?”

“ત્રણ.”

“મહા મુસ્કેલીથી મળી શકશે. આ મકાનની પાછળ જ કૃષ્ણ-નંદનની અશ્વશાળા છે, તેમાં ઘોડાં ઉંટ વગેરે આંધેલાં છે. ત્યાં દસ માણસો રાત્રિ દિવસ રખવાળી કરે છે.”

“આપણે ગમે તે ઉપાયે ઘોડા તો જોઈએ જ. વાડે તે માણસોને કંઈક આપ્યું હોય તો ઘોડા આપે ખરા કે ?”

“હા, કદાચ એમ બની શકે ખરું.”

“ત્યારે તું સો રૂપીઆ લઈ જા અને તેમને બક્ષીસ આપી ઘોડાની વ્યવસ્થા કર.”

“ના, એમ નહિ. હું આજે તેમને પુષ્કળ દારૂ પીવરાવી બેહોશ

કરીશ અને પછી સારા જોષ ત્રણ ઘોડા છોડી લાવીશ. આ કામમાં સો રૂપીઆની જરૂર નથી. પચીસ રૂપીઆ બહુ જ છે. પણ પછી તમે અહિંથી નીકળી શકશો કેવી રીતે ? ”

“ તે વિચાર મહેં કરી મૂક્યો છે. તારે આજે કપટકળાના ઓરડામાં જઈ તેનાં કપડાં છૂપી રીતે લઈ આવવાં. તે કપડાં કમળા પહેરશે, અને અંધારૂં થતાં તારી સાથે બહાર નીકળશે. તમને જોઈને કોઈને બહેમ પડશે નહિ.”

“ પણ તે વખતે ઘોડાને રાખવા ક્યાં ? ”

“ હા, એ પણ એક વિચાર કરવાનો છે. વાઈ કોઈ વિશ્વાસુ માણસ મળી શકશે ? ”

કુલસંગ વિચારમાં પડી બોલ્યો, “ આ ગામમાં એવો વિશ્વાસુ માણસ કોઈ પણ મળી શકશે નહિ. આખું ગામ લુચ્ચા-ચોર વગેરેથી ભરેલું છે.”

“ ત્યારે આપણે કેમ કરીશું ? ” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“ મને એક વિચાર સુઝી આવ્યો છે. હું આ વખતે જ નીચે જઈ હું અને કપટકળાનાં લુગડાં લઈ આવું છું. સાંજ પડે કે તમારે કમળાબહેનને તૈયાર કરવાં. હું તે અરસામાં ઘોડા છોડી નગરની પાદરે આવેલી એક ધનધોર ઝાડીમાં બાંધી આવીશ, બાદ બહેનને લેવા આવીશ.”

“ બહુ સાઈ, હવે એક કામ રહ્યું.”

“ શું ? ”

“ તારે ખાઈ પી બજારમાં જવું, અને ત્યાંથી ત્રણ સારા તમંચા-દાર ગોળી અને ખાવાનું વેચાથી લઈ આવવું.”

“ તે કામ પણ હું જલ્દીથી પૂરું કરીશ.”

“ ઠીક. ત્યારે તું હવે જ અને આપણા કાર્યની શરૂઆત કર. એટલા વખતમાં હું પણ સ્નાનાદિક કાર્યથી પરવારી લઉં છું.”

કુલસિંગ નીચે આલ્યો ગયો. સત્યવીરે હાંક મારી નીચેથી એક નોકરને બોલાવી ન્હાવાનું પાણી મંગાવી સ્નાન કરી લીધું. તે પછી પ્રભુનું ધ્યાન ધરી બેઠો. એવામાં કુલસિંગ તેના હાથમાં એક નાની પોટકી સાથે ત્યાં હાજર થયો. સત્યવીરે તે પોટકી કમળાને આપી તેમાંનાં વસ્ત્રો સાંજના વખતે પહેરી લેવાની સૂચના કરી.

સત્યવીર ઝોરડામાંથી નીકળી કુલસિંગ પાસે આવ્યો. કુલસિંગ હસતાં-હસતાં ધીમેથી બોલ્યો, “ આજે આપણી પર ભગવાન ભક્ષા થયા હોય એમ જણાય છે. પ્રભુની દયા હશે તો આપણે આજે વિના ભયે અહિંથી નાશી છૂટીશું.”

તેનું આવું બોલવું સાંભળી સત્યવીર વિસ્મય થયો. તેણે એકાગ્ર દ્રષ્ટિ કુલસિંગ સામે નિહાળી પૂછ્યું, “ કેમ વાડું ? ”

“ આજે કૃષ્ણનંદન ગામ બહાર કિલ્લણીએ જનાર છે, ત્યાં આજે જાત જાતનું ખાવાનું થશે અને તમામ સાગ્રિતો સાથે મારો શેઠ આજે આનંદ ઉડાવશે.”

“ ત્યારે આ મકાન સંભાળવા કોણ રહેશે ? ”

“ હું અને તમે બે.”

“ કેમ તું ત્યાં નહિ જાય ? ”

“ ના, હું ત્યાં જાઉં તો આપણું કામ શી રીતે થાય ? ”

“ મને લાગે છે કે અહિં મકાને થોડાંક માણસો તો જરૂર રહેશે.”

“ નારે ના, એક પણ માણસ નહિ. આખું ગામ ચોર છે. એટલે ચોરને ઘેર ચોરવા આવનાર કોઈ હોય જ નહિ.”

“ કપટકળા અહિં રહેશે કે ત્યાં જશે ? ”

“ એ તો સૌ ખેલી ત્યાં જવાની. ”

“ તે ઉન્મણીનું સ્થળ અહિંથી કેટલે દૂર આવેલું છે ? ”

“ અહિંથી ત્રણ ગાઉ દૂર. ”

“ સઘળા પાછા ક્યારે આવશે ? ”

“ તે કહી શકાય નહિ. જો સાવધ હોય તો રાતના નવ વાગ્યા પહેલાં પણ આવી પહોંચે. પણ મહેં ઘણી ઉન્મણીમાં જોયું છે કે કોઈ મધ્યરાત પહેલાં ઘેર આવ્યું નથી. કેટલાકને ઉંચડીને તો કેટલાકને ડોળીઓમાં સૂવાડીને લાવવા પડે છે ? ”

“ કેમ વાંડે ? ”

“ ત્યાં અતીશય દારૂ વપરાય છે. સઘળા એભાન થતાં સુધી દારૂ પીએ છે. ”

“ ત્યારે તો આપણે જવાનો રસ્તો તદ્દન સાફ થશે, પ્રભુનો મહાન ઉપકાર માનો કે જેથી તે દુષ્ટોનો આનંદ દિવસ આજે જ આવ્યો. ”

“ પણ આજે કપટકળા ઘણી ખેલી આવશે. ” દુઃખમંત્રે કહ્યું.

“ કેમ ? ”

તમારી સાથે રંગ રાગ માણુવા. તે તમારો પ્રેમ મેળવવા વ્યાકુળ બની રહી છે. ”

“ તેની મુઝા-આશા હવામાં ઉડી જશે, આનંદ ધૂળમાં મળશે. સાંજે સઘળું જણાશે. ”

“ ત્યારે મને જવાની રજા છે ? ”

“ હા, લે આ સો રૂપીઆ તારા ગળવામાં નાખતો જા; અંન મહેં કહેલી તમામ વસ્તુઓ કોઈ જણે નહિ એવી રીતે લઈ આવ. ”

સત્યવીરે તેના હાથમાં સો રૂપીઆની મ્હોરો મૂકી. કુલમંગ ચાલ્યો ગયો. આ પાપસ્થાનમાં આવો વફાદાર માણસ મળવાથી સત્યવીરે પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો. આ પછી થોડીવારે કપટકળા તેને માટે ખાવાનો થાળ લઈ ત્યાં આવી. સત્યવીરે ઉભા થઈ તેના હાથમાંથી થાળ લઈ લીધો. કપટકળા પાછી જતાં બોલી, “આજે અમારી ઉજળણી છે. તમે જમી અપોરે વિશ્રાન્તિ કરજો. હું જેમ અને એમ જલ્દીથી તમને રીઝવવા ઘેર આવીશ. અત્યારે તમે જમી લ્યો. અમારે જવાની હજી વાર છે. ઉજળણીમાં જતાં પહેલાં સારાં વસ્ત્ર પહેરી તમને માફ સૌન્દર્ય અતાવવા વળી પાછી એક વખત આવી જઈશ.” આમ કહી તે ચાલતી થઈ. સત્યવીર તેની તરફ ધિક્કાર સૂચક દષ્ટિ ફેંકી જમવાનો થાળ લઈ ઓરડામાં ગયો. તેણે અંદરથી ઓરડાને સાંકળ દઈ કમળાને બહાર બોલાવી જમી લેવાની સૂચના કરી. ગરીબડી કમળા આજે ઘણા દિવસે સાફ ભોજન કરવા પામી. અને ભોજન કરતાં ગઈ ગૂંજરી વાતો કરવા લાગ્યાં.

### પ્રકરણ ૧૯ મું.

#### પલાયન.

આજે સઘળું દુષ્ટ મંડળ ગામની બહાર ઉજળણીએ જનાર છે. ઘરમાં જવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે, અપોર થતાં પહેલાં તો સઘળા ઉજળણીએ જવા નીકળી પડ્યા. મકાનમાં ફક્ત કૃષ્ણનંદન, રામલાલ અને કપટકળા સિવાય કોઈ રહ્યું નહિ. કૃષ્ણસિંગ સેવક તેઓની પાસે બેસો હતો. સઘળાં સારાં વસ્ત્ર પહેરી જવાને તૈયાર થયાં, હતાં. એવામાં કપટકળા આવું છું કહી સત્યવીર પાસે આવી.

તેણે ભભકાદાર વસ્ત્ર ધરેણું પહેર્યા હતાં. તેણે ત્વરીત પગલે સત્યવીર પાસે આવી તેના ખભા પર હાથ મૂકતાં કહ્યું, “જુઓ, હું અત્યારે કેવી દેખાઉં છું?”

સત્યવીરે તેના સામે જોઈ હસ્તા વદને કહ્યું, “જાણે અલકા નગરની અલકાસુંદરી.”

“આવી મન મોહક સુંદરી ખીજે ક્યાંઈ જોઈ હતી કે?”  
પુનઃ તેણે પૂછ્યું.

“ના, હું પૂરેા ભાગ્યવાન છું કે આજે તમારા જેવી સુંદર સુંદરીનાં દર્શન કરી શક્યો છું.”

“અરે એથી પણ વધુ આનંદ હવે પછી ભોગવશો. લ્યો હવે હું જાઉં છું. તમે આજે આખો દિવસ સુષ્પ રહેજો, કે જેથી રાત્રે ઉઘ સતાવે નહિ. હું આ વસ્ત્રાલંકાર સહિતજ તમારી પાસે આવીશ.”

આમ બોલતી કુટિલા હસતી-હસતી ત્યાંથી ચાલતી થઈ અને નીચે આવી તેના બાપ પાસે ઉભી રહી. કૃષ્ણનંદને કુલસંગને મકાનની સંભાળ રાખવાનું સૂચવી સૌ સાથે પ્રયાણ કર્યું. યોગાનમાં તેમને માટે ગાડી તૈયાર હતી. ત્રણે ગાડીમાં બેઠાં. ગાડી ચાલતી થઈ. નજરથી અદ્રશ્ય થતાં કુલસંગ કમાડ વાસી સત્યવીર પાસે આવ્યો. બન્ને કમળાની પાસે ઓરડામાં આવી બેઠા. કમળાએ તેની તમામ હકીકત કહી સંભળાવી. તેની વાત સાંભળતાં સત્યવીર અને કુલસંગની આંખોમાંથી અશ્રુ નીકળ્યાં હતાં. સત્યવીરે કપટકળા પર ઘિકારનો વર્ષાદ વરસાવી કમળાને આશ્વાસન આપી જણાવ્યું કે, “કમળા! હું તને આજથી મારી બહેન ગણી પાળીશ. પ્રભુ કૃપાએ મારી પાસે પુષ્કળ ધન ભંડાર છે. તું મારા ગૃહમાં નિવાસ કરજે, ત્યાં તને કેમ

પણ પ્રકાશનું કષ્ટ પડશે નહિ. મારી પત્નિ પવિત્ર અને પ્રેમાળ છે. તેની સાથે રહેવાથી તારું દુઃખ ઓછું થશે. હું મારાથી બનતી મહેનતે કિશોરચંદ્રને શોધી કઢાવીશ. કમળા ! તું પવિત્ર છે, પણ તારી પર પ્રસન્ન થશે અને એજ દયાળુની દયાથી કિશોરચંદ્ર સાથે તારો મેળાપ થશે. મારો અંતરાત્મા પણ એમજ કહે છે. બહેન ! હું આજ પર્યંત બહુજ કષ્ટ વેઠ્યું છે. તને કષ્ટ દેનાર દુષ્ટોને જગનિયંતા બરાબર શિક્ષા કરશે. આપણે અહિંથી ગયા પછી હું પણ આ દુષ્ટાત્માઓને શિક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ. આ દુષ્ટોના કારસ્થાનો નિહાળી મારા શરીરમાં કોષે નિવાસ કર્યો છે. હું જરૂર સઘળા પાપાત્માઓને જડ મૂળથી ઉખેડી નાખીશ. હા ! તેમનાં કર્મો સાંભળી મારું હૃદય સ્તબ્ધ થઈ જાય છે. કમળા ! સતી ! તારી પર વર્તાવેલો ત્રાસ જાણી મારા મનમાં કંપારીઓ છૂટે છે. શું કરું ? અત્યારે સાધનહીન છું, દુઃખનના મકાનમાં. ફસાએલો છું, નહિ તો એક પલકવારમાંજ કર્મચંડાળોને પકડી ચત્રભુજ બનાવી દીધા હોત. પણ શીકર નહિ. તેમનો પાપ કુંભ હવે સંપૂર્ણ ભરાઈ ચૂક્યો છે. તેમનું હવે આવી બન્યું છે. તેઓ હવે આ મંસારમાં વધુ વખત રહી દુષ્ટર્મો કરી શકનાર નથી. હું થોડા દિવસમાં જ મારા બહાદુર માણસો સાથે આ મકાનપર દરોરો પાડીશ અને એકે એક બદમાસને પકડી લોખંડી સાંકળોથી જકડી તેમનાં કર્મોની નસીયત આપીશ. બસ તે પછી જ મારા હૃદયમાં પ્રકટેલો કોલામી કંઈક શાન્ત થશે.” આટલું બોલી સત્યવીર શાન્ત રહ્યો. ગુસ્સાના આવેશથી તેનું મુખ લાલચોળ બની ગયું. તેની આંખોમાં રક્ત ઉપસી આવ્યું હોય એમ જણાયું. શૌર્યથી તેનું સમસ્ત શરીર કંપવા લાગ્યું. કમળા અને કુલસીંગ તેના મુખ સામે નિહાળી રહ્યાં, બાદ ધીમે રહી કમળા



બોલી, “ ધર્મવીર ! તમે દયાના ભંડાર છે, તમારી કૃપાથી જ હું અત્યારે વાત કરવાને જીવીત છું. પ્રભુ તમને સહાય કરશે અને તમારા શુભ પ્રયાસથી જ પાપીઓ હતા ન હતા થઈ જશે. માફ ભાગ્ય જ તમને અહિં ખેંચી લાવ્યું છે. તમારા આવવાથી જ માફ જીવન લંબાયું છે. પ્રભુ જે કરે છે તે સારાને માટે જ. ભાઈ ! હવે વધુ વખત શુભાવ્યા કરતાં આપણે અહિંથી નીકળી જવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો સાફ. સમય ઝપાટા બંધ ચાલ્યો જાય છે. હમણાં રાત પડશે. ઉજાણીએ ગએલા દુષ્મનો રાત્રિ પડે આવી પહોંચશે. આપણે તે પહેલાં જ સંધળું કરી લેવું જોઈએ. ”

“ હા, આપણે હવે વખતસર ચેતવું જ જોઈએ. ” દુલસંગે પણ જણાવ્યું.

“ ત્યારે તું હવે મહેં જણાવેલી વસ્તુઓ લઈ આવ.”

“ એ તો હું વગર વિલંબે લઈ આવીશ. પણ તે મહેલાં આપ મારી સાથે આવો, આપણે ઘોડા જોઈ આવીએ. ”

“ ચાલ હું સાથે આવું છું. ” કહી સત્યવીર તેની સાથે ચાલ્યો. કમળા તેના સ્થાને જઈ બેઠી. બન્ને જણા બહાર નીકળી નીચેના એક ઝોરડામાં આવ્યા. ત્યાં અનેક પ્રકારનાં હથીઆર પડેલાં હતાં. સત્યવીરે અને દુલસંગે જોઈતાં શસ્ત્રો લઈ લીધાં. ત્રણ સારા તમચા પણ ત્યાંથી લઈ લીધા. દાડ ગોળીની સીલબંધ પેટીઓ પડેલી હતી. તેને તોડી જોઈતાં કારતુસો, દાડગોળી વગેરે લઈ લીધું. સંધળું લઈ દુલસંગ ઉપર મૂકી આવી પાછો આવ્યો, તેણે ત્યાંથી બીજા ઝોરડામાં સત્યવીર સાથે ગમન કર્યું. તે ઝોરડામાં દ્રવ્ય-દાગીનાની પેટીઓ આવેલી હતી. મકાનના ભોખીયા દુલસંગે આ ઝોરડો પણ સત્યવીરને બતાવ્યો. આવી રીતે અનેક ઝોરડા સત્યવીરને બતાવી દુલસ-

સંગ છેવટે પૈશાચિક કર્મ કરવાના ઝોરડામાં આવ્યા. જે ઝોરડામાં પૈશાચિક કર્મ થતાં હતાં, તે ઝોરડો જોઈ બહાદુર સત્યવીર પણ ભયથી કંપ્યો. તે ઝોરડામાં ભય પમાડે એવાં હાડપિંજરો, લગાવેલાં મનુષ્યોનાં મૃત શરીરો, માણસને મારવાનાં અનેક પ્રકારનાં યંત્રો વગેરે ભયંકર દ્રશ્ય જોતાં જ સત્યવીરના શરીરમાંથી ભયની કંપારીઓ નીકળવા લાગી. તેણે તરત ત્યાંથી નીકળી જવાની ઇચ્છા જણાવી. કુલસંગ તેને લઈ એક બીજા ઝોરડામાં આવ્યો. આ ઝોરડો મકાનના છેક છેલ્લા ભાગમાં આવેલો હતો. તેનો આકાર મંદિરના ઘાટને મળતો હતો. કુલસંગે તે ઝોરડાનાં બારણાં ઉઘાડ્યાં. દાર અલગ થતાં જ અંદરથી સુવાસ આવી, કે જે સુવાસ સત્યવીરે જીવનમાં કોઈ વખતે અનુભવી નહોતી. બંને ઝોરડામાં પ્રવેશ્યા, સર્વત્ર સુવાસ પ્રસરેલી હતી. સુવાસથી મગજ પ્રદુષ્ટ થયું. સત્યવીર ચારે તરફ નજર ફેરવતો-ફેરવતો કુલસંગની પાછળ ચાલ્યો. બંને જણા ઝોરડાની પછીતે આવ્યા. ત્યાં ઉંડાણમાં ઉતરવાની એક સીડી ગોઠવેલી હતી. કુલસંગ આગળ ઉતર્યો. પાછળ સત્યવીર ધીમે ધીમે ઉતરવા લાગ્યો. થોડીવારે બંને છેક નીચે ઉતરી આવ્યા, ત્યાં પુષ્કળ અંધારું હતું. એકબીજાનું મુખ પણ જોઈ શકાતું નહોતું; પણ એટલામાં જ કુલસંગે એક ઘૂપી ચાંપ દબાવી એક ઝોરડો ઉઘાડ્યો. આ નવો ઝોરડો કોટડીના આકારનો પણ સ્વચ્છ આનંદજનક હતો, અંદર બે મોટા ધીના દીપકો પ્રકાશી રહ્યા હતા. આ પ્રકાશ સર્વત્ર ફેલાઈ રહ્યો. આ નાનકડા ઝોરડામાં સામેની દિવાલમાં એક મોટી બીમકાય ભવાનીની મૂર્તિ આવેલી હતી. તેનો દેખાવ ધણો જ બીહામણો લાગતો હતો. દેવીને ચાર હાથ હતા. તેના એક હાથમાં ફરસી પકડેલી હતી. બીજા હાથમાં ખુલ્લી તલ્વાર હતી. ત્રીજા હાથમાં મૃત મનુષ્યના માથાની ચોટલી પકડેલી હતી અને ચોથા હાથમાં ખોપરીના આકા-

રતું પાત્ર હતું. તેમાં લોહી ભરેલું હતું. ભવાની દેવીની જીભ એ બેંડે ત બહાર નીકળેલી હતી. સરસ સુગંધીથી આ ઓરડો સુવાસીત થયેલો હતો. આ સુવાસ છોક ઉપરના ભાગમાં પણ ફેલાયેલી હતી. સત્ય-વીર એકાગ્ર દ્રષ્ટે દેવીની પ્રતિમાને જોઈ રહ્યો. દેવીને અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારો પહેરાવવામાં આવેલાં હતાં, માથાપર કિમતી મુકુટ શોભી રહ્યો હતો. તેમાં એક અમૂલ્ય હિરો પ્રકાશી રહ્યો હતો. કુલસંગે એ હિરાની તારીફ કરતાં જણાવ્યું કે “ આ હિરો ઇરાનના રાજ્યમાંથી મારા શેઠ પાસે આવેલો છે. અસલ આ હિરો ઇરાનના પાદશાહની બેગમના તાજમાં રહેતો હતો. અઃ પછી પાદશાહના મહેલમાં ચોરી થવાથી બેગમના તાજનો હિરો પણ ચોરાયો, ચોરી કરનારે આ હિરો તુર્કિસ્તાનના એક અમીરને વેચ્યો. એ અમીર દેશાટન કરતાં કરતાં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, તે વખતે મારા શેઠના બાપ જીવતા હતા. તેઓશ્રી પણ મારા શેઠના જેવો જ ઠગ ફાંસીયાનો ધંધો ચલાવતા હતા. તેમને એ તુર્કી મુસાફરના આવવાના સમાચાર મળ્યા. લાગલાજ તેઓ પોતાની ટોળી સાથે ઉંપડ્યા અને મુસાફરના આવવાના માર્ગમાં જ પોતે અને તેમના સાથિતો શ્રીમંત મુસાફરો થઈ બેઠા.

તે પછી આવનાર મુસાફર ત્યાં આવ્યો. રાહ જોઈ બેઠેલા સંકેત શાહુકારોએ તેને માનપૂર્વક બોલાવી વિશ્રામ લેવાનું સૂચવ્યું. ભલો મુસલમાન મુસાફર વાતોથી બોળવાયો. તેણે ત્યાં વિશ્રામ કરી મુસાફરીની વાત જણાવી. ફાંસીયાઓએ તેની તમામ વાત સાંભળી લઈ પોતે પણ મુસાફર છે એમ જણાવ્યું. બાદ નાસ્તો પાણી કરી ત્યાંથી મુસાફરો આગળ વધ્યા. રાત્રિ દિવસ ચાલતા ચાલતા તેઓએ ચાર દિવસે લોધાપાટણ નામક નગરને પાદરે આવી એક નિર્જન સ્થાનમાં પડાવ નાખ્યો. આ ચાર દિવસની મુસાફરીમાં તુર્ક મુસાફર

પાસે શું શું માલ છે વગેરે બદમાસોએ મુક્તિથી જાણી લીધું હતું. તેમ તે લુચ્ચાઓએ મીઠા શબ્દોથી અને સારા વર્તનથી તે બોળીઆ મુસાફરનું દિલ પણ જીતી લીધું હતું. મુસાફર આવા સારા મુસાફરોનો સંગાથ મળેલો જાણી ઈશ્વરનો આભાર માનવા લાગ્યો. આ પછી સઘળું જાણવાનું જાણી લઈ હરામખોરોએ તેમનું કૂર વર્તન તે રાતના અમલમાં મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાત્રિ પડી. સઘળા ખાદ પી વાતો કરી નિદ્રાને શરણ થયા. મધ્યરાત્રિ થતાં નિશાચરો જાગૃત થયા. તુર્કો મુસાફરની સાથે ખીજાં ચાર માણસો હતાં. પ્રભુથી નહિ ડરનારા પિશાચોએ ધીમે કદમે ચાલી નિદ્રાધિન થએલા નિર્દોષ મુસાફરોના ગળામાં ફાંસા નાંખ્યા અને પછી એક પળ વારનો પણ વિલંબ નહિ કરતાં ફાંસા જોરથી ખેંચ્યા. ખીચારા મુસાફરોથી એલી શકાયું નહિ. તેમની આંખો બહાર નીકળી આવી, મુખ પહોળાં થઈ ગયાં. ખીચારા તરશડીયાં મારતા અંતે જાગતકર્તાના દરબારમાં પોતાની ફરીયાદ દાખલ કરવા ચાલતા થયા. પાપીઓનું પૈશાચિક કાર્ય પૂરું થયું. તે પછી દુષ્ટો તે મુસાફરોનાં મુડદાંને વિકટ ઝાડીમાં ફેંકી આવ્યા અને સઘળો માલ લઈ પોતાને મુકામે આવ્યા. ઘેર આવી મળેલો માલ તપાસવા માંડ્યો. એ મુસાફર પાસેથી તેઓને જીંદગીમાં નહિ મળેલો માલ મળ્યો. સઘળાના આનંદની સીમા રહી નહિ. એ મળેલા માલના એક દાગીનાના દાખડામાંથી આ હીરો મળી આવ્યો. કૃષ્ણનંદનના બાપે સઘળા સાગ્રિતોને મલ્લ જોડ્યો આપ્યો. પોતાના બાગમાં થોડું દ્રવ્ય અને હિરો આવ્યો. તે પછી આ હીરો તેણે મુઝ્ફરપુરના ઠાકોરને એક લાખ રૂપીઆની કીમતે વેચ્યો. તે વખતે હાલના ઠાકોરના પિતા રામસિંહ ગાદી પર હતા. તે ધણા કાર્યદક્ષ હતા. આવો કીમતી હીરો આની પાસે ક્યાંથી ?

તેમના મનમાં વિચાર સાથે સંશય ઉપજ્યો. આથી તેમણે રૂપીઆ લઈ પોતાને ગામ જતા ઠગને પકડી લાવવાને માણસો દોડાવ્યા. સિપાહીઓ તેને પકડી ઠાકોરની પાસે લાવ્યા. ઠાકોરે તેને હિરો ક્યાંથી મળ્યો વગેરે પૂછ્યું. ઠગ બરાબર જવાબ દઈ શક્યો નહિ. આથી તે કારાગૃહ વાસી થયો. છેવટે પાંચ વર્ષ પૂરાં થતાં ઠાકોરને ત્યાં હાલના ઠાકોરનો જન્મ થયો. તેની ખુશાલીમાં તેને છોડી મૂક્યો. તે પોતાને ઘેર આવ્યો. ઠાકોરે હિરાને પોતાના શીરપેચમાં જડાવ્યો. હિરો જવાથી કૃષ્ણનંદનના પિતાને ઘણું લાગી આવ્યું. તે ઘણો લુચ્ચો અને મહાન કારસ્થાની હતો. તેણે હરકોષ પ્રકારે હિરો પાછો મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. સમય વીતતાં રામસિંહ ઠાકોર શિકારે નીકળ્યાના સમાચાર તેને મળ્યા. તે તત્કાળ તેના દસ સાગ્રિતો સાથે જંગલ તરફ રવાને થયો. સઘળાના હાથમાં બરેલી બંદુકો હતી. ઠાકોરના શિકારે આવવાના સ્થળે સઘળા છૂપાઈ રહ્યા, રામસિંહ ઠાકોર તેમના પાંચ અંગરક્ષકો સાથે તે સ્થળે આવી પહોંચ્યા. એ સ્થાને ઝાડી પુષ્કળ હતી. ઠાકોર અને તેમના અંગ રક્ષકો શીકારની શોધમાં આગળ વધ્યા. થોડક દૂર જતાં જ તેમની પર ઉપરાસાપરી બંદુકોના બહાર ચલા. ગોળીઓ શરીરમાં પ્રવેશવા લાગી. ઠાકોર અને તેમના સેવકો દુષ્મનોને જોવા આસપાસ દૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. પણ ધનધોર ઝાડીમાં છૂપાએલા દુષ્મનોને જોઈ શક્યા નહિ. આખરે દુષ્ટ દુષ્મનોના ગોળી બહારથી ધવાઈ ઠાકોર અને અંગરક્ષકો મરણને શરણ થયા. તેમના મરણની પૂર્ણ ખાતરી થતાં બદમાસો બહાર નીકળ્યા અને હિરો હાથ કરી રસ્તે પડ્યા.

ઠાકોરના મરણની ખબર ત્રીજે દિવસે પડી. નાનો કુમાર ગાદીએ આવ્યો. તેણે તેના પિતાના ખૂનીઓને ખોળવા ઘણાએ પ્રયત્ન કર્યો; પણ ખૂનીઓની માહિતી મળી નહિ.

કૃષ્ણનંદનનો બાપ હિરો લઈ ઘેર આવ્યો. તેણે તે હિરો ત્યાર પછી બહાર નહિ રાખતાં આ દેવળમાં રાખ્યો. બાદ બે વર્ષ પછી તે માદો પડ્યો. તેના બરડામાં મોહું પાહું પડ્યું. તેણે ઘણા વખત સુધી અસહ્ય વેદના સહન કરી પ્રાણ મૂક્યા. કૃષ્ણનંદનની ઉમ્મર તે વખતે સોળ વર્ષની હતી. બાપના મરણ પછી તેણે પિતાનો ધંધો ધમધોકાર ચલાવવા માંડ્યો. ” આવી રીતે હીરાની વાત જાણવી કુલસીંગે જાણ રહ્યો. સત્યવીર ધ્યાનપૂર્વક સઘળી વાત શ્રવણ કરી બોલ્યો, “ ત્હેં આ સઘળી વાત કેવી રીતે જાણી ? ”

“ ગયા આસો માસની કાળી ચૌદસની રાત્રિએ આ દેવીના ઝોરડામાં સઘળું દુષ્ટ મંડળ એકઠું થયું હતું. દર કાળી ચૌદસની રાત્રે આ સ્થળે સઘળા દેવીભક્તો એકઠાં થઈ દેવીનું પૂજન કરી પુષ્કળ દારૂ પીએ છે. તે વખતે સઘળા એકબીજાને વફાદાર રહેવાના સોગન ખાય છે. સોગન લીધા પછી કૃષ્ણનંદનનો એક આજ્ઞાળુ ગુરૂ દેવીનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવે છે, એ વૃત્તાંતમાં કૃષ્ણનંદનના પૂર્વજોનાં પરાક્રમથી માંડીને ઠેઠ કૃષ્ણનંદનના બાપનાં પણ પરાક્રમ વર્ણવે છે, તેમાં આ હિરાની વાત પણ આવી જાય છે. હું ગઈ ચૌદસની રાત્રે અહિં હાજર હતો અને તેથી જ મારા જાણવામાં સઘળી વાત આવી. ” કુલસિંગે ખુલાસો કર્યો.

“ ત્યારે તો તું વિશ્વાસઘાતી થયો ? તારે તારા સોગન બરાબર પાળવા જોઈએ ? ત્હેં તારા માલીક પ્રત્યે બેઠમાની કરી છે. તારે આ છાની વાત મને જાણાવવી જોઈતી નહોતી. ” સત્યવીરે ગંભીર મુખે કહ્યું.

“ હું તમારા ટુંક સહવાસથી સત્ય થું અને અસત્ય થું એ જાણી શક્યો છું. જ્યાં સત્ય હોય છે ત્યાં આવાં બયંકર કર્મો થતાં

નથી. વળી જ્યાં સત્ય હોય છે, ત્યાં જ દેવનો વાસ હોય છે. આ સ્થળે અતી નીચ કર્મો થાય છે. આ સ્થળે દેવી હોય તેમ હું માનતો નથી. એમ માનવાનું જ્ઞાન આપના સહવાસે આપોઆપ મારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયું છે. એટલે હું એવા અસત્ય સોગનને સત્ય તરીકે માનતો નથી. મારી આ વાત આપના જાણવામાં આવ્યાથી આપ આ દુષ્ટ લોકોના નાશનો પ્રયત્ન જરૂર કરશો. અને આખરે સધળા બદમાસોને પૂરતી શિક્ષા કરશો. આથી કરી અનેક નિર્દોષ માણસો કાળના ભોગ થતા બચશે. આવી ખાત્રીથી મહેં સધળી વાત આપને જણાવી છે.” કુલસીંગે દીનવદને જણાવ્યું.

સત્યવીર હસ્યો. આ હસવું તેનું કંઈક જુદા જ પ્રકારનું હતું. તેણે કહ્યું, “કુલસીંગ! આજની વાતથી તને મોટું મનામ મળશે. ઠાકોરના ખૂનની હકીકત તહેં આજે જાહેર કરી મારા ઉપર અત્યંત ઉપકાર કર્યો છે. આ ખાત્રીથી તને સરદારી મળશે. વાંડ હવે તું એક કામ કર, તે એ કે આ દેવીના મુકુટમાંથી હિરો કાઢી લે.”

“એમ કરવાથી દેવી કોપાયમાન થશે તો?” કુલસીંગે પૂછ્યું.

“તહેં હમણાં જ જણાવ્યું ને કે જ્યાં નીચ કર્મો થાય છે, ત્યાં દેવનો વાસ હોતો નથી. તું ભય પામ્યા વિના દેવીની નજીક જા. આપણે આ હિરો લેવો જોઈએ એવી દેવીની આજ્ઞા થઈ ચૂકી છે. આપણે તેની પ્રેરણાથી જ આ હિરો લઈએ છીએ જા, દેવી કોપામાન નહિ થાય પણ પ્રસન્ન થશે.” સત્યવીરે તેનો ભય દૂર કર્યો.

કુલસીંગ તત્કાળ દેવીની મૂર્તિ આગળ ગયો અને ધીમે રહી મુકુટ નીચે ઉતારો તેમાંથી હિરો કાઢી લીધો. તે પછી મુકુટ દેવીના માથે મૂક્યો. સત્યવીરે તે હિરાને કુલસીંગના હાથમાંથી પોતાના હાથમાં લઈ મહા વાર નીહાળ્યો. હિરો પ્રકાશમય હતો. ધીના દીપકો



સાથે તેનો પ્રકાશ મળવાથી ત્યાં વધુ પ્રકાશ પડતો હતો. સત્યવીરે એ કિંમતી હીરાને ગળવામાં મૂકી દીધો અને પછી ત્યાં વધુ વખત નહિ રોકાતાં ફુલસીંગ સાથે ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો. તે પછી બન્ને જણા અશ્વશાળા આગળ આવી ઉભા. ઘોડારમાં આ વખતે પાંચ ઘોડા અને ચાર ઉંટ બાંધેલાં હતાં. બાકીના ઘોડા ઉંટ ઉજાણીમાં ગયાં હતાં. સત્યવીરે ઘોડાની પરીક્ષા કરી પાંચમાંથી ત્રણ ઘોડા પસંદ કર્યા. આ સ્થળેથી પાછળની બાજુએ જવાનો એક રસ્તો આવેલો હતો. એ રસ્તો ક્યાં જાય છે એમ સત્યવીરે ફુલસીંગને પૂછ્યું. જવાબમાં ફુલસીંગે જણાવ્યું કે આ રસ્તે વિકટ ઝાડીમાં થઈ નદી કિનારે જવાય છે.”

“હીક ત્યારે, આપણને જવા માટે આ રસ્તો જ અનુકૂળ થઈ પડશે.” સત્યવીરે કહ્યું.

“ત્રણ આગળ ઝાડી વિકટ આવે છે, વળી અંધારી રાત છે.”

“આપણે એકાદ દાનસ સાથે લઈશું. તને આ રસ્તાની પૂર્ણ માહિતી છે ને ?”

“હા, હું ઘણી વખતે આ રસ્તે થઈને ગયો આવ્યો છું.”

“ત્યારે ગભરાવાનું કારણ નથી. ફુલસીંગ! ચાલ હવે આપણે પાછા ફરીએ.” કહી સત્યવીર મુકામે આવ્યો. ત્રણ વાગેલા જણાયા. સત્યવીરે ફુલસીંગને બજારમાં જઈ સઘળી વસ્તુઓ લઈ આવવાનું જણાવ્યું. ફુલસીંગ ચાલતો થયો અને લગભગ એક કલાકે ખાવાનું, દાનસ વગેરે બેઠેલી વસ્તુઓ લઈ આવી હાજર થયો. સત્યવીરે અને તેણે તમામ વસ્તુઓની બે નાની પોટકીઓ બાંધી. બાદ ત્રણ નાની ઝાળીઓ બનાવી તેમાં કારતુસો મૂક્યાં. ત્રણ તમંચા બહાર રાખ્યા. આ સઘળી વ્યવસ્થા કરવામાં સાંજ પડી. અત્યારે કોઈ છે નહિ ધારી તેમણે નિકળી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. કમળાએ કપટકળાનાં વસ્ત્રો ખેંચી



લીધાં. વસ્ત્રની અંદર કારતુસની ઝોળી ખભા પર ભરાવી તરંગ્યો હાથમાં લઈ લીધો. બહાર નીકળવાથી અને સત્યવીરની મદદ મળવાથી તેનામાં અપૂર્વ હિંમત આવી હતી. સત્યવીર અને કુલસીંગે પણ વીર વેશ ધારણ કરી લીધો. બન્નેએ કમ્બરે તલવારો લટકાવી છાતી આગળ પીસ્તોલો કસી દીધી. ખભા પર બાકીની બે ઝોળીઓ ભરાવી દીધી. હવે કંઈ પણ કરવાનું અગર લેવાનું બાકી રહ્યું નથી જાણીને સત્યવીરે કુલસંગને બહાર તપાસ કરી આવવાનું સૂચવ્યું. કુલસંગ બહાર ચાલ્યો ગયો. સત્યવીરે હીરાની ટુંક વાત કમળાને સંભળાવી. હીરાની પ્રાપ્તિથી કમળાને આનંદ થયો. સત્યવીરે તે હીરાને બરાબર પેક કરી કમ્બરે બાંધ્યો. થોડીવારે કુલસંગ તપાસ કરી પાછો આવ્યો અને રસ્તો સાફ છે એણે જણાવ્યું. તરત જ ત્રિપુટીએ પ્રભુનું નામ લઈ ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. ધીમે પગલે ચાલતાં અને આસપાસ જોતાં તેઓ અશ્વ-શાળા આગળ આવી પહોંચ્યા. કુલસંગે ઘોડા બહાર કાઢ્યા. કમળાને ઘોડા પર બેસતાં સારી રીતે આવડતું હતું. કુલસંગે પ્રથમ તેને ઉંચકી ઘોડા પર બેસાડી. બાદ તેણે અને સત્યવીરે અશ્વારૂઢ થઈ ઘોડાને ચલાવ્યા. જોત જોતામાં તેઓ ઝાડીમાં ગૂંમ થઈ ગયાં. સૂર્ય ભગવાન પણ તેમના નીકળી જવાથી આનંદ પામી ધીમે ધીમે અસ્તાચળ તરફ ગમન કરી ગયા. સાયંકાળ થતામાં તો ઘોડેરવાર ત્રિપુટી વિકટ ઝાડી વટાવી સરિતા કિનારે આવી ઉભી. કુલસંગે અટકળથી મુજફરપુર તરફનો માર્ગ ખોળી કાઢ્યો. માર્ગની સહેજસાજ માહિતી અળતાં જ અશ્વોને પૂરપાટ દોડાવી મૂક્યા. ઓ જાય-આ જાય એમ કહેતાંમાં તો તેઓ ઘણું દૂર નીકળી ગયાં. આ સાથે દિવસની પણ સમાપ્તિ થઈ. અંધકારે અવનિને ઢાંકી દીધી. પસાર થએલી ત્રિપુટી પણ અંધકારમાં અદૃશ્ય થઈ.

## પ્રકરણ ૨૦ મું.

### નવી આકૃત.

શત્રિના દશેક વાગ્યાના મુમારે ઉભણીએ ગએલાં માણસો મકાને આવ્યાં. સઘળા નિશાથી ચકચૂર થએલા હતા. કૃષ્ણનંદન અને રામલાલને ગાડીમાં નાખી ઘેર લાવવામાં આવ્યા હતા. કપટકળા સાવધ હતી. તેને આજે રંગરાગ ડિઝાવવાનો હોવાથી સૂરાપાન કરતી વખતે ખેભાન થઇ જવાય નહિ એવી તેણે પૂર્ણ કાળજી રાખી હતી. ઘરમાં આવતાંજ તેણે નોકરોને દીવા સળગાવવાનું કહ્યું. દ્વારથી ચકચૂર થએલા નોકરો લડકીયાં ખાતા દીપકો પ્રકટાવવા લાગ્યા. કૃષ્ણનંદન અને રામલાલને ઉપાડી એક ઓરડામાં લઇ જઈ ખાટલા પર નાખ્યા. મકાનમાં સઘળું શૂન્ય લાગતું હતું. કપટકળાએ નોકરોને સ્ક્રમ રહેવા જવાની આજ્ઞા આપી. એવકો પોત પોતાના સ્થળે ચાલતા થયા. અત્યારે કપટકળાના મનના આનંદનો પાર નહોતો. રતીરંગ માણવાને તે અત્યંત આતુર થઇ રહી હતી. નોકરોના ગયા પછી એક ક્ષનસ હાથમાં પકડી તે પોતાના શૃંગાર સદનમાં આવી અને એક મોટી પેટી ઉઘાડી તેમાંથી નવાં કપડાં બહાર કાઢી દિવસનાં જાંઘાં થએલાં કપડાં ઉતારી નવાં પહેર્યાં. પાણીથી મુખ ધોઇ નાખ્યું મુખ પર સુગંધીદાર સફેતો લગાવ્યો. માથામાં સુવાસમય તેલ અથવા અત્તર સીંચ્યું. નવી ફેશન મુજબ વાગ એળ્યા. આંખોમાં કાજળ આંજ્યું. આ પછી નવી જાતના અલંકારો બદલ પર ધારણ કરી તેણે આયનામાં નિહાળ્યું. તેનો સ્વાંગ અત્યારે અનુપમ હતો. કપટકળા સ્વર્ગ મુંદરી જેવી જણાવા લાગી. આયનામાં જોઈ તે પોતાના પરજ મોહી પડતી હોય એમ વિચિત્ર ચાળા કરવા લાગી. સૂરાના નિશાથી તેની

રક્ત આંખો ચળકતી હતી. તેણે વળી એક ખાલો લરી તે વખતે મદિરા પાન કર્યું. તે પછી પાન ખાધું. પાનથી તેના હોઠ લાલચોળ થયા. તે આંખનામાં જોઈ હસી પડી. તે પછી ત્યાંથી જવાને તૈયાર થઈ. તેના મનમાં એમ હતું કે સત્યવીર મને જોતાં જ ગાંડો ઘેલો બની જશે. હું તેને જોતાં જ ભેટી પડીશ અને પછી તેને મારા હાથે સૂરાપાન કરાવીશ અને હું તેના હાથે પીશ. આમ ગડ ભાંગ કરતી કપટકળા એક હાથમાં દાફની સીસી અને બીજા હાથમાં ફાનસ તથા પાન લઈ ઓરડામાંથી બહાર નીકળી સત્યવીરના ઓરડા તરફ જવા લાગી. અનંગથી અકળાએલી અલખેલીને નજીકનો રસ્તો પણ દૂર લાગવા માંડ્યો. તે ત્વરીત પગલે સત્યવીરના ઓરડા આગળ આવી પહોંચી. ત્યાં દીવો જળાવ્યો નહિ. કપટકળાના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, દીવો કેમ જળાવતો નથી. શું સત્યવીર બહાર સૂવાને બદલે ઓરડામાં સૂઈ ગયો હશે? શું તે મારા આવ્યા પહેલાં જ ઉઠી ગયો હશે? લાવ ઓરડામાં જોઉં. આમ વિચારતી કપટકળા દાર ઉઘાડી ઓરડામાં પ્રવેશી, પણ અંદર જતાં તેણે શું જોયું? કંઈ જ નહિ. ઓરડો અને સત્યવીરનો ખાલી ખાટલો તેની નજરે પડ્યો. કપટકળાએ ચારે તરફ નજર ફેરવી. પણ કોઈ જળાવ્યું નહિ. કપટકળા વ્યાકુળ બની. તે વિચારવા લાગી કે, સત્યવીર અત્યારે ક્યાં ગયો હશે? શું આ મકાનમાં કોઈ નહિ હોવાથી ગામમાં ફરવા તો નહિ ગયો હોય? જો ગામમાં ગયો હશે તો કોઈક તેને અમારી સઘળી વાત જણાવી દેશે તો? કપટકળા ઉંડા વિચારમાં પડી. સમય વીતતાં તેની વ્યાકુળતા વધવા લાગી. છેવટે તેણે અકળાઈને ફુલસંગને બોલાવવા ફુલીયા, ઓ ફુલીયા કહી બે ચાર બૂમો પાડી. પણ ફુલીયો ત્યાં ક્યાંથી હોય કે તેને જવાબ આપે?'

કપટકળા. ઉંચકેરાઈ ગઈ અને નક્કી કંઈક દગો થયો છે ધારીને તાબડોતોબ સાંધી પાછી ફરી નીચે આવી, તેણે નોકરો સૂતા હતા ત્યાં આવી ડુલસિંગના નામની ખૂંસો પાડવા માંડી. નોકરો જાગી ઉઠ્યા અને આંખો યોગતા શું છે? શું છે? એમ પૂછવા લાગ્યા. કપટકળાએ ડુલસિંગ અને મહેમાનની વાત પૂછી, સેવકોએ અજાનતા જણાવી. કપટકળા નોકરો સાથે મકાનના દરેક ઓરડે ફરી વળી પણ કોઈ જણાયું નહિ. તેને બેમ પડ્યો, તરત તેણે નોકરોને ફાનસો સાથે ગામમાં જઈ તપાસ કરી આવવાનું જણાવ્યું. નોકરોના ગયા પછી તે કૃષ્ણનંદનના ઓરડામાં આવી અને મોટેથી ખૂંસો પાડી બાપને જગાડી સત્તીર તથા ડુલસિંગના નાસી જવાની વાત જણાવી. કૃષ્ણનંદનના પેટમાં ધ્રાસકો પડ્યો. તેનો નિસો ઉતરી ગયો. તેણે તરત રામલાલને જગાડ્યો. ત્રિપુટી આખા મકાનમાં ફરી વળી પણ નાસી જનારાઓનો પત્તો મળ્યો નહિ. મધ્યરાત્રિ થવા આવી. ગામમાં ખોળવા ગએલા નોકરો પણ નિરાશ વદને પાછા આવ્યા. કૃષ્ણનંદનના કષ્ટનો પાર રહ્યો નહિ. તેને ડુલસિંગ પ્રત્યે મનમાં ક્રોધ થયો, તેણે આત્મગત વિચાર્યું કે સત્તીર ઘણો ચાલાક છે. તેણે નક્કી ડુલીયાને ખોળવી સઘળી વાત જાણી લીધી હશે? આમ નિશ્ચય થતાં તેણે રામલાલને ઉદ્દેશી કહ્યું, “આપણી શોધ ખોળ નકામી છે. આપણે શીકાર છટકી ગયો છે. અરે કોઈ જાઓ અને આપણી ઘોડારમાં તપાસ કરો કે ત્યાં કેટલા ઘોડા છે?”

સેવકો ઘોડાની ગણતરી કરવા ચાલતા થયા. તે પછી કૃષ્ણનંદને રામલાલને કહ્યું, “તું પેલા ગુપ્ત ઓરડામાં જઈ કમળાની તપાસ કરી આવ, કદાચ તે છોકરીએ કારસ્થાન રચ્યું હોય તો નવાઈ જેવું નથી. રામલાલ હાથમાં ફાનસ લઈ ચાલતો થયો. તેના ગયા પછી પિતા

પુત્રી માતા વાળા ઓરડા તરફ ચાલ્યાં. અને થોડીવારે તે સ્થળે આવી ઉભાં. દેવીના સામે દ્રષ્ટિ કરતાં જ કૃષ્ણનંદન ઉંડી હાથ મારી બેશુદ્ધ થઈ જમીન પર ઢળી પડ્યો. કપટકળાએ સારવાર કરવા માંડી. થોડીવારે કૃષ્ણનંદન સાવધ થઈ માથું કુટતાં બોલ્યો કે, “શત્રુએ આપણું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. મારી જીંદગી બરબાદ કરી છે. બેટા કપટકળા! દેવીના મુકુટમાંથી કીંમતી હીરો આપણા દુષ્મનો લઈ ગયા છે. હાય ! એ હીરો જાહેરમાં આવતાં તારા બાપને ફાંસીના લાકડે લટકવું પડશે. હાય ! મારા દુઃખની સીમા નથી.” આમ કહ્યાંત કરતો કૃષ્ણનંદન કપટકળા સાથે ત્યાં નીકળી બહાર આવ્યો. બહાર આવતાં જ રામલાલે કમળા નથી ના સમાચાર જણાવ્યા. વળી એ સાથે ઘોડાની ગણતરી કરવા ગએલા નોકરોએ પણ ત્રણ ઘોડા ગૂમ થએલા જણાવ્યા. આવા એક સામટા જવાબથી કૃષ્ણનંદન ફરીથી જમીન પર પટકાઈ પડી માથું કુટવા લાગ્યો. કપટકળા અને રામલાલ તેને ધીરજ આપવા લાગ્યાં. બાદ કેટલીક વારે તેણે સાવધ થઈ થાણામાં માણસ મોકલી જમાદારને બોલાવરાવ્યો. જમાદાર આવતાં કૃષ્ણનંદને રડતા હૃદયે સઘળી હકીકત જણાવી. આ કામ સત્યવીરનું છે જાણી જમાદાર પણ ગભરાયો. સત્યવીર કોણ છે ? તે કેવો કાર્ય દક્ષ માણસ છે, વળી તેનું કેટલું માન છે આ બધું કૃષ્ણનંદન અને જમાદાર સારી રીતે જાણતા હોવાથી તેમના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. બેકએ ધણીવાર વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો કે, ગમે એ પ્રકારે નાથી ગએલાં દુષ્મનોને મુજશરપુર પહોંચતાં પહેલાં પકડવાં. આ વિચારથી કૃષ્ણનંદને તત્કાળ ત્રણ ઘોડા તૈયાર કરી લાવવા નોકરને કહ્યું. તેટલા વખતમાં કૃષ્ણનંદન, રામલાલ અને જમાદાર શસ્ત્ર અસ્ત્ર સજી તૈયાર થઈ ગયા. સેવક ઘોડા લઈ આવ્યો. ત્રણે

જણા ઘોડેસ્વારે થયા અને કપટકળા તથા પોતાના માણસોને સંભળા પૂર્વક રહેવાનું સત્યવી અશ્વોને મુજદરપૂરના માર્ગે પૂરપાટ દોડાવી મૂક્યા. કપટકળા નિરાશ વદને તેના ઓરડામાં જઈ પલંગમાં પડી, અને હૃદય વેદનાથી અકળાએલી પ્રબળા રૂદન કરી હૃદય હલકું કરવા લાગી.

વાયકો! ચાલો આપણે નાશી જતી ત્રીપુટીને જોઈએ.

અશ્વારોહી ત્રીપુટી મધ્યરાત્રિ થતાં કૃષ્ણપુરથી ઘણે દૂર નીકળી આવી. રાત્રિનો સમય હોવાથી તેઓ ખરો રસ્તો ત્યાગી ખીખ રસ્તે ચઢી ગયાં હતાં. તે રસ્તો ઘણો વિકટ હતો. પ્રદેશ ડુંગરાળ હતો. જાડી પહોં પુષ્કળ આવતી. ટુલસીંગે જ્ઞાનસ સળગાવી લીધું હતું; પણ જ્ઞાનસનો પ્રકાશ ધીમ્ જાડીમાં વધુ ઉપયોગી થઈ પડતો નહોતો. જાડીમાં ઉગેલાં વૃક્ષોથી વચ્ચે ફાટતાં હતાં. રસ્તા વચ્ચે પડેલાં મોટા પથરોથી ઘોડાઓ વારંવાર ડોકરાતા. આવી રીતે રસ્તો કાપતાં તેઓ ઘણે દૂર નીકળી આવ્યાં. અંતે પ્રાતઃકાળ થયો, અંધકાર નષ્ટ થયો. નજીકમાં એક ગામ આવેલું જણાયું. અશ્વોને તે ગામ તરફ ચલાવ્યા. અરાબર અજવાળું થયે તેઓ ગામ નજીક આવી પહોંચ્યાં. ગામની ભાગેભે એક કુવો આવેલો હતો, ગામની સ્ત્રીઓ જળ ભરવાને કુવા પર એકત્ર થઈ હતી. ટુલસીંગે તેમની નજીક જઈ ગામનું નામ પૂછ્યું. ગામનું નામ હરીહરપૂર માત્રમ પડ્યું. કમળાએ ગામના નામથી પોતાના પિતાનું સ્મરણ કરી નિઃશ્વાસ નાખ્યો, એવામાં એક માણસ ત્યાં થઈને ખેતરમાં જતો હતો. તેને પાસે ખોલાવી સત્યવીરે મુજદરપૂરનો માર્ગ પૂછ્યો. પ્રત્યુત્તરમાં તે માણસે મુજદરપૂરનો માર્ગ બતાવી પૂછ્યું, “ શું તમારે મુજદરપૂર જવું છે ? ”

“ હા, કેમ પૂછવું પડ્યું ? ” સત્યવીરે જવાબ આપીને પૂછ્યું.

“ સ્થેજ. ”

“ અરે સ્થેજ તે કોઈ પૂછતું હશે કે ? ”

“ હા, મહેં તો સ્થેજ પૂછ્યું, કારણ કે મુન્દરપુરતો અહિંથી ધણું દૂર આવેલું છે. ”

“ અહિંથી કેટલા ગાઉ થાય ? ” ડુલસંગે પૂછ્યું.

“ લગભગ સીતેર ગાઉ. ”

“ ઓ બાપરે. ” ડુલસીંગ આભો બન્યો.

“ તમે ક્યાંથી આવો છો ? ” પુનઃ તે માણસે પૂછ્યું.

“ અમે કૃષ્ણપૂરથી આવીએ છીએ. ”

“ તમે અવજા રસ્તે આવ્યા છો. કૃષ્ણપૂરની ભાગેળથી જો સીધા રસ્તે ગયા હોત તો તમને ધણું જ નજીક પડત. ”

“ આ ગામને અને કૃષ્ણપૂરને કેટલું અંતર હશે ? ” ડુલસંગે પૂછ્યું.

“ કૃષ્ણપુર અહિંથી બાંડીયા ઘોડાના પચીસ ગાઉના અંતર પર છે. ” માણસે જણાવ્યું.

“ વાડે આ ગામમાં કોઈ ધર્મશાળા છે કે ? ”

“ ના, તમારે કિતરવું હોય તો ગામને ચોરે જાવ. ત્યાં તમને સારી સગવડ મળશે. ” આટલું કહી તે માણસ પાછું વાળી જતો ચાલ્યો ગયો. સત્યવીરને તે માણસના બેલવામાં અને પાછું વાળીને જોવામાં ઝૂંમ પડ્યો. તે પછી તેઓ ત્યાં વધુવાર નહિ રોકાતાં ગામની વચ્ચે વચ્ચે આવેલા ચોરામાં આવ્યાં. આ વખતે ચોરામાં ગામના લોકોનું રાવણું ભરાયું હતું. તેમાં હુકા ગમડી રહ્યા હતા, કમુંબા ગળાતા હતા, એક ભાટ કવિત પર કવિત લલકારી ત્યાં બેઠેલાઓના બાપ દાદાઓના જમ ગાતો હતો. આવનાર મુસાફરોને જોઈ રાવણાના

માણસો તેમને જોઈ રહ્યા. રાવણામાં ગામના પટેલ બેઠા હતા. તેમણે ઉભા થઈ મુસાફરોની વાત સાંભળી. બાદ તત્કાળ તેણે તેમને ઉતરવાનો અને સીધાં પાણીનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો. પટેલના સારા સ્વભાવથી ત્રીપુટી આનંદ પામી ચોરામાં જઈ વિશ્રામ કરવા લાગી. એક કલાકમાં સીધું પાણી ખાટલા વગેરે જોઈતી વસ્તુઓ હાજર થઈ. ફુલસંગે દેવતા સળગાવ્યો. સત્યવીરે કમળાને થોડીક વાર વિશ્રામ લઈ રસોઈ બનાવવાનું સૂચવ્યું. સત્યવીર આહ્વાણ છે. તે મારી નંદેલી રસોઈ શી રીતે જમશે ? કમળાના મનમાં વિચાર થયો. સત્યવીરે તેનો વિચાર પારખી કહ્યું, ખડેન ! તારા હૃદયનો વિચાર હું સમજી ગયો છું. તારે કંઈ પણ વિચારવાનું નથી. તું એક પવિત્ર આહ્વાણથી પણ ઉત્તમ સન્નારી છે. વળી તું તો હવે મારી ધર્મની ખડેન પણ થઈ ચૂકી છે. તેથી હું તારા હાથનું જમવામાં મહાપ્રભુ સમજું છું.”

કમળાને હસવું આવ્યું. આ હાસ્ય તેની જીંદગીમાં પ્રથમવાર જ હતું. કમળા રસોઈ કરવા લાગી. ફુલસંગ તેને જોઈતી વસ્તુઓ લાવી આપવામાં મદદ કરવા લાગ્યો. અંતે રસોઈ તૈયાર થઈ. સત્યવીરે અંત ફુલસંગે સ્નાન કરીને જમી લીધું. તે પછી કમળાએ બોજન કર્યું. આ સંધ્યા કાર્યથી નિવૃત્તિ થઈ તેઓ સ્વસ્થ ચિત્તે આરામ લેવા લાગ્યાં. ઓરડામાં નવાં મુસાફરો આવેલાં છે જાણી ગામના ઘણા માણસો નેવાને આવ્યાં, તેમાંના કેટલાક તો સત્યવીરને ઉપરા સાપરી અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. સત્યવીરે હુંકમાંજ ઉત્તર આપી સંધ્યાના મનનું સમાધાન કરતો. આવી રીતે આ ત્રિપુટીએ હરીહરગામમાં તે દિવસ અને રાત્રિ પૂરી કરી. મોટું મળસકું થતાં તેઓ ઘોડેસ્વાર થઈ ત્યાંથી નીકળ્યાં અને ગામમાં પેસતાં મળેલા માણસે બતાવેલા મુજદરપુરના માર્ગે પ્રયાણ કરવા લાગ્યાં. રસ્તે ચાલતાં પરસ્પરમાં વિવિધ પ્રકારની વાતો



ચાલતી હતી. કૃષ્ણનાં દનને મ્હેં ક્યો કહી સત્યવીર વારંવાર સધ-  
ળાને હસાવતો હતો. આવી રીતે આનંદ કરતાં તેઓ એક મોટા મય-  
દાનમાં આવી પહોંચ્યાં. આ મયદાન મોટું હતું. લાંબી નજરે જોતાં  
તેનો છેડો જણાતો નહોતો. રેતી પુષ્કળ હતી. ઘોડાના પગ રેતીમાં  
એક બેંદ ઉંડા ઉતરી પડતા, ઝાડનું તો ત્યાં નામ નિશાન નહોતું.  
મુસાફરે આગળ વધે જતાં હતાં. રસ્તો ખૂટતો નહોતો, આ રેતીના  
રણમાં ચાલવાથી ઘોડાઓ પણ હાંફતા હતા. મધ્યાહ્નકાળ થયો હતો.  
સૂર્ય માથે આવ્યો હતો. શ્રીખ ઋતુ ચાલતી હોવાથી તાપ પણ પુષ્કળ  
પડતો હતો. સધળાનાં શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયાં હતાં.  
ઘોડાપણ થાકી ગયા હતા. તેમના મુખે શીણ આવ્યું હતું, છતાં જાત-  
વાન જનવરો આગળ ચાલે જતાં હતાં. એકાદ વૃક્ષ આવે તો વિશ્રાન્તિ  
કરીએ. એવી સધળાંની ઈચ્છા હતી; પણ આ મોટા રણમાં વૃક્ષ  
ક્યાંથી નજરે પડે? દૂર વૃક્ષ જેવું જણાતું, તેને જોઈ ત્યાં પહોંચવાની  
ઈચ્છાથી સધળાં એ તરફ જતાં પણ ત્યાં પહોંચતા ઝાડ જણાતું નહિ.  
આતું ઘણી વખત બન્યું, તાપ અને શ્રમથી અકળામણ વધવા લાગી.  
જૂખ પણ લાગી હતી. તેમાં તરસનો સમાર નહોતો. પાણી પીવાની  
પ્રબળ ઈચ્છા થઈ રહી હતી, પણ પાણી લાવવું ક્યાંથી ? કમળાના  
કંઠે કાંટા પડ્યા. તે બીચારીએ જ્યાંસુધી પોતાનું બની શક્યું ત્યાં સુધી  
નૃપાનું કષ્ટ સહન કર્યું, પણ જ્યારે હવે તેનાથી ન રહેવાયું ત્યારે તેણે  
પાણીની માગણી કરી. સત્યવીરની પણ એવીજ અવસ્થા થઈ રહી  
હતી. તેના ગળે કાંટા પડવાથી તેનાથી બરાબર બોલી શકાતું નહોતું.  
દરેકની દશા દયાજનક થઈ પડી, ત્રણે જણાં પાણીને માટે ચારે તરફ  
નજર કરતાં આગળ ચાલ્યાં જતાં હતાં, પણ આ રેતીના રણમાં પાણી  
ક્યાંથી મળે ? શું પાણી વીના આપણે જીવ જશે ? હા, એમજ જણાય

છે, અરેરે ! આપણે ભયંકર આકૃતમાંજ ફસાયાં છીએ. આમ આત્મ-ગત શેષ્યતો સત્યવીર વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખતો હતો. અંતે અર્ધો માઈલ જતાં કમળાના ઘોડાએ ઠોકર ખાધી. કમળા જમીનપર ઉછળી પડી. નીચે પડતાં જ તે ગરીબ બાળા પાણી-પાણીના ધીમા પોકાર પાડી બેશુદ્ધ બની ગઈ. સત્યવીર અને દુલસંગ ઘોડાપરથી નીચે ઉતર્યા. બન્નેનો દેખાવ દયાજનક થઈ પડ્યો હતો. બન્ને જણા પાણીને માટે ચારે તરફ વલખાં મારતા હતા, ‘આમ પાણીને માટે શંકાં મારે પાણી મળનાર નથી, ચાલ તપાસ કરું.’”

આમ વિચારી દુલસંગ પાણીનું પાત્ર લઈ ઘોડે ચઢ્યો અને એક દિશા તરફ ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો. તેના ગયા પછી સત્યવીરે કમળાને સાવધ કરી બેઠી કરી. પણ પાણી વિના મન મુંઝાતાં હતાં.

બન્નેના ચહેરા નિસ્તેજ થઈ ગયા હતા. દુલસંગના ગયા પછી કમળાએ ધીમેથી કહ્યું, “ભાઈ ! આ વિકટ રણમાં પાણી ક્યાંથી મળશે ? મારા કંઠે કાંટા પડ્યા છે. પાણી વિના પ્રાણ જશે કે શું ?”

સત્યવીરનું ગળુ સુકાતું હતું. તે મહાપ્રયાસે બોલ્યો, “બહેન ! ધિરજ રાખ. પ્રભુ દયાળુ છે. તે આપણને પાણી વિના મરવા દેશે નહિ. ”

“અરેરે ! અત્યારે આપણી ઘણીજ શેષ્યનીય અવસ્થા થઈ પડી છે. બીયારા દુલસંગને પણ આપણે માટે કેટલું સહન કરવું પડે છે ! તેને પણ પૂષ્કળ તરસ લાગેલી છે, થાકેલો છે, છતાં પાણી લેવા ગયો. ભગવાન તેનું ભલું કરે. ” કમળાએ કહ્યું. આ અરસ્સામાં દૂરથી ઘોડેસ્વારો આવતા જણાયા. એકાએક માણસોને આવતા જોઈ સત્યવીર અને કમળા આશ્ચર્ય પામ્યાં. આશ્ચર્ય સાથે ભયનો પણ આવીર્ભાવ થયો. દુશ્મનોની શંકા થઈ. શું કરવું ? બન્ને વિચારમાં પડ્યાં. એક તરફ

પાણીનું દુઃખ અને ખીજી તરફ દુષ્મનોનો ભય. બન્નેની અવસ્થા દુઃખદ થઈ પડી. બન્ને એક બીજાના સામે જોઈ રહ્યાં. સત્યવીર હિંમત એકત્ર કરી બોલ્યો, “કમળા ! આ ચિકટ રણમાં માણસો જોઈ હું અનુમાન કરું છું કે કદાચ દુષ્મનો હોય, તેઓ ભલે આપણને પકડી પાછાં લઈ જાય, પણ તે પહેલાં પાણી પાવતો ધણું સાડું થાય. હજી ટુલસીંગ આવ્યો નહિ. જો હવે વધુ વાર થશે, તો તરસથી મારો પ્રાણ જશે. માટે આવનાર માણસો શત્રુ હોય, યા મિત્ર હોય, ગમે તે હોય પણ આપણે પ્રથમ પાણીની માગણી કરવી. જીવતાં રહીશું તો ગમે એમ કરીશું.” આમ કહી સત્યવીરે ગજવામાંથી રમાલ કાઢી ઉઘોડે કરી આવનારાં માણસોને જલ્દીથી ચાલ્યા આવવાનું સૂચવ્યું. ઘોડેસ્વારો પૂર્ણ ઝડપે આવતા હતા. તેઓ નજીકમાં આવી પહોંચે એટલામાં તો તરસથી મુંઝાતી કમળા પુનઃ શુદ્ધ વિહીન થઈ જમીન પર પડી. સત્યવીર દયામય મૂખે તેના તરફ અવલોકી રહ્યો. એવામાંજ આવનાર ઘોડેસ્વારો બન્નેને ઘેરી ઉભા રહ્યા. આ ઘોડેસ્વારો મુસાફરો નહોતા, તેમ કૃષ્ણ-નંદન કે તેના માણસો નહોતા, પણ લૂંટફાટ કરનારા લુંટારા હતા. તેમનાં શરીર મજબુત હતાં, ચહેરા વિકાળ હતા. તેમાંના કેટલાકને લાંબી દાઢીઓ પણ હતી. એથી જણાતું હતું કે આ ટોળી હિંદુ મુસલમાનોની બનેલી છે. સઘળાના ખભા પર બંદુકો ભરાવેલી હતી. આ મહાપુરૂષોને જોઈ સત્યવીર લગીર પણ ભય પામ્યા સિવાય તેમાંના એક માણસ પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી પાણી પાવાની ઇસારત કરી. તત્કાળ તે ઘોડેસ્વારે નીચે ઉતરી બાજુના એક માણસના ઘોડાપરથી પાણીની મસક ઉતારી સત્યવીરને પાણી પાડ્યું. સત્યવીર આનંદ પામ્યો. તરસની શાન્તિ થઈ નવીન ચૈતન્ય આવ્યું. તેણે કમળાના મુખમાં પાણી રેડ્યું. ધીમે ધીમે કમળા પણ સાવધ થઈ. બરાબર શુદ્ધિમાં આવી તે જળપાન કરી

તમ થઇ. સભ્યવીરે પાણી પાનારાઓનો ઉપકાર માન્યો. ઘોડેસ્વારો ફૂર નજરે સત્યવીર અને કમળા તરફ દ્રષ્ટિ કરી રહ્યા હતા. સત્યવીર દરેકના મુખનું નિરીક્ષણ કરતો હતો. એવામાં તેની દ્રષ્ટિ ઘોડેસ્વારોની લાઇનમાં એક ઘોડેસ્વાર પર પડી. સત્યવીર તેને ઝોળખી ચાંક્યો. તે એજ માણસ હતો કે જેની સાથે ગામના પાદરે સત્યવીર સાથે વાત થઇ હતી અને સત્યવીરે ગામની તથા મુજફ્ફરપુરના માર્ગની માહિતી મેળવી હતી. એ માણસની સાથે વાતચીત કરતાં સત્યવીરને તેના બોલવાથી શંકા ઉપજી હતી; પણ તે શંકા તેણે કોઇની આગળ જાહેર કરી નહોતી, છેવટે સત્યવીરે જાણી લીધું કે આ બધાને લઇ આવનાર તે માણસ જ છે અને તેણે જ અમને મુજફ્ફરપુરનો માર્ગ ખોટો બતાવી આ રજુને માર્ગ ચઢાવ્યા છે. આ લોકોનો ઈરિદો અમને લુંટી લેવાનો હોય એમ જણાય છે. આ માણસો દયાહિન હોય એમ તેમના ચહેરા પરથી માલમ પડે છે. અમારી પાસેનું સર્વસ્વ આપી દેતાં જે આ બદમાસો ચાલ્યા જાય તો થણું સાફ. લાવ દવે તેમની સાથે વાતચીતનો આરંભ કરું. આમ વિચારી સત્યવીરે નજીકમાં ઉભેલા એક માણસ પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી પૂછ્યું. “ભાઈઓ! તમે કોણ છો? આજે તમે અમારા ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે.”

“અમે કોણ છીએ તે હમણાંજ જણાશે; પણ તમારી ઉપર કરેલા ઉપકારના બદલામાં અમને શું આપો છો?” નજીકમાં ઉભેલા માણસે અકળાથી પૂછ્યું.

“તમારી જે ઇચ્છા હોયતે માગો; પણ પ્રથમ જણાવો કે તમે કોણ છો?” પુનઃ સત્યવીરે પૂછ્યું.

“અધ્યા મુસાફર! અમે કોણ છીએ એ તું જાણતાંજ કુજ

ઉઠીય. છતાં તારી ઈચ્છા હોય તો સાંભળ. અમે પાપીના પક્ષકાર, પૃથ્વીવાનને પીડનાર, ધર્મને ધરામાં દાખનાર, ઈશ્વરની હયાતી નહિ માનનાર અને સદા આનંદ કરનાર સરકારના પણ સરકાર છીએ. બોલ હવે બીજું કંઈ પૂછવું છે ?” તે ટોળાના સરકાર જેવા જણાતા વિકાળ દેખાવના એક માણસે ઘોડેથી ઉતરી સત્યવીર સામે ઉભા રહી જણાવ્યું. તેનું બોલવું સાંભળી સત્યવીર હૃદયમાં દુઃખી થયો. એવામાં જ તે વિકાળ મ્હોરાના પુરૂષે પૂછ્યું. “ કેમ શું વિચાર કરે છે ? બોલ, બદલામાં હવે શું આપે છે ? ”

“ તમારી ઇચ્છામાં આવે તે મારી પાસેથી લઇ લ્યો. ” સત્યવીરે કહ્યું.

“ એમ તો ચાલ આમ નજીક આવ. હું તારાં કપડાં તપાસું. ” કહી તે સરદારે તેનો પ્રચંડ હાથ લાંબાવી સત્યવીરને નજીક ખેંચ્યો. કપડાંની તપાસમાં થોડીક મ્હોરો સિવાય કંઈ મળ્યું નહિ. એવામાં એક સ્વારે તે સરદારને ઉદ્દેશી કહ્યું, “ એનાં તમામ કપડાં ઉતારી તપાસ કરો. તેણે શરીર પર દાગીના પહેર્યા હશે. ”

સરદારે તરત તેને કપડાં બદલવાની આજ્ઞા કરી. આ જંગલી-ઓથી છૂટવાના ધરાદે સત્યવીરે તત્કાળ લુગડાં બદલ્યાં; પણ એમ કરતાં કમ્મરે બાંધેલા હિરાનું કપડું નીચે પડી ગયું. પાસે ઉભેલા સરદારે કપડું ઉપાડી તેની ગાંઠ છોડી જોયું તો પ્રકાશિત હિરો નજરે પડ્યો. તેણે આનંદની ખુબ મારી પોતાના સાગ્રિતોને હિરો મળ્યાનું જાહેર કર્યું. સઘળા તે સરદારની આસપાસ ફરી વળી હીરો જેવા લાગ્યા. સત્યવીર કમળા પાસે જઈ ઉભો. આ વખતે તેનો દેખાવ વિચિત્ર થઇ રહ્યો હતો. એક નાના પંચીયા સિવાય તેના બદનપર એક પણ વસ્ત્ર નહોતું. લુંટારાઓમાંના એકે તેનાં કપડાંની પણ પોટ્ટી

બાંધી લીધી.. સત્યવીરનાં સધળાં હથોઆર પણ તેઓએ લઈ લીધાં. સત્યવીર આ બચકર આકતમાંથી છૂટવાને ઇચ્છતો હતો. એવામાં પુનઃ સરદારે સત્યવીરના સામે હસ્તે મુખે જોઈ પૂછ્યું, “કેમ હવે કંઈ બાકી રહ્યું છે કે ?”

“ના.” સત્યવીરે હુંકો ઉત્તર આપી પતાવ્યું.

“વાઈ, ત્યારે હવે ચાલ્યો જા.” સરદારે આજ્ઞા આપી. કાગના મુખથી છૂટયાં ધારી સત્યવીરે કમળાને ચાલવાની ઇસારત કરી. કમળા ઉભી થઈ. બન્ને એક ડગ આગળ બરે કે તરત તે સરદાર વળી પાછો બોલી ઉઠ્યો, “અલ્યા ઉભો રહે ?”

“કેમ વાઈ ?” સત્યવીરે આંખો વિકાસી પૂછ્યું.

“આ તારી સાથે કોણ છે ? શું તારી બાયડી છે ?” સરદારે ફૂર નજરે કમળા સામે જોઈ પૂછ્યું. સત્યવીરના હૃદયમાં ગુસ્સાની લાગણી પ્રકટી. પણ તેણે સમય વિચારી ગુસ્સાને દબાવી કહ્યું, “આ તો મારી પ્હેન છે.”

“એમ, ઠીક, ત્યારે તો તું તેને અહિં મૂકી એકલો જ ચાલ્યો જા.” સરદારે કહ્યું.

સત્યવીરની આંખો લાલચોળ થઈ. તેણે કંઈક તિવ્ર અવાજે કહ્યું, “બાઈઓ! તમે જરીક વિચાર તો કરો કે તમારા મુખમાંથી કેવા શબ્દો નીકળે છે ? શું આવી રીતે બોલવું અને કહેવું તે તમારા જેવા બહાદુર માણસોને ઉચીત છે કે ? જે બહાદુરો છે તે કદાપિ અમળાને સંતાપતા નથી. તમારે જોઈએ તે કરતાં આજે ધણો માલ મળ્યો છે; તો મહેરબાની કરી હવે અમને સુખ રૂપે જવા દો તો ધણું સાઈ.”

“આ સ્ત્રી સાથે તારાથી જઈ શકાશે નહિ. તારે જવું હોય તો તેને મૂકી તું એકલો જ ચાલ્યો જા.”

અમે આ તારી બહેનને લઈ જઈશું. હું તેના ચોહક રૂપથી ગાંડો-ઘેલો બની ગયો છું, માટે વધારે ટીકટીકારો કર્યા વિના જતો રહે, નહિ તો ખંદુકનાં કુંદાથી અધમુઓ કરી નાખીશ.” આમ કહી તે ભીમકાય સરદારે ખંદુક ઉંચી કરી. સત્યવીરના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. કમળાનું રક્ષણ કેવા પ્રકારે કરવું? સત્યવીર વિમાસણમાં પડ્યો. કમળાની દશા પણ દયા જનક થઈ પડી હતી. તે પવનથી હાલતા વૃક્ષની માફક સમસ્ત શરીરે ધ્રુજતી હતી. સત્યવીર બહાદુર હતો. વિચારને અંતે તેણે છેવટ સુધી કમળાનું રક્ષણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેના શરીરમાં ક્રોધ અને ગુસ્સાએ ક્યારનું સ્થાન લીધું હતું. તેના આખા શરીરમાં ક્રોધાવેશ ઉત્પન્ન થયો. તેણે ધીમે રહી કમળાના હાથમાંથી ભરેલો તમચો લઈ રૌદ્ર સ્વરે કહ્યું, “હું હજી એક વખત તમને જણાવું છું કે તમારી દુષ્ટ વૃત્તિ ત્યાગી ચાલ્યા જાય. તમને આજે અમૂલ્ય વસ્તુ મળી છે, તેને વેચતાં તમારી ઇંદગી સુખમાં જશે એટલું દ્રવ્ય મળશે. જાઓ, આનંદથી દિવસો નિર્ગમન કરો અને આ ધંધાનો ત્યાગ કરો.”

સત્યવીરનું આવું કહેવું સાંભળી જડ-અજ્ઞાન હુંદારાઓ મોટેથી હસી પડ્યા. તે પછી થોડી વારે શાન્ત થતાં તેમાંથી એક બોલ્યો, “ઓય ! આતો મારો બેટો કોઈ પંડિતનો દિકરો નેકલ્યો.”

“હા, એ પંડિતજીને હવે જોરથી એક કુંદો લગાવો કે જેથી ભોંય ભેળો થાય.” ખીજાએ કહ્યું. તત્કાળ ત્રીજો બોલ્યો, “અરે એમ નહિ. તેની તો જીભ જ કાપી નાખો.”

“ના, ના, તેને આપણા મુકામે દેવીને ભોગ આપવા લઈ ચાલો.” ચોથાએ કહ્યું. આવી રીતે દરેક જણ અનેક પ્રકારે બોલવા લાગ્યા. સધળાના બોલી રહ્યા પછી ભીમકાય સરદારે સત્યવીરને કહ્યું,

“અલ્યા મુશ્કા માનવી ! તારૂં બોલવું અહિં કંઈ કામમાં આવે એમ નથી. અમે સઘળું જાણીએ છીએ. અમારામાં વધા મુશ્કા બરેલા છે. માટે જીવવું હોય તો માંડું કહેવું માની છાનો માનો જતો રહે. ત્હેં આ મારા સરાઓના શબ્દો સાંભળ્યાને ? જો, તારા બોલવાથી તેમની પર કેવી અસર થઈ તે ત્હેં જોયું ને ? માટે જા, જો વધારે વાર કરીશ તો નાહકનો કમ્હોતે માર્યો જઈશ. મને તારૂં નાનકડું દેખાવડું શરીર જોઈ ઘણીજ દયા આવે છે અને એથી જ અત્યાર મુઠ્ઠી ધીરજ ધરી જતા રહેવાનું કહું છું.”

સત્યવીરે કંઈક વિચાર કરી પુનઃ કહેવા માંડ્યું, “બાઈ ! અમારીપર દયા કરો; બ્રાહ્મણ અને અબળાપર જુલમ મુઝરનાર નહીં જાય છે ? ”

“અમે નરક-દરકને માનતા નથી. બામણનાતો કાળ છીએ. બામણોને નષ્ટ કરવાને જ અમે આ ધરાપર જન્મ્યા છીએ. તું જે બામણોને પવિત્ર માને છે; તે બામણોએને અમે મહા નીચ-અધમ માનીએ છીએ. આ કાળમાં ખરા બામણો છેજ નહિ. આજકાલના બામણોએ દુનિયાંને અવળે રસ્તે ચલાવી છે. પોતાનું પેટ ભરવાને ઠગ-વિદ્યા ચલાવી છે. મુઆ પછી કંઈપણ મળતું નથી. એમ આપું જગત જાણે છે. છતાં બામણોએ કહે છે કે જો અમને સાંડું સાંડું જમાડશો, દાન આપશો અને મુઆ પછી તમામ વસ્તુઓ મરનાર પાછળ આપશો તો મોટું પુન્ય થશે. આપેલી તમામ વસ્તુઓ સરગમાં મળશે. મારા બેટાઓ ! આવું કહીને દુનિયાંને ઠગી ખાય છે. જીવાન પહાડ જેવો છોકરો મરી ગયો હોય તો પણ તે મને સારાં મિષ્ટાન્ન મળે. રાંડના ઉપરથી પંડીતાઈનો ડોળ રાખી અંદરથી દાડ, માંસ ઉડાવી વેષ્યાઓ સાથે આનંદ કરે. વળી તેમની બાયડીયો અરે બટાણીયો તો તેમનાથી પણ



તોબાહ. પેસો મળતાં ન કરવાનાં કામ કરવા તૈયાર; બંડીયાઈ કરવા તૈયાર, હુંગણ ધોવા તૈયાર, દલાલાં કરવા તૈયાર. શું બામણો આવું કરવા અવતર્યા છે કે? એવી અનેક બામણીયો અમારે ત્યાં રહે છે, રાંધે છે, અને અમને આનંદ કરાવે છે. પુષ્કળ પગાર આપતાં પણ જે કામ નોકરો ન કરે તે બામણીયો કરે છે. કહે! આતે બામણીયો, કે બલાઓ? એવા હરામનું ખાનારા અને મુઆ પછી મગવાનું કહી ધૂતનારા હરામખોર બામણોની આ દુનીયાને જરૂર જ નથી. અમે ગાંધ કાગ્ગેજ એક બામણને આ વગડામાં લૂંટી અધમુઓ કરી નાખ્યો છે. મારો ખેટો કહેતો હતો કે મારી પાસે તો કંઈ નથી; પણ તપાસ કરતાં તેણે પહેરેલા પોતીયામાં છપાવેલી એક ઝોળીમાંથી શેર શેર બારની સોનાની ચાર પાટો નીકળી. કહે અલ્યા! આ બામણો કે ધુતાનો? હરામનું ધન હરામેજ જવું જોઈએ. અમે હમેશાં એક બામણને લૂંટી અધમુઓ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. આથી બામણો પરની દયા અમારા મનમાં હોયજ નહિ. વળી સ્ત્રીયો ઉપર અમને કંઈક દયા હોય છે. કારણકે તેમનાથી અમને વણેજ આનંદ મળે છે. અમે સ્ત્રીયાને લઈ જઈ દુઃખી કરતા નથી. અમારા મુકામે ગયા પછી અમે તેને સમજાવી તેની સાથે આનંદ કરીએ છીએ. સમજ્યો? ” આવું લંબાણ બ્યાખ્યાન કરી સરદાર મૈાન રહ્યો. સત્યવીરને તેની વાતથી કંપારી છૂટી આ બદમાસોથી ઊવતા છૂટવું તેને મુશ્કેલ જણાયું. પણ વળી પાછું તેણે કહ્યું, “ બલા સરદાર! તમે અમને નાહક શા માટે હેરાન કરો છો ?? ”

“ અમે ક્યાં હેરાન કરીએ છીએ. તને ઊવતો તો જવા દઈએ છીએ. જા, આ બાયડીને મૂકી જતો રહે. ” સરદારે કહ્યું.

“ આ બાઈને મકીને મારાથી જવાયજ નહિ. ” સત્યવીરે કહ્યું.

“ કેમ વાઈ ? ” સરદારે પૂછ્યું.

“ તે મારી બહેન છે. ”

“ તે હવે પછી મારી બાવડી થશે. ” સરદારે હસીને કહ્યું.

“ અરે દુષ્ટ ! ભગવાનનો તો ડર રાખ. ” સત્યવીરે ગુસ્સાથી કહ્યું.

“ ભગવાનના અમે ભયંકર દુષ્મનો છીએ. ”

“ ત્યારે હું પણ તમારો એક ભયાનક દુષ્મન છું તે યાદ રાખજો. ”

“ હે ! આ બહેંતીયું આપણો દુષ્મન ? ” સઘળા ગર્જી ઉઠ્યા.

“ હા, આ બહેંતીયો હમણાંજ તમને ચમત્કાર બતાવશે. ”

“ અલ્યા ! શો ચમત્કાર બતાવીશ ? ”

“ તેની હવે પછી ખબર પડશે. ”

“ એમ કે ? ” પુનઃ સઘળા ખડખડાટ હસી પડ્યા. સરદારે સઘળાને શાન્ત કરી સત્યવીરને કહ્યું. “ અલ્યા ! તું માઈ કહેવું નહિ માને ? ”

“ ના. ” સત્યવીરે હિંમતથી કહ્યું.

“ તારે મરવું પડશે ? ” ઘોર અવાજે સરદાર બોલ્યો.

“ તમારી પણ આખરે એ દશા છે ? ”

“ ચૂપ. ” આમ કહેતાં જ સરદાર તેની તરફ ધસી ગયો. તરત સત્યવીરે કમળાના હાથમાંથી લઈ લીધેલો તમચનો બહાર ક્યો. સરદારે નીચા નમી બહાર નિષ્ફળ ક્યો. સરદારના સેવકો આથી ઉશ્કેરાયા. બંદુકો ઉંચી ચઢ. પુનઃ સરદારે હાથ ઉંચા કરી તેઓને બહાર કરવાની મના કરી. સઘળાએ તેની આજ્ઞાને માન આપ્યું. બાદ સરદારે વિકાળ વદને સત્યવીરને ઉદ્દેશી કહ્યું, “ અલ્યા ! જીવાન વચમાં શા માટે મ્હોતને મળે છે ? ”

“ તે જાણવાની તારે જરૂર નથી. હું મારી દરજ બખવી સ્વર્ગમાં જઈશ, પણ તું તો ભયાનક વેદનાથી મરણ પામી રૌરવ નર્કમાં જઈશ. ચાલ, ઉપાડ હથીઆર, કર બંદુકનો બાર; શા માટે કરે છે વાર ? ” સત્યવીરે ભયાનક ગર્જના કરી તમચો દાખ્યો. સરદારના ડાબા હાથમાં ધા થયો. સરદારે ઉશ્કેરાઈ બંદુક ફેડી. ગોળી સત્યવીરના માથા પર થઈ પસાર થઈ. પુનઃ સરદારે બીજો બાર કર્યો. સત્યવીરનો જમણો હાથ વિંધાયો. રક્તની ધાર નીકળી. સત્યવીરે ઉપરા સાપરી બહાર કરી સરદારને જખમી કર્યો. કાળરૂપ સરદારે ઉશ્કેરાઈ સત્યવીર નજીક દોડી જઈ બંદુકના કુંદનો પહાર કર્યો. ખભા પર સખ્ત પ્રહાર થવાથી અને ધાની અસહ્ય વેદનાથી સત્યવીર જમીન પર પડ્યો. નીચે પડતાં જ તે શુદ્ધ વિહીન થઈ ગયો. જખમી થએલો રાક્ષસી સરદાર ખડખડાટ હસી પડ્યો. તેને થએલા જખમમાંથી લોહી વહેતું હતું પણ તેને તેની ઝાઝી દરકાર નહોતી. તે દુષ્ટાત્મા બેશુદ્ધ સત્યવીર નરક ધિક્કારમય નજરે જોઈ રહ્યો. કમળાના ગભરાટનો પાર નહોતો. સત્યવીરની દુર્દશા નિહાળતાં જ તેની આંખોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તે સત્યવીરની નજીક બેસી તેના બેશુદ્ધ શરોર પર હાથ ફેરવવા લાગી. તેને એમ કરતી જોઈ સરદારે તેની નજીક જઈ કહ્યું, “ સુંદરી ! તું આ મુડદા પર તારા પોયણી જેવા કોમળ હાથ શા માટે ફેરવે છે ? એ તો હવે મરી ગયો છે. તું તેના જીવવાની આશા રાખીશ નહિ. તે મરી ગયો તેને માટે તારે ગભરાવાનું કારણ નથી. તારે માટે નવો સંસાર તૈયાર છે. જોઈલું સુખ તું નહિ ભોગ્યું હોય તેનાથી બમણું મળશે. માટે આંસુ લોહી ઉઠા ઉભી થા અને મારી સાથે ઘોડા પર બેસી જા.”

પાપાત્માના થપ્પે સાંભળી કપટકળાના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. તેને પોતાની યનાર દશાનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો. દુઃખી કદી સુખી યનાર જ

નથી. આ નિશ્ચય થયો. ત્યારે હવે સામાટે જીવવું ? જીવવામાં શું સાર છે ? ચાલ, આ દુષ્ટાત્માના હાથેજ મરણને શરણ થાઉં. આમ નિશ્ચય કરી કમળાએ તીવ્ર નજરે સરદાર સામે જોયું. સરદાર હસ્યો. તેનું એ હાસ્ય કમળાને બચકર જણાયું. કમળાની આંખો રક્ત થઈ. તેણે મરવાનોજ સંકલ્પ કર્યો. તેણે કોમળ પણ મોટા અવાજથી કહ્યું, “પાપાત્મા ! તું દુષ્ટકર્મ કરી મનમાં કુલાઈશ નહિ, આનો બદલો જરૂર તને બહેલો મોડો મળશેજ.”

“અલબેલી ! તારે આવું બોલવું ના જોઈએ. અરે તું તો મને ઘણીજ બહાલી લાગે છે.” સરદારે કહ્યું.

“તારી બહાલી તારી મા થશે. અહિં તો તારૂં કંઈપણ વળનાર નથી. જો આવો આવીશ તો તારો જીવ લઈશ.” આમ કહેતી કમળાએ સત્યવીરની પાસે પડેલો તમચો ઉપાડી તૈયાર કર્યો. સરદારે તેનું બોલવું હસવામાં ઉડાવી કહ્યું, “દિલદાર ! આમ છોક નઠોર શાને થાય છે ? આવ, આવ મારા આ હાથમાં દબાઈ જા.” કહી તે મદોન્મત સરદાર હાથમાંની ખંડુક નીચે મૂકી કમળા તરફ દોડ્યો. તત્કાળ કમળાએ તમચાના ઉપરાસાપરી ખૂદાર કર્યા. હાથ પહોળા કરી બેઠવા જતા સરદારની કૂર છાતીમાં કમળાની જીવલેણ ગોળીયો ભેટી. અધમ સરદાર કમળાના પગ આગળ ઢળી પડ્યો. પછી કમળાએ ખીજ ખૂદાર કરી તેને પૂરો કરી નર્ક કુંડમાં મોકલી આપ્યો. સરદારના સેવકો ઉશ્કેર્યા. તેઓ તરત દોડી આવ્યા અને કમળાને પકડી લઈ તમચો લઈ લીધો, તેને દોરડાથી મજબુત બાંધી. કમળા બેશુદ્ધ થઈ ગઈ. સેવકોએ સરદારના શરીરને તપાસ્યું. જીવ નથી જણાતાં તેમના શોકનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે સરદારના મૃત શરીરને ઘોડાપર મૂકી દોરડાથી બાંધ્યું. ખીજ ઘોડાપર કમળાને નાંખી ઘોડા સાથે સળંગડ બાંધી

સાંથી પ્રમાણ કર્યું. તેઓ થોડીવારમાં ઘણે દૂર નીકળી ગયા. વિશાળ-રેતાળ પ્રદેશમાં સત્યવીરના શરીર વિના કંઈ રહ્યું નહિ. પ્રભુની ઘટ-માળ ન્યારી છે. પળવારમાં કંઈને કંઈ બને જાય છે.

## પ્રકરણ ૨૧ મું.

### પરોપકારી પટેલ.

મુજફ્ફરપુરના ઠાકોર રણમલસિંહનો માનીતો, વફાદાર, ધર્મપરાયણ અમાત્ય-મિત્ર સત્યસિંહ કૂર હુંટારા સરદારની ગોળીથી ઘાયલ થયો અને શુદ્ધવિહીન થઈ રેતાળ રણમાં પડ્યો. આ વિકટ સ્થાનમાં તેની મંભાળ કોણ લે ? તે સમ તુલ્ય સ્થિતિમાં પડ્યો હતો. રણજનશન્ય હતું. કોઈનો અવરજવર ભાગ્યેજ મંભવે. માર્ગ ભૂલનાર મુસાફરજ દુઃખ સહન કરવા આ રેતાળ પ્રદેશમાં આવી ચઢે અથવા તો હુંટારા ટોળીઓ આશાએશ મેળવવા આ જનશન્ય પ્રદેશમાં આવી ચઢે. સત્યવીર દુઃખી થવાનેજ આ સ્થળે આવી ચઢ્યો હતો. પલકવારમાં શુંનું શું બની ગયું. સત્યવીરનું કર્યું કારવ્યું ધૂળ મળ્યું. સત્યવીર સમતુલ્ય અવસ્થામાં ધણીવાર પડ્યો રહ્યો, પણ અંતે જગત પ્રતિપાળ પ્રભુને તેની દયા આવી. ટુલસીંગ આવતો જણાયો. તે દોડતે ઘોડે આવતો હતો. ઘોડાના મુખે શીણ આવ્યું હતું. તેનું શરીર પણ પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયું હતું. તેના હાથમાં પાણીનું પાત્ર હતું. થોડીવારમાંજ તે નજીક આવ્યો. પાસે આવતાંજ તેને ફાળ પડી. તેના હોંશકોશ ઉડી ગયા. તે તત્કાળ ઘોડેથી પડતું નાખી સત્યવીરના શરીર તરફ દોડ્યો અને તેનું માથું ખોળામાં લઈ રડી પડ્યો. તેના મનમાં હજારો વિચાર થઈ

આવ્યા. ઘડીવારમાં આ શું થયું? આ સાથી ધાયલ થયા? કમળા  
ક્યાં ગઈ? વગેરે અનેક પ્રશ્નો તેના હૃદયમાં થવા લાગ્યા. તેણે સત્ય-  
વીરને તપાસ્યો. શરીર લોહીથી રંગાઈ ગયું હતું. ધામાંથી હળુપણ  
લોહી વહેતું હતું. તત્કાળ ફુલસંગે વાગેલા જખમપરથી લોહી ઘોઈ  
નાખી ઉપર પાટો બાંધ્યો. તે પછી તેણે તેના મુખપર પાણી છાંટવા  
માંડ્યું. શીતળ જળના સીંચનથી લગભગ અર્ધા કલાકે સત્યવીરે  
સાવધ થઈ આંખ્યો ઉઘાડી ફુલસીંગના સામે દ્રષ્ટિ કરી. ફુલસંગે દયા-  
મય દ્રષ્ટે આશ્વાસન આપી સૂઈ રહેવાનું સૂચવ્યું. સત્યવીર એક કલાક  
મુઠ્ઠી શાન્ત પડ્યો રહ્યો. બાદ ધીમે ધીમે તેને સ્ફુર્તિ આવી. તેણે ખેડો  
થવાની ઇચ્છા દર્શાવી. ફુલસીંગે તેને ધીમે રહી ખેડો કર્યાં. સમય  
વિતતાં તેનામાં વાત કરવાની શક્તિ આવી. ફુલસીંગે તેને પાણી પાડ્યું.  
સત્યવીરે ધીમા અવાજે અનેલી તમામ બીના તેને જણાવી કમળાને  
માટે શોક કર્યો. ફુલસીંગની દીલગીરીનો પણ પાર રહ્યો નહિ. બન્નેમાં  
મૌન પ્રવર્તાયું. અંતે ફુલસંગ બોલ્યો, “અહિથી ત્રણ મહાલિના અંતર  
ઉપર એક નાનું ગામ આવેલું છે. ઘણી બોળને અંતે મને તે ગામની  
ખબર પડી છે. હું પાણી પણ ત્યાંથી લાવ્યો છું. આપણે ધીમે ધીમે  
એ ગામમાં જઈ બે દિવસ રહીએ. એટલામાં તમને કંઈક આરામ  
થશે તો મુજફરપુર જઈશું.”

સત્યવીર ક્ષીણ સ્વરે બોલ્યો, “ભાઈ! તારું કહેવું ખરું છે.  
આપણે હવે ગામમાં પહોંચી જવાની ઘણી જરૂર છે. મને અસહ્ય  
વેદના થાય છે. હા! મારા માટે તારે પણ ઘાથું સહન કરવું પડશે.”

“મારે કંઈપણ સહન કરવું પડે એમ નથી. તમારા માટે હું  
જે કંઈ કરું તે બોધુંજ છે. પણ તમે ચાલી શી રીતે શકશો?”

“મને તું ઉચ્ચત્રીને ઘોડાપર બેસાડજે અને પછી ઘોડાને ધીમે

ધીમે ચલાવળે. પ્રભુ કરશે તો મને બે દિવસમાં આરામ થઈ જશે.” સત્યવીરે કહ્યું.

“જરૂર આરામ થશે. સહભાગ્યે જન્મન ઉંડા નથી. તેમજ ગોળી પણ અંદર નથી. લોહી ઘણું વહી જવાથી તમને અશક્તી છે. પ્રભુ જલ્દી મટાડી દેશે.”

“ભાઈ! મને કમળા માટે ઘણું લાગી આવે છે. હા! તે ગરીબ છોકરીનું શું થશે?”

“તેની રખવાણી ભગવાન કરશે. તમને મરી જશે કે તરત આપણે તેને ખોળવા નીકળી પડીશું. તે પાપીઓને પ્રભુ રીખાવી-રીખાવીનેજ મારશે. હા! શું કરું કે હું તે વખતે હાજર નહોતો, નહિ તો જીવન ત્યાં સુધી તમને બન્નેને ઉનો વાયરો પણ વાવા દેત નહિ. અધર્મીઓને હું પૂરા કરત.” આમ બોલતો કુલસંગ રતોપીળો થઈ ગયો. આ પછી તેઓએ જવાની તૈયારી કરી. તેમના સુભાગ્યે ઘોડાઓ નજીકમાં ચરતા હતા. હુંટારાઓ ઘોડા લઈ જવાનું બૂલી ગયા હતા. કુલસંગ ઘોડા નજીક જવા ઉભો થયો, તે આગળ વધે એવામાંજ એક કોતક થયું. દૂરથી આવતો એક માણસ હા રામ કહી જમીન પર પડ્યો. કુલસંગે એ તરફ જોયું. સત્યવીરને પણ તે દશ્ય જણાયું. દયામય હૃદયમા દયાનો સંચાર થયો, તરત સત્યવીર બોલ્યો, “કુલસંગ! જો, પણે દૂર કોઈ માણસ પડ્યો છે. ખીચારો દુઃખીયો હશે. તું ઘોડા-પર બેસી ત્યાં પહોંચી જ અને તેની સારવાર કરી અહિં લઈ આવ.”

કુલસંગે અશ્વારૂઢ થઈ અશ્વને એ તરફ પૂરવેગે દોડાવી મૂક્યો. એક પળવારમાં કુલસંગ ત્યાં પહોંચી ગયો. ઘોડાપરથી નીચે ઉતરતાં તેણે શું જોયું? એક વૃદ્ધ માણસ જમીનપર પડી તરફડતો હતો. મુખથી રામ-રામના મંદસ્વર કાઢતો હતો. કુલસંગને જોતાંજ તેણે

ઇસારતથી પાણી માગ્યું. ફુલસંગને ખબર પડી કે આ યુદ્ધો પાણી વિના તરફડે છે. દયાળુ ફુલસંગે તેને ધીરજ આપી પોતાની સાથે આવવા સૂચવ્યું. વૃદ્ધ બળાત્કારે ઉભો થયો; પણ તરત પાછો નીચે પડ્યો. ફુલસંગે તેનીપર દયા લાવી તેને ઉપાડી ઘોડાપર બેસાડ્યો અને પોતે પણ તેની પાછળ ચઢી બેઠો. બન્ને સત્યવીરની પાસે આવ્યા. ફુલસંગે પ્રથમ નીચે ઉતરી ડોસાને ઉતાર્યો. સત્યવીર જમીનપર લાંબો થઇને સૂતો હતો. વૃદ્ધ તેની નજીક જઈ બેઠો. ફુલસંગે પાણીનું પવાહું ભરી ડોસાના હાથમાં આપ્યું. અતિશય ત્રસારથી કંઈ કંટા પડેલા યુદ્ધોએ શક્તી નહિ છતાં વિંજળીની ઝડપે હાથ લાંબાવી પ્યાલો લઈ લીધો અને મુખે માંડી પાણી પી ગયો. પાત્ર ખાલી થતાં તેણે ખીજું જળ માગ્યું. ફુલસંગે ખીજો પ્યાલો પણ ભરી આપ્યો. ચાર પ્યાલા ભરી તેણે તેની તૃપ્તિ શાન્ત કરી, પાણી મળવાથી તેને નવું જીવન મળ્યું એમ જણાયું, તેણે ઉપકારના ભારથી દમાઈ ફુલસંગ સામે દયામય નેત્રે જોયું. સત્યવીર પડ્યો રહી આ વૃદ્ધના સામે નેત્રો રાંધો હતો. તેણે હવે ક્ષીણસ્વરે પૂછ્યું, “કાકા ! તમે કોણ છો ?”

“ભાઈ ! હું એક બ્રાહ્મણ છું. આપની કૃપાથી આ બ્રાહ્મણને આજે જીવનદાન મળ્યું છે. શ્રી નારાયણ તમારું ભલું કરશે. અરે ! જો આ દયાળુ ભાઈ મારી મદદે ન આવ્યા હોત તો હું જરૂર મરી જાત.” બ્રાહ્મણે જણાવ્યું.

“તમારું નામ ?” ફુલસંગે પૂછ્યું.

“મારું નામ ગીરજશંકર ગોર.”

“વતન.”

“અમદાવાદ.”

“આ રણમાં કેમ આવવું થયું ?”



“ભાઈ! શું કહું? આ રાક્ષસી રણમાં માફ નથીબળ ખેંચી લાવ્યું. મારાં દુષ્કર્મોના લીધે મને જે ફળ મળ્યું છે, તે યોગ્યબળ મળ્યું છે. દયાળુ સજ્જનો! મારી કર્મકથા ઘણી લાંબી છે. તે હાલ કહેવા જેટલો સમય નથી, તેમ મારામાં શક્તિ પણ નથી. હું મારા ઉપકારક દાતાએને જરૂર મારી વાત સાંભળાવીશ. મારી વાત સાંભળી આપને કંઈક નવુંજ જાણવાનું મળી આવશે. હવે દુકામાં આ એક બે દિવસમા મારી ઉપર ગુજરેલા ગળ્યપની વાત સાંભળો. હું આજથી બે માસપર જત્રાએ નીકળ્યો હતો. ડાકોર, પાવાગઢ, દારકાં, શ્રીનાથજી, કાશી, વગેરે સ્થળોની જત્રા કરી પાછો આવતો હતો. મારી પાસે બેશર-બેશર ભારની સોનાની ચાર પાટો હતી. હા! એવી અનેક પાટો હતી.....” વૃદ્ધી આગળ બોલી શકાયું નહિ, તેવું ગળું ફૂંધાયું, તેનાથી રડી પડાયું. તરત ટૂલસંગે કહ્યું, “કાકા! તમે રક્ષો નહિ, શું તમને કંઈ યાદ આવ્યું છે?”

“હા, પણ એ સઘળી વાત પછી જાણાવીશ. જે ચાર પાટો મારી પાસે હતી તે છેલ્લી અને જીવનના આધાર ભૂત હતી. દીલ્હીથી નીકળતાં, મારે બે મુસાફરનો સંગાથ થયો. આ મુસાફરો તાલેવંત જેવા જણાતા હતા. પણ પછીજ એમની ખબર પડી કે તેઓ તો દીલ્હીના દગ-ગડીયા હતા. તે પૈસાદાર જણાતા સંકેત શાહુકારોએ મારી સાથે લાગલાગટ સાત દિવસ સુધી મુસાફરી કરી. એટલા દિવસમાં અમારાં મન મળી ગયાં. અમે અરસપરસ એક બીજાની છાની ખુદ્દી વાતો જણાવવા જાણવા લાગ્યા, વાતોમાં બદમાસોએ મારી પાસે શું છે તે પણ જાણી લીધું. તેઓ મુસાફરી દરમીયાન મારો બોલો ઉચકતા, ખાવાનું ભાતું આપતા વગેરે મારી સારી સારવાર કરતા. મને તેમના સંગાથથી ખાવા-પીવામાં એક પૈસાનું પણ ખર્ચ થતું નહિ.

હું ખાવા મીવાનું ખર્ચ બારોબાર નીકળવાથી મનમાં બહુ આનંદ પામતો, પણ અફસોસ ! તે વખતના મારા આનંદે મને હાલ જીવતોજ મશાલમાં મોકલી આપ્યો છે. પારકા પૈસાથી મોજ માણવાની પ્રકૃતિ મને જન્મથી જ પડેલી હતી. હું કંજુસ અને મહા લોભી હતો અને હજી પણ છું. પરંતુ લોભનો અંજનમ શું આવે છે તે પ્રત્યક્ષ જોઈ ચૂક્યો છું. મારા લોભથી અને કંજુસાઈથી કેવાં પરિણામ નીપજ્યાં, મહેં એકત્ર કરેલા દ્રવ્યની કેવી રીતે કેવી પાયમાલી થઈ વગેરે વાર્તા હું જરૂર આપને જણાવીશ. મહેં ઉત્તમ કુળમાં જન્મ લઈ બ્રાહ્મણ નામ ધારણ કરી કસાઈનાં કામ કર્યાં છે. તેના પ્રતાપે જ આ વૃદ્ધા-વસ્થામાં પાયમાલ થઈ ભુંડી હાલતે ભટકવાનો વખત આવ્યો છે. તે દીલ્હીના ડગ કે જેને હું શ્રીમંત ધારતો હતો તેઓની સાથે મુસાફરી કરતો કરતો આ રણની પૂર્વે દશ માઇલ પર આવેલા માંડલપૂર નામના ગામ સૂધી આવી પહોંચ્યો. તે ગામમાં અમે રાત વાસો રહ્યા. સવાર થતાં અમે જગૃત થયા. આ ગામથી મારા મિત્રો અરે મહાન શેઠીયાઓએ મારાથી જુદા પડવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી. હું આવા સારા સંગાથથી વિખુટો પડીશ જાણી મારા મનમાં કષ્ટ ઉત્પન્ન થયું. મહેં તેમની પાસેથી કંઈ દક્ષણ પડાવવાના હેતુથી તેમને જતી વખત પુષ્કળ આશિર્વાદ આપ્યા. મારા તે શ્રીમાન મુસાફરો મારી આશિષ માથે ચઢાવી હસતા-હસતા ચાલતા થયા. આશીર્વાદના બદલામાં કંઈ પણ મળ્યું નહિ ધારીને હું વળી પાછો તેમની પાછળ ગયો, અને ઘણા જ મીઠા શબ્દોમાં મારે ઘેર કોઠક દિવસ પધારજો કહી મહેં વિવેક દર્શાવ્યો. તેમણે પણ મને તેમના ગામ પધારવાનું સૂચવ્યું, મને કંઈક આપશે ધારીને મહેં તેમની આગળ ઘણો સમય ગુમાવ્યો, પણ કંઈ પ્રાપ્ત થયું નહિ. છેવટે મારા લોભીયા મને સ્પષ્ટ યાચના કરવાને ઉત્કેર્યો.

હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું, મને કંઈ તમારા પુણ્યશાળી નહાવથી મળવું જોઈએ એમ ચોખ્ખું કહી દીધું. તે બે જણામાંથી એક બટક બોલો હતો તે તરત બોલી ઉઠ્યો, “મહારાજ ! બ્રાહ્મણથી બીખ મંગાતી હશે કે? આગળના બ્રાહ્મણો બીખ માગતા નહોતા, કોઈની પાસેથી દાન લેતા નહિ અને દક્ષણાને માટે યજમાન આગળ હાથ લંબાવી પવિત્ર હાથને ઢાળા કરતા નહિ. પણ આજના તમે બ્રાહ્મણો ખરે-ખરૂં પૂજાવો તો બ્રહ્મરાક્ષસોએ તો બીખ માગવાના ધંધાને ઉંચી પંક્તિ પર લાવી મૂક્યો છે. પૈસા મળવાના હેતુથી તમે ન કરવાનાં કામ કરો છો. જે લોકો તમને પૂજ્ય ગણી વંદન કરે છે, તેમને તમે તમારા સ્વાર્થને માટે ખરૂં ખોટું સમજાવો છો. યજમાનને ત્યાં રાંધવા જઈ ભદીયાઈ કુટો છો, અરે એથી પણ વધારે તમે પૈસા આપનારના ગુલામ બનો છો. તમને જેનું જમાવાનું ના કહ્યું છે, તેનું અન્ન તમે જમો છો. લોખંડ વગેરેનાં દાન લ્યો છો, તમારી સ્ત્રીયો યજમાનના ઘરનું કામકાજ કરે છે. તેમનાં તથા તેમનાં છોકરાંનાં મળમૂત્રવાળાં કપડાં ધૂવે છે અરે એથી પણ નહિ વિરામતાં દ્રવ્યની લાલચે પોતાનું પાતીવ્રત્ય પણ વેચી પોતે અને યજમાનને નર્કના અધીકારી બનાવે છે. મહારાજ ! વધુ કહેવાનો અમને ટાઈમ નથી. બ્રાહ્મણોનાં આવાં દુરાચરણ જોઈ-જાણી અમને તેમની પ્રત્યે તિરસ્કાર આવે છે. તમને આપવાથી કશું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી. તમે બ્રાહ્મણ થઈ વિદ્યાવિહીન રહી નામ બોળ્યું છે. તમારા જેવા બ્રાહ્મણોએ જ આખા ભારત દેશની અધો-ગતી કરી છે અને હજી કરે જાવ છે. મહારાજ ! ખોટું લગાડશો નહિ. અમે અમારી શક્તિ પ્રમાણે તમને અત્યારે દક્ષણા તો આપીએ છીએ, પણ એટલું માદ રાખજો કે સમય એવો આવશે કે તમને કોઈ પૂજશે નહિ. જો તમારામાં વિદ્યા હશે અને તમે દેશનું કલ્યાણ

કરવાની ફરજ બજાવશે, તો જનસમાજ તમને પ્રભુ પ્રમાણે પૂજશે પણ જે આથી વિરુદ્ધ વર્તશે અને તમે ભીખ માગી તમારા અનુ-  
યાયીઓને પણ ભીખ માગતાં શીખવાડી દેશની દારિદ્રતામાં વૃદ્ધિ કરશે,  
તો સમજજો કે આખરે ખાસિયં પડશે, લોકો ચિકારશે અને ભીખને  
બદલે લોકો કપાળમાં ડહામ દેશે. હ્યો, બાપલા ! હવે પધારી જાઓ  
અને સુખરૂપે ઘર ભેળા થઈ જાવ, પણ રસ્તામાં સંભાળજો, આગળ રણુ  
આવે છે. તમારી પાસેની સોનાની પાટોને જાળવજો, નહિ તો કદાચ  
તેને પણ ગુમાવી દેશે.” આટલું લાંબુ બાણુ કરી તેણે એક રૂપીઓ  
કાઢી મ્હારા હાથમાં મૂક્યો. હું રૂપીઆ સામું જોઈ રહ્યો. તેઓ રસ્તે  
પડ્યા. મને પાંચ રૂપીઆની આશા હતી. એક રૂપીઓ મળવાથી મન  
કુકળ્યું. મારા લોભી મને રૂપીઓ આપનારને એ ચાર ગાળો પણ દીધી.  
તે પછી મ્હેં તે ગામમાં ફરી ભીખ માગી ખીચડી એકઠી કરી. ધર્મ-  
શાળામાં ખીચડી તૈયાર કરી હું જાઓ અને પછી કલાકેક આટો થઈ  
ત્યાંથી નીકળ્યો. મારો રસ્તો આ રણુના કિનારે હોવાથી હું આ તરફ  
આવ્યો. થોડે દૂર જતાં જ દૂરથી ઘોડેસ્વારોનું મોટું ટોળું ધસમસ્યું  
આવતું મારી નજરે પડ્યું. સઘળા ઘોડેસ્વારો ખીલામણા જણાતા હતા.  
તેઓ તાડના જેટલા ઉંચા, નાકે યુચા અને માંજરી આંખોવાળા  
હતા. ખભાપર બંદુકો ભરાવેલી હતી.

આવા ડરામણા બંધવાઓને જોતાં જ હું થરથરી ગયો. મનમાં  
ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. મને મારા જીવ કરતાં મારી ઝોળીમાં  
પડેલી સોનાની પાટો વધારે પ્રિય હતી. તે જવાનો ભય લાગ્યો.  
ઘોડેસ્વારો જોત જોતામાં મારી નજીક આવી મને ઘેરી વળ્યા. હું જડ  
જેવો બની ઉભો રહ્યો. એવામાંજ તેમાંના એકે કહ્યું “અલ્યા બામણ !  
આલ લુગડાં ઉતાર.”

મેં તેનું બોલવું સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કયું. આંખી ચીડાઈને બીજો બોલી ઉઠ્યો, “સાલા તુમડાને બંદુકનો કુદો લગાવ કે જેથી ઝટ બોલશે. મારો બેટો હરામના લાડવા ખાઈને જોને કેવો લઠ જેવો થયો છે ? જાણે ભાદવરાની ચરેલી ભેંસ.”

તેનું આવું બોલવું મારા મ્હોતને નજીક બોલાવતું હોય એમ લાગવા માંડ્યું. હું આ રાક્ષસોના પંજમાંથી છૂટવાને અનેક તર્ક-વિતર્ક કરવા લાગ્યો, પણ મારાથી એકે યુક્તિ શોધી કઢાઈ નહિ. સત્ય પૂછો તો હું તે જીવતા જંગતા જમદૂતોનાં દર્શન કરતાં જ ગાંડા જેવો બની ગયો હતો. મને કંઈ પણ બાન નહોતું.

જો કદાચ કંઈકે પણ બાન હોય તો તે ફક્ત મારી સોનાની ચાર પાટોનું જ. તેને કેવી રીતે બચાવવી તે જ વિચારમાં મન મરવાનો ભય લાગી તદ્દુપ બન્યું હતું. એવામાં જ મારી આસપાસ ઘેરો ઘાલી ઉભેલા ઘોડેસ્વારોમાંથી દૂર ઉભેલા એક સ્વારે કહ્યું, “મહારાજ ! શું વિચાર કરો છો ? લુગડાં ઉતારવાં છે કે મેથીપાક જમવો છે ? ચાલો, વાર ન કરો, ઝોળીમાં સંભાળી મૂકેલી સોનાની પાટોને અમારી સામે ધરો.”

આ શબ્દો સાંભળતાં જ મારાં ગાત્ર ગળી ગયાં. મ્હોં તે બોલનારની સામે જોયું. તત્કાળ મ્હોં તેને ઓળખ્યો, તે મને ઉપદેશ આપી એક રૂપીઓ દક્ષણ આપનાર અને ઠેઠ દીલ્હીથી મારી સાથે આવનાર અને રસ્તામાં મદત ખાવા આપનાર શ્રીમાન મુસાફર હતો. બીજો પણ તેની સાથે જ ઘોડા પર બેઠેલો હતો. આ વખતે તેમનો દેખાવ ડારામણો હતો. તેમણે લુંટાડે પહેરવેશ પહેરેલો હતો. તરત જ મને ખાતરી થઈ કે મારો સંગાથ કરનાર પૈસાદાર નહિ પણ પૈસાના પૂજારી લુંટારા હતા. લુંટાડે ટોળીના અનેક માણસો જુદા જુદા વેશમાં ફરે

છે અને ગામે ગામ અને નગરે નગર રખડી શીકારની શોધ કરે છે. જાત્રાના સ્થળમાં તેમાંના ઘણા કરે છે, અને મુસાફરોને ફસાવે છે. આ લુચ્ચાઓએ મને ફસાવવા દીક્ષીથી જ નિશ્ચય કરી મારા સાથ કર્યો. રસ્તામાં મને સાંઝે ખવરાવ્યું પિવરાવ્યું અને છેવટે ખવરાવવાથી વધારે કામ મારી છાંદગીનું ધન પડાવી લેવાને વિચાર્યું. હું તેનું બોલવું સાંભળી અવાચક જેવો થઈ દયામણે મુખે તેના સામે જોઈ રહ્યો. તે બંને લુચ્ચાઓ હસવા લાગ્યા. છેવટે તેમના પંજમાંથી મૂકત થવાને મહેં ઘણા કાલાવાલા કર્યા. બ્રાહ્મણ છું એમ અનેક વખતે કહ્યું. તમારી ગાય છું એમ પણ કહ્યું. અરે આખરે રડી પણ પડ્યો. છતાં તે કસાર્ધઓના ક્રૂર પત્થર જેવા હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન ન થઈ તે ન જ થઈ. છેવટે તે ટોળાના સરદારે મારી નજીક આવી તેની બારે બંદુકનો કુદો જોરથી મારી છાતીમાં માર્યો. મહેં સહન કર્યો. ઘડાક દઈ બીજા પડ્યો. હું ચક્રર ખાઈ ભોંય ભેગો થયો. મને લોહીની ઉલટી થઈ. આમ થવા છતાં પણ હું મારી સોનાની પાટોને સંભાળી રહ્યો. મહેં તે ચાર પાટોને મારા બંને હાથમાં જુદી જુદી પકડી રાખી. રાક્ષસ સરદાર તે લેવાને મારા હાથને વળગ્યો હતો. મારા હાથમાંથી છોડાવવાને તે વારંવાર મારી છાતીમાં, ગાલમાં મુક્કા મારતો હતો. હું તેની દરકાર નહિ કરતાં મારા દ્રવ્યની વધારે દરકાર કરવા લાગ્યો. મહેં નિશ્ચય કરી દીધો કે જ્યાં સુધી જીવ રહે, ત્યાં સુધી પાટોનું રક્ષણ કરવું, હું મારા શરીરને લોહા-લાકડાનું સમજી માર સહન કરવા લાગ્યો. પણ અંતે શરીર તે શરીર. મુક્કા અને બંદુકોના કુંદાના પ્રહારથી હું અધમુઆ જેવો થઈ ગયો. મને પછી ભાન રહ્યું નહિ. મારા હાથમાંની સુવર્ણ પાટો લઈ હુંટારા ચાલ્યા ગયા. હું તે નિર્જન સ્થાનમાં બે દિવસ અને બે રાત્રિ બેશુદ્ધાવસ્થામાં પડી રહ્યો.

આજ સવારે મને ચૈતન્ય પ્રાપ્ત થયું, હું બેડો થયે, બરજંગ-લમાં દુર્દશા થએલી જોઈ હું ચોધાર અશ્રુએ રડ્યો, બાદ ત્યાંથી બળાત્કારે ઉભો થઈ પડતો-આપડતો આ તરફ આવ્યો. અહિં આવતાં મને ઘણો વખત વિત્યો, તરસથી ગળે કાંટા પડ્યા, થાક, માર, તરસ વગેરે કષ્ટોથી છેવટે તો રામનો ઉચ્ચાર કરી હું ધરણી પર ઢલ્યો, પણ ભગવાન દયાળુ છે, તે મને મરવા કેમ દે ?

આ દયાળુ બંધુ તત્કાળ મારી પાસે દોડી આવ્યા અને મને અહિં લઈ આવ્યા. બાઈઓ ! મારી દશા મારા કર્મે જ થઈ છે, હવે જ મને સત્ય-અસત્યની ખાત્રી થઈ છે.

જેમ આપ્યો આગળથી અંધાં એકદમ દૂર થાય અને પ્રકાશ જણાય તે પ્રમાણે મને હવે સત્યનું દર્શન થયું છે, માંડે દ્રવ્ય જવાથી મને હવે શોક થતો નથી. દ્રવ્ય વખતે જે ઉદ્વેગ હતો, તે હવે નથી, હાલ મને પૂર્ણ શાન્તિ છે. દયાળુ સર્જના ! તમે આજે એક આહ્વાણને મ્હોતના મુખથી બચાવ્યો છે, ભગવાન તમારું બલુ કરશે.” આવી રીતે તેની વિતક વાર્તા કહી ગીરીજશંકર ગોર મૌન રહ્યા, કુલસીંગ ધ્યાનપૂર્વક વાત સાંભળી રહ્યો હતો, વાર્તા પૂરી થતાં તેણે સત્યવીર તરફ દૃષ્ટિ કરી. આહ્વાણ વાત કરતો હતો, તે વખતે સત્ય-વીરને વાગેલા જખમમાં વેદના થતી હતી; પણ હીનમતવાન સત્યવીર તે વેદના કોઈને નહિ જણાવતાં વાત સાંભળી રહ્યો હતો. મહારાજની વાત પૂર્ણ થતાં તેણે કુલસંગ પ્રત્યે કહ્યું, “ બાઈ ! હવે આપણે જશ્દીથી ગામમાં ચાલો, મને બહુ દર્દ થાય છે.”

તરત કુલસીંગ ઉભો થયો, તેણે એક ઘોડાપર ગીરજશંકરને બેસાવતું સૂચવ્યું, મહારાજ તેના ટેકાથી ઘોડે ચઢ્યા, તે પછી કુલસંગે સત્યવીરને ધીમેથી ઉપાડી ઘોડા પર બેસાડ્યો અને ત્રીજા ઘોડાની

લગામ ભુલેવના હાથમાં આપી ચાલવાનું સૂચવ્યું. ગીરજાશંકરને થોડે બેસતાં સારી રીતે આવડતું હતું, આથી તેમણે ઘોડાને પગની એડી મારી દોડાવ્યો. કમળાવાળો ખાલી અશ્વ પણ જોડે જવા લાગ્યો. બાદ ટુલસીંગ સત્યવીરની પાછળ ઘોડાપર ચઢી બેઠો અને સત્યવીરને મજામુત પકડી અશ્વને ચલાવ્યો. લગભગ એક કલાકે તેઓ એક નાના ગામડામાં આવ્યા. સાંજ પડી હતી, અંધારું થયું હતું, લોકોના ઘરમાં દીવાનાં કોડીયાં બળતાં હતાં. ગામ બહુ મોટું નહોતું, આશરે સોએક ઘરનું ગામ હતું. ગામનું નામ કદ્યાણુપર હતું. વસ્તી ઠાકરડા અને કણુખીની હતી. ખેતરમાંથી આવેલા લોકો વાળુ કરી ઘરના આંગણમાં પડોશીઓ સાથે બેસી હુકા ગગડાવતા અનેક પ્રકારની વાતો કરતા હતા. ટુલસીંગે મહારાજને આગળ વધતા અટકાવી પોતે આગળ થઇ એક માણસને પૂછ્યું, “ભાઈ ! આ ગામમાં ધર્મશાળા છે કે ?”

“ નારે ભયા ! આ નાનકડા ગામમાં ધર્મશાળા તે ક્યાંથી ? ” તે માણસે કહ્યું.

“ ત્યારે અમને કોઈ સ્થળે ઉતારો મળી શકશે ? ” પુનઃ ટુલસીંગે પૂછ્યું.

“ તમે કોણ છો અને ક્યાંથી આવો છો તે જણાવો તો કદાચ તમારું ઠંકાણું પડે ? ” પુનઃ તે માણસે કહ્યું.

ટુલસીંગે વર્તમાન વાત કહી સંભળાવી. આશ્ચર્યચક્રિય બોળા મનુષ્યને આ કષ્ટથી પીડીત પ્રવાસીઓ પ્રત્યે કરુણા ઉપજી. તેણે કહ્યું, “ભાઈ ! આ ગામમાં એક ચોરો છે, પણ તે હાલ પડી ગયો છે, તેમાં એક ઓરડી આખી છે; પરંતુ આજે ગામના હવાલદારને ત્યાં તેમના મહેમાન આવ્યા છે; તેથી તે ઓરડો ખાલી નથી. અહિંથી



જતા આવતા મુસાફરો—જત્રાણુઓ ત્યાંજ મુકામ કરે છે. પણ હવે રાત પડી છે. તમે અનળ્યા છો, મારે તમારા માટે કંઈ કરવું જોઈએ; કારણ કે આ ગામનો પટલ હું છું. મારા ગામમાં આવતા જતા પરદેશીઓને હું રાતવાસો આપી ખવાડી-પીવાડીને જ વિદાય કંઈ છું. મારે આંગણે આવેલાં માણસો નિરાશ થઈને જતાં નથી. મને જે જાનર-ખાનરી મળે છે તેનાથી હું દરેકની પરોણાગત કંઈ છું. તમે ગભરાશો નહિ, આ માંડ ઘર છે, તેની પાછળ મારી એક ડેલી આવેલી છે, તમે મારી પાછળ આવો; હું તમારા રહેવાનો બંદોબસ્ત કરી આપું.” આમ કહી તે પરગણુ પટેલે પટલાણી પાસે દીવાનું દોડીયું મંગાવી પોતાના હાથમાં લઈ આગળ ચાલવા માંડ્યું. ત્રિપુટી તેની પાછળ-પાછળ જવા લાગી. ગામના લોકો અમુરે આવેલા પરદેશી ઘોડેસ્વારોને જોવા એકત્ર થયા. તેઓ પણ ઘોડાઓની પાછળ ચાલ્યા. રસ્તામાં ચાલતાં કૃત્તસંગે પટેલનું નામ પૂછ્યું. જવાબમાં પટેલે પોતાનું નામ રેવનદાસ જણાવ્યું, પટેલ પરગણુ હતો. તેણે પોતાના ઘરની પાછળ આવી એક નાનું ડહેલું ઉધાડ્યું. ડહેલું નાનું હતું, પણ સ્વચ્છ હતું. પટેલે હાથમાંના દીવો ગોખલામાં ગોડવી પાસે ઉભેલા એક છોકરાને કહ્યું કે, અત્યા ખોડીયા ! જા, માંડ નામ દેખને બલાખીરાયને ખોલાવી લાવ. જા, ડહેલો આવ. ”

“ અરે હું તો આ આવ્યો બાપા.” કહી ખોડીયો ત્યાંથી દોડી ગયો અને થોડીવારમાંજ એક હજમને ખોલાવી લાવી ત્યાં હાજર થયો. રેવનદાસ પટેલે હજમને પથારીઓ પાથરવાનું કહ્યું. હજમે સારી તળાઈઓ ખીજાવી સુંદર ખીજાનાં તૈયાર કર્યા. તે પછી પટેલે તેને ઘોડા બાંધી ઘાસ નીરવાની આજ્ઞા કરી. તે આજ્ઞાનો અમત્ર પણ જલ્દી થઈ ગયો. ફુલસંગે પટેલનો ઉપકાર માની સત્યવીરને પથારીમાં સ્થાયો.

પટેલે વાળુનું, પૂછ્યું. રાત વિતેલી હોવાથી સત્યવીરે ના પાડી પણ પટેલે માન્યું નહિ. પટેલના આગ્રહથી ગીરજનશંકરે ચૂકો સળગાવી ખીચડી ઝોરી. સત્યવીરે મંદઅવાજે પટેલનો ઉપકાર માન્યો. પટેલ હસ્યો, ખીચારો ખુશી થયો. ટુલસંગે હુંટારાની અને ધવાયાની વાત કરી. હુંટારાની વાત સાંભળી પટેલ બોલ્યો, “ આજકાલ હુંટારાનો ભો ધણો વધી ગયો છે, એકલદોકલથી તો ગામ ગમાંતરે જવાતું પણ નથી, આખા મલકમાં આમનું આમ ચાલી રહ્યું છે. અમારું ગામ નાનું છે, વળી રેતાળ રણ આવેલું છે, હુંટારાઓ કોક કોક દહાડો અહિં પણ આવી ચઢે છે. અમે તરવારો કામદાં લઈ તેમની સામા થઈએ છીએ. આથી મારા દીયરાઓ ભાગી જાય છે. જો અમે ગફલતમાં રહ્યા તો તે હુંટી જાય; પણ અમે ડિગ્યાથી તે આથમ્યા સૂધી તરવારો, કામદાંથી સજ્જેલાજ રહીએ છીએ. ભાઈ! આ સમો ખોટો આવ્યો છે. ગામના રાજા, ઠાકોરો એકખીજની જોડે લડી મરે છે; પણ પોતાના ગામનું શું થાય છે તેનું ધ્યાન રાખતા નથી. આવા હંગામમાં દાદ-ફરી-યાદ પણ કોને કરવી? હાવે પોતપોતાનું હંભાણવું એવો ઘાટ થઈ પડ્યો છે. પણ ગઈ કાલે મારા ગામનો એક છોકરો મમઈથી આવ્યો છે તે ખચર લાવ્યો છે કે વિલાયતના સાહેબ લોકો હુંટારા-ચોર-ધાડ-પાડુઓને સજ્જ કરી રૈયતનું રક્ષણ કરે છે, તે ટોપીવાળાઓ તેમના માણસો સાથે ડેર-ડેર ફરી હરામખોરોને પકડે છે. ભગવાન બહુ કરજો એમનું કે તેઓ આપણા દેશમાં આવ્યા. નહિતો જતે દહાડે હરામખોરો ગામદાં-સહેરોને ખેદાન-મેદાન કરી મૂકત. ધાડપાડુઓ વગેરે લુચ્યાઓની ધણી ટાળીઓ છે. હજી તેમને ઝાલતાં ને વશ કરતાં દહાડાના દહાડા વીતી જશે. ખીચારા ટોપીવાળા સાહેબોને બહુજ મહેનત પડશે. ” આટલું કહી પટેલે હજમ પાસે હુકો મંગાવી પીવા માંડ્યો. સત્યવીર આ ભોળા પટેલની વાત સાંભળી મનમાં

બોલ્યો કે, “હા! કેવું નિખાલસ હૃદય! શહેર અને નગરોમાં રહેતા શ્રીમાન અને મનુષ્યોમાં આવું હૃદય જોવામાં આવતું નથી. આ ગ્રામ્ય નિવાસી જનમાં શુદ્ધતા-નિષ્કપટતા બરેલી છે, ત્યારે શહેરીજનમાં દુષ્ટતા અને સ્વાર્થ પિપાસા બરેલી છે. આ ગ્રામ્યજન પરદેશીઓની પેરોણાગત કરી આનંદ માને છે; ત્યારે શહેરીજન પોતાને ત્યાં આવેલા પોતાના સંબંધી મહેમાનની સરબરા સંકુચીત મને કરી મહેમાન જલ્દી ક્યારે જાય એમ ઇચ્છે છે. ધન્ય છે આવા ગ્રામ્ય જનોને. ખીચારા આવા જનોને શહેરીઓ અજ્ઞાન અને ગામડીયા કહી નોંદે છે; પણ એ નોંદાને હાયકતો શહેર-નગર નિવાસી જનોજ છે. તેઓ આવું પવિત્ર અંતઃકરણ ધરાવી શકતા નથી. તેમના આનંદમાં અને અને આ ગરીબ ગામડીયાના આનંદમાં ફેર છે. આ ગ્રામ્યવાસીનો આનંદ સ્વર્ગીય છે, અને શહેરીઓનો કૃત્રિમ-ક્ષણિક છે. મારા અજ્ઞાન બંધુ! તારો આનંદ સદાકાળ રહે.” આટલું મનમાં બોલી સત્યવીરે ઉપકારની લાગણી દર્શાવતાં નેત્રોવડે રેવનદા પટેલ સામે જોયું. તેને પોતાની સામે જોતો જોઈ પટેલ બોલ્યા, “ભા! બાપુ! મટી જશે હોં, હમણાં તું થોડીક ખીચડી ખાઈ લે; ઝાઝી આ રાત્રી તને મલમનો પાટો બાંધશે. અમારા આ રાત્રી મઝમપટા કરવામાં ઘણાજ હુંશીયાર છે. એત્રણ દહાડામાં તો મટી જશે અને પરભુ કરશે તો હરતા હરતા પણ થઈ જવાશે.” પટેલનું બોલવું સાંભળી સત્યવીરે હસી દીધું. ખીચડી તૈયાર થઈ. ત્રીપુટીએ વાળુ કરી લીધું. બાદ બલાખીરાથે દવાઓ-મલમ વગેરેની એક નાની પેટી લાવી સત્યવીરના જમખપર મલમની પેટી લગાવી ઉપર પાટો બાંધી દીધો. સત્યવીર સ્થૂં રહ્યો. કુલસંગ અને ગીરજશંકરે મોડા સુધી પટેલની જોડે વાતો કરી. મધ્યરાત્રી થતાં પટેલ તેમને બેલા ઉઠવાનું સૂચવી રસ્તે પડ્યા. ગામના ખીજા લોકોતો ક્યારનાએ વેરાઈ ગયા હતા. હજમ પણ

મલમ પટો કરી રવાના થયો હતો. આ અજ્ઞાન હજમ વૈધના મલમ પટાથી થોડીવારમાંજ સત્યવીરના જખમની બળતરા ઓછી થઈ. બળતરાને બદલે થંડક થઈ અને તેથી સત્યવીર શાન્ત નિદ્રામાં પડ્યો. નિદ્રામાં દુઃખ શોક તમામ ભૂલી ગયો. તેના નિંદ્રીત ચા પછી અને પટેલના ગયા પછી દીવાને ગુલ કરી દુલસંગ અને ગોર મહારાજ પણ પથારીમાં આડા થયા. દુલસંગ થોડી વારમાં ઉઘી ગયો; પણ ભુદેવની પર નિદ્રાએ કૃપા કરી નહિ. પોતાની થએલ દુઃશાના વિચારો તેને આ મધ્યરાત્રિએ થવા લાગ્યા. જીવાન વયથી તે આજ પર્યંત કેડે કાંકરો મૂકી, સાચાં જીવંત કરી એકત્ર કરેલું તમામ ધન જોતજોતામાં નાશ પામવાથી ખીચારા ગોર મહારાજને સુખેથી નિંદ્રા કેવી રીતે આવી શકે ? પાસે એક ફૂટી બદામ પણ રહી નહિ, ઘેર જઈ શું કરીશ ? શું ખાઈશ ?

આ ઘડપણમાં શું થશે ? માદો પડીશ તો શી દશા થશે ! પૈસા વિના મારી ચાકરી કોણ કરશે ? શું મારે ખુરી હાલતે મરવું પડશે ? ” આવા અનેક પ્રકારના વિચારમાં ગીરીજશંકર તદ્રુપ થયો. અનેક વિચારોને અંતે પાસાં ઘસતો બ્રાહ્મણ આખરે ઉઘી ગયો. અંતે મોઢું પરોઢ થયું. રેવનદા પટેલનાં ઘરનાં મનુષ્યો જગૃત થયાં. પટેલ પરમાત્મીયાં લલકારવા લાગ્યો. પટલાણી વસોવવા લાગ્યાં. ઠંડા પહોરે વસોણાનો સ્વર આનંદજનક લાગવા માંડ્યો. ઘંટીઓના ઘોર પણ સંમળાતા હતા. ગામનાં અનેક ગૃહોમાં આવી રીતે કાર્ય ચાલી રહ્યું હતું. આ વખતે સત્યવીર જગૃત થયો હતો. તે પથારીમાં પડ્યો પડ્યો પ્રભુનું નામ રટતો હતો. જખમપર લગાવેલા મલમથી દુઃખાવો મટી ગયો હતો. પ્રભુ સ્મરણમાં પ્રાતઃકાળ થયો. રેવનદાએ આવી ડેલાનાં બારણાં ધકેલી ખૂબ મારી કે, “ભાઈઓ ! જાગ્યા છો કે ? ”

“ હા, આવો. ” કહી જગતા સત્યવીરે ધીમે ધીમે ઉડી દાર ઉઘાડ્યાં. સત્યવીરને જોઈ પટેલે હસીને કહ્યું, “ આપલા ! તું શું કરવા ઉઠ્યો ! સૂઈજા, ક્યાંક પાટો ખસી જશે તો વળી પાછો દુઃખાવો શરૂ થશે ! ”

સત્યવીરે પથારીમાં બેસતાં કહ્યું, “ આપની કૃપાથી માફ અર્ધું દર્દ તો ઓછું થઈ ગયું છે. આપે અમારી પર ઘણી જ દયા દર્શાવી છે. ”

“ નારે ભા ના, એમાં તે મહેં શું મોટી દયા દેખાડી છે ? ભગવાનની જ દયા છે. ” પટેલે હિદ્દગાર કાઢ્યા. થોડીવારે ડુલસંગ અને ગીરંજશંકર પણ જાગૃત થયા. ડુલસંગ દાતણ પાણી લઈ આવ્યો. સઘળા દાતણ પાણી કરી નિવૃત્ત થયા. પટેલે સીધુસામાન લાવી આપ્યું, ગોર દેવતા સ્નાન કરી રસોઈમાં પેકા. મધ્યાન્હકાળે સઘળાએ જમી લીધું. પટેલ ખેતરમાં ગયા હતા, તે બે વાગ્યાના સમારે માથાપર ઘાસનો ભારો ભૂટી ઘેર આવ્યા અને ભારો પરસાળમાં નાખી હાથમાં હુકકો લઈ મહેમાનો પાસે આવી બેઠા. વિવિધ પ્રકારની વાતો થવા લાગી. આવી રીતે આનંદમાં પાંચ દિવસ વીતી ગયા. સત્યવીરને આરામ થયો હતો. જખમપર મલમનો છેલ્લો પાટો હતો. પાંચ છ દિવસે પૂર્ણ રૂઝ વળવાનો સંભવ હતો. પટેલની સરબરાથી સત્યવીર આનંદ પામ્યો. તેણે છઠ્ઠે દિવસે પટેલને પાસે બોલાવી જવાની ઇચ્છા જણાવી. તેના મિત્રનસાર સ્વભાવથી પટેલ ઘણો ખુશી થયો હતો, તેણે બે દિવસ વધુ રહેવાનો આગ્રહ કર્યો. સત્યવીરે જવાનું કારણ જણાવતાં પોતાની સત્ય ઓળખાણ આપી. પટેલ આભો બન્યો, તેની આંખોમાં ઝળઝળીઆં ભરાઈ આવ્યાં; અને આવા મોટા માણસને મહેં દુકારા કર્યા જાણી તેને બહુ લાગી આવ્યું, તેણે ધૂનતા અવાજે

કહ્યું, “ તમે મને માફ કરજો, મહેં તમને ઓળખ્યા વિના હુંકારા હુંકારા કર્યા છે. તમારી સારી સેવા ચાકરી થઇ નહિ. અરેરે તમે મને પહેલેથી કેમ જણાવ્યું નહિ ? ”

સત્યવીરે હસ્તા મુખે કહ્યું, “ પટેલ ! શામાટે શોક કરો છો ? તમે અમારી જેવી સેવા ચાકરી કરી છે; તેવી કેઈ નજીકનો સગો પણ કરે નહિ. તમારી સારવારથી જ મને જલ્દી આરામ થઇ ગયો છે, અમારે માટે તમે ઘણોજ શ્રમ ઉઠાવ્યો છે. વળી તમે મોટા છો, મોટા માણસ નાનાને હુંકારા કરે તો નાનાંએ ખોટું લગાડવું જોઈએ નહિ. તમારા બોલવાથી મને બહુ આનંદ પડતો હતો. પટેલ ! મનમાં દીલગીર થશો નહિ. હું મુજફરપુર જઈ તમારે માટે સારી વ્યવસ્થા કરીશ. તમારી મહેનતનો સારો બદલો અપાવીશ. પ્રભુ તમારે બહું કરે. ”

સત્યવીરના શબ્દોથી બિચારો પટેલ ગળગળો થઇ ગયો. તેણી ગીરજશંકરને પાંચ રૂપીઆ દક્ષણા આપી. ગોર મહારાજે ખુશી થઈ તેને આશીર્વાદ આપી. કુલસંગે ઘોડો તૈયાર કર્યો. ત્રિપુટી પટેલને મળી ભેટી ઘોડેસ્વાર થઈ. પટેલ ઘોડે સૂઝી વળાવવાને ઘોડો મંગાવી સ્વાર થયો. ચારે જણા ગામની બહાર નીકળ્યા. ગામની બહાર નીકળતાંજ ચારે જણાએ ઘોડાને પૂર વેગે દોડાવી મૂક્યા. જોતજોતામાં તેઓ ગામથી છ માઇલ દૂર આવ્યા.

ઘોડેક દૂર જતાં બે માર્ગ આવ્યા. પટેલે સઘળાને ઉભા રહેવાનું કહ્યું. ઘોડા આગળ વધતા અટક્યા. સત્યવીરે આગળ જણાતા બે માર્ગ વિષે પૂછ્યું. પ્રત્યુત્તરમાં પટેલે જણાવ્યું કે, આ બે માર્ગમાંનો એક અમદાવાદ તરફ જાય છે અને આ બીજો જમણા હાથ તરફનો મુજફરપુર જાય છે. અહિંથી અમદાવાદ ચાલીસ ગાઉ

અને મુજફરપુર પાંત્રીસ ગાઉ દૂર છે. રસ્તો વિકટ નથી. અનેક મુસાફરો અને વણજરાની પોડો આવતી જતી જણાશે.

સત્યવીરે પટેલનો ઉપકાર માની તેને પાછા જવાનું કહ્યું. પટેલ વિખુટો પડતાં ગગગળો થયો. તેણે બે હાથ જોડી ફરીથી પધારવાનું કહ્યું. સત્યવીરે જરૂર આવીશ અને તમને મુજફરપુર બોલાવીશ વગેરે આશ્વાસનસૂચક શબ્દો સંભળાવી પટેલને વિદાય કર્યો. પટેલે ઘોડાને ગામ તરફ દોડાવી મૂક્યો. નિખાલસ હૃદયનો રેવનદા વારંવાર પાછું વાળી જોતો હતો. સત્યવીર અને તેની સાથેનાઓ પણ પટેલ દેખાયા ત્યાં સુધી તેની પાછળ જોઈ રહ્યા. ગ્રામ્ય નિવાસી નિષ્કપટી પટેલની સત્યવીરે પ્રશંસા કરી કહ્યું કે, એના જેવો પરગણુ માણસ મહેં દગ્ગુ સુધી કોઈ સ્થળે જોયો નથી. તેની પરોણાગતથી હું અતી પ્રસન્ન થયો છું. એક સગો ભાઈ પણ ન કરી શકે એવી તેણે આપણી સેવા આકરી કરી છે. તેના પ્રયાસથી હું જલ્દી સાજો થયો છું. પટેલ! મારા મિત્ર ! ત્હેં એક સગા ભાઈની ગરજ સારી છે. તારો ઉપકાર હું જીવનપર્યંત ભૂલનાર નથી. સમય મળતાં ઉપકારનો બદલો જરૂર વાળીશ! આમ બોલતા સત્યવીરે ગોરમહારાજ સામે જોઈ પૂછ્યું, “ કહો મહારાજ ! હવે આપનો શો વિચાર છે ? ”

“ વિચાર શાનો મારા મહેરબાન ? ” ગીરશંકરે ચમકીને પૂછ્યું.

“ અમદાવાદ જવું છે કે અમારી સાથે આવવું છે ? ” સત્યવીરે પૂછ્યું. બ્રાહ્મણ વિચારમાં પડ્યો. શું જવાબ આપવો તેની સમજ પડી નહિ, પુનઃ સત્યવીરે પૂછ્યું,

“ કેમ વિચારમાં પડ્યા ? જો અમદાવાદ જવું હોય તો તમારે આ રસ્તે જવાનું છે. ”

આહાણે દીન વદને સત્યવીર સામે નિહાળી કહેવા માંડ્યું,  
 “ દયાળુ ! મહેં હવે સત્ય બોલવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, માંડે  
 આખું જીવન અસત્યમાં જ ગયું છે. અસત્યનું ફળ મને બરાબર  
 મળ્યું છે. જો આપ મહેરબાન મારા હૃદયની ઈચ્છા બાજુવા ચઢતા  
 હો તો હું જણાવું છું કે મારી ઈચ્છા અમદાવાદ જવાની હરે બીલકુલ  
 છે જ નહિ. માંડે ત્યાં કોઈ સગું બહાલું નથી. ફક્ત ઘર અને થોડુંક  
 રાયરચીલું છે. તેનું ગમે એમ થાઓ. મને તેની ઝાઝી દરકાર નથી.  
 અમદાવાદ જવાનું સાંભળી હું ટ્રુનું છું, માંડે મન ચિંતાતુર બની  
 બચ છે; મારે હવે તે શહેરમાં જવું નથી. ”

“ ત્યારે ક્યાં જશો ? શું કોઈ ખાડ-પર્વતની ગુફામાં જઈ રહેશો ? ”  
 પૂલસંગે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના, મારી ઈચ્છા તમારી સાથે મુજદરપુર આવવાની છે. હું  
 તમારા જેવા પવિત્ર પુરોહિતા સહવાસથી જીવન સફળ કરવા ઇચ્છું છું,  
 પાપમય ભવિષ્યને પુન્યવંતું બનાવવા ઇચ્છું છું. ” આહાણે કહ્યું.

પૂલસંગ ગંભીર મુખે બોલી ઉઠ્યો, “ મહારાજ ! તમે પણ હીંદ  
 જણાવ છો ? બ્યારે તમને બચાવ્યા ત્યારે ઉલટા અમને જ વળગી પડે  
 છો. કહેવત છે કે, ભાટ આહાણને લગીર કહ્યું હોય તો આખું લઈ  
 પડે છે. દારમાં બેસવાનું કહ્યું કે તરત ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે. તમારાથી  
 તો પ્રભુ તોઆહ. ”

સત્યવીરે હસ્તા વદને આહાણને પૂછ્યું, “ પણ તમે અમારે ત્યાં  
 રહી કરશો શું ? ”

“ ભગવાનનું ભજન કરીશ, તમારી સેવા કરીશ, કહેશો તો  
 રસોઈ બનાવીશ. મને ખાવાનું મળશે એટલે બસ, મારે બીજું કંઈ  
 જોઈતું નથી. તમે સંજ્ઞન છો, તમારા હુંક સહવાસથી મારા હૃદયમાં



રહેલો કળી નાશ પામ્યો છે અને તેથી જીવતરની સફળતા શામાં છે તેનું મને પૂર્ણ જ્ઞાન થયું છે, મને કૃપા કરી સાથે લઈ જાઓ. આ બ્રાહ્મણની આંતરડી જીવશે ત્યાં સુધી આશિષ દેશે. ”

સત્યવીરને તેની દયા આવી. તેણે બ્રાહ્મણને સાથે આવવાનું કહ્યું. ગીરગ્ગશંકરના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે અનેક આશિષ વચનો સંભળાવ્યાં. બાદ તેઓએ અશ્વોને દોડાવ્યા. રાત પડતાં તો તેમણે વીસ ગાઉ કાપી નાખ્યા. એક ગામ આવ્યું. ત્યાં રાત વાસો કર્યો. સધળા મેઢે પરોઢીએ જાગૃત થયા. દાતણ-સ્નાન ઇત્યાદી કરી ઘોડે ચઢ્યા. આ ગામથી મુજફરપુર પંદર ગાઉનું દૂર રહ્યું હતું. આજે જરૂર ઘેર પહોંચી જઈશું એમ જાણી સત્યવીરના હૃદયમાં અપાર આનંદ થતો હતો. પોતે ઘણા દિવસથી ગૂમ થઈ જવાથી ત્યાં શું થયું હશે ? મારા વિશે કેવી વાતો ચાલતી હશે ? મારી પ્રિયતમા શું કરતી હશે ? તેના કલ્પાંતની સીમા નહિ હોય, તે આજે મને જોતાં જ ગાંડીધેલી થઈ જશે. આમ વિચારતો સત્યવીર ઘોડાને દોડાવે જતો હતો, તેની પાછળ બ્રાહ્મણ અને વૃક્ષસંગ જતા હતા. અશ્વો પૂર વેગે મુજફરપુર જતા હતા. સાંજ પડતાં પહેલાં તો તેઓ મુજફરપુરની સરહદમાં પ્રવેશ્યા.

## પ્રકરણ ૨૨ મું.

### પ્રથમની કેટલીક વાતો.

જે સમયની આપણી આ વાત ચાલે છે, તે વખતે સર્વત્ર અરાજકતા વ્યાપેલી હતી. રાજાઓ, ઠાકોરો પરસ્પરમાં લડી મરતા હતા. મોગલ સત્તા નિર્બળ થઈ હતી. ગાયકવાડ પેશ્વામાં ઝગડા ચાલતા હતા.

બળવાન ફાવી જતા હતા. મારે તેની તરવાર એવો ઘાટ થઇ પડ્યો હતો. ચોર, લુંટારા, ડગ, ચાંચીયા, ફાંશીયા, પીંઢારા, કાઠી વગેરે સર્વે લુંટફાટ ચલાવી રહ્યા હતા. વલંદા, ફેંચ, અંગ્રેજો પણ આ ભૂમિમાં પ્રવેશી ચુક્યા હતા. તેઓના વ્યાપારાદી કાર્યોમાં પણ સખ્ત હરીફાઈ ચાલી રહી હતી. તેઓ એકબીજાને ઇર્ષ્યાની નજરથી જોતા હતા. તેઓ પરસ્પરમાં લડતા રાજ, નવાબોને પોતપોતાની મદદ આપી પોતે પણ પરસ્પર યુદ્ધરંગ ખેલતા. જનસમાજ પર આક્રમનું ભયંકર વાદળ ઘેરાએલું હતું. દરેકના જીવ જોખમમાં હતા. દિવસ ઉગે, રાત્રિ પડે અને પછી બીજાદિવસે જીવતા રહેનાર પ્રભુનો ઉપકાર માનતા. આજે અમુકના ઘરમાં ચોરી થઈ, આજે ફલાણા ગામમાં ઘાડ પડી, આજે ફલાણાશેડનું ખૂન થયું અને તેમની સ્ત્રીને બદમાસો ઉપાડી ગયા, આજે પેશ્વાનું લશ્કર નીકળી ચૂક્યું છે, નવાબે અંગ્રેજોની સહાય માગી છે. વલંદા અને અંગ્રેજોમાં પણ સળગ્યું છે. વગેરે અનેક પ્રકારના ગામ ગપાટા ચાલી રહ્યા હતા. આવા વિષમ સમયે ફેંચ વલંદાઓ કરતાં અંગ્રેજો ઘણું સાફ કાર્ય બજાવતા હતા. તેઓ જોકે વ્યાપારી હતા, પણ ઘણા કાર્યદક્ષ હતા. આ સાથે તેમનામાં દયા હતી. પ્રમાણીકતાના ગુણોમાં પણ સર્વાંશે ચઢીઆતા જણાતા હતા. વ્યાપારમાં શી રીતે આગળ વધવું, કેવા પ્રકારે આ સુવર્ણભૂમિમાંથી કાંચન ગૃહણ કરવું ? આ મૂળમંત્ર તેઓ બરાબર જાણતા હતા. ફેંચ વલંદાઓ પર વ્યાપારમાં તેમણે સરસાઈ મેળવી હતી. આગલા બે વ્યાપારીઓ કરતાં તેમણે ઘણા મિત્રો પણ મેળવ્યા હતા. બલા અંગ્રેજ વ્યાપારીઓ પરસ્પર લડતા રાજ મહારાજાઓને સમજાવતા અને પોતાની મદદ યાચનારને ખુલ્લા દિલથી મદદ આપતા. સમય કહો યા ભાગ્ય કહો; પણ જેના પક્ષમાં અંગ્રેજો હોય તેને સત્વરે વિજય પ્રાપ્ત થતો, આથી વિજયની ખુશાલીમાં ઉદાર દિલના ભારત ભૂપતિઓ પોતાના

વિદેશી વ્યાપારી મિત્રો સ્થાયકોને મોટી મોટી જગીરો ધનામમાં આપતા. આવી રીતે કાર્યક્ષ અંગ્રેજોએ બારતવર્ષમાં પોતાની સત્તા જમાવવા માંડી હતી. સમય વિતતાં એ વ્યાપારી પુરૂષોએ પોતાના દેશથી સૈન્ય મંગાવી યુક્તિ પ્રયુક્તિથી રાજ્ય મેળવવા માંડ્યું. દિનપ્રતિ-દિન તેમની સત્તા જામતી ગઈ, પોતાના તાબાની જગીરો, ગામો, શહેરોમાં સુખ શાન્તિ ફેલાઈ. ઉપદ્રવથી ત્રાસેલી પ્રજા જુદામંથી મુક્ત થઈ. ગરોબડી પ્રજા એ સુચતુર વ્યાપારીઓને આશિષ આપવા લાગી અંગ્રેજો પ્રજાનું રૂડી રીતે પાલન કરવા લાગ્યા. ચોર, લુંટારા, ફાંશીયા વગેરેનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો છે. આવી રીતનો કાર્યક્રમ ચાલી રહ્યો હતો. આ વખતે મુજફ્ફરપુર મધ્ય પ્રદેશમાં આવેલું હતું. આસપાસ પહાડનો કુદરતી કિલ્લો આવેલો હતો; તેથી તેને દુશ્મનોથી રક્ષવાને માટે ખીજા કોટ કિલ્લા બાંધવામાં આવ્યા નહોતા. મુજફ્ફરપુર નાનું નગર હતું. તેના તાબામાં ખીજાં પાંચસો નાનાં ગામ હતા, આ નગરમાં રજપૂત રાજ્ય હતું. આ વખતે રણમલસિંહ નામક યુવાન રાજા ગાદી ઉપર હતો. રણમલસિંહને તેના પિતા તરફથી સાઈ શિક્ષણ મળેલું હતું. તે બાલ્યકાળથી સારા સહવાસમાંજ ઉછર્યો હતો. તેને વિદ્યા સાથે ધર્મ, નીતિ, યુદ્ધ વગેરેનું પણ ઉત્તમ જ્ઞાન મળ્યું હતું. રણમલસિંહ ગૌર વર્ણનો યુવાન હતો. તેની ઉંમર ચોવીસ વર્ષની હતી. તેણે હજી લગ્ન કર્યાં નહોતાં. તેની જે વખતે સોળ વર્ષની ઉંમર હતી; ત્યારથી જ તેને સત્યવીર સાથે મિત્રતા બંધાઈ હતી. સત્યવીર પવિત્ર પુરૂષ હતો. પવિત્ર મનુષ્ય અન્યને પણ પવિત્ર બનાવે. તેના સહવાસથી રણમલસિંહ પણ પૂર્ણ પવિત્ર બન્યો. પિતાના મૃત્યુ બાદ તે ગાદીએ આવ્યો. તેણે પોતાના મિત્ર સત્યવીરને દિવાન બનાવ્યો. દાનો દિવાન અને ડાહ્યો રાજા મળી પ્રજાનું રૂડી રીતે

પાલન કરવા, સાચા. મુજફરપુરનું રાજ્ય અમરકોટના મહારાજા  
 ભુપેન્દ્રસિંહને ખંડણી ભરતું હતું. પરંતુ ઘણા વર્ષોની વાત પર મોગલ  
 બાદશાહના સુબાએ અમરકોટ પર ચઢાઈ કરી ત્યારે મુજફરપુરના  
 મહુમ ઠાકોરે ભુપેન્દ્રસિંહને કાંમતી મદદ આપી હતી. એ અમૂલ્ય  
 મદદ વડેજ ભુપેન્દ્રસિંહે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તે વખતથી મુજફ-  
 રપુરના રાજ્યની ખંડણી લેવી બંધ થઈ હતી અને મુજફરપુરનું  
 રાજ્ય ખંડીયું મટી અમરકોટનું મિત્ર બન્યું હતું. હાલ જ્યારે મુજફર-  
 પુરની ગાદી પર રજુમલસિંહ હતો, ત્યારે અમરકોટના સિંહાસને સૂર્ય-  
 મલ નામક યુવાન રાજા હતો. સૂર્યમલમાં અને રજુમલના આચાર  
 વિચારમાં આકાશ પાતાળ જેટલું અંતર હતું. રજુમલ ન્યાયી, ધર્મજ્ઞ  
 હતો ત્યારે સૂર્યમલ પાપી, અધમ, ખુશામતીયો હતો. તે તેના પિતાની  
 પછી ગાદીએ આવતાં તેણે તમામ જુના માણસોને રૂખસદ આપી  
 હતી અને તેમની જગ્યાએ પોતાના પ્રશંસકોને નીમ્યા હતા. તેના  
 પ્રશંસકોમાં ઘણા તો ગોલા, ખવાસ હજમ-દરજી વગેરે હલકી  
 કોમનાઓ હતા. આવી રીતેના મિત્ર અધીકારી મંડળથી તેના રાજ્ય  
 કારભાર ચાલતો હતો. સૂર્યમલની અઠાવીસ વર્ષની ઉંમર થઈ હતી.  
 તેના જનાનખાનામાં એકવીસ રાણીયો હતી. આટલી બધી રાણીઓ  
 હોવા છતાં તેને સંતોષ નહોતો. તે મહા વિષયી હતો. વિષય વાસના  
 મંદ ન પડે એ હેતુથી તેણે એક વેધની પાસેથી તામ્ર ભખમ ખાધી  
 હતી. તામ્ર ભખમના પ્રતાપે તે અત્યાહારી અને વિષયનો કીડો બન્યો  
 હતો. આથી સારા ધરની આબરૂદાર સ્ત્રીઓ કન્યાઓને ઘરમાં ગોંધાઈ  
 રહેવું પડતું. રાજાના અનુચરો રખડતા ફરતા અને કોઈ સુંદર યૌવ-  
 નાની ખબર પડતાં રાજાને જણાવતા. તરત તેને લઈ આવવાનો  
 રાજાજનો હુકમ થતો. આણનો અમલ તરત થતો. રાજાના માનીતા

સેવકો તત્કાળ તે નવ યૌવનાને રાજના રણવાસમાં લઈ જતા અને પછી વિષયાંધ રાજ તે પકડી આણેલી અમળાને બ્રહ્મ કરતો. તેના આવા વર્તનથી પ્રજા ત્રાસી ગઈ. અનેક નિર્દોષ સ્ત્રીઓ બ્રહ્મચારમાં ડૂબી, અનેક કુલીન કન્યાઓએ શીયળ રક્ષવાને પ્રાણુ લાગ્યા, અનેક વીર યુવકો અને પિતાઓએ પોતાની બગીનીઓ તથા પુત્રીઓને બ્રહ્મ થતી બચાવવાને પ્રાણુ આપ્યા. પણ રાજ્ય સત્તા આગળ કોઈનું કાંઈ ચાલી શક્યું નહિ. આથી ઘણા મનુષ્યો ત્યાંથી નીકળી દેશ પર દેશ જઈ વસ્યા. સામાન્ય મનુષ્યો મુજફરપુરમાં આવી સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. સુર્યમલ એશઆરામમાંજ દિવસો વ્યતિત કરતો. આખો દિવસ મધ્ય, વિલાસ વગેરે આમોદ-પ્રમોદમાં પૂર્ણ થતો. તેના ખુસામતીઆ સેવકોમાં મુખ્ય એક વલદો વ્યાપારી હતો. તે વિલાયતી રમકડાં લઈને અમરકોટમાં વેપાર કરવાને આવ્યો હતો. જતનો દરજ્જો હતો. તેને શીવવાનું કામ પણ ઘણું સાઈ આવડતું હતું. તે પોતાના દેશમાંથી સીવવાનો સંચો સાથે લાવ્યો હતો. થોડાંક રમકડાં અને શીવવાના સાંચા સાથે તેણે ઘણાં શહેરો અને ગામોમાં મુસાફરી કરી હતી. ધનમાં પણ તેની પાસે એજ હતું. તે શીવવામાં સાઈ દ્રવ્ય પેદા કરતો; પણ તેને દારૂ પીવા પુષ્કળ જોઈતો હતો. દારૂ સાથે ખાવાનું પણ જોઈએ. આથી આખા દિવસનું પેદા કરેલું દ્રવ્ય સાંજે ખલાસ થઈ જતું. તે છેવટે સુરતમાંથી અમરકોટ આવ્યો હતો. સુરતમાં એક અંગ્રેજ વેપારીને ત્યાં કપડા શીવતો હતો. એ અંગ્રેજને ત્યાં તે ઘણા દિવસ રહી મકાનનો ભોમીયો થયો અને જતે દહાડે ચારસો રૂપીઆની ધાપ મારી મુંઝાઈ ગયો, અને ત્યાંથી થોડાંક રમકડાં વગેરે મન મોહક વસ્તુઓ ખરીદ કરી અમરકોટમાં આવ્યો. અંગ્રેજ વેપારી ઉદાર હૃદયનો હતો. તે જે ધારતતો એ બદમાસ

વલંદાને પકડી, કેદમાં પૂરાવત પણ તેને જવા દીધો. બાદ તે વલંદાએ અમરકોટમાં આવી ચોટા વચ્ચે એક દુકાન ખોલી. અજ્ઞાન પ્રજા આ સફેત રંગના શાહુકારને જોઈ ગાંડી ઘેલી બની. લોકોનાં ટાળાં તેની દુકાન આગળ જમા થવા લાગ્યાં. દિવસો વિતતાં એ વલંદો દરજી સાહેબના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. લોકો પ્રથમ તો તેની નજીક જતાં બહીતા; પણ આપણા ગોરા દરજી સાહેબે જાતેજ લોકોમાં ભળવા માંડ્યું. તે હીંદી સારી રીતે બોલી સમજી શકતો હતો. તેણે નાનાં બાળકોને ગળી ગોળીઓ, મીઠી પીંપરમીટ આપવા માંડી, મોટા લોકોને બોલાવી પાન, ખીડી, સીગાર આપવા લાગ્યો. બાયડીયોને સુંદર આયના, કાંસકીઓ, ડબ્બીઓ વગેરે વસ્તુઓ આપવા લાગ્યો. તેના ગ્રાહકો આખા ગામમાં તેની પ્રશંસા કરતાં. સમય વિતતાં દરજી સાહેબ અમરકોટના મોટા વેપારી થઈ પડ્યા. વેપાર સાથે તેમણે બે નોકરો રાખી શીવવાનો ધંધો પણ ધમધોકાર ચલાવવા માંડ્યો. નવી ફેશનનાં કપડાં શીવતાં જોઈ લોકો આનંદ પામ્યાં અને આ ગોરા સાહેબ આબલામાંથી આવ્યો કે શું એમ વિચાર કરવા લાગ્યાં. આખું નગર કપડાં શીવડાવવા તેની દુકાને આવતું. ખીચારા દેશી દરજીઓની ધરાકી ધટી. તેમને ત્યાં કોઈ શીવડાવવા આવતું નહિ. આથી તે ગરીબ દરજીઓ તે વલંદા સાહેબને ગાળો દેતા ત્યાંથી ઉચાળા ભરી ખીજ નગર અગર ગામમાં જઈ રહ્યા. આખા અમરકોટમાં દરજી સાહેબની વાહ વાહ થઈ રહી. આખું નગર તેની પર ફીદા થઈ ગયું. શ્રીમાન, મધ્યમ વર્ગ સાથે અમલદાર વગેરે તેના અનેક મિત્રો થયા. સાંજના સમયે ઠાક બંધ કપડાં પહેરી દરજી સાહેબ ફરવા નીકળતા. મુખમાં લાંબી ચીરટ રાખતા. તે ચીરટ સળગતી સળગતી છેક છેડે આવતી તો પણ તેને મુખની બહાર

કાઢતા નહિ. હાથમાં સોટી, પાછળ વિલાયતી શ્વેત સાથે સાહેબ પુર ઠાંસથી નગરમાં ફરતા અને રસ્તે આવતા જતા સેંકડો માણસોની સલામો પ્રાપ્ત કરતા, સલામોનો પ્રતિકાર કરવા તે પોતાના હાથને ચલિંચીત પણ તસ્દી આવતા નહિ. ન છૂટકે કોઈ સામા માણસને સલામનો પ્રતીકાર કરવો પડતો ત્યારે સહેજ માથું હલાવતા. તેમાં પણ અકડાશમાં ખામી આવવા દેતા નહિ. મુખ ગંભીર રાખતા. તેના આવા દમામથી નગરમાં તેનો રોડ પડી રહ્યો. ફરીને પાછા વળતાં એક ચામડીઆએ ઉઘાડેલી દારૂની દુકાનમાં પ્રવેશતા અને અનેક વર્ષોથી પૈસા વિના તિલાંજલી આપેલા વિદેશી દારૂને બદલે દેશી દારૂ મહુડી પીતા, તે પણ એટલે સુધી કે એભાન થતાં સુધી પીતો. એવી અવસ્થામાં પીઠામાં એકત્ર મળેલા માણસોમાંથી કેટલાક ગડી-યાઓ તેના ખીસ્સામાંથી પૈસા કાઢી લેતા. છેવટે દુકાનવાળાને જાતે જ તેને મૂકવા જવું પડતું. આવા નામચીન સાહેબની પ્રશંસા છેવટે દરબારમાં ગઈ. દરબારે તેમને દરબારમાં બોલાવી માન આપ્યું. અંગ્રેજોના સહવાસથી અજાત, ફક્ત અંગ્રેજોની પ્રશંસા સાંભળી અંગ્રેજો વિશે ઉચ્ચમત્ત ધરાવનારા રાજાએ પણ આ શ્વેતાંગ શાહુકારને મુચ્ચતુર અંગ્રેજ માની તેનું સારૂ સન્માન કર્યું; અને તેને પોતાના દરબારમાં ઉચ્ચ અધીકાર પદ આપ્યું. અધીકારી થવા છતાં આ દરજ્જા સાહેબ રાજા રાણી અને કુમારનાં વસ્ત્રો નવીન લગ્નનાં શીવી સર્વને ખુશ રાખવા લાગ્યો. હુંક સમયમાં તેણે રાજા કુટુંબની સારી કૃપા મેળવી લીધી. કુમાર સૂર્યમલ સાથે તેણે મિત્રાચારી બાંધી. સમાન ગુણ વાળા મિત્રોનો સહવાસ દિન પ્રતિ દિન વધતો ગયો. અંતે દગાથી કહો કે કુદરતી મહોતથી કહો પણ સૂર્યમલના પિતાનું અચાનક મરણ થયું. જીવાન રાજા ગાદી પર આવ્યો. સાહેબ કે જેમણે પોતાનું

અસલ નામ કેવીક સાગી હાલ દેવીસિંહ નામ ધારણ કર્યું હતું; તે કર્તો કારવતો થઈ પડ્યો. સૂર્યમલ તેને પૃથ્વીનેજ પાણી પીતો. કેવીક ઉર્ફે દેવીસિંહનું કહેવુંજ થવા લાગ્યું. વર્ષો વિતતાં તેણે મુંઝાઈ વસતા પોતાના બે દેશ બંધુઓની સાથે બે સ્ત્રીઓને પણ પોતાની પાસે બોલાવી સારા અધીકાર પર નીયુક્ત કર્યા આ તેના બંને દેશ બંધુઓ મુંઝાઈમાં મોચીનું કામ કરતા હતા અને સ્ત્રીઓ હલકી સ્ત્રીઓનું તિરસ્કારમય કાર્ય કરતી હતી. આ શ્વેતવર્ણ મહાશયો અમરકોટમાં દેવ તરીકે પૂજાઈ એશઆરામ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે બ્યારે અમરકોટમાં પિશાચ લીલા ચાલી રહી હતી, ત્યારે મુજફરપુરમાં આનંદ લીલા ચાલી રહી હતી. કાર્ય દક્ષ રાજા અને દિવાનના રાજ્ય અમલથી સર્વત્ર મુજફરપુરની વાહ વાહ બોલાવા લાગી. આ પ્રશંસા સૂર્યમલના હૃદયમાં કંટકની માફક ખુંચતી. પોતાના મોટા રાજ્ય કરતાં પહેલાંના ખંડીયા રાજ્યની વાહ વાહ સાંભળી તેના શરીરમાં આગ વરસતી. તે રણુમલસિંહને તથા સત્યવીરને દેશની નજરે જોતો. એક વખત પોતાની જન્મ ગાંઠના ઉત્સવમાં તેણે સત્યવીર તથા રણુમલસિંહને આમંત્રણ મોકલ્યું હતું. બન્ને ત્યાં ગયા હતા. સૂર્યમલે તેમનું સાદું સન્માન કર્યું હતું. સાંજના મોટા મેળાવડે થયો. તેમાં ગણીકાના નાય, વેશ્યાઓના હાવ ભાવ સાથે મદીરાનો પૃષ્ઠળ ઉપયોગ થયો. સૂર્યમલે રણુમલ અને સત્યવીરને પીવાનો આગ્રહ કર્યો. પણ બન્નેએ ના પાડી. સૂર્યમલે પોતાનું અપમાન ગણી પોતાના સેવકોને આજ્ઞા આપી કે આ બન્નેને કેદ કરો. કેદ શબ્દ સાંભળતાં જ બહાદુર રણુમલે તલવાર ખેંચી અને પકડવા આવનાર ત્રણ ચાર સિપાહીઓને જમીન પર સૂવાડ્યા. બાદ બન્નેએ સૂર્યમલનો ધિક્કાર કરી ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. આ વખતથી જ આ બે



રાજ્યો વચ્ચે વૈરનું બીજ રોપાયું. આ બીજનું વૃક્ષ થઈ શું પરીણામ આવે છે તે હવે ભવિષ્યમાં જોવાનું છે. ભવિષ્ય અંધકારમય છે. કાલની કોને ખબર છે? રણભલસિંહ અને સત્યવીર પોતાના નગરમાં આવ્યા; અને સૈન્યમાં વધારો કરી રૂડી રીતે રાજ્ય સંભાળવા લાગ્યા. સત્યવીર ઘણો ચતુર અને કાર્ય દક્ષ હતો. તેનું મૂળ વતન અમદાવાદ હતું. જાતે બ્રાહ્મણ હતો. તેનાં માતા પિતા ઘણાં ધર્મીષ્ઠ હતાં. સત્યવીરના દાદાના દાદા દીલ્હીના બાદશાહના દિવાન હતા, દિવાન પદ વંશ પરંપરાથી ઉતરી આવેલું હતું. સત્યવીરના પીતા પણ પેશ્વા સરકારના માનનીય અધીકાર પદ પર હતા. તેમને મોટી જગીરો મળી હતી. જુદાવસ્થામાં નોકરીનું રાજનામું આપી ઘેર બેઠા હતા, પેશ્વા સરકાર તરફથી તેમને સાંઝ વર્ષાસન મળતું. સંતાનમાં સત્યવીર સિવાય અન્ય કંઈ નહોતું. સત્યવીરને બાળ્યાવસ્થાથી જ સાંઝ શીક્ષણ મળ્યું હતું. માતા પિતાએ તેને દરેક કામમાં પ્રવિણ કર્યો હતો. પુત્ર મોટો થતાં એશઆરામી ન થાય તેને માટે તેના પિતા તેને સપ્ત ઠંડીમાં, સપ્ત તાપમાં અને પૂષ્કળ વરસાદમાં ગામડે આવેલી જગીરોની સંભાળ અર્થે મોકલતા. આથી તેનું શરીર કસાયું. દિવસની એક મીનીટ પણ તે કામ સિવાય ગુમાવતો નહિ. નિદ્રા પણ અદ્ય હતી. તે ફક્ત ચાર કલાક ઉંઘતો. રાત્રિના ચાર વાગે ઉઠી સ્નાનાદિકથી પરવારી સંધ્યા વંદન કરતો અને પછી પોતાના કાર્યમાં તદ્દુપજ્જનતો. તેને કોઈની મિત્રાચારી પસંદ નહોતી. સોળ વર્ષ થતાં માતા પિતાએ તેને પરણાવવાની ઇચ્છા કરી; પણ સત્યવીરે વીસ વર્ષ પરણવાનો વિચાર જાહેર કર્યો. ગુણુન માતા પિતાએ તેના વિચારને ઉમંગથી વધાવ્યો. બાદ સત્યવીરના સત્તરમે વર્ષે તેનાં માતા પિતા દેવલોક પામ્યાં. સત્યવીર એકલો પડ્યો. માતા પિતા વિના તેને મકાન

શત્રુકાર લાગવા માંડ્યું. માતા પિતાની ઉત્તર કીચાથી પરવારી તેણે પોતાના એક વૃદ્ધ પ્રમાણીક મુનીમને સધળું કાર્ય સોંપી પોતાને દેશાટન કરવા જવાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી. સત્યવીર દેશાટન કરવા નીકળી પડ્યો. સારાં જોવા લાયક સ્થળ, નગર-ગામનું નીરીક્ષણ કરવા લાગ્યો, તે ફરતો-ફરતો સુરત આવ્યો. ત્યાં તે છ માસ રહ્યો. તેટલા અરસામાં તેણે અંગ્રેજ વેપારીઓ, ફ્રેંચ વલંદા વગેરેના સહવાસમાં આવી તેમની ભાષા સાથે કેટલીક અગત્યની માહિતી મેળવી. તેના સારા સ્વભાવથી તેને એક અંગ્રેજ અમલદાર સાથે મિત્રાચારી થઈ. તે અંગ્રેજ અમલદારનું નામ વીલીયમ હતું કે, જેનાથી વાંચકો પરીચીત છે. જે સંન્યાસી અને વીલીયમ મિત્ર બન્યા હતા અને જે સંન્યાસીએ પત્ર લખી આપી કિશોરને જે સાહેબ પાસે મોકલ્યો હતો; તે સાહેબ સત્યવીરનો મિત્ર વીલીયમ પોતેજ હતો. વીલીયમે ઘણાં સારાં કામો કર્યા હતાં. તેણે અનેક ચોર હુંટારા ધાડપાડુઓનો નાશ કરી નિર્દોષ જનોનું કલ્યાણ કર્યું હતું. આ બધા અંગ્રેજ સાહેબ સાથે સત્યવીરને મિત્રાચારી થઈ. વીલીયમની સાથે સત્યવીર ઘણો વખત રહ્યો. તે પછી ત્યાંથી તે જવાને નિકળ્યો. ઘણા દિવસે એક નાના બંદરે આવ્યો ત્યાં તે કોઇને ઓળખતો નહિ હોવાથી એકાદ ધર્મશાળાની ઓરડીમાં રહ્યો. આ ધર્મશાળામાં અનેક મુસાફરો ઉતરતા હતા. તેમાં સારા અને ખોટાનો પણ સમાવેશ થતો હતો. સત્યવીરને આ ધર્મશાળામાં રહે ચાર દિવસ થયા. ચોથા દિવસની રાત્રે નવ વાગે એ પહેલવાન જેવા જણાતા મુસાફરો તેમની સાથેના ભારે બોળ સહિત ત્યાં આવી ઉતર્યા. આ ધર્મશાળામાં સત્યવીર અને નવા આવનાર મુસાફરો વિના બીજા કોઇ હતા નહિ. ધર્મશાળાનો રક્ષક બહારની બાજુએ આવેલી ઓરડીમાં રહેતો હતો. સત્યવીરથી થોડેક

દૂર આવનાર મુસાફરો ઉતર્યા. એક ગોખલામાં દીપકનું કોડીયું મંદ-મંદ પ્રકાશે પ્રકાશી રહ્યું હતું. સત્યવીરે તે પ્રકાશમાં આવનાર મુસાફરોના સામે નજર કરી, તો તેઓના ચહેરા તેને કુર જણાયા. તેમની આંખો ખૂની જણાઈ. આ કોણ હશે ? અહિં કેમ આવ્યા હશે ? વગેરે જાણી લેવાની ઈચ્છા સત્યવીરને થઈ પણ તે કૂર દેખાવાના માણસોને કંઈ પણ પૂછવાની તેની હિંમત આવી નહિ. સત્યવીર સૂતો-સૂતો તેમની તરફ જોયા કરતો હતો. મુસાફરોએ નાસ્તો કરી ચયન કર્યું. થોડીવારે તેમાંના એકે ખીજને કહ્યું. “અધ્યા ગીરધર ! આપણે તો જાણે નિરાંતે સૂતા, પણ પેલી પેટીમાં ગુંગળાઈ મરશે તો ? તેને બહાર કાઢી કંઈ ખાવાનું તો આપ.”

“ના,” તેને આજની રાત બૂખીજ પેટીમાં પડી રહેવા દે. સવાર થશે એટલે એને ત્રણ દહાડા બૂખી દહે થશે, રાંડની જખરી અને ચાલાક છે. જોને આપણને તેને લઈ આવતાં કેટલી મુશીબત પડી છે ? આપણામાંના કેટલાને તેણે જેલમાં પૂરાવ્યા છે ? આતો જ્યારે બૂખથી નરમ થઈ છે અને પેટીમાં પૂરાઈ છે ત્યારેજ શાન્ત થઈ છે. તેને અત્યારે બહાર કાઢવી સલામત નથી.”

“આ મુંઘમાં તેનાં સારાં નાણાં ઉપજશેને ?”

“હા, હું કાલે તે બાબતને માટે નીકળીશ અને સાંઝે નાણું આપનારને ખોળી કાઢીશ.”

“જ્યારે કાલે જ સધળું નક્કી કરવાનું છે, ત્યારે અત્યારે જ તેને બહાર કાઢી કંઈક ખવરાવીએ તો તે હતી તેવી થાય. કદાચ તેને લેનાર જોવા માગે તો તેને શું આવી અવસ્થામાં જ દેખાડવી ? માટે મારો તો વિચાર એવો છે કે તું તેને બહાર કાઢ. આપણે તેને સમજાવીશું. તે આપણા પંજમાંથી ક્યાં જનાર છે ?” આ શબ્દો બોલ-

નાસ્તી લગીર, એટલી બોલાઈ જવાયા. તત્કાળ બીજાએ તેના હાથ દબાવી કહ્યું, “તું આવો મૂર્ખાનંદ ક્યાં સૂંધી રહીશ ! જાણતો નથી કે આ ધર્મશાળા છે ? વળી નજીકમાંજ કોઈ મુસાફર સ્તો છે એનો કંઈ ખ્યાલ છે ? આપણે આપણું કામ પૂર્ણ થતાં સૂંધી બહીજ સંભાળ રાખવાની છે. લે હવે બેડો થા. તારી ઈચ્છા છે તો આપણે તેને બહાર કાઢીએ. પણ તે પહેલાં તું સૂતોવા માણસ પાસે જઈ તપાસ કરી આવ કે તે જાગે છે કે ઉંધે છે.”

તરત બીજો માણસ સત્યવીરની તરફ ધીમે કદમે ગયો. સત્યવીર આંખો બંધ કરી પડ્યો રહ્યો. પેલા માણસે આવી તપાસ કરી તો તેને જણાયું કે આ મુસાફર બર નિદ્રામાં પડ્યો છે. બાદ ત્યાંથી નીકળી તેણે ધર્મશાળાની કોટડીમાં જોયું. રક્ષક જણ નિદ્રાધિન થઈ ગયો હતો. તે માણસે ત્યાંથી પાછા ફરતાં ધર્મશાળાના દરવાજા બંધ કરી સાંકળ વાસી બાદ બંને જણાએ ધીમેથી સંદુક જેવી એક લાંબી પેટી ઉઘાડી. આ પેટીમાં બીજું કંઈ નહોતું, પણ એક પંદર સોળેક વર્ષના આશરાની છોકરીનું શરીર હતું. દીપકના પ્રકાશમાં અચેતન શરીર રૂપાળુ જણાયું. સત્યવીર આ જોતાંજ કંપ્યો. તેના હૃદયમાં ધિક્કાર ઉત્પન્ન થયો. એ સાથેજ તેનું મન બોલી ઉઠ્યું કે, મનુષ્યો કેવાં રાક્ષસી કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે એ આથી પ્રત્યક્ષ અવલોકાય છે.” આમ બોલી પાછો સધજો પ્રકાર અવલોકી રહ્યો. તે બંને બદમાસોએ તે બાળાના શરીરને પથારીપર મૂક્યું. તે પછી તેમાંના એકે પોતાના ગળવામાંથી એક નાની ડબ્બી કાઢી તે સુંદર બાળાના નાક આગળ ધરી. શ્વાસોશ્વાસ ચાલતો હતો. ડબ્બીની અંદરના પદાર્થની અસર થએલી જણાઈ. શબ્દોત્પન્ન પડેલા શરીરમાં ચેતન્ય આવવા લાગ્યું. આ પછી લગભગ અર્ધ કલાકે તે છોકરી

આજસ મરડી બગાસુ ખાઈ ધામેથી ઉઠી બેઠી થઈ. તેના શરીરમાં અશક્તિ હોય એમ જણાતું હતું. આ લાવણ્યમયી બાળાનું ગૌરમુખ નિસ્તેજ જણાતું હતું. તેના શરીર પર સારાં વસ્ત્રો હતાં. ગળામાં મોતીની માળા હતી. કળનાં કમળ સમ કોમળ કાંડામાં ઝીણાં નંગ જડીત સુવર્ણ બંગડીયો હતી. આથી અનુમાનથી એમ ધારી શકાતું હતું કે તે કોઈ ગૃહસ્થ કન્યા જેવી જણાતી હતી. તેનું મુખ જાંખું નિસ્તેજ જણાતું હતું પણ તેની આંખોમાં ધિક્કાર જણાતો હતો. તે તિક્ષણ નજરે પોતાની નજીક બેઠેલા કૂર દેખાવના માણસો પ્રતિ નિહાળી રહી હતી. આ પંજી તે બે માણસોમાંથી એકે એક નાનો ડુબ્બો ઉઘાડી તેમાંથી થોડીક સુખડી અને ચાર પાંચ પૂરીઓ કાઢી તે બાળાને ખાવા આપી. કુધાતુર સુંદરીએ વગર આનાકાનીએ તેના હાથમાંથી ખાવાનું ખેંચી લઈ ખાવા માંડ્યું. તેને ખાતી જોઈ બન્ને માણસો મૂંઝામાં હસવા લાગ્યા. સઘળું દૃશ્ય જોઈ રહેલો સત્યવીર પણ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેને ભયંકર ભેદ હોય એમ માલમ પડ્યું. તેણે સઘળું જોવા અને જાણવાનો નિશ્ચય કર્યો.

છોકરીએ થોડીક વારમાં ખાઈ લીધું. ખોરાક મળવાથી તેનો ઉતરેલો ચહેરો પ્રફુલ્લ થયો. તેણે પોતાને લઈ આવનાર માણસો પ્રતિ દૃષ્ટિ કરી કોમળ અવાજે પૂછ્યું, “તમારો વિચાર હવે શું છે તે મને જણાવી દ્યો ? જો તમારે મારા દાગીના જોઈતા હોય તો હું આ પળેજ આપવાને તૈયાર છું. જો તમારે મને મારી નાખી સ્ત્રી ધાતી થવું હોય તો જલ્દીથી તેમ કરી લ્યો. પણ મને વધુ વખત હેરાન કરો નહિ. તમારાથી હું ત્રાસ પામું છું. તમે કૂર અંતઃકરણના છો એ હું જાણું છું. તમે માફ જીવન ઝેર જેવું કર્યું છે; એક નિર્દોષ બાળાને દુઃખના દરીયામાં નાખી છે. આ કુકર્મેનો જવાબ તમારે એક દિવસે

જગત પિતાના હસ્તમાં જરૂર આપવો પડશે. બોલો, હવે તમારો જે વિચાર હોય તે જલ્દીથી જણાવી દ્યો ? ”

તેનું બોલણું સાંભળી તરત એક બોલ્યો, “અમારે તારા જુગ કિંમતના દાગીનાની જરૂર નથી. તે ભલે તારા શરીરને શોભાવી તારી કિંમત વધારે અંકારે. અમે તને મારી નાંખવા પણ ઇચ્છતા નથી. વળી યાદ રાખજો કે અમે તને દુઃખમાં નહિ પણ સુખમાં જ મૂકીશું.”

“એમ કે ? તમે મને અત્યારે સુખમાં જ લાવી મૂકી હશે નહિ વાંદ ? ” બાળાએ કંઈક ઉચ્ચ સ્વરે પૂછ્યું.

“મૂંગી મર અને ધીમેથી બોલ. જોતી નથી કે અહિં બીજો માણસ સૂતો છે ? ” બીજાએ તેને ધમકાવી કહ્યું.

“ગમે તે હોય તેની મને પરવાહ નથી. તમારો ડર પણ હું રાખતી નથી. હું મૃત્યુના મયદાનમાં જ છું. તમને અંતઃકરણથી ધિક્કાકે છું. દુષ્ટો ! તમે શામાટે કહો છો કે સુખમાં મૂકી છે ? શું પેટીમાં પૂરાઈ ભૂખે મરવું અને બહાલા વતનમાંથી અહિં આવવું તે સુખ કારક છે કે ? બોલો, તમારો ઉદ્દેશ જણાવો ? ” તે સુંદર છોકરીએ તેઓની ધમકીની પરવાહ નહિ કરતાં કહ્યું.

આથી કંટાળી એક બોલ્યો, “સવિતા ! તું ઘણી ડાહી છે; આમ ઉતાવળથી શાને બોલે છે ? આમ ઉતાવળથી બોલવામાં કેટલું જોખમ સમાયેલું છે તે તું સમજે છે ? આ પારકા પ્રદેશમાં શા માટે આક્રમણે જોડી લે છે ? ”

“આક્રમણ ? હું આક્રમણે ધારણ કરીનેજ આવી છું. આક્રમણી સાથેજ મહે હવે બેસ બેસવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જોઈ છું કે તેમાં હાર જીત કોની થાય છે ? આ સાથે તમને પણ ચેતાવું છું કે મને હસા-

વવાથી કંઈ પણ સાર નીકળનાર નથી. આ સવિતા સિંહની પુત્રી છે. તે તમારા જેવા કંગાલોથી અરે મૃત્યુથી પણ ડરતી નથી. તમે ગણું અધટિત કર્મ કર્યું છે. મને તમારી દશા જોઈ દયા આવે છે. જો તમારે હજી પણ સુખી થવું હોય, તો જ્યાંથી લાવ્યા હો ત્યાં મને લઈ જવ. હું તમારી જીંદગી સુખમાં જાય એટલું ધન અપાવીશ.” બાળાએ કહ્યું.

“ સવિતા હવે પાછા જવાની આશાને તો તારા મનમાંથી કાઢીજ નાખજે.”

“ ત્યારે તમારો શું ધરાદો છે ? ”

“ કંઈક જુદોજ. ”

“ શું મારી સાથે લગ્ન કરવાનો વિચાર છે ? ” તે અજરાક છોકરીએ નિડરતાથી પ્રશ્ન કર્યો. ખન્ને મૌન રહ્યા. પુનઃ તે છોકરી બોલી, “ જો તે વિચાર હોય તો તૈયાર થજો. તમારે થોડાક દિવસ-માંજ મારાથી એક સુંદર કન્યા સાથે પરણવાનું છે. ”

“ અરે ! તું આ શું બોલે છે ? તું દિવાની તો નથી થઈ ગઈને ? ” એકે પ્રશ્ન કર્યો.

“ હું દિવાની છું કે ડાહી છું તે જણવાની તમે જરાક પણ તકલીફ લેશો નહિ. પણ હું જે કહું છું તે ખરુંજ કહું છું. ”

“ શું તું ખરું કહે છે ? ”

“ હા. ”

“ અમારે પરણવાનું છે ? ”

“ હા. ”

“ કોની સાથે ! ”

“ સત્ય કહું ? ”

“ હા. ”

“ ધીરજથી સાંભળજો. ગભરાટને દૂર કરજો. તમારા જેવા પરમ શત્રુઓને થોડા દિવસમાં એક ચાલાક-ચંચળ કન્યા સાથે પરણવાનું છે. તે કન્યાનો સ્વીકાર કરતાં તમે જોકે ઘણાજ અધમો છો; પણ તત્કાળ પવિત્ર થશો અને આખરે એ પવિત્ર સદ્ગુણી કન્યાના પ્રતાપે સ્વર્ગમાં જશો. ”

“ અરે તું તે આ બોલે છે કે બકે છે ? ”

“ હું ખરું જ કહું છું. ”

“ ત્યારે જણાવકે એ કન્યા કોણ છે ? શું નામ છે ? ”

“ પણ પ્રથમ તમે ખાત્રી આપો કે તે કન્યાનું નામ શ્રવણ કરી ગભરાઈશું નહિ ? ”

“ અમે તો કદી ગભરાતા જ નથી. ”

“ શાના ગભરાવ ? તમે તો સામાને પણ ગભરાવો એવા છો, કેમ ખરૂંને ? ”

“ હા, હવેજ ખરેખરું સમજી. ”

“ પણ તમે કંઈ સમજ્યા હો એમ જણાતું નથી ? ”

“ સવિતા ! તું આવી ક્યાં સૂંધી રહીશ ? ”

“ જીંદગી પર્યંત. ”

“ તારી શી દશા થશે ? ”

“ તમારાથી સારી. ”

“ શું અમારી ખરાબ દશા થશે ? ”

“ ખરેખર, ઘણીજ ભયંકર. ”

“ છટ્ અમારી એવી દશા થનાર જ નથી. ”

“ ભલે તમે એમ માનો; પણ હું તો માની ચૂકી છું કે તમારા



પ્રમ મ્હોતના કુંડાળામાં આવી ચૂક્યા છે. ”

“ શું અમારું મ્હોત આવ્યું છે ? ”

“ હા, પણ હજી વાર છે. ”

“ કેટલી વાર છે ? ”

“ ફક્ત પરચુવાની. ”

“ પણ કોની સાથે ? તું કન્યાને તો ઓળખાવ ? ”

“ સાંભળો ત્યારે, તમારી સાથે લગ્ન કરવા આવુર બનેલી કન્યાનું નામ કાંશી છે. ”

“ શું કાશી ? ”

“ ના, કાંશી. ”

“ હે ! શું કાંશી ? ”

“ હા. ”

“ એવું નામતો કોઈનું હોયજ નહિ. ”

“ હીક છે, તે સમયે બતાવોશ. ”

“ ખરેખર તું દુઃખથી દિવાનીજ બની ગઇ છે. ”

“ તમે ગમે એમ માનો. ”

“અમે તો તને સારી રીતે ઓળખીએ છીએ. તારા જેવી ચાલાક, તાલીમ બાળ છોકરી અમે હજી સુધી ક્યાંય પણ જોઇ નથી. તારા જેવી અનેક છોકરીઓ અને અનેક સ્ત્રીઓ અમારા સપાટામાં આવી ગઈ છે, પણ તારાથી તો પ્રભુ તોખાહ. અમે પણ તને ઉપાડી લાવવાથી પૂર્ણ પસ્તાઈએ છીએ. તારું જલદી ઠેકાણું થઇ જાય તેને માટે અમે માતાની માનતા પણ માની છે. ”

“ત્યારે શા માટે તમે મને પાછી મારા માતા પિતા પાસે લઇ જતા નથી ? ”

“અરે શામ રામ કર, પાછું તે હવે જવાનું હશે કે ?”

“ત્યારે ઝટ બસી મરોને કે તમારો વિચાર શો છે ?”

“છોકરી ! બોલતાં વિચાર કર.” એક જણે ચિડાઈને કહ્યું.

“ત્યારે કહી દોને કે આમ કરવું છે ?”

“જો સાંભળ, અમારો વિચાર તારા જેવી સુંદર છોકરીના બદલામાં પુષ્કળ પૈસા લેવાનો છે, અમે અનેક છોકરીયો અને બાય-ડીએનું અફગાનીસ્થાન-પલુચિસ્તાન, આફ્રિકા વગેરે સ્થળોએ વેચાણ કર્યું છે. અમારા એજન્ટો પણ પુસ્કળ છે. આ બધું કરવામાં અમને હજી જોઈએ તેટલું નાણું મળ્યું નથી, પણ અંતે માતાજીએ અમારી પર મહેરબાની કરી છે, કે જેથી તારા જેવી ગંખડ ગુલાબ જેવું ખુલ-ખુલ અમારા હાથમાં આવ્યું છે. તને આ પ્રદેશમાં લાવવાનું કારણ એજ કે તારા બદલામાં અમારે સોનું જોઈએ છીએ, અમે એક બે દિવસમાંજ સવળો ઘાટ ઉતારીશું. આ મોટા ખંદરમાં તારા જેવી સુંદર છોકરીને ખરીદનાર ઘણા છે. અમને અમારા માગ્યા મુજબનાં નાણાં આપનારને તને સોંપીશું; અને જતાં પહેલાં તે તને સુખમાં રાખે એવી વિનંતિ કરતા જઈશું. સવિતા ! આ અમારો નિશ્ચય છે. હવે તારે કંઈ જણવાનું બાકી રહ્યું નથી. છેવટમાં તને જણાવવાનું કે જો તારે સુખમાં રહેવું હોય તો અમે અમારું કામ પૂર્ણ કરીએ ત્યાં સુધી તારે કંઈપણ બોલવું નહિ અને તું અમારી પુત્રી હોય એવી રીતે તારે વર્તવું. તને ખરીદનારને અમે તને અમારી પુત્રી તરીકેજ ઓળખાવીશું.” આવી રીતે ચોખ્ખું જણાવી દઈ તે માણસ મૌન રહ્યો. સવિતા તેમની દુષ્ટ ધૃત્તિ જાણી મનમાં દુઃખી થઈ. તે નાની હતી પણ હિંમતવાન હતી. પણ આ પારકા પ્રદેશમાં દુષ્ટોના સપાટામાં સપડાવાથી તેની હિંમત ધીમે ધીમે ઓછી થતી હતી. તે મનમાં બધ

ધરતી હતી; પણ ઉપરથી હિંમત દેખાડતી હતી. પોતાની થનાર કંગાલ દશાને માટે તેના હૃદયમાં શોક-સંતાપનો અમિ સળગી ઉઠ્યો. તે આત્મ-ગત પ્રભુને પોકાર કરવા લાગી. દુષ્ટોનો વિચાર જણ્યા પછી તે એક શબ્દ પણ બોલી નહિ. તેની આંખોમાં જળ આવ્યું હતું, પણ દુષ્ટ જાણે નહિ એ હેતુથી તેણે લુછી નાખ્યું હતું. અંતે નિર્દોષ બાળાએ પૃથ્વીપર શયન કર્યું. ઓયો વેચવાનો વેપાર કરનારા શયતાનો પણ મુસાફરીના અમથી છેવટે નિદ્રાવશ થયા. ગરીબ સવિતાને નિદ્રા ક્યાંથી આવે? તે પારધીની જળમાં સપડાએલા પંખીની માફક સમસ્ત શરીરે કંપતી હતી. બીજા બાળુએ સત્યવીર પણ જાગતો હતો. તેણે સઘળી વાત શ્રવણ કરી હતી કોઈક નિર્દોષ કન્યાને બદમાસો ફસાવી લાવ્યા છે; તેમનો ઇરાદો દુષ્ટ છે. પ્રભુ! તું આવા નરાધમોને શામાટે પૃથ્વીપર વધુ વખત જીવતા રહેવા દે છે? આ ગરીબ બાળાનાં માતાપિતાને કેટલો સંતાપ થઈ રહ્યો હશે? બદમાસોએ કોઈક સુખી શ્રીમંતનું જ નખખોદ વાળ્યું હોય એમ જણાય છે? શું આવા બદમાસો જીવવા યોગ્ય છે? શું આ શયતાનો શિક્ષાને પાત્ર નથી? છે. જો भारी સત્તા હોય તો હું આવા નરરાક્ષસોને જીવતાજ અમિકુંડમાં હોમું.” સત્યવીર પથારીમાં પડ્યો રહી આવા વિચાર કરવા લાગ્યો. તેને સવિતાની ઘણી દયા આવી. આ નિરપરાધી બાળાને કેવી રીતે દુષ્ટોના પંજમાંથી બચાવવી? આ પ્રદેશ બીજો છે. હાલ આવા તો-જ્ઞાનીઓનું જોર પણ વિશેષ છે; વગેરે વિચાર સત્યવીરના હૃદયમાં થવા લાગ્યા. મધ્યરાત્રિ થઈ. પહેરેદાર સિપાહીઓના પહેરા બદલાવાની હાલ-એલ સંભળાઈ. પીતળની ધડીયાળોમાં ટકોરા થવા લાગ્યા. થોડીકવાર શાન્તિમાં અશાન્તિ થઈ; પણ પુનઃ પાછી શાન્તિ સ્થાપિત થઈ. સત્યવીરે ઘણીવાર વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો કે ગમે એમ થાય પણ તે નિર્દોષ

બાળાનું રક્ષણ કરીશ. આ કાર્યમાં બળ કરતાં બુદ્ધિની ઘણી જરૂર પડશે. ઠીક છે; કાલે સધળું થઈ રહેશે પરમાત્માએ તે બાળાને બચાવવા મને આ ધર્મશાળામાં લાવી મૂક્યો હોય તો કોણ જાણે? પ્રભુની ઘટ-માળ ન્યારી છે. આ દુનિયામાં નવનવા રંગ નજરે પડે છે. પણ તેની સાથે ગરીબ નિરપરાધીયો ઘણાં પીડાય છે. પ્રભુ દયા કરો-દયા કરો.” આમ આત્મગત બોલતો સત્યવીર શાન્ત થઈ સૂતો. તેણે ઉંઘવાને માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો; પણ પારકા દુઃખે દુઃખી થનાર પરોપકારીને નિદ્રા કેવી રીતે આવી શકે? તેણે ઘણીવાર પાસાં ધસ્યાં. એવામાંજ તેને સૂતેલી સવિતાના નિઃશ્વાસ સંભળાયા. દયાળુ હૃદય દુઃખી થઈ બોલી ઉઠ્યું, “ ગરીબ છોકરી રડે છે. હા! તેને ઉંઘ કેવી રીતે આવી શકે? હું પણ તેને આશ્વાસન કેવી રીતે આપી શકું? લાવ કંઈક પ્રયત્ન કરું. આમ વિચારી સત્યવીર ઉભો થયો. દીવો ક્યારનાએ ઓ-લવાઈ ગયો હતો. અંધકાર સધળે વ્યાપેલો હતો. સત્યવીર ધીમે કદમે સવિતાની તરફ જવા લાગ્યો; પણ તેની નજીક પહોંચે તે પહેલાંતો શ્વાન નિદ્રા ભોગવતા બન્ને બદમાશો જાગી ઉઠ્યા અને તેમાંથી એકે બેઠા થઈ ઉચ્ચ અવાજે પૂછ્યું,

“ એ કોણ ફરે છે? ”

“ કોઈ નહિ એ તો હું.” સત્યવીરે જણાવ્યું.

“ પણ હું તે કોણ? ” ફરી પ્રશ્ન થયો.

“ મુસાફર, તમે કોણ છો? ” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“ અમે પણ મુસાફર છીએ. ”

“ આ ધર્મશાળામાં ક્યારના આવ્યા છો? ”

“ નવ વાગે.”

“ બરાબર, આજે હું બેઠો ઉઘી ગયો હતો, તેથીજ મને

તમારા આવવાની ખબર પડી નહિ, વાંડ અત્યારે કેટલા વડાઓ હશે ?”

“ બાર. ”

“ શું કહો છો ? ખરેખર આજે બેલા ઉધવાથી હું ડામ્યો છું. મહેં તો જાણું કે મોટું પરાઢીયું થયું હશે ? ”

“ નારે ભાઈ ના, હજી તો મધ્યરાત થઈ છે; જાઓ સુઈ જાવ. ”

“ હવે ઉધ આવતાં ઘણીવાર થશે. પણ વાંડ તમે ક્યા ગામથી આવ્યા છો ? ” સત્યવીરે પૂછ્યું.

ઉધથી આંખો ઘેરાતા બદમાસે જલ્દી વાત પતાવવાના ધરા-દાથી કહ્યું, “ અમે દૂરથી આવીએ છીએ. અમે કાઢીયાવાડના રહીશ છીએ. દેશાટન કરતા કરતા અહિં આવ્યા છીએ. ”

“ હવે કઈ તરફ જવાનો ધરાદો છે ? ”

“ રામેશ્વર થઈ જગન્નાથજી અને ત્યાંથી ઘેર. ભાઈ હવે જાઓ, સુઈ જાવ. વધારે વાતો સવારમાં કરીશું. આજે મુસાફરીથી ઘણાજ થાક લાગ્યો છે. ઉધથી ઝોકાં આવે છે. તમારા પગરવથીજ જાગી ઉઠાયું છે. તમે સારા માણસ જણાયા એટલે હું કંઈ બોલ્યો નહિ. માફી જો તમારી જગાએ બીજો કોઈ હોત અને હું જાગી ઉઠ્યો હોત, તો તેને હું બેચાર ગાળો પણ ચોપડાવત. ”

“ તમારી ઉધમાં ભંગ પાડ્યો તેને માટે હું તમારી માફી માગું છું. તમે લાયક માણસ છો; એથી સધળું સમજો. આપણે અહિં ક્યાં બેસી રહેવું છે કે જ્યાં એકબીજા સાથે કલેશ કરીએ ? લ્યો ભાઈ ! હવે સુઈ જાવ; સવારમાં બેલા ઉઠજો. ” કહી સત્યવીર તેની પથારીમાં પડ્યો. લુગ્યાઓ ઘણા સાવધ છે. મારા ધીમા પગરવથી પણ જાગી ઉઠ્યા. એમને માટે મારે મહાન યુક્તિ કરવી પડશે. હશે, ને થશે એ જોઈ લેવાશે. ગરીબને બચાવવા શ્રી હરી મદદ અને બળ

આપશે. આખું વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાતો સત્યવીર મોડી રાત્રે નિદ્રાવશ થયો. બિચારી સવિતા જાગતી હતી. દુઃખમાં દટાએલીને નિદ્રા ક્યાંથી આવે? તેણે સત્યવીર અને પોતાને ફસાવી લાવનાર માણસ વચ્ચેની વાત સાંભળી. સવિતા નાની હતી; પણ ચંચળ અને ચાલાક હતી. વળી મનુષ્ય પરીક્ષક પણ હતી. સત્યવીરના બોલવાના અવાજ પરથી તેણે જાણી લીધું કે એ કોઈ દાનો માણસ છે. તેના શબ્દોમાં કોમળતા અને મીઠાશ છે. સવિતાએ દુઃખી હૃદયે અખમી રાત્રિ વ્યતિત કરી, અંતે મોટા મળસકે તેને નિદ્રાએ ઘેરી લીધી. આખરે સવાર થયું, શીતળ પવન ઊઠાવા લાગ્યો. તારાઓ આકાશમાં ધૂપાવા લાગ્યા. અંધકાર અદૃશ્ય થયો, ધીમે ધીમે પ્રકાશ પથરાવા લાગ્યો. આ સમયેજ ધર્મશાળાની બહાર કોટડીમાં રહેતા રખવાળે બહારથી જૂમ મારી કે, દરવાજો ઉઘાડો. પણ તેનું બોલવું કોઈના સાંભળવામાં આવ્યું નહિ. અંદર સઘળાં ઉંઘતા હતા. દ્વાર કોણ ઉઘાડે? રખવાળે ફરીયાદી જૂમ મારી, “મુસાફરભાઈઓ! કમાડ ઉઘાડો.”

આ અવાજથી સત્યવીર જાગી ઉઠ્યો. તેણે ઉડી દ્વારની સાંકળ ઉઘાડી, રખવાળ અંદર આવ્યો. તેણે પેલા બે મુસાફરોને જગાડ્યા. સવિતા જાગત થઈ. તેણે બેકી થતાંજ સત્યવીરના સામે નજર કરી. સત્યવીરે પણ તેના સામે જોયું. બન્નેની દ્રષ્ટિ એક થઈ. સવિતાએ એવી તો કરુણા દ્રષ્ટે સત્યવીરના સામે જોયું કે જેથી સત્યવીરના હૃદયમાં અતીશય દયાનો સંચાર થયો. તેણે આંખો નીચી નમાવતાં ધિરજ ધરવાની ઈશારત કરી; પણ એ ઇસારત સવિતા સમજી ન સમજી એ તેનું મન જાણે? પેલા બન્ને પરદેશીઓ દાતણ પાણી કરી નિવૃત્ત થયા. બાદ તેમાંનો એક બીજાને ત્યાં રાખી બહાર નગરમાં ગયો. સવિતા એક જગાએ નીચું મુખ રાખી બેસી રહી. સત્ય-

વીરે તે એકલા બેઠેલા માણસની પાસે જઈ બેસતાં પૂછ્યું, “ભાઈ! રાત્રે તમેજ જાગી ઉઠ્યા હતા કે ?”

“હા.”

“મારી ઉપર ગુસ્સે તો નથી થયાને ?”

“અરે જાગે મહેરબાન, તમે એ શું બોલ્યા ?”

“રખેને એમ થયું હોય ? ઉઘમાં મારાથી પણ એમ બની શકે ?”

“નારે ના, તમે તો અમારા મિત્ર જેવા છો. વાંડે તમે ક્યાંથી આવ્યા છો ?”

“અમદાવાદથી.”

“શું કંઈ વ્યાપારાર્થે આવ્યા છો ?”

“ના, હું તો જત્રાએ નીકળ્યો છું.”

“હવે કઈ તરફ જવાનો વિચાર છે ?”

“નાશીક સુધી.”

“એમ કે ? ઠીક, પ્રભુએ પૈસા આપ્યા હોય એમ જણાય છે ?”

“હા, પ્રભુ કૃપાએ મારા પિતા પુષ્કળ ધન મૂકી ગયા છે. જત્રાએ પાંચસો મહેરો લઈને નીકળ્યો છું. સો વપરાઈ છે, ચારસો બાકી છે. ધીમે ધીમે આખો હિંદુસ્તાન ફરવા વિચાર છે. વાંડે આપ કંઈ જાતીના છો ?”

“વાણીયા. તમે ?”

“હું પણ તમારી નાતનો જ છું.” સત્યવીરે ગપ ડોકી. હરા-મખોરે જાત જુઠી જણાવી એ સત્યવીરે તરત જણી લીધું અને તેથી તેણે પણ પોતાની એજ જાતી બતાવી. બદમાસ આનંદ પામી

બોલ્યો, “આલો ત્યારે ઘણાં આનંદની વાત છે કે આપણે જાત ભાઈજ મળ્યા. ભાઈ ! તમે કેટલા દિવસથી અહિં છો ?”

“હું ગયા પરમ દિવસે જ અહિં આવ્યો છું. આ ખંદરથી અજાણ્યો તેથી અહિં જ ઉતર્યો છું.” સત્યવીરે કહ્યું.

“જમો છો ક્યાં ?”

“વીશીમાં.”

“આજે વિશીમાં ન જશો. તમારી રસોઈ અમારા ભેગી થશે. અમે વાસણ કુસણ સાથે રાખીને જ ફરીએ છીએ.”

“પણ રાંધશે કોણ ?”

“આ છોકરી.”

“તે કોણ છે ?”

“પેલા બજારમાં ગયા છે તે મારા ભાઈની પુત્રી.”

“છોકરી ઘણી શાન્ત સ્વભાવની લાગે છે.” સત્યવીરે સવિ-  
તાના સામે જોઈ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“હા, શાન્ત અને શરમાળ ઘણી છે. તે ખપ જોટલી જ વાત કરે છે.”

“આલો, તમારી ઓળખાણથી મને આનંદ થયો. કેક દિવસ અમદાવાદ આવી માંડે ધર પાવન કરજો.”

“શા માટે નહિ, ઓળખાણ થઈ છે તો હજાર વખત આવવું પડશે.”

“સીધું લેવા કોણ જશે ?”

“મારા ભાઈ જશે કે હું જઈશ.”

“લ્યો તારે માંડે સીધું લાવવાના આ પૈસા.” કહી સત્યવીરે એક મુવર્ણ મહોર તેની તરફ ફેંકી. વિવેક દર્શાવવા ખાતર આનાકાની



કરતા તે ઉજળા ગૃહસ્થે મ્હોર લઈ ખીસ્સામાં મૂકી. સત્યવીરની પ્રત્યે આટલો અધો સ્નેહ દર્શાવવાનું કારણ એજ કે તેની પાસે ચારસો સોના મ્હોરો છે એ સાંભળીને જ. લુચ્ચાનો ધરિદો હરકોષ પ્રકારે મ્હોરો પડાવી લેવાનો થયો. આ પછી સત્યવીર બહાર ફરવા નીકળ્યો. પેલો ખીજો બહાર ગએલો બદમાસ આવી પહોંચ્યો. પ્રથમનાએ સત્યવીરની વાત બરાબર સમજાવી દીધી. આજ રાત્રે તેનો ઘાટ ઉતારીશું. ખીજાએ જણાવી દીધું. તે પછી તે પૈસા લઈ સીધું સામાન લેવા ચાલતો થયો. તે ગયો કે તરત સત્યવીર પાછો આવ્યો. હરાખોરે તેને ખાનપૂર્વક એસાડ્યો. બન્ને જુના દોસ્તો હોય એ પ્રમાણે વાતો કરવા લાગ્યા. બાદ થોડીવારે તેણે સવિતાને દેવતા સળગાવવાની આજ્ઞા કરી. સવિતા બમ્મ મને ઉભી થઈ ધર્મશાળાના એક એકાન્ત ખૂણા તરફ જઈ ત્યાંની જગા સાફ સુક કરવા લાગી. ત્યાં રહેલો હરામખોર ગાંસડો છોડી અંદરથી વાસણ કાઢવા લાગ્યો. તેમાંથી એકેક વાસણ ઉપાડી સત્યવીર સવિતાની પાસે મૂકી આવવા લાગ્યો. સવિતાએ દેવતા સળગાવ્યો. સત્યવીરે પેલા માણસને પાણી લાવવાનું સૂચવ્યું. ધર્મશાળાની બહાર નજીકમાં એક કુવો આવેલો હતો. સત્યવીર ધર્મશાળાના રખવાળ પાસેથી દોરડું અને ઘડો માગી આવ્યો અને તે બન્ને સાધન તે માણસના હાથમાં મૂક્યાં. તે માણસ કે જેનું નામ ગીરધર હતું, તે પાણી લેવા ચાલતો થયો. સત્યવીર અને સવિતા એકલાં પડ્યાં. બન્નેને આ અમૂલ્ય સમય મળી ગયો. તરત સત્યવીરે સવિતાને ધીરજ ધરવાનું સૂચવી જણાવ્યું કે, આજે ગમે એ પ્રકારે તને દુઃખ મૂકત કરીશ. તું મારામાં વિશ્વાસ રાખજે. હું મારો ધર્મ બરાબર સમજું છું. મ્હેં રાત્રે તમારી દરેક વાત સાંભળી છે. વધુ વાતો આપણે માર્ગમાં કરીશું. રાતના નવ વાગે તૈયાર થઈ રહેવાનું છે.”

સત્યવીરું એકાએક આવું કહેવું સાંભળી સવિતાએ દીનવદને તેના સામે જોયું. જેને દુઃખ મૂકત થવાની લેશ પણ આશા નહોતી; જે મરણનીજ રાહ જોઈ રહી હતી; તેને આવું શાન્તવન મળતાં અને આવો સ્થાયક મળતાં કેટલો આનંદ થાય તે આપણે પોતે જ સમજી લેવાનું છે. સવિતા તેના દયાળુ મદદગાર તરફ સંજળ નયને જોઈ રહી. તેના હૃદયમાં ડૂબો ભરાઈ આવ્યો. ક્ષણપર્યંત તે બોલી શકી નહિ. સત્યવીરે પેલો આવી ચઢશે કહી તેને સાવધ થવાની સૂચના આપી. સવિતાએ સાવધ થઈ ધીમેથી પૂછ્યું, “એ બંને દુષ્ટો મહાકારસ્થાની છે, સાહસીક હિંમત બાજ છે; એવા દુષ્ટોના પંજમાંથી આપ મને કેવી રીતે મૂક્ત કરશો ?”

“તેની તમને રાત્રે ખબર પડશે. સવિતા ! સાંભળો, તમારે આજે ઘણી જ ચપળતા વાપરવાની છે. તમે ચાલાક છો એવી મારી ખાત્રી છે. જુઓ, હું અત્યારે બજારમાં જઈ આ બે પડીકાં લેતો આવ્યો છું. તેમાં એકની અંદર ઘેનની ભૂકી છે અને બીજામાં સોમલ છે. આ બંને પડીકાં તમારે લાડુની અંદર નાખી દેવાં. આ પહેલાં તમારે અને મારે માટે ચારેક લાડુ પ્રથમથી અલગ રાખવા. ગફલત થાય નહિ. ખૂબ સંભાળજો; અને રસોઈ ધીમે ધીમે કરજો કે જેથી સાંજના ચાર વાગે. જમ્યા પછી લગભગ બે કલાક તેઓ ગાઢ નિદ્રામાં પડશે. તેઓ સવાર સુધી જાગનાર નથી. રાતના દસ વાગતાંમાં તો તેમના રામ રમી જશે. પાપીઓને આ શિક્ષા યોગ્ય છે. તેમના જેવા નરાધમોની જીંદગીની જગતને જરૂર નથી. તે કૂર કસાઈઓને મરવું જ જોઈએ. તેમના ડુટેલા નશીબમાં આવું જ મ્હોત લખાએલું છે.” આટલું કહી તેણે બે પડીકાં સવિતાના હાથમાં મૂક્યાં. સવિતાએ તે પડીકાંને પહેરેલાં વસ્ત્રમાં છૂપાવ્યાં. આ પછી

સત્યવીર દૂર જઈ બેઠો. ગીરધર પાણી ભરી લાવ્યો. બાદ થોડીવારે ખીજો માણસ કે જેનું નામ વાઘજી હતું તે સીધું શાક વગેરે ખરીદી આવ્યો. વાઘજીએ સીધું સવિતાને સ્વાધિન કરી ફક્કડ લાડુ બનાવવાનું સૂચવ્યું. રસોઈ થવા લાગી. સત્યવીર સાથે બન્ને બદમાસો ગાંધાં મારવા લાગ્યા. સત્યવીર પણ તેમને ખીલાવવા લાગ્યો. બે કલાક વાતો કરી વાઘજી બહાર જવા ઉભો થયો. તે શા માટે બહાર જાય છે તે ગીરધર જાણતો હોવાથી તેણે કંઈ પણ પૂછ્યું નહિ. સત્યવીરને પણ જાણવાની જરૂર નહોતી. તે જાણી ચૂક્યો હતો કે વાઘજી આજે સવિતાને ખરીદનારની શોધમાં જવા નીકળનાર હતો. વાઘજી ભપકા બંધ વસ્ત્ર ધારણ કરી ચાલ્યો. સત્યવીરે જમવાને માટે જલ્દી પાછા આવવાનું કહ્યું. વાઘજી મનમાં ચીડાયો. કારણ કે બહાર જતી વખતે જમવાનું નામ અપશુકન વાળું ગણાય. આજે કામ થશે કે નહિ એમ ગડબાંગ કરતો વાઘજી ધર્મશાળાની બહાર નીકળ્યો. ધર્મશાળાના પગથીઆ ઉતરતાં જ તેને વિધવાના શુકન થયા. વિધવાને બે ચાર ગાળો ચોપડાવી વાઘજી આગળ વધ્યો અને વીરપુર બંદર અવલોકતો-અવલોકતો આગળ ચાલ્યો. કેટલેક દૂર જઈ તેણે એક કાગળની નાની કાપલી કાઢી. તેમાં કોઈક માણસનું ઠેકાણું લખેલું હતું. વાઘજી ઠેકાણું પૂછતો-પૂછતો એક સાંકડી ગલીમાં પેદો. ત્યાં એક દેશી દારૂનું પીડું આવેલું હતું. તે પીડામાં જઈ વાઘજીએ તેના હાથમાંની ચીઠ્ઠી દારૂ વાળાને બતાવી. આ નામ વાળો હું પોતે જ. કહી એક જડો, હજારી જેવો દેખાતો મુસલમાન તેની માંજરી આંખોવડે વાઘજીના તરફ જોઈ રહ્યો. વાઘજીએ પૂછ્યું, “શું આપનું જ નામ ખુદાબખ્ષ ?”

“ તમે શું ધધો કરો છો ? ”

“ હાર વેચવાનો અને દલાલીનો. ”

“ મારે એક છોકરી એકઠું બેસાડવાનું છે ? ”

“ ઘણી ખુશીથી, ફરમાવો; સેવક બધું બરાબર કરશે. પણ પ્રથમ આપનું નામ તો જણાવો ? ”

“ માફ નામ વાઘજી. ”

“ એમ ! વાફ આપના પિતાજીનું નામ ? ”

“ હાથીભાઈ. ”

“ રહેવાશી ? ”

“ ઝાલાવાડ. ”

“ શું તમે ઝાલાવાડી છો ? ” ખુદાખખ્સે કંઈક આશ્ચર્યતાના ડોળથી પૂછ્યું.

“ હા, કેમ ફરીથી પૂછવું પડ્યું ? ”

“ ત્યાં એક બહેપારી છે તેને એલખો છો કે ? ”

“ તેનું નામ જણાવો ? ”

“ ફરીમખખ્સ નુરમહમદ, મોટો દલાલ છે ? ”

“ હા, તેને અને અમારે તો ભાઈ જેવો જ સંબંધ છે. આ તમારે ઠેકાણું અમને તેણે જ લખી આપ્યું છે. ”

“ તમે ફીયાં ઉતરો છો ? ”

“ ધર્મશાળામાં. ”

“ અરે જાવરે ભલા આદમી ! તમે એમ કાંઈ ફીધું ? આ ઘર તમારે પોતાનું જ સમજવું હતું. ચાલો, આવો અંદર, આપણે નિરાંતથી વાતો કરીએ. ” કહી ખુદાખખ્સ વાઘજીનો હાથ પકડી અંદર લઈ ગયો. બન્ને એક ઓરડામાં આવી બેઠા. ખુદાખખ્સે નોકર પાસે

પાન સોપારી મંગાવી વાઘજીનું સ્વાગત કર્યું. આદ વાઘજીએ પોતાના આગમનની તમામ વાત તેને કહી સંભળાવી. ખુદાબખ્ષ તેનું કામ પૂર્ણ કરી આપવાને તૈયાર થયો. તેણે વાઘજીને કેટલા રૂપીઆ લેવાની મરજી છે એમ પૂછ્યું. વાઘજીએ વીસ હજારની ઈચ્છા જણાવી. હા ના કરતાં બાર હજાર નક્કી થયા. ખુદાબખ્ષે ત્રણ દિવસમાં સઘળી બાબતનો ફેંસલો કરી રૂપીઆ અપાવવાનું વચન આપ્યું. વાઘજીએ તેને બસો રૂપીઆ પાઘડીના આપવાનું કહ્યું. તે પછી બીજે દિવસે મળવાનું નક્કી કરી બન્ને છૂટા પડ્યા. વાઘજી ધર્મશાળામાં આવ્યો. બે વાગી ગયા હતા. તેને પેટમાં ભૂખ કકડીને લાગી હતી. વાઘજી આનંદી ચહેરે ગીરધર પાસે આવી બેઠો. તેના હસ્તા મુખ પરથી ગીરધરે જાણી લીધું કે કામ નક્કી થઈ ગયું છે. વાઘજીના આનંદનો પાર નહોતો. તે મનમાં હવાઈ કીદલા બાંધતો હતો. તે વિચારતો હતો કે બસ હવે કામ તમામ, ફક્ત એક બે દિવસ બાકી છે. ચોથા દિવસે સાંજ સુધીમાં તો પુષ્કળ નાણું મળશે. આજ રાત્રે જોડેના મુસાફરનું પણ ખૂન કરી ચારસો મ્હોરો લઈશું અને પછી બાર હજાર રૂપીઆ. બસ પછી પૈસા માટે જીવતાં સુધી ચીંતા રહેવાની નથી. આમ વિચારતા વાઘજીએ રસોઈની કેટલી વાર છે એમ પૂછ્યું. ફક્ત થોડીવાર છે એમ જવાબ મળ્યો. સવિતા લાડુ વાળતી હતી. સત્યવીરે બન્ને બદમાસોને વાતમાં વાળ્યા હતા કે જેથી સવિતાને લાડુમાં પેલો પદાર્થ ભેગવતાં અડચણ નડે નહિ. સવિતા ચાલાક હતી, તેણે સત્યવીરના કહ્યા મુજબ કામ કરી નાખ્યું. રસોઈ તૈયાર થઈ. વાઘજીએ રૂવાબથી થાળીયો પીરસવાને સૂચવ્યું. સવિતાએ ત્રણ થાળી તૈયાર કરી. બન્ને હરામખોરોની થાળીઓમાં બળ્યો લાડું સોમલ વાળા ગોઠવ્યા. સત્યવીરની થાળીમાં સારા મૂક્યા. ત્રિપુટી જમવા લાગી. સત્યવીર

વાતોના તડાક્ક ઠોકવા લાગ્યો. તે ઘણો વાચાળ હતો. તેની જીભ છૂટી હતી. બલબલાને તે પોતાની વાતોથી બોળવતો હતો. વાતો સાથે જમવામાં આનંદ પડતો હતો. સત્યવીરે મૂકત કંઠે રસોઈની પ્રશંસા કરી. પરસ્પરમાં વધારે જમવાનો આગ્રહ થવા માંડ્યો. બદમાસો ચાર-ચાર લાડુ ઝેરના ઉડાવી ગયા. સત્યવીરે પણ પેટ પૂર્ણ ખાધું. આખરે ત્રણે જમી રહ્યા. તેમના ઉડ્યા પછી સવિતા જમવા બેઠી. પેલા જમી ઉડેલા ત્રણે જણા પાન સોપારી ખાઈ આડા થયા. વિવિધ પ્રકારની વાતો ચાલવા લાગી. સત્યવીરે મોટી-મોટી વાતો કરવા લાગ્યો. તેની વાતોથી બદમાસો તેને લક્ષાપતીનો પુત્ર સમજવા લાગ્યા અને અમારાં નશીબે જ તને મેળવ્યો છે એમ માનવા લાગ્યા. વાતોમાં બે કલાક વિત્યા. અંતે છ વાગ્યા. સાયંકાળ થયો. ગીરધર અને વાઘજીની આંખો ઘેરાયા લાગી. સવિતા પણ વાસણ માંજ ક્યારનીએ નિવૃત્ત થઈ ત્યાં આવી બેઠી હતી. આંખો બારે થતી જાણી ગીરધરે કહ્યું, “વાઘજી! મને ઉંઘ આવે છે, આજે આટલી જોડેલી ઉંઘ શાથી આવતી હશે?”

“ભાઈ! મારી પણ તારા જેવીજ દશા છે. હું તો ક્યારનેએ જોડાં ખાઉં છું. આવી ઉંઘ તો મહેં આખા જન્મકાળમાં પણ અનુભવી નથી.” વાઘજીએ જણાવ્યું.

“અરે ચાર! હું તો ક્યારનો સૂઈ જઈ એમ થયા કરે છે; પણ તમારા માનની ખાતર પરાણે બેસી રહ્યો છું. મને લાગે છે કે આપણાથી આજે વધારે ખવાયું છે અને તેથી જ આમ બન્યું છે.” સત્યવીરે કહ્યું. સઘળા તેની વાતને મળતા થયા. આ પછી લગભગ એક કલાકે તેઓ ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યા. તેમની આ ઉંઘ છેલ્લી જ હતી. તેઓએ ચીરકાળની નિદ્રા પ્રાપ્ત કરી હતી. ફરીથી જાગત

થવાનું તેમના પ્રારબ્ધમાં નહોતું. જગૃતાવસ્થામાં સૂતેલા સત્યવીર બેઠા થઈ તેમને બે ચાર ખૂસો મારી ખાત્રી કરી બેઠા. બરાબર ખાત્રી થતાં તેણે કહ્યું, “ સવિતા ! તારા દુઃખનો અંત આવ્યો છે. પ્રભુએ તારી દાદ સાંભળી છે. તને દુઃખ દરીયામાં ડૂબાવનારા દુષ્ટો સદાની નિદ્રામાં પડ્યા છે. તેઓ હવે કદી જગૃત થવાના નથી. માટે ચાલ તૈયાર થા, ગાંસડાં પોટલાં બાંધી લે; આપણે રસ્તે પડી જઈએ. ”

સવિતાએ તત્કાળ ઉભી થઈ બેઠેલી વસ્તુઓની ગાંસડી બાંધી દીધી. પાપાત્માઓ પાસે બસો રૂપીઆ હતો તે પણ લઈ લીધા. તે પછી સત્યવીરે સવિતાને ધીમેથી નીકળી આગળ જઈ બહાર ઉભી રહેવાનું જણાવ્યું. ધર્મશાળાનો રખવાળ જાણે નહિ એવી રીતે સવિતા બહાર નીકળી ગઈ. તે પછી સત્યવીર જવાને તૈયાર થયો. તેણે રખવાળને બોલાવ્યો; અને પોતાને સારી સગવડ કરી આપવાને માટે તેના ઉપકાર માની તેના હાથમાં દસ રૂપીઆ મૂક્યા. રખવાળ ખુશ-ખુશ થઈ ગયો અને શેઠ પધારબે, કેક દિવસ કૃપા કરશે; એમ વારંવાર કહેવા લાગ્યો. સત્યવીર બહાર નીકળી કમળાને મળ્યો. બન્ને ત્યાંથી પસાર થયાં.

## પ્રકરણ ૨૩ મું.

### પૂર્વ વાતની સમાપ્તિ.

રાત્રિના નવેક વાગ્યાનો સુમાર થયો હતો. રસ્તા પર ફાનસો પ્રકાશી રહ્યાં હતાં. જનસમાજનો અવર જવર બંધ થયો નહોતો. સત્યવીર અને સવિતા એક બીજા ધર્મશાળા નજીક આવ્યાં. તેમનો

વિચાર આજની રાત્રિ પસાર કરી પ્રાતઃકાળમાં પ્રયાણ કરવાનો હતો. અનેક લોકોને પૂછતાં તેમને ધર્મશાળા મળી આવી હતી. અને અંદર પ્રવેશ્યાં. ધર્મશાળા નાની હતી. સ્વચ્છતાનું તો નામ નિશાન નહોતું. અંદર ચારેક રખડતાં ભીખારીયો પડી રહ્યાં હતાં. સત્યવીરે ધર્મશાળાના નોકરને બોલાવી દીવો માગ્યો. નોકરે દીવો ખીવો મળશે નહિ, અંધારામાં પડી રહેવું હોય તો પડી રહો. મને શું મળશે કે જ્યાં હું તમને દીવો લાવી આપું. ” આવા પ્રકારના તે અનેક શબ્દો બોલ્યો. આની ઈચ્છા કંઈક લેવાની છે ધારી સત્યવીરે કહ્યું, “ બસા માણસ ! મને લાગે છે કે તને સારા ખોટા માણસની પરીક્ષાનું મુદ્દલે જ્ઞાન નથી ? અમે આ તારી ધર્મશાળામાં ફક્ત આજની રાતજ રહેનાર છીએ. મોટું મળસકું થશે એટલે આશ્ચર્ય જઈશું. એટલા વખત સુધી જો તું એક દીવાનું કોડીયું અને પાથરવાની બે ગોદડીઓ લાવી આપીશ તો તારો મોટો ઉપકાર થશે. વળી હું તને મફતમાં મહેનત આપવા ઇચ્છતો નથી. સે આ તારી મહેનતનો રૂપીઓ. ” કહી સત્યવીરે ગજવામાંથી રૂપીઓ કાઢી તેના હાથમાં મૂક્યો. મહાદેવી લક્ષ્મીનો પ્રતાપ કંઈક જુદો જ હોય છે. તેના પ્રતાપે જંગલમાં પણ મંગળ થાય છે. ધર્મશાળાના નોકરના હાથમાં રૂપીઓ આવતાંજ ખુશ-ખુશ થઈ ગયો અને પછી રૂપીઆને ફેંટમાં ચઢાવી બોલ્યો. શેઠજી ! હું જે આપની સાથે બોલ્યો તેને માટે મને માફ કરજો.

મહેં તમને જાણવ્યા નહિ. વળી તમારા જેવા ઉમરાવ દિલના માણસ આ ધર્મશાળામાં આવતાજ નથી. આ ધર્મશાળા ખરૂં પૂજાવો તો ધર્મશાળા નથી પણ કર્મશાળા છે. આ ધર્મશાળામાં ઉપર નીચે મળી અનેક કોટડીયો આવેલી છે. તેમાં કોઈ સારા માણસો આવીને રહેતા નથી, પણ લુચ્ચા, ચોર, લાદંગા, જુગારી વ્યભીચારી, વગેરે



આવીને રહે છે. આ સઘળી વાત હું તમને ઘડી પછી જણાવીશ. હાલ તો તમને પ્રથમ ગોદણ, દીવો વગેરે લાવી આપું. ” કહી તે નોકર ઉપરના ભાગમાં જઈ ચાર ગોદણ અને એક ફાનસ લઈ આવ્યો, અને એક સારો સ્વચ્છ ઓરડો ઉઘાડી તેમાં પડેલા બે સુંદર ખાટલા પર ગોદણ બીજાવી દીધાં. સત્યવીર અને સવિતા તે ઓરડામાં આવી બેઠાં. નોકર તેમની સામે ઉભો રહી બોલ્યો, “ આપને કંઈ જમવાની ઇચ્છા છે ? ”

“ ના, અમે જમીનેજ આવ્યાં છીએ; ફક્ત પાણીની જરૂર પડશે. ” સત્યવીરે કહ્યું. તરત તે નોકર ચાલતો થયો અને એક કોરો ચંચુ ભરી લાવી ઓરડામાં મૂક્યો. આ પછી સત્યવીરે તેને નીચે બેસાડી પૂછ્યું, “ આ ધર્મશાળા કોણે બંધાવી છે ? ”

નોકર મુઠમાં હસી કહેવા લાગ્યો, “ આ ધર્મશાળા બંધાવનાર એક બ્રાહ્મણ છે. તે અસલ એક નાના ગામડાનો રહેવાશી હતો. તેના માખાપ ઘણાં ગરોબ હતાં. દાણા-લોટ વગેરે અનાજ માગી લાવી ગૂંજરાન ચલાવતાં. છોકરાનું નામ ભાતુશંકર હતું. તે બાલ્યકાળથીજ બુદ્ધિશાળી હતો. ગામઠી નીશાબે ભણી હુંશીયાર થયો અને તે પછી અમદાવાદ જઈ વધારે ભણ્યો. ઉમ્મરે વધતાં તે ઘણો કાર્ય-દક્ષ થયો. સારા સારા શેઠીયાઓની અને અમલદારોની ખુશામતો કરી પૈસા કમાવા લાગ્યો. તે પૈસાથી આગળ ભણ્યો. વખત વિતતાં વિલાયતથી આવેલા સાહેબ લોકમાં ભળ્યો અને તેમની ખુશામત કરી અમલદારોમાં અને કચેરીઓમાં જતો આવતો થયો. તે મૂળથીજ વાચાળ હતો. વાચાળ સાથે બુદ્ધિમાન પણ હતો. આથી લોકોના કજીયા, ફરીયાદ પતાવતો. કચેરીમાં પણ તેનું સાદું ચાલતું. મોટા માણસોની ઓળખાણને લીધે તે જે માણસના પક્ષમાં ઉભો રહેતો

તે માણસ કદાચ ગુન્હેગાર હોય પણ કચેરીમાં વિજય મેળવતો. આવા વિજયથી તેને સારૂ દ્રવ્ય પેદા કર્યું, જનસમાજમાં તેની બાહોશીનાં વખાણ થવા લાગ્યાં. આથી શ્રીમંતથી માંડીને છેક ગરીબ સૂઝીનાં માણસો કોરટ દરબારમાં તેનોજ આશ્રમ લેવા લાગ્યા. મોટા બણેલા માણસો પણ બાનુશંકરની ખુદ્દિ આગળ પાણી ભરવા લાગ્યા. મોટા શેડીયાઓ, ઠાકોરો, અને ગોરા સાહેબો તરફથી તેને સારાં પ્રમાણ પત્રો મળ્યાં. ટુંકાણમાં તેણે કાર્યદક્ષતા સાથે છળકપટ વિશ્વાસઘાત કરી અનેક લોકોને રડાવી પુષ્કળ ધન એકઠું કર્યું. બીજા માગનારનો છોકરો ગાડી ઘોડામાં ફરતો થઈ હવેલીમાં રહેવા લાગ્યો. અનેક લોકો તેની ખુશામત કરવા લાગ્યા. જેને કન્યા મળવાના પણ સાંસાં તે બાઇને ઉપરા ઉપરી માગાં થવા લાગ્યાં. બાઇ એક સુઝ બાઇ સાથે પરણ્યા. આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન થવા લાગ્યા. બાદ સમય જતાં તેમનાં માતા પિતા સ્વર્ગે સીધાવ્યાં. આ પછી બાઇ આ નગરમાં આવી રહ્યા. અહિં તેમનાં અનેક મકાનો આવેલાં છે. અહિં મોટા પ્રતિષ્ઠિત માણસોમાં તે માનનીય ગણાય છે. મોટા મોટા શ્રીમંતો, સાહેબો તેની સલાહ મુજબ કામ કરે છે. હાલ તેને સાઠ વરસ થયાં છે. તેની પત્ની ગઈ સાલમાં મરણ પામી છે. પાસે પૈસો પુષ્કળ છે, પણ પાછળ કોઈ ખાનાર નથી. તેના પિત્રાઇઓ તેના મરણની રાહ જોઈ રહ્યા છે. જેણે અનેકને રડાવી ધન એકત્ર કર્યું હોય, તેને ભગવાન ખાનાર ક્યાંથી આપે ? એ કુદરતનો ન્યાય છે. એવા અન્યાયી માણસો તો વાંઝીયાજ મરે છે. આપણે ઘણી વખત જોઈએ છીએ અને સાંભળીએ છીએ કે ફલાણા શેઠને કરોડો રૂપીઆ છે, પણ પાછળ કોઈ ખાનાર નથી, ફલાણા શેઠને મોટાં હવેલાં છે, પુત્રને માટે અનેક બાધા-માનતાઓ કરે છે, પથ્થર એટલા દેવ ગણે છે; શેઠાણી ભુવા બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ પૈસા ખવરાવે

છે, પણ છેકડું થતું નથી. આનું કારણ એજ કે તેણે હરામનું ધન એકઠું કર્યું છે અથવા તો પૂર્વેનો મહા પાપી હોવો જોઈએ. વાંઝીયા-ઝોની બાબતમાં આ બે સિદ્ધાંતો અવશ્ય લાગુ પડે છે. શ્રીમંતો કરતાં સંતોષી ગરીબો પુત્ર સુખનો વધુ આનંદ મેળવે છે; પણ શ્રીમંતો હાથ છોકરાં, હાથ ધન કરતા મરે છે. બાનુશંકરને કોઈ ખાનાર નહિ હોવાથી ભારે ચિંતા થતી હતી. તેને તેના મિત્રો તરફથી બીજીવાર લગ્ન કરવાનું સુચવવામાં આવ્યું; પણ તેણે ના પાડી ભગવત ભજન કરી કરેલાં પાપ ધોવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે દ્રવ્ય વાપરવા માંડ્યું. જો કે તેણે પોતાનો પૈસો જનસમાજના શ્રેયના નિમીત્તથી વાપરવા માંડ્યો હતો; પણ તેમાં તેનું નામ ગવાય તેવું કરતો હતો. તેના દાનનો ગેર ઉપયોગ થતો હતો. લોકો ઉપરથી સાફ કહેતા; પણ અંદરથી તેનું ખુફું બોલતાં. તેનાં સગાં વહાલાં અને ન્યાતનાં પણ તેના કાર્યોની નિંદા કરતાં. આથી તેણે પોતાની માતી પ્રત્યે ધિક્કાર દર્શાવ્યો. ન્યાતના શ્રેયમાં કંઈપણ કર્યું નહિ. છેવટે તેણે પચાસ લગ્નરૂપીઆ ખર્ચી આ ધર્મશાળા બંધાવી. આ ધર્મશાળાની સાથે પોતાની પત્ની અને પોતાનું નામ જોડ્યું. પ્રથમ તો લોકોમાં તેની વાહવાહ થઈ. પણ આ ધર્મશાળા તૈયાર થતાં તેણે એવું તો કર્યું કે જેથી તે સર્વત્ર નિંદાને પાત્ર થયો. ધર્મશાળાનો અર્થ એજ કે તે પરદેશી મુસાફરો, વટેમાર્ગીઓ અને ગરીબોને વિશ્રામ લેવાની જગા. પણ આ ભાઈની ધર્મશાળા તો પૈસા ઉપાર્જન કરવાની ધર્મશાળા. આ ધર્મશાળાની આગળ પાછળ દુકાનો ઠાઢેલી છે. તેને ભાડે આપેલી છે. અનેક લોકોએ દુકાનો માંડી છે. ભાડું પુષ્કળ મળે છે. ભાડુ ઉધરાવવા કારકુનો રાખેલા છે. આ ઉપરના ભાગમાં અને નીચેના ભાગમાં આવી ઝોરડી-ચોના ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પહેલો વર્ગ, બીજો વર્ગ અને

ત્રીજો વર્ગ. પ્રથમ વર્ગ પૈસાદારોને માટે છે, બીજો સાધારણ માણસોને માટે અને ત્રીજો ગરીબ ગરીબોને માટે. આ ત્રણે વર્ગમાં ઉતરનાર પાસેથી પૈસા લેવામાં આવે છે. પહેલા વર્ગના પાંચ રૂપીઆ, બીજાના બે, અને ત્રીજાના આઠ આના. મુસાફરો પૈસા આપે તે પ્રમાણે જગા મળે છે. ગરીબોને વિના પૈસે પેસવા દેવાની સખ્ત મનાઈ છે. હું આ ધર્મશાળામાં પાંચ વર્ષથી નોકર છું. મને દેખરેખ રાખવાનું કામ સોંપા-  
એલું છે. પગાર મહીને આઠ રૂપીઆ મળે છે. આટલા વખતમાં જોઈ લીધું છે કે આ ધર્મશાળામાં ભાગ્યેજ કોઈ સારો માણસ આવીને ઉતરે છે. અહિં આશ્રય શોધવા આવનારાઓમાં મુખ્યત્વે શ્રીમાનોના ઉછૂંપલ, વ્યસની લંપટ પુત્રો તેમના સમાન યુવતીઓ સાથે આવી પહેલા વર્ગમાં ઉતરે છે અને રાત્રિ રહી સવારમાં પસાર થાય છે. આવાં કુટીલ જોડાં, જુગારીયો વગેરે આ સ્થળનો સારો લાભ લે છે. આથી આ સ્થળની પેદાશમાં પણ દિન પ્રતિદિન વધારો થાય છે. કોઈ રડયા ખડયા ગરીબને માટે તો અહિં મુદ્દલે જગા નથી. જો કદાચ એવો કોઈ આવી ચઢે તો તેને તરત પાછો કાઢવો પડે છે. ઘણી વખતે લુચ્ચા દારૂડીયાઓ સ્ત્રીઓ સાથે આવી મને દરવાજો ઉઘાડવાની ખૂસો મારે છે. હું જમ્યૂત થઈ પ્રથમ તો તેમને મારો રોફ ખતાવું છું અને પછી કંઈક મળતાં તેમને જોઈતી સગવડ કરી આપું છું. મારા હંકા પગારથી માંડે પુરું થતું નથી. મ્હેં ઘણી અરજીઓ કરી પણ મારી દાદ સંભળાઈ નથી. આથી સહેલાણી લોકોની સગવડો સાચવી પૈસા મેળવું છું. આ પાપ મારે માથે નહિ પણ આ ધર્મશાળાના માલીકને માથે. કારણ કે તેણે પોતેજ પોતાની ધર્મશાળાની એવી વ્યવસ્થા કરી છે કે જેથી આ ધર્મશાળાને એક લેખે કુકર્મશાળાજ ગણાઈ શકાય. આપની સાથે પ્રથમ મ્હેં જે અવિનય ખતાવ્યો તે એટલા

માટે જ કે તમે પણ કોઈ એવા જ સહેલાણી હશે. 'શેઠ !' આપના જેવા નેક દિલના આ સ્થળે ક્વચિત જ આવે છે. આટલી વાત કહી નોકર શાન્ત રહ્યો. સત્યવીરે તમામ વાત ધ્યાન પૂર્વક શ્રવણ કરી ધર્મશાળા બંધાવનાર પ્રત્યે ધિક્કાર દર્શાવી કહ્યું કે, “ આ ધર્મશાળા બંધાવનાર માણસ કુકર્મેની ઉત્તેજક છે. જો તેને પુણ્ય સંપાદન કરવું હતું તો આ સ્થળનું દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાની જરૂર નહોતી. ધર્મશાળા વિશ્રામ ગૃહ છે. મુસાફરો, ગરીબો વિશ્રામ લઈ આશિષ આપે છે. એ પુણ્ય તેને ફળદાયક છે; પણ આ ધર્મશાળામાં બનતા બનાવોનું ફળ તો પાપદાયક છે. આવા માલીકો ભારત માતાને ભાર રૂપ છે. તેનું નામ થયું તોએ શું અને ન થયું તોએ શું ? હું આ ધર્મશાળામાં ન આવ્યો હોત તો ઘણું સાફ થાત, કારણ કે અહિં આવવાથી જ હું તારી નજરમાં એવો જણાયો. વાઈ, અત્યારે આ સ્થળમાં એવાં કેટલાં માણસો છે ? ”

“ અત્યારે તો કોઈ નથી. એ કલાક ઉપર એવા ત્રણ બદમાસો આવ્યા હતા, અને તેઓ એક કલાક રહી ચાલ્યા ગયા હતા. તે પછી ચાર રખડતાં ગરીબો આવી ચઢ્યાં, તેમની મ્હેં દયા લાવી, ગરીબોને મફત નહિ આવવા દેવાના હુકમનો ભંગ કરી, એક ખૂણામાં જગા આપી છે.” નોકરે જણાવ્યું. આમ વાત થઈ રહી હતી, એવામાં બહારથી કોઈનો મોટો અવાજ સંજળાયો કે, “ આ મકાનમાં કોણ રહે છે ? દરવાજો ઉઘાડો.”

સત્યવીરને ક્ષણ પડી. તેને પેલી પ્રથમની ધર્મશાળામાંના પ્રસંગનો સંશય પડ્યો. તેણે નોકરને તપાસ કરી આવવાનું સૂચવ્યું. નોકર ચાલતો થયો અને થોડીવારે એક વયોવૃદ્ધ માણસ સાથે સત્યવીરના ઝોરડામાં દાખલ થયો. આવનાર માણસે ખભા પર પોટકું ભરાવેલું

હતું. માથે લાલ રંગની દક્ષીણી પાંચડી પહેરેલી હતી. તે ધણો ઉતાવળે ચાલી આવ્યો હતો. સલવીરે તેને નીચે બેસવાનું સૂચવી ક્યાંથી આવો છો એમ પૂછ્યું. જવાબમાં તે વૃદ્ધ માણસે કહેવા માંડ્યું, “જાહ ! હું અહિંથી પંદર ગાઉ પર આવેલા રામપુર ગામથી આવું છું. આ મોટા નગરમાં દરેક વસ્તુઓ મળે છે એથી કેટલીક ઉપયોગી વસ્તુઓ ખરીદ કરવાને આવ્યો છું. જાતે બ્રાહ્મણ છું, જ્યોતીષ અને વૈદકનો ધંધો કરું છું. હું નવ વાગે આ નગરમાં આવ્યો અને રાત્રિ પડી રહેવાના ઇરાદે મોટી ધર્મશાળામાં ગયો. હું આખા દિવસની મુસાફરીથી થાકી ગયો હતો, હું વિશ્રાન્તિ ઇચ્છતો હતો; પણ મારા નશીબમાં તે ધર્મશાળામાં ઉતરવાનું લખાયેલું નહોતું. અંદર પ્રવેશતાં જ મને માલમ પડ્યું કે કોઈક બે પરદેશીઓ મરી ગયા છે. ત્યાં સરકારી માણસો બેઠેલાં છે. ધર્મશાળાના રક્ષકને પહેરા નીચે રાખ્યો છે; પણ તે નિર્દોષ હોય એમ જણાય છે. તેણે મોટા અમલદાર આગળ જણાવ્યું છે કે આ મરનાર બે મુસાફરોની સાથે એક સ્ત્રી હતી. તે મુસાફરો આવ્યા અગાઉ એક મુસાફર પણ આવીને ઉતર્યો હતો. તે કોણ હતો ? ક્યાનો હતો ? શું નામ હતું ? તેમાંનું હું કંઈએ જાણતો નથી. આજ બપોરે તેની અને મરનાર મુસાફરોની બેગી રસોઇ થઇ હતી. તે જમવા બેઠા તે વખતે હું મારી ત્યાતમાં જમવાનું હોવાથી ચાલ્યો ગયો હતો. તે પછી હું રાતના સાડા આઠ વાગે અહિં આવ્યો હતો. છેવટે તપાસ કરતાં સ્ત્રી અને પ્રથમનો મુસાફર ગૂમ થયેલાં જણાયાં અને આ બંને મરણ પામેલા માલમ પડ્યા. આ સિવાય વિશેષ હકીકત હું કંઈ પણ જાણતો નથી.” તેનું બોલવું એક ગોરા સાહેબે લખી લીધું. આ વખતે હું એક બાળુએ ઉભો રહ્યો હતો. મહેં ત્યાં રોકાવું સલામત નહિ ધારી

ત્યાંથી નીકળવાનો વિચાર કર્યો; પણ એક પગલું આગળ ભડં એટલામાં તો મને સિપાહીએ પકડ્યો. અમલદારે સાક્ષી તરીકે સહિ કરવાનું સૂચવ્યું. મારે લાંબી મુસાફરી કરી આ નગર સુધી ધક્કા ખાવા પડશે જાણી મ્હેં તે અમલદારને પરદેશી છું, બ્રાહ્મણ છું; બચરવાલ છું વગેરે કહી છોડી દેવાની વિનંતી કરી. અંતે દયાળુ ભગવાન તેના મનમાં ઉતર્યો અને તેણે મને જતો કર્યો. હું જીવ લઈને ત્યાંથી નાશી છૂટ્યો અને અહિં આવ્યો. હવે કંઈક આરામ મળે તો સાંઠું.” આટલી વાત જાણીને તે વૃદ્ધે નોકર સામે જોયું. નોકર તેને ખીજા ઓરડામાં લઈ ગયો. ત્યાં એક ગોદડી પડેલી હતી. વૃદ્ધ તેની પર પડ્યો. સત્યવીરે તે વૃદ્ધની વાત ધ્યાન પૂર્વક સાંભળી. તે ઘણીવાર વિચારમાં રહ્યો. સવિતા ઉંઘી ગઈ હતી. સત્યવીરે તેના સામે જોયું. તેની નજરમાં ઓર પ્રભાવ જાણાયો. તેનાં દયામય નેત્રો થોડીક ઘણું સવિતાના નિર્દોષ ગૌરવ સુખને અવલોકી રહ્યાં. થોડીવાર વિચાર વમળમાં ઘસડાતું મન બોલ્યું ! “ સવિતા ! હવે સુખે નિદ્રા લે. તારા દુઃખનો ચીરકાળની નિદ્રામાં પડી ચૂક્યા છે. તું હવે અભય છે.” આ છેલ્લો શબ્દ પૂરું થતાં જ નોકરે ત્યાં આવી કહ્યું,

“ મને હવે કંઈ આગા છે ? ”

“ ના, ફક્ત કંઈક પૂછવું છે ? ” સત્યવીરે કહ્યું.

“ આપને જવાબ આપવા તયાર છું.”

“ અત્યારે કેટલા વાગ્યા હશે ? ”

“ લગભગ એકનો સમાર થવા આવ્યો હશે ? ”

“ અહિંથી દરીયો કેટલે દૂર છે ? ”

“ નજીકમાં. અહિંથી ત્યાં જતાં ફક્ત દશેક મીનીટ લાગે છે.”

“ સવારમાં કોઈ વહાણ ઉપડવાની ખબર મળી છે ? ”

“ હા, એક વહાણ ખંભાત જનાર છે. તેની અંદર મારો ભાઈ પણ જનાર છે. ”

“ વહાણ કેટલા વાગે ઉપડશે ? ”

“ બરાબર છ વાગે. ”

“ ઠીક, તું જા અને મને મોટે મળસકે જગાડજે, કારણકે મારે પણ તેજ વહાણમાં જવાનું છે. ”

“ બહુ સાફ. ” કહી નોકર ચાલતો થયો. સત્યવીર દીવાનો પ્રકાશ ઓછો કરી સૂતો અને પછી કલાકના સુમારે ઉઢી ગયો. રાત્રિ શાન્તિમાં પસાર થઈ. મોટા મળસકે ધર્મશાળાતા નોકરે આવી ખૂમ મારી. સત્યવીર અને સવિતા જગૃત થયાં. બન્નેએ જવાની તૈયારી કરી. નોકરે પોટકું ઉપાડી આગળ ચાલવા માંડ્યું. સત્યવીર અને સવિતા તે ધર્મશાળાના સેવકની સાથે અંદરપર આવ્યાં. વહાણને ઉપડવાને હજી વાર હતી. સત્યવીર અને સવિતા બાહુ આપી વહાણમાં બેઠાં. મૂકવા આવેલો નોકર તેના બાઇને મળ્યો અને તેને સત્યવીરની તથા સવિતાની સંભાળ રાખવાની સૂચના કરી. વહાણમાં બીજાં પંદર ઉતાડ હતાં. વહાણના અર્ધા વિભાગમાં માણસો અને અર્ધા ભાગમાં માલ ભરેલો હતો. આ વહાણ સીધું ખંભાત જવાનું હતું. સધળાં મુસાફરોમાં એક રાજપુત્ર હતો. તે તેની સાથેના પાંચ માણસો સાથે સત્યવીરની નજીકમાં બેઠો હતો. વહાણને ઉપડવાની તૈયારી થઈ. લંગર છૂટ્યાં; સઠ પવનમાં ફરક્યા. નોકરે સત્યવીરને સલામ કરી. સત્યવીરે તેના હાથમાં પાંચ રૂપીઆ મૂક્યા. નોકર પ્રણામ કરી આભારની લાગણી દર્શાવતો ચાલ્યો ગયો. વહાણ ઉપડ્યું. પવન અનુકુળ હોવાથી સડસડાટ ચાલ્યું અને જોતજોતામાં કિનારેથી ઘણા માછલ મધ્યમાં આવી દરોયાનાં પ્રચંડ મોજાં સાથે ખેલ ખેલતુ તીર વેગે ચાલવા



લાગ્યું. મુસાફરો પરસ્પરમાં આનંદદાયક વાર્તાલાપ કરતાં હતાં. સત્ય-  
વીરે સવિતાની સધળી વાત જાણી લીધી. તે રાજપુર નામના નગ-  
રના દિવાનની પુત્રી હતી. રાતિએ આહ્વાન હતી. તે શીવરાત્રિના  
દિવસે પોતાના નગરથી ચાર માઇલ દૂર આવેલા ગૌરીશંકર  
મહાદેવનાં દર્શનાર્થે તેની બે સખીયો સાથે ગઈ હતી. ત્યાંથી પાછાં ફરતાં  
હરામખોરોએ તેનું હરણ કર્યું હતું. તે લોકોનો ધરાદો તેને વેચી  
નાખી સાઈં દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો હતો, કારણ કે તેઓ એવા જ ધંધા  
કરતા હતા. સવિતાને ઉપાડી તેઓ લગભગ ત્રણ માસ મુઠી આ  
ગામથી બીજે ગામ ફર્યા હતા. સવિતા જખરી હતી. તે તેમના  
સામે થતી હતી; પણ રાક્ષસ જેવા માણસોની આગળ તેનું શું ચાલી  
શકે ? બદમાસોએ તેને કેટલાક દિવસ મુઠી તો ખાવાનું નહિ  
આપી નરમ કરી. તેઓ છેવટે આ બંદરમાં આવ્યા અને ત્યાં તેમનું  
શું થયું તથા સવિતા તેમના ત્રાસમાંથી મુક્ત થઈ વગેરે આપણે  
જાણી ગયા. સવિતા સત્યવીરની કૃપાથી મુક્ત થઈ. સત્યવીરની સદાની  
ઉપકારી રહી. વહાણની મુસાફરી દરમિયાન તે તેના હસમુખા  
સ્વભાવથી સત્યવીરને આનંદ અર્પવા લાગી. સત્યવીર તેનો આનંદી  
સ્વભાવ જોઈ અતી પ્રસન્ન થયો. થોડા સમયમાં તો બન્નેનાં  
મન મળી ગયાં અને જાણે નજીકનાં સગાં હોય એમ વર્તવા લાગ્યાં.  
વહાણમાં બેઠે તેમને બે દિવસ પૂર્ણ થઈ ગયા હતા. આ બે  
દિવસમાં સત્યવીરે જાણી લીધું કે સવિતા એક સદ્ગુણી-વિવેકી  
આનંદી અનુપમ રમણી છે, સંસારમાં તે આનંદ અર્પવાને જ  
આવેલી છે. કોઈક મહા બાળ્યવાન જ આ લાવણ્યમયીથી સંસારને  
સ્વર્ગ સમાન બનાવશે. આનંદી બાળા ! તારો સંસાર આનંદમય  
જ થાઓ ! એવો મારા હૃદયનો આશિર્વાદ છે. ” સત્યવીર આનંદ

અનુભવતો વહાણમાં એસી સમુદ્રની સપાટીપરથી પસાર થતો હતો. આજે ત્રીજા દિવસનું પરાદ હતું. ઉતાડએ નિંદ્રાધિન થએલાં હતાં. વહાણ ચાલી રહ્યું હતું. શાન્તિ પ્રવર્તાએલી હતી. આ અરસામાં જ એકાએક પવનનું પ્રચંડ તોફાન થયું. વહાણ ઉલટી દીશા તરફ ખેંચાઈ એક ખડક સાથે જોરથી અથડાયું. આજુનો ભાગ ટૂટ્યો. પાણી વોધ ગંધ ધસી આવ્યું. ઉતાડએ જાગી ઉઠી કકળાટ કરી મૂક્યો. વહાણમાં પાણી ભરાતું હતું. સાથે વહાણ પણ ધીમે ધીમે નીચે ખસતું હતું. ઉતાડએના અકળાટ-ગભરાટનો પાર નહોતો. ખારવાઓએ વહાણ સાથે બાંધેલી બે હોડીઓ છોડી અને તેમાં ઉતાડએને જલ્દીથી એસી જવાનું સૂચવ્યું. હોડીઓમાં એસવાની પડા પડી થઈ. કેટલાંક બેઠાં ન બેઠાં એટલામાં તો વહાણ તળીએ ખેડું. ખારવાઓ હોડીઓમાં ચઢી બેઠા. બે ત્રણ ઉતાડએ ડૂબી પણ ગયાં. ખારવાઓએ હોડીયાં કિનારા તરફ હંકાર્યા. આ હોડીયાનો લાભ સત્યવીર સવિતા અને તેમની નજીકમાં બેઠેલા રાજપુત્રને ન મળ્યો. તેમણે હોડીઓમાં જગા મેળવવાને ઘણાં પ્રયત્ન કર્યા પણ ઉતાડએની ટૂટાટૂટ આગળ તેમનો શ્રમ સફળ થયો નહિ. રાજપુત્રની સાથેના સિપાહીઓ ડૂબી મૂવા. સત્યવીર, સવિતા અને રાજકુમાર જળમાં પડ્યાં. જળનાં પ્રચંડ મોજાં તેમને ઉંચે નીચે લઈ જવા લાગ્યાં. આ ત્રિપુટીમાં સવિતા અને રાજપુત્રને તરતાં આવડ્યું હતું; પણ સત્યવીરને તો લોખંડની કોશ તરે તો તે તરી શકે એમ હતું. જળમાં પડતાં જ ‘સવિતા ! હું ડૂબ્યો’ આમ બોલતાં જ તે નીચે ગયો; પણ તરતજ પાછો ઉપર આવ્યો. સવિતાએ તેને એક હાથે પકડી લીધો. સવિતાનું કાર્ય આ વખતે અદ્ભુત હતું. તેનું સાહસ વખાણવા લાયક હતું. તે તરવામાં નિપુણ હતી. તે એક હાથથી

પાણી કાપતી અને એક હાથથી સત્યવીરને ઉંચો નીચો કરતી ધણે દૂર નીકળી આવી. સત્યવીર બેભાન થઈ ગયો હતો. સવિતા પણ આખરે અખળા હતી, તે થાકવા આવી; પરંતુ તેણે અત્યાર સુધી અપૂર્વ હિંમત બરું કામ કર્યું હતું. છેવટે તેના હાથ પગ શીથીલ થયા. જીવનની આશા નષ્ટ થવા આવી. તેણે સળંગ નયને સત્યવીર તરફ જોયું. તેને જીવવાનો ફક્ત એક ઉપાય હતો. જો તે સત્યવીરને છોડી દે તો તેનું જીવન બચાવી શકે. પણ ના, તેના અંતરાત્મા એવો નહોતો. તે પોતાના જીવન દાતાને કેમ છોડી દે? તેણે પણ તેની સાથે મરવાનો નિશ્ચય કર્યો. બચાવને માટે તેણે ધણું તરફડીયાં માર્યાં. તેના મુખમાં પાણી પ્રવેશવા લાગ્યું. આ ડૂબ્યાં, આ ગયાં; એમ પ્રતિપળે લાગવા માંડ્યું. પણ પ્રભુ દયાળુ છે. બન્નેના જીવનની જગતને હજી જરૂર હતી. અકસ્માત એક નાનકડી હોડી મોજાં ઉપર ઉછળતી ખેંચાઈ આવી. સવિતાએ તે દીડી. તેનામાં હિંમત આવી. અપૂર્વ હિંમતથી તે હોડી તરફ જવા લાગી. પણ હોડી તેની તરફજ ધસડાઈ આવી. સવિતા વિજળીની ઝડપે તેને પકડી ઉપર ચઢી. સાથે સત્યવીરને પણ ખેંચી અંદર સૂવાડ્યો. હોડીમાં એક હલેસું પડેલું હતું. સવિતાએ થોડીકવાર થાક ખાઈ આસપાસ જોયું. પ્રાતઃકાળ થઈ ચૂક્યો હતો. સૂર્યનાં ટીરણો જળ પર પથરાયાં હતાં. એકાએક સવિતાની નજરે દૂર કોઈકનું શબ જણાયું. સવિતાએ પ્રભુનું નામ લઈ હલેસું હાથમાં લઈ હોડી-યાને એ તરફ હંકાર્યું. પણ ત્યાં પહોંચતા તેને શું જણાયું? એક મુડકું, પણ કેનું? એક કિશોરાવસ્થાના રાજકુમારનું; કે જે સવિતાની સાથે જ જળમાં પડ્યો હતો અને તરતાં થાકી જઈ એવી ગત ચેતન્યાવસ્થામાં શબ તુલ્ય તરતો હતો. સવિતાએ તત્કાળ તેને ઉપાડી હોડીમાં સૂવાડ્યો. પ્રભુ કૃપા હોય તો સૌ અનુકુળ થાય. પવન

કિનારા તરફને હોતો. હોડીયું તે તરફ ખેંચાઈ જતું હતું. સવિતાને મહેનત ઓછી પડવા લાગી. છેવટે ત્રણ કલાકે હોડીયું કિનારે આવ્યું. સવિતા નીચે ઉતરી પડી. બાદ તેણે પ્રથમ સત્યવીર અને પછી રાજપુત્રને બળાત્કારે ઉંચકી બહાર કાઢી કિનારાથી થોડેક દૂર સૂવાડ્યા. સવિતા ઘણી વાર સૂધી બન્નેના મુખ તરફ વારા ફરતી જોઈ રહી. તે પછી તેણે દૂર નજર કરી. કોઈકે ગામનાં મકાન દૂરથી નજરે પડ્યાં. નજીકમાં કોઈકે ગામ છે જાણી તેનામાં હિંમત આવી. તે થોડીક વાર થાક ખાવા નીચે બેઠી. એટલામાં એક ગામડીયા જેવો માણસ ખબા પર ઘંતી મૂકી ત્યાં આવ્યો. સવિતાએ તેને પાસે બોલાવી પોતાને મદદ કરવાનું કહ્યું. તે આવનાર દયાળુ હતો. તે લાગલોજ ત્યાંથી દોડી ગયો અને થોડીવારે દેવતા લઈ ત્યાં આવ્યો. દેવતા વડે બીજાં લાકડાં સળગાવી તેણે બન્ને જણાને ઉંચા નીચા કરી પેટમાંથી પાણી કાઢી નંખાવ્યું. બાદ સવિતા અને તેણે મળી બન્નેના શરીરે શેક કરવા માંડ્યો. આશરે ત્રણ કલાકે બન્નેમાં ચેતન્ય આવ્યું. સવિતા અને પેલા દયાળુ માણસની સારવારથી સત્યવીર અને રાજપુત્ર આખરે ઉઠી બેઠા થયા. તેમને પોતાનાં શરીર અશક્ત થએલાં જણાયાં. ઊંચા થવાની શક્તિ નહોતી. મદદ કરનાર માણસની ઝુંપડી નજીકમાં હતી. સવિતા અને તે માણસ બન્નેને વારા ફરતી ટેકા આપી ઝુંપડીમાં લઈ ગયાં. ત્રણ દિવસ ઝુંપડીમાં રહે થયા. ગરીબ માણસે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેમની સારવાર કરી. પાંચ દિવસે પૂર્ણ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ. સવિતાએ સઘળી વાત જણાવી. તેના પ્રતાપે જ જીવતા રહ્યા જાણી બન્નેએ સ્નેહાત્મ વરસાવી સવિતાને ઉપકાર માન્યો અને ઝુંપડીમાં રહેનારે ખરા સમયે મદદ કરી તેના માટે આભાર દર્શાવ્યો. રાજપુત્રે સવિતાને ધર્મની બહેન ગણી. તે અને સત્યવીર એકબીજાની

વાતથી માહિતગાર થયા. તે રાજપૂત અન્ય કોઈ નહિ, પણ મુન્દર-પૂરનો ભવિષ્યનો રાજા રણમલસિંહ હતો.

પરસ્પરમાં ગાઢ સ્નેહનું બીજ રોપાયું. સત્યવીરે પર્ણકુટીના માલેક પાસેથી ગામનું નામ જાણી વિશેષ માહિતી એ મેળવી કે આ ગામથી સુરત દસ માઇલ દૂર છે. સત્યવીરને આનંદ થયો. સુરત જઈ વીલીયમ સાહેબને મળતાં સર્વ સાંઝ થશે જાણી તે ઘણો ખુશ થયો. તે તત્કાળ ઉભો થયો અને સવિતા પાસેથી એક હિરા-જડીત વીંટી લઈ પેલા ગરીબ માણસની સાથે ગામમાં ગયો. ગામનું નામ શાહપુર હતું. વાણીઆ-બ્રાહ્મણની વસ્તી વધારે હતી. સત્યવીરે એક વણીકની પાસે જઈ વીંટી આપી નાણાં આપવાની વિનંતી કરી. દ્રવ્ય લોભી વણિકે સુવર્ણ અને હીરાની પરીક્ષા કરી ક્ષીંભત સાતસોની જણાવી અને પોતાને જે વીંટી આપવાની હોય તો રૂપીઆ છસો આપવાના કહ્યા. સત્યવીરને પૈસાની ઘણી જરૂર હતી. કારણ કે તેની પાસેનું સર્વસ્વ સમુદ્રમાં ગયું હતું. સત્યવીરે વગર આનાકાનીએ રૂપીઆ ગણી લઈ સહિ આપી. તે પછી કેટલીક વસ્તુઓ અને ખાવાનું ખરીદી પાછો આવ્યો. સઘળાએ સાથે બેસી ખાઈ લીધું. આ પછી ઝુંપડી વાળા માણસને ગામમાં મોકલી સુરત સુધી જવાને એક ગાડું ભાડે ઠરાવી મંગાવ્યું. ગાડાનું ભાડું પંદર રૂપીઆ કરી સઘળાં ગાડામાં બેઠાં. પ્રયાણ સમયે સત્યવીરે ઝુંપડી-વાળા ગરીબ માણસને પચાસ રૂપીઆ બક્ષીસ આપ્યા. ગરીબ માણસ આટલી ભારે રકમ મળતાં ગાંડો-ધેલો બની ગયો અને પોતાને બક્ષીસ આપનારને ઘણે સુધી વળાવી પાછો વળ્યો. રમણીયું ગાડું અથડાતું-કુંડાતું સુરત તરફ જવા લાગ્યું. છેવટે રાતના અગીયાર વાગે સઘળાં સુરત આવ્યાં. મુસાફરખાનામાં રાત ગુજરી, સવાર થતાં

સત્યવીર વિલિખમ સાહેબના અંગલે ગયો. બન્ને મિત્રો મળ્યા. સત્ય-  
વીરે તમામ વાર્તા કહી સંભળાવી. તેના સાહસથી વીલીયમે તેને  
ધન્યવાદ આપી પોતાના નોકરને મોકલી સવિતા તથા રાજકુમાર  
રણમલને પોતાને અંગલે બોલાવ્યાં. વીલીયમે પાંચ દિવસ સુધી તેમની  
મહેમાની કરી. છઠ્ઠે દિવસે રાજકુમાર સર્વને મળી બેટી સત્યવીરને  
મુજફરપુર આવવાના સોગન આપી પોતાના નગર તરફ જવાને  
તૈયાર થયો. વીલીયમે વાહન-માણસો વગેરેનો અંદાજસ્ત કરી આપી  
તેને વિદાય કર્યો. સત્યવીર અને સવિતા બે દિવસ વધુ રહ્યાં. બન્નેમાં  
અપૂર્વ સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો હતો. બન્નેનો સ્નેહ જોઈ વીલીયમ આનંદ  
પામ્યો અને અંતે તે સ્પષ્ટવક્તા વિદેશી સાહેબે હસતાં-હસતાં  
બન્નેને દંપતિ થવાનું સૂચવ્યું. સવિતા-સત્યવીર એક બીજા તરફ  
નજર કરી હસ્યાં અને પછી નીચું જોઈ દીધું. બાદ ત્રીજા દિવસે તેમણે  
ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. બન્ને અમદાવાદ આવ્યાં. અમદાવાદ આવી સત્ય-  
વીરના મકાનમાં રહેતાં સવિતાને ઘણો આનંદ થયો. સત્યવીરનું નિવાસ-  
સ્થાન તેને પોતાના સ્થાન જેવું જ લાગવા માંડ્યું. સવિતા સ્વહસ્તે  
રસોઈ બનાવી સત્યવીરને જમાડતી. આખરે તેમને અમદાવાદ આવી રહે  
એક માસ પૂરો થયો. આટલા વખતમાં બન્ને છુટથી વાતો કરી  
આનંદ કરતાં. ચાલાક ચપળાએ સત્યવીરને વચનથી બાંધી લઈ  
પોતાના લગ્નનો નિશ્ચય જણાવ્યો. સત્યવીરથી ના પાડી શકાઈ નહિ.  
સવિતા જેવી સૌભાગ્યમયી બાળા ભાગ્યવાનને જ પ્રાપ્ત થાય છે ધારી  
તેણે પોતાની સંમતી દર્શાવી. તે પછી સવિતાની ઈચ્છાથી સત્યવીરે  
સવિતાના વતનમાં જવાની તૈયારી કરી. બળદ ગાડી બાંડે કરી લીધી.  
સાથે પાંચ માણસો રાખ્યા. પંદર દિવસે સવિતા તેના વતનમાં આવી  
માતા પિતાને મળી. મરેલી મનાતી પુત્રીને જીવતી જોઈ તેનાં માતા-

પિતાના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે સત્યવીરનો ઉપખર માની સાફ સ્વાગત કર્યું. સત્યવીર તેનાં માણસો સાથે ત્યાં રહ્યો. તેણે સવિતાના પિતાને સઘળી વિતક વાર્તા જણાવી. બાદ થોડા દિવસ વિતતાં સવિતાએ પોતાની ઇચ્છા માત્ર પિતા આગળ બહેર કરી. પુત્રીના સુખમાં સુખ માનનારાં માબાપે સત્યવીર જેવા સત્યનિષ્ઠ યુવાન સાથે પુત્રીનું મોટા સમારંભથી લગ્ન કર્યું. આનંદ વર્તાયો. બાદ સત્યવીર બીજા પંદર દિવસ સસરાને ત્યાં રોકાઈ સવિતા સાથે અમદાવાદ આવ્યો અને પછી ત્રણ દિવસ રોકાઈ સુરત જઈ વીલીયમને મળ્યો. બન્ને દંપતિ થયાં જાણી વિલીયમ ખુશી થયો. તેણે હિરાજડીત વિંટીઓ વરવધુને ભેટ આપી. તે પછી બન્ને જણાં મુજફરપુર ગયાં. રાજપુત્ર આનંદ પામ્યો. તેણે એક સુંદર મકાનમાં પોતાના મિત્રને રાખ્યો. ત્રિપુટીનો પ્રેમ દૃઢ થતો ગયો. બાદ સમય જતાં રણુમલના પિતાનું શીકારમાં ખૂન થયું. રણુમલ ગાદી ઉપર આવ્યો. સત્યવીર દિવાન થયો. મુજફરપુરના બધા મહેલમાં તેની પ્રિયતમા સવિતા સાથે કાયમ રહ્યો. તે પછી સરહદની કંઈક ખટખટ જાગતાં સત્યવીર થોડાક માણસો સાથે બંદોબસ્ત માટે નીકળ્યો અને માર્ગમાં કૃષ્ણનંદના કારસ્થાનમાં સપડાઈ કૃષ્ણપુરમાં આવ્યો. ત્યાં તેની કેવી દશા થઈ, તેણે કેવા પ્રસંગો અનુભવ્યા અને કેવી રીતે કમળાને દુઃખમૂકત કરી ત્યાંથી પસાર થયો ! રસ્તામાં ધવાયો, કમળાનું હરણ થયું; સત્યવીર પટેલને ત્યાં રહ્યો અને ત્યાંથી તેના મદદગાર કુલસંગ તથા એક ગરીબ બ્રાહ્મણ સાથે મુજફરપુર તરફ આવવા નીકળ્યો. વગેરે આપણે જાણી ચૂક્યા છીએ. હવે આગળપર શું થાય છે એ જાણવાનું છે. દુકામાં પ્રભુ સત્યને જ આપ્યો છે.

## પ્રકરણ ૨૪ મું.

### ભયંકર સૂચના.

સત્યવીરના એકાએક ગુપ્ત ચર્ચ જવાથી મુજદરપુરમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો હતો. દાના દિવાનના અદૃશ્ય થવાથી રાજ્ય-પ્રજા વગેરેના શોકનો પાર નહોતો. સવિતાના કષ્ટની તો સીમા નહોતી. હિંમતવાન બાળા સ્વામીના મંગળ માટે પ્રભુની વારંવાર પ્રાર્થના કરતી હતી. રણુમલ હમેશાં તેની પાસે આવી આશ્વાસન આપી શાન્તિ સૂચક શબ્દો સંભળાવી જતો હતો. રણુમલે સત્યવીરની તપાસના અર્થે અનેક માણસોને રવાના કર્યા હતાં. દિવસ ઉપર દિવસ જતાં કંઈ પણ સમાચાર મળ્યા નહિ. તપાસ અર્થે નીકળેલા માણસો નિરાશ વદને પાછા આવ્યા. પ્રજામાં અનેક પ્રકારની દંતકથાઓ ચાલવા લાગી. સવિતાની ધિરજ ખૂટી, તેના શોકની સીમા રહી નહિ. તે રાત્રિ દિવસ રહ્યા લાગી. બધા મકાન પ્રિયતમ વિના શૂન્ય જણાવા લાગ્યું. શોકથી તેનું સુંદર મુખ શુષ્ક અને ફિક્કું પડી ગયું. તેણે ઉપવાસ કરવા માંડ્યા. જ્યાં સૂધી પતિનાં મુખ દર્શન થાય નહિ ત્યાં સૂધી અન્ન લેવાની તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી. રાજ્યએ અને વફાદાર સેવકોએ તેને ધણુંએ સમજાવી પણ તેણે માન્યું નહિ. પતિ વિના પ્રેમદાનું જીવન જગતમાં નકામું છે. પત્ની પતિના સુખેજ સુખી છે. પતિ એ પત્નિનું સર્વસ્વ છે. આવી દ્રઢ માન્યતા તેનામાં હતી. આવી પતિ પ્રેમી પ્રેમદા પતિ વિના સંસારમાં વધુ દિવસ તેનું જીવન બાગ્યેજ ટકાવી શકે ? સવિતાની દશા શોચનીય ચર્ચ પડી હતી. જળથી જુદી પડેલી માછલીની માફક તે પતિ વિના ટળવળતી હતી. તેના શરીરની શક્તિ ક્ષીણ થવા લાગી. કોમળ કામીની કાષ્ટવત્ત બનવા લાગી. તેને અન્ન લીધે ઘણા દિવસ



થવા આવ્યા છે. આજે છવીસમા દિવસની સાંજ પડવા આવી છે. સવિતા શરીરે અશક્ત બની ગઈ છે. તેનાથી ઉભું થઈ શકાતું નથી. તે પથારીમાં પડી રહી છે. વફાદાર સેવકો તેની પથારીની આસપાસ બેસી રહ્યા છે. તેઓની આંખોમાંથી અશ્રુ આપ્યાં જાય છે. સવિતા પતિનું નામ રડતી પ્રતિક્ષણે પાણી પીવા માગે છે. એક વૃદ્ધ સરદાર તેના ઉશીકે બેસી તેના મુખમાં જળ રેડે છે. રણુમલ પણ દિવસ અને રાત્રિનો ઘણો સમય સવિતાની પથારી આગળ ગાળે છે. સવિતા હવે આ દુનિયાની થોડાક દિવસની જ મહેમાન છે. સધળાએ તેના મૃત્યુનું નિર્માણ કરી મૂક્યું છે. સવિતાથી બરાબર બોલાઈ શકાતું નથી. તે ધીમા સ્વરે પતી દેવનું નામ ઉચ્ચારી રહી છે. તેનું મન અન્ન વસ્તુમાં નથી. તે સતી સન્નારી પતિ દેવતાનું જ ધ્યાન ધરી રહી છે. તેની આવી શોચનીય દશા નિહાળી સધળાંને ઘણું લાગી આવે છે. રણુમલ ક્ષણે-ક્ષણે રડી પડે છે. સાંજ પડવા આવી છે, રણુમલ અને સેવકો સવિતાની પથારી આગળ બેસી રહ્યા છે, સવિતા સ્વામી નામનો ઉચ્ચાર કરી સજળ નયને રણુમલના સામે જોઈ રહી છે. રણુમલ પણ રડતી આંખો વડે તેના મુખ તરફ જોઈ તેના લલાટે કરી મૂકી બહેન, બહેન શાન્ત થા. કહી વ્યાકુળતા અનુભવી રહ્યા છે. આવી રીતે મહાન શોકકારક ઘટના બની રહી છે. પુણ્યક્રમાંઓની આ કસોટી હોય એમ સમજાય છે. પણ અંતે પ્રભુની કૃપા થઈ હોય એમ જણાયું. સાયંકાળનો સમય થયો. એકાએક મોટો કાલાહલ સંભળાયો. સવિતાની પથારી આગળ બેઠેલા મંડળનું ધ્યાન ખેંચાયું. બહાર હર્ષના પોકારો થતા હતા. રણુમલ ઉભો થયો. તે એક પગલું આગળ બરે એટલામાં તો એક યુવાન દાસી દોડી આવી બોલી ઉઠી કે, “દિવાનજી પધાર્યા!”

“ હે ! ને આ ધનામ. ” કહી રણુમલે ગળામાંથી મોતીની માળા કાઢી દાસીના કરમાં આપી નીચે પ્રયાણ કર્યું. નીચેના દ્વારમાંજ રણુમલ અને સત્યવીર ગાઠ આલિંગનથી ભેટયા. બન્નેની આંખોમાં હાસ્ય ઉભરાયાં. રણુમલ તેનો હાથ પકડી સવિતા પાસે આવ્યો. પ્રિય-તમાની દુર્દશા નિહાળતાં જ સત્યવીરનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેણે સવિતાની નજીક બેસી તેના કપાળ પર હાથ મૂકી કોમળ અવાજે કહ્યું, “ સવિતા. પ્રિય શબ્દ સાંભળી સવિતાએ આંખો ઉઘાડી પ્રિય મુખ દર્શન કર્યું. તે બળાત્કારે ઉઠી બેઠી થઈ; અને સ્વામીના રકંઘે હાથ મૂકતાં મંદ સ્વરે બોલી, “ પ્રભુ પધાર્યા ? ”

“ હા. ” કહી સત્યવીરે તેનો હાથ હૃદય સાથે દાખ્યો. સવિતા શાન્ત થઈ. શુષ્ક મુખ પર હર્ષ છવાયો. રણુમલે દુધ લાવવાની આજ્ઞા કરી. ગરમ દૂધ લાવી તેને પાચું. સવિતા ઉઘમાં પડી. કુલસંગ અને બ્રાહ્મણ ક્યારનાએ ઉપર આવીને બેઠા હતા. આવી પતિભક્ત પ્રેમદાને જોઈ કુલસંગ આનંદ પામ્યો અને પવિત્ર દંપતિની સેવામાં જોડાવાથી પોતાને મહા ભાગ્યવાન માનવા લાગ્યો. પછી સત્યવીરે રણુમલને તમામ વાર્તા કહી સંભળાવી. રણુમલના ગુસ્સાને પાર રહ્યો નહિ. તેણે કૃષ્ણનંદનને પકડવાનો નિશ્ચય કર્યો; પણ સત્યવીરના સૂચનથી પ્રથમ કમળાને શોધી કાઢ્યા પછી કૃષ્ણનંદનને પકડવાનો ઠરાવ કર્યો. દિવાનના આગમનથી પ્રજા આનંદ પામી, બીજો દિવસ જાહેર તહેવાર તરીકે પળાયો. તે દિવસે સવિતાએ અન્ન પ્રાસન કર્યું. આઠેક દિવસમાં તો તે પૂર્ણ સ્વસ્થ થઈ. સત્યવીરે તેને સઘળી હકીકત કહી કુલસીંગ તથા ગીરજશંકરની ઓળખાણ કરાવી. સવિતા કમળાને માટે શોક કરવા લાગી. કમળાને ગમે એ પ્રકારે લાવીશ કહી સત્યવીરે ખરીતું શાન્તવન કર્યું. ગીરજશંકર ત્યાં રહેવાથી આનંદ

પામ્યો. તેને હમેશાં કથા વાંચવાનું કામ સોંપાયું. કુલસીંગને મકાનના તમામ માણસોનું ઉપરી પદ મળ્યું. આનંદમાં દિવસ વિતવા લાગ્યા.

x

x

x

x

આજે પૂર્ણિમાની રાત્રિ છે. આકાશમાં પૂર્ણ ચંદ્ર ઉગ્યો છે. પૃથ્વી પટ પર શ્વેત પ્રકાશ પથરાયો છે. સર્વત્ર રમણીયતા વ્યાપેલી છે. રાત્રિનો દ્વિતીય પ્રહર ચાલે છે. આ વખતે ખુલ્લા ધાખામાં પડેલા એક કોચ પર સત્યવીર અને સવિતા ખિરાજમાન થઈ વિવિધ પ્રકારનો વાર્તાલાપ કરી રહ્યાં છે. આકાશમાં ભ્રમણ કરતા નિશાનાથને તેમના સુખની ધખ્યા આવવાથી ઝડપથી ગમન કરે છે. અંદરના ભાગમાં ગીરજાશંકર મહારાજ બજન લલકારી રહ્યા છે. કુલસિંગ તેના સેવક મંડળ સાથે મહારાજ સમક્ષ બેઠો છે. ધાખામાં બેઠેલાં દંપતિ શાન્ત રાત્રિ અને ધવલ ચંદ્રિકાની રમણીયતા અવલોકી રહ્યાં છે. એવામાં ધાખાથી થોડેક દૂર આવેલા એક વૃક્ષ પર કંઈક ખડખડાટ થતો સંભળાયો. સત્યવીરે એ તરફ જોયું. ચંદ્રના અન્તવાળામાં સત્યવીરને તે વૃક્ષની પર કોઈક માણસ હોય એમ જણાયું. સત્યવીરે એ દશ્ય સવિતાને પણ બતાવ્યું. બન્ને એ તરફ જોઈ રહ્યાં. એવામાં જ કૌતુક થયું. તે વૃક્ષ તરફથી એક તીર સડસડાટ અવાજ કરતું ચાલી આવ્યું અને દંપતિના આશ્ચર્ય વચ્ચે ધાખા પર પડ્યું. સત્યવીરે ઝડપથી તેને ઉપાડી લીધું. તે તીરની સાથે એક કાગળ બાંધેલો હતો. સત્યવીરે કાગળ લઈ તપાસ્યો. તેમાં લખાયું જણાયું. લખાયું થોડું હતું. સત્યવીરે દીપક મંગાવી વાંચવા માંડ્યું. તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું.

મુજરપુરના અમાત્ય !

જોગ લીં.....તું જાણે છે. તને જણાવવાનું કે તું જે હીરો

માતાના મુકુટમાંથી ચોરી ગયો છે, તે પવિત્ર હિરો આ પત્ર મળ્યા પછી દસ દિવસની અંદર તારે પાછો પહોંચાડવો. અમે પંદરમા દિવસની સાંજ સુધી રાહ જોઈશું. જો તે અરસામાં અમને હિરો નહિ મળે તો સોળમા દિવસની મધ્ય રાત્રિએ તારા મહેલમાં આવી હર-કોઈ ઉપાયે તારું ખૂન કરીશું. આ સૂચના સત્ય માનજો. હસવામાં ઉડાવીશ નહિ. છતાં આ સૂચના નહિ માને તો સમજજો કે તારું મ્હોત જ થવાનું છે. બસ એજ, વધુ કંઈ નહિ.”

સત્યવીરે પત્ર વાંચી સવિતાના હાથમાં મૂક્યો. સવિતા વાંચી હસી પડી. સત્યવીરે તેના સામે જોયું. સવિતા હસતાં-હસતાં બોલી, “દમતો ખૂબ દીધો છે; પણ હવે જોવાનું છે કે કોના કાર્યની સીદી થાય છે. તે બદમાસોને સોળમા દિવસની મધ્યરાત્રિએ હું કેદ કરી તમારા ચરણમાં રજુ કરીશ. પત્નીના આ શબ્દો સાંભળી સત્યવીર હશ્યો. સવિતાના સાહસની તેને ખાત્રી હતી. બન્ને કોચમાં બેઠાં. એવામાં દુલસંગ ઉપર આવ્યો અને તેણે કાગળનું એક બંધ પાકીટ સત્યવીરના હાથમાં મૂક્યું. સત્યવીરે તત્કાળ પાકીટ ખોલી અંદરથી એક નાનો પત્ર કાઢી વાંચવા માંડ્યો. તેમાં વળી આ પ્રમાણે લખેલું હતું.

“દાના દિવાન!

તેં જે એક અસ્હાય બાળાને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવી તારા રક્ષણમાં લીધી હતી, તે બાળા કે જેનું નામ કમળા છે; તે હાલ કૂર હુંટારાઓના તાબામાં છે. તે જ્યાં છે તે સ્થળ પહાડી પ્રદેશમાં આવેલું છે. ત્યાં કમળા મ્હોત જીવન વચ્ચે છે. તું તેને બચાવવા જા. જો તું આઠ દિવસની અંદર તેને બચાવી શકીશ નહિ તો નિર્દોષ કમળા મૃત્યુના મુખમાં પ્રવેશશે. સરદારના ખૂનનો આરોપ તેની પર છે. છતાં કમળા જો સરદારના પુત્રની દુષ્ટ માગણી માનશે તો જીવશે

અને નહિ માને તો વિકાળ વાઘની બક્ષ થઈ ખરશે. કમળા પ્રાણ કરતાં ધર્મને શ્રેષ્ઠ સમજે છે. તેના જીવનનો આધાર હવે તારી પરજ છે. મને આશા છે કે તું તેને બચાવીશજ. તે પહાડી પ્રદેશના સ્થળની માહિતી માટે મ્હેં તે માર્ગનો નકશો ચીતરી આ પત્ર સાથે બીડ્યો છે. તેમાં બતાવેલા માર્ગે જજે અને એક અસ્હાય બાગાને બચાવી તેની આશિષ મેળવજે. પ્રભુ તને પુણ્ય કાર્યમાં સહાય કરશે જ.

લી.

એક અદૃશ્ય વ્યક્તિ."

સત્યવીરે પત્ર પૂર્ણ કરી કુલસંગને પૂછ્યું, " તને આ પત્ર કોણે આપ્યો ? "

" એક વૃદ્ધ માણસે. "

" તે માણસ ક્યાં છે ? "

" તે તો પત્ર આપી તરત ચાલ્યો ગયો છે. "

" ઠીક, તું હવે જ અને સવારમાં બેસો ઉઠજે; તારે મારી સાથે આવવાનું છે. "

કુલસંગ ચાલતો થયો. સત્યવીરે સવિતાને પોતાની ઇચ્છા જણાવી. સવિતાએ પોતાને પણ સાથે લઈ જવાની વિનંતી કરી. સત્યવીરે હા પાડી. તે પછી સત્યવીરે વસ્ત્ર ધારણ કરી ઘોડેસ્વાર થઈ રાજમહેલે પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં રણુમલને મળી બન્ને પત્ર બતાવ્યા. રણુમલ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે કમળાને છોડાવવા સાથે જવાની ઇચ્છા જણાવી. સત્યવીરે ના પાડતાં જણાવ્યું કે, હુંક સમયમાંજ તેને છોડાવી પાછો ફરીશ. તમે નિશ્ચિંત રહેજો; અને દુષ્ટોથી સંભાળજો. કદાચ મારી ગેર હાજરીનો લાભ લઈ પાપીઓ પ્રપંચ કરે નહિ. રણુમલે તેને બેદિફર રહેવાનું જણાવ્યું. સત્યવીરે મક્કને આવ્યો. પત્ની પ્રત્ની પ્રયાણની તૈયારી કરી ઘોડીસ્વાર સતાં.

મોઢું મળસકું ચતાં દુલસંગ જગૃત થયો. સત્યવીર અને સવિતા પણ જગૃત થયાં. બન્નેએ પ્રાતઃક્રમ કરી લીધું. દુલસંગને બીજા બે ઘોડે-સ્વારોને તૈયાર કરવાનું સૂચવ્યું. બીજા એક સેવકને બે ઘોડા તૈયાર કરી લાવવાની આજ્ઞા કરી. સવિતાએ પુરૂષ પોશાક પહેરી શસ્ત્ર-અસ્ત્ર સજ્જ લીધાં. દંપતિ તૈયાર થઈ ગયાં. સેવકે બે અશ્વો તૈયાર કરી લાવવાનું જણાવ્યું. દુલસંગ પણ તેની સાથેના બે ઘોડેસ્વારો સાથે તૈયાર થઈ મહેલ આગળ ઘોડાની લગામ પકડી ઉભો હતો. પ્રભાતના પ્રથમ પ્રહરમાં પરોપકારી પતિ-પત્ની નિર્દોષની બહારે જવા ઘોડે ચઢ્યાં. દુલસંગ પણ સ્વાર થયો. તેણે વીર વેશ ધારણ કરવાથી અવનવો ભાસતો હતો. બાદ સઘળાંએ ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. શુભ શુક્રન થયા. નગરની બહાર નીકળી સત્યવીરે કાગળમાં ચીતરેલા માર્ગની માહિતી મેળવી તે માર્ગે ઘોડાને દોડાવ્યો. અશ્વો પૂર વેગે દોડવા લાગ્યા.

અલ્પ સમયમાં તો સઘળું મંડળ ધણે દૂર નીકળી ગયું અને આખરે દેખાતું પણ બંધ થયું. આ સાથે જ પ્રભાકર પ્રભુએ પધારી સૃષ્ટિને દર્શન દીધું.


દ્વિતીય ભાગ છપાય છે.

છપાય છે, તાકીદે નામ નોંધાવો છપાય છે.  
મનોરંજક, બોધદાયક અને જ્ઞાનોત્તેજક નવલકથા

# ઝેરી જમાનો.

ભાગ ૨ જો.

આ પુસ્તક અવશ્ય દરેકે વાંચવું જોઈએ. લાયઝેરીઓમાં, ઘરમાં, બંગલાઓમાં, ગરીબોની ઝુંપડીઓમાં પણ આ પુસ્તક રહેવું જોઈએ કે જેથી અપૂર્વ જ્ઞાન-સહબોધ પ્રહણ કરી શકાય. ગતકાળમાં થઈ ગયેલા ઠગ-ફાંસીઆઓ કેવાં ભયાનક કામો કરી નિર્દોષ મુસાફરોને દગાથી મારી નાખી હરામનું દ્રવ્ય પકાવી લે છે, મકાનોમાં ભયંકર ક્રોધો કરવાનાં ગયબી સ્થળો, ભયાનક ભોંયરાં, વિકાળદેવીની મૂર્તિ વગેરે દ્રશ્યના વાંચનથી હૃદય પણ ક્ષણભર સ્તબ્ધ બની જાય. આ ઉપરાંત બાગ્યહીન પતિ પત્ની કેવાં અસહ્ય સંકટો સહન કરે છે, બે પત્નીઓ કરવાથી સંસાર કેવી રીતે સ્મશાનવત્ બને છે, લાડી વાડી અને ગાડીમાં ફરતા શ્રીમાનોના ઉર્ધ્વખલ યુવાનો ઉપરથી સારા દેખાઈ અંદરથી કેવા પેશાચિક હૃદયના હોય છે, સતી સાધવી સન્નારીઓ દુઃખના ડુંગર ટળે દટાવા છતાં શીયળ કેવી રીતે સંભાળે છે, ઠગો શંસીઆઓનો નાશ કરવાને સુચતર અંગ્રેજ અમલદારો કેવી બહાદુરી બતાવી દુઃખી પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે વગેરે વાંચતાં તમારા હૃદયમાંથી આશ્ચર્ય-જનક પોકારો સ્વભાવિક રીતે જ નીકળશે. આ નવલકથા પૂર્ણ વાંચ્યા વિના કાંઈ પણ કાર્ય સૂઝશે નહિ. દરેકને આ પુસ્તક વાંચવાની બલામણ છે. સુંદર છપાઈ, જ્વેજ કાગળો સાથે દળદાર પુસ્તક છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

 અગાઉથી આહુક થનાર મૃહસ્થાનોનાં નામ પુસ્તકમાં આભારસહ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ, અમદાવાદ.

રસિક, મનોરંજક, લાયકોરીમાં રાખવા યોગ્ય નવલ-  
કથાઓ તથા બીજાં ઉપયોગી પુસ્તકોનું સંક્ષિપ્ત

## સૂચિપત્ર.

સાધળી જાતનાં પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:-

કચરાલાઇ વનમાળી પટેલ.

બુકસેલર અને પબ્લીશર.

મોટી હામમ—અમદાવાદ.

**Kachrabhai Vanmali Patel.**

**Bookseller & Publisher,  
Moti Hamam, AHMEDABAD.**

**વાંચવા લાયક નવલકથાઓ.**

કાળરાત્રિનું ખૂનીખંજર ભા. ૧ (સચિત્ર) રૂ. ૨-૦-૦

કાળરાત્રિનું ખૂનીખંજર ભા. ૨ સચિત્ર રૂ. ૨-૮-૦

ગુલ્મી જલિમ યાને ધ્રુજતી ધરા સચિત્ર રૂ. ૨-૮-૦

ઝેરી જમાનો... .. રૂ. ૨-૦-૦

રણુધેલા રજપૂતો યાને સતીઓનું શ્રાવણ

ભાગ ૧ લો (સચિત્ર) રૂ. ૧-૧૨-૦

રણુધેલા રજપૂતો ભાગ ૨ જો સચિત્ર રૂ. ૨-૦-૦

મધુ-માલતી (સચિત્ર) ભાગ ૧-૨ રૂ. ૩-૦-૦

ચૂડેલનો ચમકાર સચિત્ર. રૂ. ૨-૮-૦

રાજપુતોની રાજ્ય લક્ષ્મી હાથે છે. રૂ. ૧-૮-૦



## સૂચના.

કેશ/પણ વખતે કોઈ પણ પુસ્તકની જરૂર પડે ત્યારે અમદાવાદમાં પ્રેસિડેંસી થએલી અમારી દુકાને એકવાર ઓર્ડર આપી ખાતરી કરવા ખાસ બલામણ કરીએ છીએ. બહાર ગામના ઓર્ડરો બહુજ કાળજી-પૂર્વક અને તાકીદે રવાના કરી બ્રાહ્મકોને સંતોષ આપવામાં આવે છે તેની નોંધ લેવાનું વિસરશો નહિ.

હિન્દુસ્થાનની બહાર એટલે અમેરીકા આફ્રિકા વગેરે સ્થળ વી. પી. જઈ શકનાં નથી માટે અગાઉ અવેજ મોકલવો.

### ( જાણવા જોગ નિયમો ).

૧. પુસ્તકો મંગાવનાર ગૃહસ્થોએ પોતાનું નામ, ઠામ, ઠેકાણું, ગામ, પોષ્ટ, જિલ્લો વગેરે પૂરેપૂરું સાફ અક્ષરથી દર વખતે લખતા રહેવું.
૨. પચીસ રૂપીઆનાં પુસ્તકો સામટાં આ લીષ્ટની અંદરથી મંગાવનારને રૂપીઆ ૫ ની કીંમતનાં પુસ્તકો કમીશનમાં અમારી પસંદગીનાં આપીશું.
૩. પંદર રૂપીઆનાં પુસ્તક એકી વખતે મંગાવનારને રૂપીઆ ત્રણની કીંમતનાં કમીશનમાં આપીશું.
૪. દસ રૂપીઆની કીંમતનાં મંગાવનારને રૂપીઆ એની કીંમતનાં કમીશનમાં આપીશું.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

**કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.**

મહેત્રી હાથમ-અમદાવાદ.

તૈયાર છે ! સચિત્ર નવલકથા !!

નવા જમાનાનો નવીન પ્રકાશ.

## કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર.

ભાગ ૧ લો—(ચોથી આવૃત્તિ.)

લેખક, સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

સ્વપ્નમાં પણ નહીં આવેલા, કાને નહીં સાંભળેલા, આંખે નહીં દેખેલા એવા એક એકથી સરસ ચમત્કારિક બનાવોનું વર્ણન આ નૌવેલની સર્વોત્તમતાનું ભાન કરાવી, વાંચકોનાં હૃદય કોમળ અને પવિત્ર બનાવે છે. અબળા કે પ્રબળા ? સાસરવાસ કે નરકવાસ ? સફેદ પુરુષ, ઝેરી અંબુડી, ક્રોધની જ્વાળા-કોપેલી કાળરાત્રિ, પત્ની કે પિશાચિની ? નિર્દોષપર ઝૂંઝૂમતું ખંજર, કિસ્લામાં કેદી, ભયંકર આગ-ઈ. અનેક વિષયોથી ભરપૂર. સોનેરી નામ, પાકું આનન્ડીંગ, ગ્લેજ કાગળ, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૨૦ છતાં કી. માત્ર ૨-૦-૭ છે.

ભયંકર ભેદભરમનો ભંડાર.

## સચિત્ર કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર.

ભાગ ૨ જો (આવૃત્તિ ત્રીજી)—પ્રથમ ભાગના જોટલોજ આ ભાગ સ્સમય, અને આકર્ષક બન્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રથમ ભાગથી પણ ઉત્તમ બન્યો છે. પહેલા ભાગમાં ગુપ્ત રહેલી હકીકત બીજા ભાગમાં પૂર્ણ થાય છે. પ્રમિલા અને મહેન્દ્રનાં અત્યંત વીરતાભર્યાં ચમત્કારિક પરાક્રમે તેમજ કનક અને કાન્તાની કરુણારસિક કહાણી વાંચતાં વાંચતાં વાંચકો જ્ઞાન અને નીતિના મહાસાગરમાં ગોથાં ખાય છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા હમણાં ઉપર કી. ફક્ત ૩. ૨-૮-૦

વીરનરોનાં પરાક્રમેથી પરિપુર્ણ સચિત્ર નવલકથા

# રણધેલા રજપૂતો

અથવા સતીઓનું શૂરાતન.

ભાગ-૧ ( ૩ જી આવૃત્તિ છપાય છે. )

લેખક, મીચુત પ્રજલાલ બદવજી ડક્કર.

આ નવલકથામાં રણશૂરા રજપૂતોનાં જંગવિખ્યાત અને અંતરમાં આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવાં અદ્ભુત પરાક્રમે, સતી સ્ત્રીઓની શૂરવીરતા અને સ્વદેશભક્તિ, અખળાના અંતરનો અદ્વિતીય અનુરાગ યુક્તભૂમિનું પ્રચંડ સ્વરૂપ, યવન શહેનશાહની વિલાસપ્રિયતા, છળ કપટના વિવિધ પ્રસંગો; હૃદયને ભેદી નાંખે એવા ખુની મામલાઓ, વાંચતાં તમે તન્મય બની જશો. અને ભાગ જૂદા બંધાવેલા છે. લાયબ્રેરીને શોભાવે એવાં સુંદર સોનેરી પાકાં પૃષ્ઠો છે. દરેક ભાગની પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦ છતાં કીંમત રૂ. માત્ર ૨-૦-૦

## રણધેલા રજપૂતો ભાગ ૨ જો.

( સુધારા વધારા સાથે સચિત્ર બીજી આવૃત્તિ )

યવનોની કુટિલ રાજનીતિ, પ્રણયીજનોનો વિશુદ્ધ પ્રેમ, સ્વદેશ દ્રોહી નરપિશાચનાં કુટિલ કારસ્થાન, વિષયલંપટતાનું પરિણામ, સ્વદેશોદ્ધારના સિદ્ધાંત વગેરેથી આ બીજો ભાગ પણ સર્વ જનસમાજમાં પ્રશંસનીય થયો છે. વડોદરાથી પ્રસિદ્ધ થતું ' સાહિત્ય ' જાણીતું છે કે, ' આ જમાનામાં આ નવલકથા દરેક દેશભક્તે વાંચવી જોઈએ ' પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૦૦, સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું પૂઠું; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

અત્યંત મનોરંજક, ચિત્રહર, જ્ઞાનોત્તેજક અને બોધક વિષયોથી  
પરિપૂર્ણ સુંદર ચિત્રોથી સુશોભિત સામાજિક નવલકથા.

**મધુ-માલતી** અથવા

**વીસમીસદીનું વિશ્વદર્શન !**

લેખક, શ્રીચુત પ્રજલાલ બદવણ ઠક્કર.

સ્વતંત્રતા અને સુધારાના બાલાડંબરથી એક બાળિકા સંસારમાં  
અધર્મચરણ આચરી કેવી સ્વેચ્છાચારી બની જાય છે, ધર્મશૂન્ય  
કેળવણીનું કેવું અનિષ્ટકારક પરિણામ આવે છે, એક સુશિક્ષિતા સ્વ-  
ધર્મપરાયણ બાળિકા પોતાના જીવનની સાર્થકતા કેવી રીતે કરે  
છે, વીસમીસદીના અર્ધદશક યુવકો પ્રેમના બદલે માયાની જાળમાં ફસાઈ  
અંતે કેવા દુઃખી થાય છે વગેરે વિષયોથી પરિપૂર્ણ છે. ૫૪ સંખ્યા  
૨૨૫, મનહર છપાઈ, સોનેરી પાકું પૂઠું છતાં કો. માત્ર ૧-૮-૦

**મધુ-માલતી** ભાગ ૨ જો.

આ નવલકથાનો બીજો ભાગ પહેલા ભાગ કરતાં પણ વિશેષ  
રસિક, મનોહર અને બોધક થશે. પહેલા ભાગમાં અપૂર્ણ રહેલા  
વિષયોનું વિવરણ બીજા ભાગમાં આપવામાં આવ્યું છે. સ્વેચ્છાચારિ-  
ણી સુંદરીઓના સ્વજંદાચાર, આદર્શ વિધવાનું કર્તવ્ય, ધર્મ જ્ઞાન-  
શૂન્ય યુવકોની મોહમાં પડવાથી થતી પાયમાલી અને ખાનાખરાબી,  
સત્ત્વ સાધ્વીની સતીત્વ પ્રીતિ, મુંબાઈના શરીફ બદમાશોના હૃદયને  
કંપાવી મૂકે એવાં અદ્ભુત કારસ્થાન વગેરે વિષયોથી ભરપૂર છે.  
સોનેરી પાકું પૂઠું, મનહર છપાઈ; છતાં મૂલ્ય ૧-૮-૦

મનોરંજક, બોધદાયક અને જ્ઞાનોત્તેજક નવલકથા  
છપાય છે! નામ નોંધાવો! છપાય છે!

# ઝેરી જમાનો

ભાગ ૨ જો.

આ પુસ્તક અવશ્ય દરેકે વાંચવું જોઈએ. લાયઝેરીઓમાં, ધરમાં, બંગલાઓમાં, ગરીબોની ઝૂંપડીઓમાં પણ આ પુસ્તક રહેવું જોઈએ કે જેથી અપૂર્વ જ્ઞાન-સહબોધ ગ્રહણ કરી શકાય. ગતકાળમાં થઈ ગયેલા ઠગ-ફાંસીઆઓ કેવાં ભયાનક કાસો કરી નિર્દોષ મુસાફરોને દગાથી ભારી નાખી હરામનું દ્રવ્ય પડાવી લે છે, મકાનોમાં ભયંકર કૂર્મો કરવાનાં ગયખી સ્થળો, ભયાનક ભોંયરાં, વિકાળદેવીની મૂર્તિ વગેરે દ્રશ્યના વાંચનથી હૃદય પણ હાણુભર સ્તબ્ધ બની જાય. આ ઉપરાંત બાળ્યહીન પતિ પત્ની કેવાં અસહ્ય સંકટો સહન કરે છે, બે પત્નીઓ કરવાથી સંસાર કેવી રીતે સ્થગિત થઈ જાય છે, લાડી વાડી અને માડીમાં ફરતા શ્રીમાનોના ઉર્ધ્વપદ યુવાનો ઉપરથી સારા દેખાઈ અંદરથી કેવા પૈશાચિક હૃદયના હોય છે, સતી સાધ્વી સમારીઓ દુઃખના હુંગર ટળે દટાવા છતાં શીયળ કેવી રીતે સંભાળે છે, ઠગો શંસીઆઓનો નાશ કરવાને સુચતર અંગ્રેજ અમલદારો કેવી બહાદુરી બતાવી દુઃખી પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે વગેરે વાંચતાં તમારા હૃદયમાંથી આશ્ચર્યજનક પોકારો સ્વભાવિક રીતે જ નીકળશે. આ નવલકથા પૂર્ણ વાંચ્યા વિના કંઈ પણ કાર્ય સૂઝશે નહિ. દરેકને આ પુસ્તક વાંચવાની ભલામણ છે. સુંદર છપાઈ, ઝોજ કાગળો સાથે દળદાર પુસ્તક છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

બુકસેલર કચરાભાઇ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ-અમદાવાદ.

ડિટેક્ટિવ નવલકથા ! રહસ્ય તેમજ ભેદનો ભંડાર !!

# ન્યુડેલનો ચમત્કાર

આ નવલકથામાં જે બનાવોનું વિવરણ આપેલું છે એ બનાવો એટલા બધા અદ્ભુત, રહસ્યમય અને ભેદ ભરેલા છે કે પુસ્તક વાંચના હાથમાં લીધા પછી પડતું મૂકવાનું મન થશે નહિ. દિગ્વિજય-સિંહ સરદારનું સુવિખ્યાત ઈમ્પીરીઅલ હોટલમાં ખૂન થવું, ખૂનીની શોધ કરવા માટે ડિટેક્ટિવ દુર્ગાપ્રસાદે ઉઠાવેલો અથાગ શ્રમ, ખૂનની તપાસ દરમ્યાન ખીજું ખૂન થવું અને ખૂનીનું અજામખીભરી રીતે અદૃશ્ય થઈ જવું, પત્નીએ પિશાચિની કિંવા ન્યુડેલનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે છેવટ સૂઝી બતાવેલા ચમત્કાર, કવિ કેશવકાન્તનું આત્મહત્યા કરવા તત્પર થવું અને એ પ્રસંગે આકસ્મિક યોગાયોગથી તેના જીવનનું ભેદ ભરેલી રીતે રક્ષણ થવું, શરીરના યુવરાજનું ભેદી જીવન, સભ્ય ભૂંટારા દિગ્વિજયસિંહ જૈલમાં બેઠે બેઠે કરેલાં બહાદુરીનાં કાર્યો વગેરે અદ્ભુત બનાવોનું ભેદ ભરેલું વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવેલું હોઈ પુસ્તક સંપૂર્ણ વાંચ્યાં સિવાય ખૂની કોણ છે એ સમજી શકાતું નથી. ત્રણ મુંઢર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રોથી આ નવલકથાને વિશેષ મનોહર બનાવવામાં આવી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦ પાકું સોનેરી પૃષ્ઠ મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૮-૦

કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

બુકસેલર અને પબ્લીશર,

મ્હોટી હમામ-અમદાવાદ.

તૈયાર છે! અદ્ભુત નવલકથા તૈયાર છે!

# જુહ્મી જાલિમ યાને ધુજતી ધરા.

સચિત્ર સુધારા વધારા સાથે આવૃત્તિ બીજી.

રાજસત્તાના મદમાં મદાંધ થઈ જુહ્મી રાજા કેવો હૃદયપ્રાવક જુહ્મ ગુમરે છે, પવિત્ર બાળાઓ આવી પડતાં દુઃખોને કેવી ધીર-જથી સહન કરે છે, વીરપુત્રો પ્રાણની પરવાહ નહિ રાખતાં કેવાં અપૂર્વ અને આશ્ચર્યકારક પરાક્રમો કરે છે, ભૈરવના પુજારી ભૈરવા-ચાર્યનાં અદ્ભુત કારસ્થાનો અને ભૈરવના મંદિરના ભેદી ભોંયરામાં બનતા ભયંકર પ્રપંચો વગેરે અનેક રસમય પ્રસંગોનો ચિતાર આ-પવામાં આવ્યો છે. આ નવલકથાની કીંમત રૂ. ૨-૮-૦ છે.

## મહારાજ પ્રતાપાદિત્ય.

પ્રયોજક, યજ્ઞલાલ બદવણ ઠક્કર.

આ ઐતિહાસિક નવલકથા દરેક સ્વદેશભક્ત, દરેક હિન્દુએ તથા દરેક સ્વધર્મપરાયણ પુરુષે વાંચી તેના સિદ્ધાંતોનું મનન કરવું જોઈએ. આ નવલકથામાં મહારાજ પ્રતાપાદિત્યે મોગલોના જુહ્મમાં સપડાયેલા બંધાના દેશનો કેવા કૌશલ, બુદ્ધિ આતુર્ય અને વીરત્વથી પુનરુદ્ધાર કર્યો હતો તેનો જ્ઞાનપ્રદ ચિતાર આવેશે છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૦૦ સોનેરી પાકું પૂઠું મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

## સચિત્ર સામાજિક નવલકથા.

### ખંસરીખાલા.

આ સચિત્ર સામાજિક નવલકથા એટલી બધી રસિક છે કે એક વખત વાંચવા લીધા પછી હાથમાંથી પડતી મુકવાનું મન થશે નહિ. સંયમના તથા નીતિ તેમજ ધર્મશિક્ષણના અભાવથી પાશ્ચાત્યજ્ઞાનમંડિત યુવકો ચારિત્ર્યબ્રષ્ટ થઈ પાપના માર્ગમાં કેવી સ્વચ્છંદતાથી સંચાર કરે છે તથા પોતાના સુખમય-શાન્તિમય સંસારમાં અશાન્તિનો પ્રચંડ જ્વાળામુખી સળગાવે છે, એક સ્ત્રીનું માતા તરીકેનું શું કર્તવ્ય છે તથા એ કર્તવ્યનું પાલન કેવી રીતે કરી શકાય છે, ધર્મ જ્ઞાન વિમુખા બાળવિધવા સ્વકર્તવ્યને બૂલી પાપાચરણ આચરી બહુ જોઇને પોતાનો વિનાશ કેવી રીતે કરે છે, સતી સાધ્વી સહધર્મિણી ચારિત્ર્યબ્રષ્ટ થયેલા પતિની મતિગતિને કેવી રીતે સુધારી શકે છે વગેરે અનેક રસિક વિષયોનો આ ઉત્કૃષ્ટ સામાજિક નવલકથામાં સમાવેશ થયેલો છે. મુલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

ઐતિહાસિક સચિત્ર નવલકથા.

### પંજાબ રહસ્ય.

એક રાજપૂત રાજકુમારમાં પોતાની શેશવાવસ્થામાં અર્થાત માત્ર એકજ વર્ષની ઉંમરે બાગ્યયોગથી માતાપિતાથી વિખુટા પડવું, એક સદાશય અંગ્રેજ લશ્કરી અમલદારના આશ્રય નીચે ઉછરી તેનું મ્હોટા થવું, સ્વદેશ સેવાના મહા મંત્રની સાધનામાં તેણે પોતાનું જીવન સમર્પણ કરવું, દગાબાજ દેશબંધુઓ દ્વારા તેનો છળ થવો એ વિષયો ઉપરાંત મહારાણા રણજીતસિંહના રાજદસ્પ્યારમાં આલતા કપડ તંત્રોનો ઇતિહાસ આ નવલકથાનાં રસિકતાથી વર્ણવેલો છે. પાકું સોનેરી લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું પુકું છતાં મુલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦



૨૧. નારાયણ વસનજી ઠક્કરકૃત રસિક નવલકથાઓ.

## આજકાલનું હિંદુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક મૃ- ગજળ ભા. ૧-૨—ચાલુ

સમયમાં ચાલતા નિંદ્ય સુધારા, ગાડીવાડીના વૈભવ ખાતર ગમે એવા શ્રીમંત પતિ મેળવવાની લાલસા, શ્રીમંતોનાં મૃત્યુ સમયે થતાં વીલનાં કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા. પ્રણયદર્શન, વિકાર અને વિવેક, સુધામાં હલાહલ, શરીર બદમાશોની ટાળી સત્યનિષ્ઠા, સાહસ, ભયંકર પ્રપંચજળ નિશાયરોનો ગૃહપ્રવેશ, ગુલાબની પ્રેમપત્રિકા. વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં તમે જુની આંખોએ નવીન તમાશો જ જોઈ શકશો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૨૦, દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું, છતાં કિંમત દરેકની કુલ રૂ. ૩)

## ભયંકર ભદ્ર અથવા કેવળ ૨૪ વર્ષના ક્ષણભંજુર સંસારમાટે—આ સંસારના ક્ષણભંજુર ભોગ-

વિલાસની લાલસાથી મહત્વક્રક્ષાના પ્રવાહમાં તણાઈને ક્ષુદ્ર માનવી પિશાચના દાસત્વને સ્વીકારીને આ જગતમાં કેવાં કમકમાટી ઉપજવનારાં કુકૃત્યો કરે છે, અને જ્યારે પિશાચની નરકગત્તામાં પડવાનો પ્રસંગ તેમનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહે છે તે સમયે તેમની કેવી દયાજનક દુર્દશા થઈ જાય છે એનું જો તાદશ્ય શાબ્દિક ચિત્ર જોવું હોય તો તે કેવળ આ અદ્ભુત નવલકથામાં જ દેખાશે. મહેટ્ટી સામ્રાજનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦ રૂપેરી નામ તથા પાંચ સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રોવાળી આ નવલકથાની કિં. માત્ર રૂ. ૨) છે.

## નાહિરનો દોરહમામ અથવા બાહુબળનું પરિણામ- સ્વર્ગવાસી અમૃત કેશવ નાયક

તથા વિદ્યમાન ઠક્કર નારાયણ વસનજીકૃત, એક સાધારણ

સિપાહી તરીકે ઇરાનના બાદશાહના સૈન્યમાં દાખલ થઈ ધીમે ધીમે આગળ વધી અંતે છળપ્રપંચ તથા અદ્વિતીય બાહુબળથી ઇરાનના બાદશાહ બની બેઠેલા અને ત્યાર પછી હિંદુસ્તાનમાં આવી દિલ્હીમાં 'કલ્સેઆમ' ચલાવી દિલ્હીની મૂગલિયાત 'શહેનશાહતના' પાયને હમ્મેશને માટે ઢીલો કરી જનાર નાદિરશાહનું જીવન ચરિત્ર આ ગ્રંથમાં એટલું અને એવું ઉત્તમતાથી વર્ણવાયું છે કે જાણે એક ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા વાંચતાં હોઈએ તેવોજ ભાસ થાય છે. કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

**મારી ભયંકર સંસારયાત્રા**—અથવા એક નિ-રાધાર અંબળાનો

આત્મનાદ ! આ સામાજિક નવલકથામાં સંસાર વ્યવહારમાં પ્રચલિત થઈ પડેલા કેટલાક વિષયોનું એવી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે, જેમાંથી ધણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦, પાકું રૂપેરી પૂઠું; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૮-૦

**રમણી કે રાક્ષસી ?**—અંબળા જ્યારે મદનના મદથી ઉન્મત બની જાય છે, તે વખતે પોતાના વિકારની તૃપ્તિ માટે તે તે કેવાં કેવાં ભયાનક કૃત્યો અને અશ્રુતપૂર્વ સાહસો કરે છે અને તે એટલી હદ સૂઝી કે કોઈ મહા નીચ અને અત્યંત ધાતકી પુરૂષને પણ તેના સમક્ષ લજ્જાથી માથું નીચું નમાવવું પડે, એનું આ નવલકથામાં આબેહુબ ચિત્ર આલેખાયલું છે. કીં. રૂ. ૧૧

૨૧. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહકૃત રસિક નવલકથાઓ.

**હતા અને હલિતા**—ભાગ ૧-૨-૩-૪—હતા અને હલિતા એ બન્ને બહેનો હોવા છતાં જૂદા જૂદા રંગદંડમાં અને જૂદાજૂદા સ્વભાવની

માતાઓના સહવાસમાં ઉછરવાથી તેમનામાં જે દરેક જોવામાં આવે છે તેનું દિગ્દર્શન આ નવલકથામાં કરી સકાય છે. અંગ્રેજી કુમારી-કાના પ્રેમદર્શનથી હિંદુ છોકરી ઉપર કેવી અસર થાય છે. કેળવાયેલાં પુત્રને ચોક્કસ કુમારિકા સાથે પરણવાની ફરજ પાડનાર પિતા તેનું કેવું માહું પરિણામ મેળવે છે, અને રાજવંશીઓમાં કેવી કેવી ભિન્ન પ્રકૃતિઓ જોવામાં આવે છે એનો ઉત્તર ચિતાર આપેલો છે. ચારે ભાગોમાં સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. પાકું સોનેરી સુશોભિત પૃષ્ઠ, દરેક ભાગમાં પૃષ્ઠ ૨૦૦. કિંમત દરેક ભાગની ૧-૦-૦ મુજબ રૂ. ૪-૦-૦

**નોકરીનો ઉમેદવાર**—સચિત્ર સાંસારિક નવલ-કથા. અંગ્રેજી ભણેલો એક

ગરીબ યુવક નોકરીની શોધમાં ફાંફાં મારતાં જે અથડામણમાં પડે છે અને જુદા જુદા સ્વભાવમાં શેઠ શેઠાણીઓના સહવાસમાં આવીને અનેક લાલસા, ધર્મભ્રષ્ટતા વગેરેની વચ્ચે આવી પડવાથી અટવાયા કરે છે તેનું આ ચિત્ર અત્યંત બોધક અને રસિક છે. મૂલ્ય રૂ. ૧૮.

**કાશ્મીર અને કેશરી**—( બીજી આવૃત્તિ )—રજુ-જીતસિંહને અશ્વધાનો સાથે ધણી

વાર ઝપાઝપી થઈ હતી અને કાશ્મીર પ્રાન્તને માટે તો ચાર વાર સવારી લઈ જવી પડી હતી. જેમાં છેલ્લી સવારીમાં વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો અને તે વિજય એટલો તો દૃઢ હતો કે પ્રત્યેક પ્રકરણ વાંચવાને વાંચકની મનોવૃત્તિ ઉત્કેરાતી જાય તેમ છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું પુઠું. કીં રૂ. ૧-૦-૦.

**પિશાચમંદિર**—ભાગ ૧-૨—આ નવલકથા એટલી તો હૃદયગ્રાહી અને ચમત્કારિક છે કે પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે

જાણસારસની જાણે કે સરિતાજ વહેતી હોય એવો સહજ ભાસ થયો

છે. અરણ્યમાં અત્યાચાર, કિલ્લાનો શુભ ભેદ, ભયાનક યંત્ર, કેદમાં સપડાયેલી કુમારિકા, શ્વેત આકૃતિ, ચક્રયંત્રવાળું ભોંયડું, પ્રેમમંદિર કે પિશાચમંદિર ! વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં અહાર નિદ્રાનું સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. આ નવલકથાના દરેક ભાગમાં ફોટો ઝીન્કોનાં પાંચ પાંચ મનોહર ચિત્રો આપેલાં છે. બન્ને ભાગ જુદા બાંધેલા છે પાકું પુઠું, પૃષ્ઠ ૬૦૦ છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૨) મુજબ કુલ રૂ. ૪.

## ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—આ સચિત્ર નવલકથામાં એક કેળવાયેલી બાળા

પ્રભાવતી અને તેનાં અવિવાહિત પતિ સુમિત્રનો કૌમાર અવસ્થામાં પરસ્પર પ્રેમ છે; પરંતુ ભાગ્યચક્ર વિલક્ષણ હોવાથી એ બાળાના પિતાનું એકાએક ખૂન થાય છે, એ સંબંધમાં અનેક ઘટનાઓ આ નવલકથામાં દર્શાવેલી છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

૨૧. વ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કરકૃત રસિક નવલકથાઓ.

## કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન—ભાગ ૧-૨. આ નવલકથાના સુખ-

દુઃખના પડછાયા, સ્વામી સ્નેહજ્યોતિનું આદર્શ સાધુ જીવન અને દૈવી પરોપકાર, હૃતભાગ્ય રંગનાથની સ્થિતિનું અને જીવનનું કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવું અસંભવ પરિવર્તન, પોલિસ અમલદારોની નિષ્કુરતા, સંપત્તિનો સદુપયોગ, નિરાધાર સ્નેહલતાના જીવનનો અકાળે આવેલો શોચનીય અંત, શાન્તિલતાના કષ્ટની પરિસીમા, અપૂર્વ વાતસલ્ય સ્નેહ, કેશવલાલનાં કુટિલ કારસ્થાન, શ્રીમંતોની શઠતા અને વિલાસપ્રિયતા, આદિ અનેકવિધ આકર્ષણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. દરેક ભાગમાં ચાર મુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ચીકણા સફેદ કાગળ, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પુઠું; કીંમત ભાગ ૧ લો રૂ. ૧-૧૨-૦ ભાગ ૨ જો ૨-૦-૦.

**દગાબાજ દુનિયા**—આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના એવી તો અદ્ભુત, પરંતુ સંભવિત

છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાંચકની જાગ્રતા વૃદ્ધિગત થાય તેમ છે પત્નીનું ગૂમ થવું, રેલ્વે ટ્રેનમાં સંન્યાસીના મૃતદેહનું આવવું, સાધ્વી સતી નિર્મળાનો દેવી અને સ્વામીસ્નેહ, સંન્યાસીના જીવનનું ગુપ્ત રહસ્ય, પાપનો પશ્ચાતાપ આદિ અનેક રસિક, અત્કારિક અને બોધક વિષયોથી ભરપૂર, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો પાકું પૂકું રૂ. ૧-૧૨-૦

**ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા**—અથવા આદર્શ વિધવા

આ નવલકથાના એક સર્વોત્તમ ખંડાળી નવલકથાનો અનુવાદ છે. આ નવલકથા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ પડી છે કે, તેનું અંગ્રેજી, હિન્દુસ્તાની, વગેરે ભાષામાં પણ ભાષાંતર થયું છે. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

**પિશાચિની કે પ્રેમદા** ?—ભૂતપ્રેતના ભયંકર ઉપ-  
દ્રવના લીધે ઉપજતું ભ્રમ-

મૂલક દુઃખ, પ્રેમની હરિકાઈ, યુવકનો આત્મમંયમ, વિધવાની વિરહ-વેદના, ધડથી ભૂદું થઈ ગયેલું મસ્તક, સ્મશાન ભૂમિમાં પિશાચોનું પાપમંડળ, વિદેશિનીના જીવનનો ભેદ, પ્રણયનિરાશા વગેરે વિવિધ વિષયોથી પરિપૂર્ણ, સંયમનું મહાત્મ્ય અને સુખ નિહાળવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

**સ્વર્ગમાં શયતાન**—ઉપરથી મહાત્મા જેવા દેખાતા અને સંસારમાં સાધુ લેખાતા

પરંતુ ઉદયમાં હજાહજ ભરી રહેતા પુરુષો પોતાના ઉપર ઉપકારો કરનારનું પણ કેવું ભયંકર અનિષ્ટ કરે છે વગેરે અનેક રસિક, અત્કારિક અને આકર્ષક ઘટનાઓથી ભરપૂર નવલકથા સ્વર્ગમાં શય-તાન અવશ્ય વાંચો. મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

## મૃગલોચની અથવા માયા પ્રાબલ્ય—( સંપાદક:— રા. પ્રા. જા. ઠક્કર. ) ભાગ

૧-૨-૩-૪ આ નવલકથા વાર્તાપ્રિય વાંચકોને એક વખત વાંચવાની અમે ખાસ બલામણુ કરીએ છીએ. શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ સમજવું હોય, વફાદાર દોસ્તની દિલોગ્ગન દોસ્તીનું દર્શન કરવું હોય, વેશધારીઓના કલ્પનામાં પણ ન ઉપજી શકે એવા અવનવા ચમત્કારોથી પરિચિત થવું હોય, વીરપુરુષોની વીરતા જોવી હોય તે! આ નવલકથા અવશ્ય વાંચજો. પ્રેમિક પ્રેમિકાની વિયોગવ્યથાનો હૃદયવિદારક ચીતાર વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. પ્રેમ, વિરહ, મિલન, ચમત્કાર, કર્તવ્યનિષ્ઠા, દેશપ્રેમ, દેશભક્તિ વગેરે સમગ્ર આ નવલકથામાં છે. આજે જ મંગાવો. દરેક ભાગનું મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૬ પાકાં રૂપેરી પૂઠાં. ભાગ ૧-૪.

**સંસાર કે નરકાગાર ?**—આજકાલના કહેવાતા સુધારકોનું આત્મવન કેવું પાપપૂર્ણ અને શોચનીય છે. જ્ઞાનશૂન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અભાવે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપિષ્ઠ થાય છે, વેશ્યાવિલાસથી અંતે કેવી પાપમાલી અને ખાનાખરાણી થાય છે એનો આજેહુજ ચીતાર આ નવલકથામાં ચીતરવામાં આવ્યો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, છતાં કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

## રાજનૈતિક ષડયંત્ર અથવા મરૂભૂમિની મોહિની

રણુશૂરા રજપૂતોના ઇતિહાસને અનુસરીને આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. કોટામાં જે સમયે જલિમસિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતો તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલુ રાખવા માટે કેવો

ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતો, ઝાલોરરાજનન્દિની અલકામુંદરીને મેળવવા માટે જોશલમીર રાજનન્દન ગજસિંહે કેવાં બચકર સાહસિક કાર્યો કર્યા હતાં, જાલિમસિંહનો પુત્ર ગરધનદાસ કેવી રીતે પોતાના પ્રભુ પ્રતિસ્પર્ધાના હાથે અકાળે આલોકનો ત્યાગ કરી ગયો હતો, સ્વાધીનતા મેળવવા માટે રાજકુમારોએ કેટલું બધું કષ્ટ ઉઠાવ્યું હતું આદિ અનેકવિધ મનોમુગ્ધકર, વિસ્મયકર અને ચિત્તહર ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ; પાકું સોનેરી પૂઠું, મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦

**મનોહારિણી માયા—** એક ત્રિભુવનમોહિની બાળિકાના પ્રેમના એ પ્રાતિસ્પર્ધા યુવકો

એક બીજાની વિરુદ્ધ કેવાં પ્રાણહારક પડયત્રો રચે છે, દુરાચારી અધમ મનુષ્યો પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરી અંતે કેવાં પસ્તાય છે વગેરે આકર્ષણીય ઘટનાઓનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

**અંગના કે દેવાંગના ?** આ સામાજિક નવલકથામાં ઘણા ઉપયોગી સ્વદેશાહતના અનેક વિષયોની માર્ગદર્શક તેમજ સપ્રમાણ ચર્ચા કરી છે. જે ભારત વર્ષ પૂર્વ સકળ દેશોનો શિરોમણિ હતો, જે આર્ય લોકો પૃથ્વીની સકળ જાતિઓમાં અદિયાતા ગણાતા હતા તેજ ભારતવર્ષ અને તેજ હિન્દુ જાતિની વર્તમાન શાસ્ત્રીય સ્થિતિ અને તેનું નિવારણ કરવાના માર્ગદર્શક ઉપાયો હોય તો તે માત્ર આ એક જ નવલકથામાં છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦ સોનેરી પાકું પૂઠું છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦

**મુલશાના—** ઐતિહાસિક પ્રેમકથા. અકબર બાદશાહના સમયની એક મર્મભેદક રહસ્યપૂર્ણ ઘટનાને આધારે આ નવલકથા લખવામાં આવી છે, અકબરશાહની ઉદારતા, દીવાના

ધસ્કાન્દારનું ભાગ્યચક્ર, વીર સોહાણીનું શૌચનીય અકાળ મૃત્યુ, કુલ-સમયની પ્રમાણિકતા, શેખજનો ભ્રમ, બહાદુર રમણી મુલશાનો અપૂર્વ પતિપ્રેમ, મહાત્મા શાહજલાલની શીષ્યપ્રીતિ, રાજકુમારી રૂબિ-યાનું મરણ પામ્યા પછી સજીવન થવું વગેરે બેદ ભરેલા બનાવોથી ભરપૂર. સોનેરી પાકું પૂકું છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૦-૦

અન્ય ગ્રંથકારકૃત રસિક નવલકથાઓ.

**કમળાદેવી**—આ નવલકથામાં ભારતીય વીર રાજપૂત જાતિનાં પ્રબળ પરાક્રમે, પ્રેમ, વિરહ, સંયોગ વિયોગ વગેરેના વિવિધ પ્રસંગો, રવદેશભક્તિનું આહાત્મ્ય, મોહની માયાજળ, આત્મોત્સર્ગ વગેરેનું ઉત્તમ પ્રકારે આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

**મુરાદેવી**—અથવા મૌર્યવંશનાઅ ક્યુદયનો આરંભ—ભાગ ૧-૨-૩. આ પુસ્તકમાં મગધદેશના રાજકતાઓનો સંપૂર્ણ હેવાલ આપવા ઉપરાંત, નંદવંશનો નાશ કરીને મહાબુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્યવિદ્યાવિશારદ ચાણક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, ચંદ્રગુપ્તને રાજ્યાધિકાર અપાવવા માટે મલયપુરની રાજનંદિની મંદાકિનીએ કેવા કેવા યત્નો કર્યા હતા, મિત્રધર્મ બળવવા માટે પહાડી રાજા સમરકેતુએ કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી, ચાણક્યે પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા માટે ભયંકર પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરીને ‘અહાબળ-શી અહાંડ પર ડોલી શકે છે’ એ સૂત્રને સિદ્ધ કરવા માટે શા શા ભયંકર ઉપાયો યોજ્યા હતા તે સર્વ વિષયોનું ધણીજ સરળતાથી આ નવલકથામાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. કી. રૂ. ૫-૦-૦.



**તારાસુંદરી** અથવા સમરેન્દ્રની સમશીર—આ એક એતિ-  
હાસિક નવલકથા છે. આર્થ બાળાઓની ધાર્મિકતા  
તથા કઠોરમાં કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પતિવ્રતના રક્ષણની કુસ-  
ળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગના ઉન્નતવલ  
દૃષ્ટાંત જોવાં હોય તો અહીંનું રસથી ભરેલી વીર શૃંગાર અને કસ્ટ-  
રસથી છલકાતી આ મનોહર નવલકથા જરૂર વાંચજો. જગતમાં જલિમ  
મનુષ્યો જુદમ કરી ધર્મનો કેવી રીતે નાશ કરે છે. સમરેન્દ્રની શરી  
સમશીર કેવી શક્તિ દર્શાવે છે વગેરે વાંચવાથી અવશ્ય આનંદ થશે.  
ક્રિમત ૩. ૨-૪-૦.

**સંસારસંગ્રામ**—સોના જેવા સંસારને ધુળમાં મેળવી દેનાર  
પિશાચિની પ્રેમદાઓ કેવાં કેવાં કારસ્થાન  
અને કાળાં કામ કરે છે, ધર્મપરાયણ સાધ્વી સતીઓ સંકટના પહાડો  
તૂટી પડવા છતાં કેવી અડગ અને અચલ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે  
છે, સ્વાર્થસાધુ સગાં બહાલાંઓ પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા માટે  
કેવી દગાબાજીઓ રચે છે આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં દર્શા-  
વવામાં આવ્યા છે. પાકું પુંડું. ક્રિમત બે ભાગના ૩. ૩-૦-૦.

**પરાક્રમની પતાકા**—જપાને વર્તમાન સમયમાં શી શી  
ઉન્નતિ કરી છે અને તેનું સત્ય કારણ  
શું છે તે દર્શાવવા ઉપરાંત આ નવલકથામાં જપાનના પ્રિન્સે લંડન  
શહેરના બર્મા બજારમાં તથા ચાલતી સ્પેશીયલમાં અમેરિકાના એલ-  
ચીઓ તરફ આવતા જસસોનાં ભેટી ખૂન શી રીતે કર્યા તથા તેનો  
પતો છેવટ સુધી શા કારણથી ન મળ્યો આદિ સર્વ વિષયો આ નવ-  
લકથામાં આપવામાં આવ્યા છે, પાકું પુંડું, સુપેરી નામ છતાં મૂલ્ય  
માત્ર ૩. ૨-૦-૦.

**ગેબીખૂન**—ખૂન, મારામારી અને ભેદી મામલાઓથી ભરેલી આ નવલકથા વાંચવાથી રૂબેરૂવાં ઉભા થઈ આવે છે. ખરા ખૂની કેણુ છે અને ખૂનનો આરોપ કોનાપર આવી પડે છે એનું પરિણામ કેવું વિકટ આવે છે વગેરે એક પછી એક એવા ગેબી બનાવો બનતા જાય છે કે જેની આખર સુધી કોઈને કશી ખબર પણ પડતી નથી. કિં. ૧-૧૨-૦.

**ભેદી ખબરો**—ડિટકટીવોની ચાલાકી, ભેદમાંથી ભેદ પકડી પાડવાની દિલને હેરત પમાડનારી બહાદુરી, ચોરોની ચતુરાઈ, અબળાઓની અજાયબી ભરેલી જૂલથાપ ખવડાવનારી આહોશી વાંચતાં દિલ કમકમી ઉઠે છે. ખૂનપર ખૂન, જાસૂસપર જાસૂસ અને ચોરના પણ ચોર એવા એટલા બધા ભેદી બનાવો આ પુસ્તકમાં આખેહુખરીતે લખેલા છે કે, પાકું પુકું પૃષ્ઠ ૪૦૦, મૂલ્ય રૂ. ૨-૪-૦.

**રાજ દેવીદાસ** અથવા રમણીની રણભૂમિ—કણભંગુર સંસારની માયામાં લુપ્ત થઈને મનુષ્ય કેવાં કેવાં કુકર્મો કરે છે, જાતિ ધર્મ નીતિ અને કુળનું સન્માન ગુમાવીને પર-ધર્મમાં પ્રવેશ કરી પોતાની જાતિનો વિધ્વંસ કરવામાં કેવી કારમી કુટિલતા દર્શાવે છે, જગત જે નારીજાતિને અબળા કહીને બોલાવે છે. તે અબળા રણમાં મદોન્મત થઈ શત્રુઓનો સંહાર કરવામાં કેવી દક્ષતા દેખાડે છે, રણશૂરા રણપૂતો રણભૂમિમાં ઝંપલાવી કેવી રીતે કેસરીયાં કરી તૂટી પડે છે, આવા રસિક પ્રસંગોથી આ વાર્તાનું પાનેપાનું ભરેલું છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.

**બાગે શયતાન** અથવા તદ્વારનું તૂફાન—આ નવલકથામાં હિન્દમાં ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં થયેલા ભયંકર પ્રાણહારક બગવાનો તાદશ્ય ચિતાર ચિતરેલા હોઈ, તે ઉપરાંત નાનાસાહેબ અને તાતીઆ ટોપીની અનેક શુભ બાબતોને પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. કિન્મત રૂ. ૨-૦-૦.

## રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પિશાચોની પાપીલીલા-

માયાવી માનિના ભયંકર ભેદો, લુચ્ચાઓની લુચ્ચાઈઓ, તિલસ્માતી મકાનોમાં થતાં કારસ્થાનો, એક આર્થ લલનાની આદર્શ શરવીરતા, ધર્મપરાયણતા અને પોતાના પતિને પિશાચોની જાળમાંથી મુક્ત કરવાની અજબ યુક્તિઓ વગેરે વાંચીને ખરેખર તબિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી. શૃંગાર અને હાસ્ય રસ પણ તેટલેજ કૂટી કૂટીને ભરવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતાં દિલ આનંદથી ઉભરાય છે અને મનનો બધો શોક દૂર થાય છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦ પાકું પુકું મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

## સંતપ્ત શયતાન અથવા કાંમાંધનાં કાળાં કામ—

કામથી અંધ થએલાં મનુષ્યો આ જગતમાં કયું બીજણું કાર્ય નથી કરી શકતાં ? જગતને ઠગવા માટે ધર્મનિકેતનો સ્થાપી પાપનો પ્રચાર કરનારા, મુખમાં રામ બગલમાં છુરી લઈ ફરનારા, હાથમાં માળા ગળામાં વિષતી જવાળાને છૂપાવી રાખનારા, સત્યનો આડંબર ધારી કેવળ અસત્યનો જ વિસ્તાર કરનારા અને પોતાના દગાથી નિરપરાધી, સરળ અને ભોળાં માણસોનાં ગળાં રેંસનારા આ પૃથ્વીપર અનેક મનુષ્ય નામધારી પિશાચો પડેલા છે અને તેવાજ એક મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનું આ નવલકથામાં સુંદર ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૨-૦

## અઠંગ ઉઠાવગીર અસંખ્ય ભેદ ભરખોથી ભરપૂર નવલકથા—ઉઠાવગીરના અદ્ભુત

અફા, તરુકડી ટોળીનાં ભયંકર કારસ્થાન, ચાલાક ચોરોની તાલમખાજો ઓ વગેરે એવા બનાવો બન્યા જાય છે કે, બલભલા જાસસો પણ ચક્ર ખાઈને સપડાઈ જાય છે. પ્રેમધેલા પેમલાઓની કેવી બરબાદી

થાય છે, શયતાનો પણ શયતાનોના સપાટામાં સપડાવા છતાં કેવી થાપ આપી દે છે વગેરે એટલા બધા અજાણ્યો ભરેલા બનાવોથી આ વાર્તા ભરેલી છે કે જે ખ્યાલ પણ કરાવી શકતો નથી. દરેક વાર્તાના શોખિનને અમે આ વાર્તા વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. પાકું પુઠું પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય ૨-૪-૦.

**કલંદરની કટાર** અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર—ત્રીય અને શયતાન દોસ્તો કેવી દગાબાજીથી પોતાના દોસ્તનો ધાત અથવા ખૂન કરે છે, સ્વાર્થને વખતે તેમનાં દશ્ય કેવાં પાપાણુ જેવાં બની જાય છે તથા અંતે એવા દુરાત્માઓની કેવી દુર્દશા થાય છે, કામળ હૃદયની કામિનીઓના પ્રેમ માટે કેટલાં બધાં સાહસો વેડીને જીવનનું બળિદાન આપવાને તૈયાર કરીને અન્ય પુરુષોના પ્રેમને સંપાદન કરે છે, તથા તે ઉપરાંત મહાત્માઓના ચમત્કાર, પિશાઓની પાપલીલા, પિતાએ પિશાચનું સ્વરૂપ ધારીને કન્યાને ભોંયમાં દટાવવી, દીવાનની દુષ્ટતા, પાપીનો ભયંકર જીલમ, જસૂસોની બહાદુરી, શયતાની ચક્ર, ભોંયરામાં ભેદ ભરેલ કુમરો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સર્વ વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. મોટી સામગ્રીનાં પૃષ્ઠ ૩૪૦ પાકું પુઠું મૂલ્ય ૨-૦-૦

## શયતાનસહન કિંવા પાપપતન.

અશાન્તિમાં આનંદ આપનારી, સંકટમાં સહાયબૂત થનારી અને આપત્તિમાંથી મુક્તિનો ઉપાય બતાવનારી આ નવલકથાની પ્રત્યેક ઘટના અદ્ભુત રસથી ભરેલી છે. ચોરી, ખૂન, મારામારીના મામલાઓ, શયતાનોનાં હૃદયવિદારક કાર્યો કપટી-દગાબાજ અને દુરા-

ચારીઓનાં દુષ્કર્મો, પિશાચિની પ્રેમદાઓની કામજવાળા, પ્રણય ભક્તિ વગેરે સર્વ ઘટનાઓ એટલી બધી આકર્ષક અને અન્યથી ભરેલી છે કે, જે વાંચતાં આંખમાંથી આસુની ધારાઓ વહા વિના રહેશે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

## કિશોરસિંહ અથવા દુઃખનો પહાડ!

આ હૃદયરંજની નવલકથામાં પ્રેમીજનોના પ્રેમમાર્ગમાં આવી પડતાં અત્યંત અસહ્ય સંકટો, રાજસંસારનાં ભેદ ભરેલાં ભોપાળાં, અહભુત આકૃતિના વારંવાર દેખાતા અવનવા ચમત્કારો, લૂટારાઓની હૃદયને કંપાવનારી લૂટફાટો-ખડાદુરીઓ, દીવાનીની અન્યથી ભરેલી ચાલાકીઓ, કિશોરસિંહનો કારાગૃહવાસ રાજકુમાર વરુણસિંહનું અહ-ભુત રીતે શુભ થવું, એ બદલ કિશોરસિંહપર તેના પુત્રનો આરોપ મૂકી તેને ફાંસીના લાકડાપર લટકાવવો, અંતરિક્ષ મદદથી તેમાંથી એકાએક તેનો બચાવ થવો, ભેદી રાજતનયનું ભેદી જીવન, એ ભેદી જીવનનાં ભેદ ભરેલાં કામો, નિર્દોષપર તુટી પડતા દુઃખના પહાડો, ખૂનખવાર લડાઈઓ, રાજ્યમાં ભયંકર વિગ્રહો, નીતિ અને અનીતિનાં યુદ્ધો વગેરે ધણા ધણા રોમાંચકારક બનાવોથી આ વાર્તા ભરપૂર છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૪-૦

**કરુણા કુમારી અથવા આદર્શ અંગના—**આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના આજથી ધણા સમય પૂર્વેના એક મહાન રાજ્યના ઇતિહાસના આધારે યોજવામાં આવી છે. વૃદ્ધ વારાંગનાનો વિનોદ, કામપરાયણ કામિનીની કુટિલતા, ધર્મ-બ્રહ્મ માનવામાં દાનવતુલ્ય હૃદયભેદક કુકૃત્યો, પાપિણીની પ્રપંચજળ આદિ સર્વ વિષયો વાંચવાથી રૂંપે રૂંપાં હિમાં થઈ આવે છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

**તરુણ તંપસ્વિની**—ભાગ ૧-૨—સાધુના વેશમાં ફરતા શયતાનો કેવી પ્રપંચબળ પાથરી ભોળાં મનુષ્યોને ભરમાવે છે તેનો આખેડુખ ચીતાર વાંચતાં વાંચકોને અનહદ આનંદ સાથે અપૂર્વ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ. તે ઉપરાંત ભોળા હૃદયના શ્રીમંત યુવકોની ખરાબ સોખતથી કેવી પાથ-માલી થાય છે વફાદાર મિત્રો કેવા હોય છે, સતી સાધવી પત્ની કેવી હોય છે, પરોપકાર કેવી રીતે કરી શકાય છે એ વગેરે હકીકતથી ભરપૂર. પ્રથમ ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવેલાં છે, બન્ને ભાગની કિંમત રૂ. ૪-૦-૦

**કુસુમકાન્ત** અથવા સંસાર શેત્રંજ—આધુનિક સમાજમાં સુધારાના નામે કેવો ભયંકર સડો ચાલી રહ્યો છે, ભદ્રનામધારક શયતાનો કેવાં કેવાં કાળાં કામો કરે છે, સ્વદેશનું હિત ચહાનારા તરુણ પુરુષો કેવી રીતે દેશનું કલ્યાણ કરે છે, સતી સાધવી સ્ત્રીઓ સતીત્વને કેવી રીત નિભાવે છે આદિ સર્વ વિષયોનું ઉજ્જવલ ચિત્ર આ વાર્તામાં આલેખવામાં આવ્યું છે. પાંકું પૃષ્ઠ, મૂલ્ય. ૧-૧૨-૦.

**વસંત વિજય** ચાને ચડતી પડતીના ચમત્કાર—જે દુરાચરણી રાજા મહારાજાઓ સ્વાર્થવૃત્તિથી વિલાસપ્રિયતાથી અને એક બીજા પ્રત્યેના દ્વેષથી આ નંદનવન સમાન ભારતભૂમિની દુર્દશા થઈ છે તેવા એક નિષ્ઠુર હૃદયનાં દંપતીનાં રાક્ષસી કુકર્મોનો અસરકારક ચીતાર આ નવલકથામાં આપેલો છે. સત્ય પ્રેમ-વિયોગ, મિલન, ધર્મ, કર્મ સ્વદેશસેવા વગેરે અનેક બોધક વિષયો સમાવવામાં આવ્યા છે. કી. માત્ર રૂ. ૧-૮-૦.

**કલ્યાણી** અથવા હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હિન્દુસ્તાન-ને નગર અત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી અને જેનું નામ નિશ્ચય પણ અત્યારે ભારતભૂમિના વક્ષસ્થળ ઉપરથી ધસાઇ જીસાઇ ગયું છે, એવું શહેર એક હજાર વર્ષ પહેલાં પોતાના ઝોરવની કેવી વિજયધોષણા કરી રહ્યું હતું. તથા તે નગરના રાજવંશીઓની કીર્તિ અને સત્તા કેટલી પ્રબળ હતી તેનું આગ્રેહુય વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. પાકું પૂઠું કિં. ૨-૦-૦.

**સ્નેહમયી અને વિષયમયી**-આ નવલકથામાં જુદા જુદા સ્વભાવવાળી બે યુવતીઓ એકજ પ્રિયતમને ચાહે છે અને પ્રિયતમનો પ્રેમ સંપાદન કરવાને તેમની તરફથી જે જે પ્રયાસો કરવામાં આવે છે. તે વાંચકને એટલા બધા અદ્ભૂત લાગે છે કે સ્વપ્નમાં પણ કદિ તેમણે જોયા હોય નહિ. સુશોભિત પાકું પૂઠું કિં. ૩. ૨-૦-૦.

**અલાઉદ્દીનનો ઉદય**-દિલ્હીનો સુપ્રસિદ્ધ બાદશાહ અલા-ઉદ્દીન કપટથી પોતાના કાકા જલાલુદ્દીનને મારીને કેવી રીતે બાદશાહ થયો અને બાદશાહ થયા પછી જલાલુદ્દીનના બન્ને દીકરાની કેવી નિર્દયતાથી આંખો ફોડી નાંખી તેનું આગ્રેહુય ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખાયું છે. આર્ય સન્નારીઓના સ્થિતિનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા અને આર્ય મહિલાઓ પણ પોતાના પતિ-વ્રતનું રક્ષણ કરવા માટે કેવાં ભયંકર દુઃખો સહન કરતી હતી તેનું વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. કિં. ૩. ૨.

**મહાકાળીનું અદ્ભૂત**-પતિવ્રતા ભક્તિપ્રભાનો તેના સ્વામી પ્રત્યેનો અથાગ પ્રેમ, પતિપત્નીઓ ધોર અંધારી રાત્રે કલિકા માતાનું દર્શન કરવા સ્મશાનમાં જવું,

સ્મશાનમાં કાલિકા માતાની અહ્મુત લીલા, માતાનું ભયંકર સ્વરૂપ અને સ્મશાનનો દેખાવ, માતાનું ખરું સ્વરૂપ ઓળખી નહિ શકવાથી ભક્તિપ્રભાવે કરેલી માતાની નિંદા અને તેના બદલામાં માતાએ આપેલો શાપ વગેરે ઘટનાઓ વાંચતાં વાંચકના મનમાં પુરાતન કાળની અનેક ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

**નવદંપતીને શિખામણ**—અજ્ઞાન, વહેમ, ખરાબ સોજત, કુટેવો, વિહારનો, અતિયોગ, સ્ત્રીઓની આરોગ્ય સંબંધી અણસમજ, વાંઝીયાપણું, જીવાન વયમાં થતાં અનેક ભયંકર તથા ગુપ્ત દર્દો, ગર્ભસંચાર, પ્રસવ અને બાળકની માવજત સંબંધી અજ્ઞાનતા વગેરે કારણથી દુઃખી થતાં પતિ-પત્નીઓએ આ પુસ્તક પોતાના નિત્યના મિત્ર તરીકે સાથે રાખવું જોઈએ. ૫૦ પ્રકરણ, ૩૦૦ પૃષ્ઠ, પાકું પુઠું મૂલ્ય રૂ. ૧૫.

**પૂન કે જાદુ ?**—આ ડિટેક્ટીવ નવલકથા એટલી અહ્મુત છે કે વાંચક તેના પ્રવાહમાં ખેંચાતાં સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે તે ખરેખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઈ પ્રયોગ હશે ? ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સાથે પાકું પુઠું મૂલ્ય રૂ. ૧.

**કમનસીબ લીલા**—ફેશન આડંબરવાળી ઉચ્છ્રાંખલ સ્વે-ચ્છાસ્ત્રી અબળા સાથે વિવાહ કરવાની પ્રાણહારક મહત્વાકાંક્ષા, યુવકોની કેવી ખાનાખરાખી અને પાયઃમાલી થાય છે. પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાને માટે તેઓ કેવાં કમ-કમાટી ઉપજાવે એવાં કુટિલ કાર્યો કરે છે, સમજી યુવકોનું શું કર્તવ્ય છે, આદર્શ જીવન કેવું હોવું જોઈએ વગેરે અનેક સાંસારિક ઘટનાઓ તાદ્રસ્ય દૃષ્ટિ સમક્ષ ઉભી જ હોય એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦.



**કલંકિત કાઉન્ટેસ યાને ખૂની કોણુ?**—આ એક ધ-  
ર્મગ્રસ્ત અસર-  
કારક ડિટેક્ટીવ નોવેલ છે. મેક્મોઈએલ શાંડેએનો અચલ પ્રેમ, એના  
હૃદયની દૃઢતા, શાય, પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને તુચ્છ ગણવાની દિવ્યવૃત્તિ,  
હૃદયની કુમાસ અને પ્રેમાળ હૃદયનું માધુર્ય અને ધડીભર પ્રેમના રસ,  
પૂર્ણ હોળમાં સ્નાન કરાવી બાળકો કાઉન્ટેસ ક્લોડયુઝની સુંદરતા,  
જેકસ પ્રતિનો મોહ, નિષ્કૃષ્ટતા અને અંતે સ્ત્રીહૃદયની સાહસિક કોમ-  
ળતા આદિ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. પાકું પુઠું કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

**મધુર મિલન**—અત્યુત્તમ સામાજિક નવલકથા. ધણીજ ઉત્તમ  
અને હૃદયપ્રાવક છે. મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

**દશલાખનો દલ્લો** અથવા રત્નકંઠુ—લક્ષ્મીનાલો-  
ભથી લુચ્ચાં માણસો આ જમધૂમાં  
નિર્દોષ મનુષ્યો ઉપર પણ કેવો હૃદયભેદક ગુહ્યમ ગુમરે છે, ભાગ્યચક્રના  
અદ્ભુત પરિવર્તનના પરિણામે નિર્દોષ માણસને પણ કેટલું બધું દુઃખ  
સહન કરવું પડે છે, એક અબળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી પ્રબળા  
બની કેવાં રોમાંચ ઉપજાવે એવાં કારસ્થાનો કરે છે, ધર્મની જય  
અને પાપીઓના પરાજય કેવી રીતે થાય છે આદિ અનેકવિધ વિષ-  
યનું શાબ્દિક ચિત્ર જોવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. કિ.  
માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

**કલંકિત કુમારિકા**—આ નવલકથામાં એક શાપ્રબ્રણ્ણ  
કુમારિકા જીવન જોખમમાં નાંખીને  
પણ કેવાં પરાપકારી કાર્યો કરે છે, વંશાનુક્રમિક ઉતરી આવેલું શયતાની  
લાલ ચક્ર તેને કેવાં પ્રાણહારક સંક્રોમાં ફસાવે છે, એ કુમારિકા  
બલામલા પોલીસ ખાતાના અમલદારોને પણ જીલ્લાપ આપી અંત-

પર્યંત પોતાનું કેવું ચતુરાઈથી રક્ષણ કરે છે, રહસ્યભેદક લાલ ચક્રનો ભેદ જાણવા માટે કેવી મહેનત ઉઠાવે છે વગેરે અસંખ્ય રસિક વિષયો છે. છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

**સુંદર અને વિજ્ઞાનંદ**—(આવૃત્તિ બીજી) આ નવલકથામાં તેના વિજ્ઞાન લેશકે સાંસારિક ઘટનાઓનું એનું આબેહુમ આલેખન કર્યું છે કે જે વાંચતાં વાંચક મુગ્ધ બની જાય તેમ છે. શુદ્ધ સ્નેહ, વિષયવાસના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભવિત બનાવો વગેરે વાંચતાં મનરંજક થાય તેમ છે. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, મહેટ્ટી સાપ્તઝનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, સુંદર શેફેડ કાગળ, પાકું રૂપેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કિંમત રૂ. ૧-૪-૦.

**મધુર મધુરી અથવા મુંબઈની મોહિની**—અસંખ્ય મુંબઈની આકર્ષણીય મોહિનીનું દિગ્દર્શન કરી તેમના કામચાલની વિલાસી યુવકો ઉપર કેવી રામચાલુ અસર થાય છે. અને પરનારીના પ્યારથી તેમની કેવી પાયમાલી તેમજ ખાનાખરાબી થાય છે, એક આદર્શ આર્ય અબળાનું શું કર્તવ્ય છે, વફાદાર મનુષ્ય આત્મત્યાગનું ઉત્તમ દર્શાવે કેવી રીતે દર્શાવે છે વગેરે રસમય અને અમલકારિક બનાવોથી ભરપૂર, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સહિત, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

**પંદરલાખપર પાણી**—મુંબઈમાં એક શ્રીમંત ગૃહસ્થે પોતાના દીકરાને આપેલો પંદર લાખ રૂપીઆનો વારસો ફક્ત એક વર્ષના અરસામાં કેવી રીતે ઉડાવી નાંખ્યો ? તેનો અંસરકારક અને આબેહુમ ચિતાર વાંચવા યોગ્ય છે. આ વાર્તા એક વાર વાંચવા લીધા પછી તે પુરી કર્યા વિના પડતી મૂકવાનો હજી એક પણ દાખલો બન્યો નથી. એજ તેનું મહત્વ બતાવે છે ! શુશોભિત પાકું પુસ્તક મુલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

## બેગમ મહાલ અથવા સુવિખ્યાત સ્મરણ મંદિર—

આ ઐતિહાસિક નવલકથાના લખાણના મધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી. પાઠક પાઠિકાઓ પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ જ્વલંત અક્ષરે બાદશાહના વિલાસકાનન ઈંદ્રભુવન તુલ્ય આગ્રાના બેગમમહાલને જોઈ શકશે. સર્વે પુનઃ શહેનશાહ જહાંગીર અને નૂરજહાનને પુનઃ આ નવલકથામાં પોતાનો ભાગ ભજવતાં જોઈ શકશે. જે બેગમની સમાધિ કિંવા કબરપર જગતનો અદ્વિતીય તાજ મહેલ બંધાયો છે તેના બાધ્યાજીવનનો અદ્ભુત ઇતિહાસ કે જે હજી સુધી કોઈ પણ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત થયો નથી તેનું આલેખન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. છતાં મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

**બકતાણી કે ભામટી ?**—આ નવીન નવલકથામાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. એમાં એક વણિક ગૃહસંસાર, બકતાણીને નામે ચાલતા ભામટાવેડા, એક રસોઈઆ બ્રાહ્મણની લંપટતા વગેરે બનાવેા સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પણ ભરપુર છે, કાગળ ઉંચા લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું પુરું છતાં કિં. ૧-૮-૦.

**કુતરો કે કાળ ?**—તમે ડિટેક્ટીવ નવલકથાઓ તો ધણીએ વાંચી હશે; પરંતુ આ નવલકથામાં જે અદ્ભુત રસ ભરેલો છે, તેની વાત તો કાંઈ ઓરજ છે ! ડિટેક્ટીવોની ચતુરાઈ અને બહાદુરાઈની વાતો પણ તમે અનેક વાંચી હશે. પરંતુ આ નવલકથામાં ડિટેક્ટીવ પોતાના કાર્યમાં જે ચતુરાઈ, બહાદુરી અને કુશળતા વાપરે છે તેની ખુબી ઓરજ છે. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

## કામાંધ કામિની—

ચોરી ખૂન અને હરણના ત્રણ ત્રણ બનાવોની બાતમી મેળવવામાં જસુસો-એ જે અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે, તે જોઈને મન વિસ્મયતાના સાગરમાં ડૂબી જાય છે. ચોરની ચાલાકી હૃદયને ચમકાવી મૂકે તેવી છે. એક ચોર એવું સરસ કામ બજાવી બતાવે છે કે, તેની બહાદુરી માટે 'વાહ વાહ' નો પોકાર કર્યા સિવાય રહેવાતું નથી. જસુસ પણ ચોરના માથાનો થઈને છેવટ સુધી તેની પાછળ લાગ્યો રહે છે અને છેવટે તેના કુકૃત્યના ભેદને ફેડી દઈને અપૂર્વ દક્ષતા દર્શાવે છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

## બગદાદનો બાદશાહ—

અત્યંત મનોહર દિલભેદક અને અજાયબી ભરેલા બનાવોથી ભરેલી આ વાર્તા બગદાદના ખલિફાઓના રાજત્વનો આખેડુમ ચિતાર કરાવનારી છે. અબળા બનીને મોટા મોટા વીરપુરુષોને પણ કેવી રીતે કંપાવી મૂકે છે, શયતાનિયતથી ભરેલી સુંદરીઓ સંસારમાં કેવા અનર્થો કરે છે, દેવતુલ્ય મનુષ્યો કેવું અનુપમ દેવત્વ દર્શાવી શકે છે, આદી સર્વ બનાવો ખાસ વાંચવા લાયક છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

## રાણી વ્રજસુંદરી—

હિન્દુત્વનો ત્યાગ-કરી મુસલમાન થએલા કાળાપહાડનાં કુકૃત્યો, વ્રજ-સુંદરીનો બીષણ પ્રતિશોધ, સાધારણ બ્રાહ્મણકન્યામાંથી રાજરાણી થઈ પતિ કાળાપહાડની રહામે રણબૂમિમાં ફેદી પડવું, બૂપખાળાની ભયંકરતા, નવાબનન્દિની દુલારીની દુર્દાન્ત દુષ્ટતા, મુકન્દેવનું વ્રજબાલામાં આસક્ત થઈ રાજપાટ તેના ચરણોમાં સમર્પણ કરવું. આદિ અનેક સત્ય ઐતિહાસિક ઘટનાઓથી ભરપૂર આ નવલકથા પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષોને વાંચવા લાયક છે. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

## વીર રાઠોડ

ભારતવર્ષના આ પ્રખ્યાત રાઠોડ કુળનાં બે યુવકોએ પોતાના પિતાનું રાજ્ય મેળવવાને ચરવીરતા, પરાક્રમ, ધૈર્ય, હિંમત, દ્રઢ નિશ્ચય અને ઉમંગદર્શીતા છે, જાન કષ્ટ-પ્રપંચથી પચાવી પાડનાર દુર્જનસિંહ અને તેના મદદગાર રાયચંદના કાવતરાં, મહારાણી પદ્માવતીની હૃદયભેદક કૃષ્ણાગ્નિક સ્થિતિ, ગાંડીનું ભવિષ્ય, રાજા તોડરમલ્લનો ન્યાય, સરદાર પૃથ્વીસિંહનાં પ્રચંડ પરાક્રમો, કાંચનવતીનું ભયંકર યુદ્ધ, રણસંગ્રામમાં હરપાળ અને જયપાલે દર્શાવેલાં પરાક્રમો વગેરે રમણીય હકીકત વાંચતાં વાંચકો આસપાસનું ભાન ભૂલી જાય છે. પાકા સોનેરી પૃષ્ઠ સાથે કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦

## ચન્દ્રકળા

યાને બહુરુપી બજાર ભાગ ૧-૨ ચમત્કારપર ચમત્કાર આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવા ભેદક બનાવો અહિં આકર્ષક બનાવો વાંચતાં તમે જાણે ભેદ ભરેલી બુલબુલ-વણીમાં ફરતા હો એમ લાગશે. બન્ને ભાગ સોનેરી પાકા પુઠાના ઉત્તમ ગ્રેજ કાગળો છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

## કુંજકિશોરી

દશા દરે બુદ્ધિ દરે એ પ્રમાણે અધમ મનુષ્યોની બુદ્ધિ પાપ કર્મમાં કેટલી બધી પ્રવૃત્ત થાય છે અને તેથી આગળ ઉપર કેવું ભયંકર પરિણામ આવે તે સત્યવાદીજનોને શિરે અનહદ સંકટો આવી પડ્યા છતાં હીંમતથી તે સંકટોને દુર કરી પાપીઓની પ્રપંચજાળને કેવી રીતે તોડે છે તેનો આગ્રેહુબ ચીતાર ચીતરવામાં આવ્યો છે. જો તમારે નીતિનો માર્ગ જાણવો હોય, પુત્ર પુત્રીઓના હૃદયમાં જ્ઞાનની ઉડીછાપ બેસાડવી હોય, પાપીનો બુદ્ધિ જોવો હોય, તો અવશ્ય પુસ્તક ખરીદો કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦

## ઘેલી કુસુમ

કિંવા સરસ્વતીચંદ્રનો ચૃહસ્થાશ્રમ જે દંપતી હૃદયમાંથી દ્રવતો રસ અને ઐક્ય વાંચવું હોય તો ઘેલી કુસુમ વાંચો ! જે બાલીકા શિક્ષણ, પુનર્જન્મ અને

વિધવાવિવાહ વાંચ્યો હોય તો બેલી કુસુમ વાંચો! જે પ્રજનો સંબંધ જાણવો હોય તો બેલી કુસુમ વાંચો! જે વેદાંજ અને જ્ઞાતિપ્રબંધ વિષય જાણવો હોય તો બેલી કુસુમ વાંચો! જે વિદ્યા અને લક્ષ્મીનો યથાર્થ ઉપયોગ જાણવો હોય તો બેલી કુસુમ વાંચો. આ નવલકથા વિષે વિદ્વાનોના ઘણા અભિપ્રાયો મળ્યા છે તેજ આ મહત્તા બતાવે છે. સોનેરી પાકું પૂરું ઉત્તમ કાગળ છતાં માત્ર રૂ. ૧.૧૧

**પદ્મસૂતા** યાને કંટકમાં ગુલાબ. આવૃત્તિ { સચિત્ર. બીજી.

આ લોકપ્રિય નવલકથામાં ધર્મ, નીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકારક ઉપદેશ આપેલો છે. દગાફટકારી પરાયાનું રાજ્ય પડાવી લઈ મહારાજાધિરાજ થઈ પડેલા ચંદ્રનગરના જ્ઞાતિમ જુહાપી રાજા કાળસિંહનાં દૂર કમોની કથા વાંચતાં વાંચતાં તમારાં રોમાંચ ઉભાં થયા સિવાય રહેશે નહિ. સંકટો સહન કરી નિષ્કુર નૃપતિ સામે કેવા અડગ રહી સ્વદેશ પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવે છે, પાપી પિતાની પવિત્ર પુત્રી રાજકન્યા પદ્મસૂતા અને ભાગ્યદેવીની ભયંકરતાથી દુઃખનના આશ્રયે રહી મોટો થએલો રાજકુમાર સુરેન્દ્રસિંહ પોતાના દેવી પ્રેમથી એક બીજાનાં હૃદય ઉપર કેવી રીતે અધિકાર મેળવી દેશસેવા કરે છે એ દર્શાવ્યું છે. દળદાર પુસ્તક હોવા છતાં કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

**રતિશાસ્ત્ર કિંવા કોકશાસ્ત્ર**—આ અમૂલ્ય અદ્વિતિય ગ્રંથ સર્વોપરી છે. એમાં ઘણાં જુનાં જુનાં પુસ્તકો શોધીને યુવાન સ્ત્રી પુરૂષોને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે એવા ગુપ્ત વિષયો—દવાઓ પ્રકટ થયાં છે. એમાં સ્ત્રી પુરૂષની આર જાતિ, તેમનાં લક્ષણ કામદેવનાં રહેવાનાં સ્થળ, સુખ આસનોનાં વર્ણન, સંયોગ માટે તીથી, વાર, નક્ષત્રનો વિચાર અદ્ભુત વાણકસ્થ પ્રયોગો વગેરેનો સમાવેશ કરેલો છે, સચિત્ર કીંમત રૂ. ૩-૦-૦

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતાકૃત  
લોકપ્રિય નવલકથાઓ.

કાળરાત્રિનું ખૂનીખંજર (સચિત્ર) ભાગ ૧ રૂ. ૨-૦

કાળરાત્રિનું ખૂનીખંજર ભાગ ૨ જો. રૂ. ૨-૮

જીલ્મી જલિમ યાને ધુળતી ધરા ... રૂ. ૨-૮

ઝેરી જમાનો. ... રૂ. ૨-૦

ઝેરી જમાનો ભાગ ૨ છપાય છે. ... રૂ. ૨-૦

કુસુમકાન્ત યાને સંસાર શેત્રંજ. ભાગ ૧ લો. રૂ. ૧-૧૨

તરૂણતપસ્વિની-ખીજી આવૃત્તિ.

(સચિત્ર) ભાગ ૧ લો. રૂ. ૨-૦-૦

તરૂણતપસ્વિની-ખીજી આવૃત્તિ.

(સચિત્ર) ભાગ ૨ જો. રૂ. ૨-૦

વસંત-વિજય યાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર

ભાગ ૧ લો. રૂ. ૧-૮

માયાવિમોહિની. ... રૂ. ૧-૧૨

કુન્જકિશોરી. ... રૂ. ૧-૧૨

પદ્મલતા યાને કંટકમાં ગુલાબ-સચિત્ર : રૂ. ૧-૧૨

કુમુદકુમારી-(સચિત્ર) ... રૂ. ૨-૦

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી.

મોટી હમામ-અમદાવાદ.

અમદાવાદ-ધી ડાયમંડ ન્યુઝિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં  
પરીખ દેવીદાસ હમનલાલે છાપ્યું. ૧૯૧૬.

